

Književno djelo Viktora Cara Emina

Srdoč-Konestra, Ines

Doctoral thesis / Disertacija

1999

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:188:762278>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka Library - SVKRI
Repository](#)

KAZALO

I. UVOD.....	3
II. KRITIČKI OSVRT NA LITERATURU O VIKTORU CARU EMINU.....	7
III. PRVO RAZDOBLJE U CAREVU STVARALAŠTVU OD 1888. DO 1917.	16
A. POVIJESNI KONTEKST	16
B. KNJIŽEVNA DJELATNOST	24
1. <i>NAŠA SLOGA</i> I VIKTOR CAR EMIN.....	24
2. OD PRVIH PROZNIH OSTVARENJA (1888.) DO ZBIRKE <i>STARCI</i> (1917.).....	31
2. 1. TEMATSKI KRUG O UČITELJIMA I ŠKOLSTVU.....	35
2. 2. TEMATSKI KRUG O POMORAČKOM ŽIVOTU I ISLUŽENIM MORNARIMA..	40
2. 3. TEMATSKI KRUG O SUDBINAMA OSOBA S DRUŠTVENIH MARGINA	45
2. 4. OSTALE PRIPOVIJETKE	53
3. TRILOGIJA ISTARSKIH ROMANA	57
3. 1. <i>PUSTO OGNJIŠTE</i> (1900.)	58
3. 2. <i>USAHLO VRELO</i> (1903.)	68
3. 3. <i>IZA PLIME</i> (1913.)	77
3. 4. ZAKLJUČNO O TRILOGIJI ISTARSKIH ROMANA	86
4. DRAMA <i>ZIMSKO SUNCE</i> (1902./1903.)	91
5. ROMAN <i>NOVE BORBE</i> (1908.).....	98

IV. DRUGO RAZDOBLJE U CAREVU STVARALAŠTVU OD 1918. DO 1945....	109
A. POVIJESNI KONTEKST	109
B. KNJIŽEVNA DJELATNOST	114
1. PRIPOVIJETKE OD 1918. DO 1941. GODINE	115
1. 1. PRIPOVIJETKE OD 1918. DO 1926.	116
1. 2. PRIPOVIJETKE O POMORAČKOM ŽIVOTU	120
1. 3. OSTALE PRIPOVIJETKE	128
2. POVIJESNI ROMANI	132
2. 1. <i>POD SUMNJOM</i> (1918.)	133
2. 2. <i>PRESJEČENI PUTI</i> (1938.)	137
2. 3. <i>SUOR AURORA VERONIKA</i> (1940.)	147
3. ROMANI SA SUVREMENOM TEMATIKOM	158
3. 1. <i>NAŠA MARE</i> (1931.)	159
3. 2. <i>MEĐU DVA OGNJIŠTA</i> (1934.)	163
3. 3. <i>VITEZ MORA</i> (1939.)	166
4. DRAME	172
4. 1. DRAMA <i>MRTVA STRAŽA / NA STRAŽI</i> (1923./1946.)	173
4. 2. KOMEDIJA <i>VICENCICA</i> (1934.)	175
V. TREĆE RAZDOBLJE U CAREVU STVARALAŠTVU OD 1946. DO 1963.	180
A. POVIJESNI KONTEKST	180
B. KNJIŽEVNA DJELATNOST	182
1. PRIPOVIJETKE	184
2. KRONISTERIJA <i>DANUNCIJADA</i> (1946.)	190
3. CAREVI AUTOBIOGRAFSKI ZAPISI	202
VI. ZAKLJUČAK.....	212
SAŽETAK	219
SUMMARY	221
VII. BIOGRAFSKI I BIBLIOGRAFSKI PODACI.....	223
VIII. LITERATURA	234

I. UVOD

Rijetki su književnici koji su proslavili sedamdesetgodišnjicu stvaralaštva ne mijenjajući, pritom, bitno svoj književni izraz i ne pokušavajući se prilagoditi suvremenim književnim kretanjima ili podilaziti trenutno modernim književnim interesima. Upravo takav, dosljedan sebi i svom književnom izričaju, bio je **VIKTOR CAR EMIN** (1870.-1963.) Pisanje je za njega opredjeljenje, način kulturnog i javnog djelovanja, način borbe za osvješćivanje hrvatskoga naroda u Istri, način potvrde životnoga kreda. Istra i Kvarnerski otoci - ono što se može obuhvatiti pogledom s vrha Učke, komadić hrvatske domovine - trajna su i nepresušna Careva inspiracija. Taj ga je kraj iznjedrio, trajno obilježio i on mu je cjelinom svoga stvaralaštva uzvrćao i uzvratio sve ono što je iz njega crpio, uvodeći u književnost istarske seljake, učitelje i svećenike, mornare i kapetane, njihove žene i djevojke, povijesne ličnosti ovoga kraja, ali uvijek s interesom za maloga čovjeka, njegove životne brige i patnje, pokazujući neumitnost povijesnih zbivanja i nemogućnost da čovjek išta preokrene u svoju korist. Stvorio je tako Car galeriju gubitnika kojima povijesne, društvene i životne okolnosti nisu naklonjene. Kulise i prostori kretanja najčešće su rodni Kraj, Lovran u kojem je proveo mladost, Opatija gdje provodi najljepše godine i duboku starost, kopneni dio Istre u kojoj je počeo službovati kao učitelj, te Rijeka i Sušak. Car je zavičajni pisac u najboljem smislu te

riječi i nikada nije osjetio potrebu nadilaženja te odrednice, on se time ponosio, bez obzira na to što je i zbog toga trajno ostao na marginama dominantnih književnih zbivanja.

Činjenica da pisac koji je napisao oko 140 pripovijedaka, 11 romana, 3 drame, koji je pisao književnost za djecu, prevodio naročito strane dječje pisce, uređivao nekoliko listova, napisao monografiju o *Matku Mandiću*, *Sjećanja na družbu Ćirila i Metoda*, te ogromnu količinu članaka u novinama i časopisima, ni danas, 35 godina nakon smrti, nema cjelovite monografije koja bi književno-povijesno valorizirala njegov opus, govori u prilog tome da odrednica - **regionalan** stavlja pisca u drugi plan smanjujući interes za njegovo djelo i pridajući mu nerijetko obilježja anakronog.

A Viktor Car Emin nije anakron, već **atipičan**, jer, živeći i djelujući izvan glavnih tokova hrvatske književnosti, u drugačijem povijesno-političkom okruženju, s matičnom je književnošću imao posredne veze, iako je osobno poznao, uvažavao i cijenio pisce dominantnoga književnoga toka.

Posebno je važno naglasiti i upozoriti na društveno-povijesne okolnosti iz kojih izvodimo Cara kao pisca. U drugoj polovici 19. stoljeća pa sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine Istra je pod izravnom austrijskom vlašću, za razliku od Banske Hrvatske koja je pod mađarskom vlašću. Narodni preporod u Istri intenzivnije započinje od sredine 19. st., a u svoju drugu - zrelu fazu, ulazi 1870. godine predvođen, u početku, hrvatskim svećenstvom okupljenim oko jedinog glasila na hrvatskome jeziku – *Naše sloge* koja te godine počinje izlaziti u Trstu. Uz taj se list formira i generacija preporodnih pisaca među kojima je i Viktor Car Emin, u početku s literarnim ostvarenjima koja u prvi plan stavljaju nacionalnu borbu istarskih Hrvata.

Javivši se s prvom pripovijetkom *Bijednici* 1888. godine posvema u funkciji raskrinkavanja Talijana koji dolaze u Istru i iskorištavaju Hrvate, te s još nekoliko sličnih ostvarenja, široj hrvatskoj čitalačkoj publici postaje poznat tek nakon 1895. kada počinje objavljivati pripovijetke u zagrebačkom *Vijencu*, a kao književnik definitivno se potvrđuje s prvim romanom *Pusto ognjište*, 1900., kada ga zapažaju i ondašnji relevantni književni kritičari: M. Marjanović, R. Pintar, J. Čedomil, I. Krnic i D. Sirovica.

Car ulazi u književnost na prijelazu u doba **moderne**, ali nije modernist. On je

primarno realist, ali i nastavljajući romantičarskih i šenoinskih tradicija u našoj književnosti, iako u svakoj fazi njegova stvaralaštva možemo pronaći poneki odjek tada dominantnih pravaca hrvatske književnosti, pa ćemo tako pronaći i odjeke moderne. Pregledi i povijesti hrvatske književnosti donose nešto više podataka o Caru upravo kada pišu o razdoblju moderne, a kasnije se obično samo spominje kao regionalist. Obuhvatnije su o Caru pisali književni kritičari i povjesničari: A. Barac, A. Rojnić, M. Šicel, M. Strčić, B. Donat, J. Bratulić, naročito prigodom pretiskivanja nekog od Carevih djela. Mnogostraniji pristup Caru pokušao je dati i znanstveni skup *Viktor Car Emin – život i djelo*, održan 1994. godine u Lovranu s kojeg su prilozi tiskani u *Našoj Rijeci*, u broju 3 iz 1997. godine.

Na tom je skupu upozoreno na ono što dotadašnja kritika nije dovoljno isticala - da je posljedni Carev roman *Danuncijada* (1946.) najbolje njegovo ostvarenje, u kojem on napušta realističku metodu zamjenjujući je drugačijim, rekli bismo modernim pristupom, stvorivši tako djelo koje je sasvim netipično u hrvatskoj književnosti, što je uočila tek posve suvremena kritika posljednjih godina (B. Donat, C. Milanja, M. Stojević, D. Bačić-Karković).

U ovom je radu primijenjena deskriptivna metoda i pozitivistički pristup pri sagledavanju cjelokupne Careve književne produkcije. Obuhvaćena je većina pripovijedaka objavljenih jedino u časopisima, obje zbirke pripovijetki te svi romani i drame, a izostavljena književnost za djecu¹, prevoditeljski rad, publicistička djelatnost i pjesništvo koje nije značajno u Carevu opusu. Više je prostora posvećeno onim djelima o kojima je manje pisano, osobito pripovijetkama, jer kako uglavnom i nisu pretiskivane, ostale su u časopisima te su teže dostupne. S obzirom na to da ovaj rad teži monografski prikazati cjelinu Careva književnoga djelovanja, nije primijenjena isključivo estetička interpretacija, jer dosta njegovih ostvarenja ne bi "izdržalo" takav pristup, pa onda to i ne bi bila primjerena metoda. To ne znači da se u radu izbjegavalo izricanje vrijednosnih sudova o pojedinim djelima.

Carev se opus prati kronološkim slijedom podijeljen u tri glavne faze djelovanja. Unutar toga izvršena je osnovna žanrovska podjela na romane, pripovijetke i drame, pri čemu se i dalje zadržava kronologija prvog objavljivanja pojedinog djela, ili pak posljednja, ako je

¹ Ne misli se pritom da književnost za djecu nije književnost, ili da je "manje književnost". No, budući da je taj segment Careve književne produkcije također opsežan, a uz autorske tekstove mnogo je prerada i prijevoda, smatramo da bi taj dio Careva opusa trebalo obraditi u posebnom radu.

Car djelo prerađivao.

Rad obuhvaća veći dio Careve književne produkcije, s težnjom da posluži kao na jednom mjestu okupljena građa za buduće preglede hrvatske književnosti u kojima bi trebalo modificirati pristup V. Caru Eminu te dosadašnji njegov biljeg anakronog pisca zamijeniti odrednicama atipičnoga ili asinkronijskoga pisca, ako ne za cjelinu opusa, onda svakako za njegov za veći dio.

II. KRITIČKI OSVRT NA LITERATURU O VIKTORU CARU EMINU

Kritičke napise u literaturi o Viktoru Caru Eminu, kao i o većini pisaca možemo radno podijeliti u nekoliko osnovnih skupina: **prvu** svakako čine oni napisi koji nastaju neposredno nakon tiskanja pojedinih djela; **drugu**, oni koji nastaju s većim odmakom od objavljivanja; **treću**, oni u povodu autorove smrti, te **četvrtu**, oni napisi što se objavljuju posljednjih godina, dakle postumno, s dovoljnim kritičkim odmakom koji omogućava razlučivanje Careva književnoga rada od njegova javna djelovanja, kojim je za života dobrim dijelom bila determinirana i njegova književna djelatnost. Ovi posljednji su dakako kritičniji i objektivniji, te svakako uporabniji i prihvatljiviji od nekih nekritičkih pohvala nastalih paralelno s izlaženjem Carevih djela.

Najveći su posao u sagledavanju opusa Viktora Cara Emina svakako obavili Ante Rojnić u književno-kritičkom smislu i Vice Zaninović u bibliografskom smislu, kada su 1956. godine u Zorinoj ediciji *Djela hrvatskih pisaca* u dva toma objavili *Djela* Viktora Cara Emina. A. Rojnić objavio je do danas najopsežniju i najsveobuhvatniju studiju o Caru, a V. Zaninović obavio je ogroman posao sastavivši *Bibliografiju radova Viktora Cara*

Emina, prema kronologiji izlaženja pojedinih djela uz isticanje osnovnih žanrovskih odrednica, te *Bibliografsku građu o Viktoru Caru Eminu* koja je dragocjeni izvor podataka o napisima o Caru. Iscrpnost i sistematičnost obaju autora temeljito su polazište svakom izučavatelju Careva djela.

Nakon A. Rojnića nitko nije toliko sustavno pristupio Carevu književnom stvaralaštvu, te je većina kritičara zapravo oslanjala na njegov rad i prenosila njegove kritičke sudove. Od te, 1956. godine do danas, kritičari su se Carom bavili parcijalno, pišući o jednom ili više romana, o samo nekim pripovijetkama, ali cjelovitoga sagledavanja s bitno novim pristupom do danas nema.

Potrebno je zadržati se na kritičkim napisima tiskanima nakon 1956. godine, dakle na onima koji nisu mogli biti izvorom za Rojnićev kritički pristup, a u kojima književni povjesničari i kritičari pristupaju Carevu djelu s ponešto drugačijih polazišta. Na žalost valja i ovdje ponoviti da se većina Careva opusa ne bi mogla vrednovati strogim estetskim kriterijem, pa se zapravo suvremena književno-kritička razmatranja odnose na posljednji njegov roman *Danuncijadu*, koja je odmak od dotadašnje i sveukupne Careve produkcije i jedina "izdržava" sve vrste kritičkoga pristupa. U prilog su izrečenoj tvrdnji i riječi K. Nemeca: "U ovom razdoblju nastaju i zanimljivi žanrovski hibridi, djela kojima je teško dati neku jednoznačnu odrednicu. Npr. "kronisterija" *Danuncijada* Viktora Cara Emina ili *Zastave* Miroslava Krležę odupiru se simplificiranoj tipologiji: u jednom svom sloju to su svakako i povijesni romani, ali sigurno je da ambicioznost oba projekta i širina obuhvaćene problematike daleko nadmašuje okvire tipične historiografske fikcije."² Znakovito je da Nemeć u ovome svome eseju smješta Cara, odnosno *Danuncijadu*, u dio koji se odnosi na najnovije tendencije u hrvatskom romanu, dakle, zamijećen je odmak, ali nema daljnje razrade ili objašnjenja što bi sintagma *zanimljivi žanrovski hibrid* imala značiti, i to je opće mjesto koje se neprestano ponavlja u kritičarskom vrednovanju Cara i njegova opusa – uopćene konstatacije o "lošosti", "prosječnosti" ali isto tako i "zanimljivosti". Kritičarski napisi o pojedinim djelima u ovome će se radu razmatrati kasnije, pri analizi svakoga djela.

Druga je vrsta pristupa ona u književnim povijestima i pregledima književnosti, pa

² Krešimir Nemeć, *Tragom tradicije*, esej *Povijesni roman u hrvatskoj književnosti* Matica hrvatska, Zagreb

je relevantan pregled tih napisa i utvrđivanje kakvu je i koju poziciju Car “dobio” u njima. Povijesti hrvatske književnosti o Caru većinom donose osnovne biografsko-bibliografske podatke s uopćenim prosudbama. Tako će Slavko Ježić zapisati: “Daleko je produktivniji drugi Istranin (prethodno je govorio o R. Kataliniću Jeretovu, op. I.S.K.), pisac čitavog niza novela i romana (...) Premda je u Opatiji mogao naći građe za čitav niz romana u stilu Marcela Prévosta, kaže on u svojoj autobiografiji, ipak ‘sam ostao kod mojih kapetana i mornara, kod različitih kriza, što su za moga vijeka zadesile naše more i našu zemlju’ (...).”³

Valja već ovdje upozoriti da su se mnogi Carevi kritičari utjecali upravo njegovoj *Autobiografiji* da obrazlože “što je pisac htio reći” u svojim djelima, ne bi li tako izbjegli svoje osobno opredjeljivnje u odnosu na Carevu tendencioznost i utilitarizam.

Miroslav Šicel, kao književni povjesničar hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća, dosljedno donosi o Caru natuknicu u periodu moderne koju i citiramo iz najnovijega izdanja: “Više realističkom nego modernom stilskom postupku blizak je svojim književnim opusom Viktor Car Emin. Kao pripovjedač, romanopisac i dramski stvaralac Viktor Car Emin tematski nastavlja Kumičićevo prozno stvaralaštvo iz kruga istarskih i primorskih motiva. (...)”⁴ Na drugome će pak mjestu M. Šicel potkrijepiti izrečeno i konstatirati da je Car “izraziti realist, stvaralac koji u prvom redu promatra vidljive, vanjske ljudske odnose i stvara fabulu s jasno određenom kronologijom događaja te prilično naglašenom rodoljubnom tendencijom, ali u isto vrijeme zna prodrijeti u psihologiju svojih junaka ispitujući njihove karakterne osobine, što se naročito uočljivo primjećuje u onoj fazi u kojoj je pisao o junacima koji gube tlo pod nogama pred naletom novih društvenih odnosa.”⁵

Ivo Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* Cara smješta u poglavlje *Protorealizam i realizam* uz konstataciju: “Car Emin se nije mogao ni želio osloboditi obveze da ostane regionalnim književnikom u najplemenitijem smislu riječi. Pošao je u život sa sviješću o javnoj odgovornosti književnika, stvarao neprestano, unatoč mijenama artistskih smjerova i tehnika oko sebe, u moderniziranoj tradiciji šenoinske literature, sa

1995., str. 36-37.

³ Slavko Ježić, *Hrvatska književnost (od početka do danas) 1100-1941*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1993., str. 286. (prvo izdanje 1944.).

⁴ Miroslav Šicel, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb 1997., str. 147.

⁵ Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979. str. 106.

jasnom spoznajom da je umjetnost pitanje akustike i da čitateljstvo upravo toliko stvara pisca koliko i pisac čitateljstvo.”⁶

Prema osnovnim konstatacijama Car je regionalni književnik koji piše u tradiciji šenoinske književnosti, realističkom manirom, tematski se nastavlja na Kumičića s izrazitom domoljubnom tendencijom. Želi li se Cara književno-povijesno opravdati, potrebno je prikoloniti se pozitivističkom pristupu i upozoriti da navedeni književni povjesničari ne promatraju Cara u kontekstu prostora u kojem je stasao i djelovao – od svoga rođenja do 1945. godine Istra, uz koju je vezan emocionalno, životno i spisateljski, nije u sastavu iste države u kojoj su ostali dijelovi Hrvatske. Kada se Car javlja u književnosti, istarski je narodni preporod u svojoj drugoj, zreloj fazi (1870.-1900.), a on je kao pisac, i tada, i kasnije, najbolje što je taj pokret dao u književnom smislu.⁷ O istarskom narodnom preporodu, njegovoj važnosti za književnost, kao i o književnicima koji su u njemu iznikli najviše je pisala književna povjesničarka Mirjana Strčić, čije su osnovne postavke o Carevoj književnoj produkciji prihvaćene i u ovome radu. U jednoj od svojih ocjena M. Strčić kaže: “Ovdje je bitno istaći da je Car svojim romanima želio preskočiti barijeru kojom je Istra na književnom polju bila ograđena od svog književnog centra; s druge strane, smješteni u uže granice književne sfere u Istri, ti Carevi romani potvrđuju općenito sazrijevanje istarskih književnih prilika za ulazak u novu fazu, bez isključivosti nacionalno-političkog angažmana.”⁸

Valja ovdje dodati i mišljenje Antuna Barca koji ističe: “Za studij književnoga regionalizma jedan od najinteresantnijih naših krajeva Hrvatsko primorje”⁹, zatim nabraja starije i poznatije pisce, da bi konstatirao kako “Istru (s Kumičićem, Tentorom, Carem i Katalinićem) ne možemo razmatrati u vezi s Hrvatskim primorjem, jer je ona živjela u osobitim nacionalnim i socijalnim prilikama.”¹⁰, što ide u prilog našoj prethodno izrečenoj tvrdnji.

Posljednjih nekoliko godina objavljeno je nekoliko monografija o hrvatskome

⁶ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana 1987., str. 225.

⁷ U narednom poglavlju donosimo više podataka o povijesnim prilikama iz kojih izvodimo Cara kao pisca.

⁸ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna II*, Istarska naklada, Pula 1985, str. 83.

⁹ Antun Barac, *O književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1986., str. 115.

romanu. Nemeć će u prvoj knjizi¹¹ uopćeno govoriti o Caru kao sljedbeniku šenoinskoga modela povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti, dok se u drugoj knjizi¹² opširno osvrnuo na sve Careve romane uz naglasak da je “ostao privržen tradiciji, vjeran romantičnom realizmu (...)nije bio krčitelj novih putova” već je kao “baštinik Šenoe i Kumičića nasljedovao i sve njihove vrline i mane.”¹³ Govoreći o *Presjećenim putima* i *Suor Aurori Veroniki* Nemeć zaključuje: “Plemenita intencija i iskreno rodoljublje, koje je Car tako jasno očitovao u ta dva djela, priječili su objektivne sudove kritike. Barac je, bez sumnje, upravo na to mislio kada je napisao da se o tim romanima treba govoriti i nezavisno od estetičke analize. Upravo zahvaljujući nacionalnom i političkom angažmanu te mobilizaciji istarskog puka, Car je imao prilično ‘popusta’ kod kritike.”¹⁴

Opredjeljujući se za regionalizam u hrvatskoj književnosti, posizemo ponovo za radovima književnog kritičara i povjesničara M. Šicela koji će nam poslužiti za komparaciju Gjalskoga kao pisca Hrvatskoga zagorja i Cara kao istarskoga pisca.

“Gjalski je ne samo deklarativno, već, eto, i samim djelom potvrdio da je zaista osnovne poticaje svojoj zbirci tražio i pronalazio u vlastitom životu, da su mu teme, u biti proizlazile iz njegovog vlastitog iskustva ili iz sjećanja iz ranog djetinjstva. Uostalom, potvrdu za tu tezu lako je pronaći u njegovim autobiografijama.” (str. 103) Citirani je ulomak u potpunosti primjenjiv i na Cara, kao i sljedeće kritičarske prosudbe:

- realistička koncepcija – “Uzimajući motive iz sredine koju je dobro poznao, tražeći vrlo često autentične interijere i eksterijere u koje će smjestiti sadržaje svojih pripovijedaka, a pronalazeći prema vlastitim zapisima, za svoje literarne junake i neke prototipove iz stvarnog života – Gjalski je stvorio predispoziciju za ostvarivanje takvih pripovijedaka koje u svojoj biti imaju realistički karakter, usprkos subjektivno romantičarskoj prirodi samog autora.” (str. 107)
- kompozicijska shema većine pripovijedaka:
- oznaka mjesta i vremena radnje

¹⁰ Isto, str.117.

¹¹ Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb 1994., usporedi str. 73 i 93.

¹² Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb 1998.

¹³ Isto, str 16.

- upoznava je junaka i njegove pretpripovijesti
- karakterizacija junaka koji je smješten u atmosferu mjesta i vremena radnje
- završetak koji je izvan dosadašnjega vremenskog tijeka radnje, ispričan samo kao pripovjedačev komentar i izvještaj o tome što se s tim junakom dogodilo. (str. 109)

Car**Gjalski**

-propadanje jedrenjaka

-propadanje plemstava

(ono za što su emotivno najdublje vezani, svaki u svojoj sredini)

-mali čovjek, pomorac, seljak

- plemić

-sukob staroga i novoga

- također

-nacionalno

- u manjoj mjeri jer nacionalno u Zagorju nije ugroženo koliko u Istri

osobno

-učitelj, tajnik Družbe – uvijek na

- u državnoj službi kao pravnik

liniji borbe za nacionalno

-tematski utilitarizam i sentimentalizam

-tematski sentimentalizam¹⁵

Vežanost za kraj iz kojeg su ponikli trajno je obilježila oba pisca, a ovdje se samo pokušala izvesti jedna moguća komparacija, iako se oni u mnogočemu i razlikuju.

Vratimo se kritičarima koji su se bavili Carevom književnom produkcijom. A. Rojnić u povodu Careve smrti 1963. godine iznosi sumarne ocjene koje vrijede i danas: “Iako ima u njega podosta romantičnih elemenata pa i literarne konstrukcije na štetu životne uvjerljivosti, Car je po svom umjetničkom postupku ipak bliži realnom životu od Kumičića (...) on ima razvijeniji smisao za psihološku analizu (...) Sve šire i sve snažnije zahvaćajući u život svoga zavičaja i cijele Istre, stvorio je impozantno djelo koje, po svojim najuspjelijim dostignućima, živo i uvjerljivo govori o našim krajevima i ljudima podno Učke i uz more; o njihovim brigama i patnjama, o njihovim nadama i klonućima, ukratko o njihovim nacionalnim borbama i slobodarskim težnjama u jednom, za običan ljudski vijek

¹⁴ Isto, str. 23.

¹⁵ Sve o Gjalskome prema Miroslav Šicel, *Pod starim krovovima Ksavera Šandora Gjalskog*, ŠK, Zagreb 1993. (str.87-129).

širokom rasponu: od devedesetih godina prošloga stoljeća pa sve do naših, tek minulih ‘udesnih dana’.”¹⁶ No, Rojnić pišući ranije o Caru zapaža zanimljivu činjenicu da su dodiri Cara i glavnih tokova hrvatske književnosti, odnosno Zagreba, između dva rata sve slabiji. Kako to objasniti kada Car od 1928. živi na Sušaku, dakle u istoj državi?

Nekoliko je mogućih objašnjenja. Od 1918., nakon zbirke *Starci* i romana *Pod sumnjom*, u narednih desetak godina Car ne piše ni jedno značajnije djelo osim drame *Mrtva straža* (1923.)¹⁷, no ona je ubrzo maknuta s repertoara. Tek 1927. pripovijetkom *Mali od foguna* (*Mladost*, Zagreb), Car se vraća pomoračkoj tematici i više objavljuje u zagrebačkim časopisima, ali tematski to su prošlostoljetne priče koje vjerojatno više ne mogu pobuditi veći interes. I romani sa suvremenom tematikom iz svoga kraja koje objavljuje u novinama (*Naša Mare*, *Među dva ognjišta*), kao ni oni tiskani kao posebna izdanja ne pobuđuju neki veći interes kritike.¹⁸ To je doba kada je njegova literatura većim dijelom preživljena, a u hrvatskoj književnosti imamo velika i značajna imena, u prvom redu Miroslava Krležu. Kao što je već rečeno, u doba moderne Cara ne treba smatrati anakronim piscem iako se neki kritičari, poput D. Jelčića, ne slažu s time.¹⁹

U razdoblju avangardnih stilova (1916.-1926.) sve je teže opravdati njegov realizam prožet sentimentalno-romantičarskim elementima. Nadalje, u međuratnom periodu Car ne objavljuje u Istri i njegova djela nisu dostupna tamošnjim čitateljima s kojima bi mogla komunicirati. On sve više gubi stvaralačku invenciju, pa se u potpunosti možemo složiti s B. Donatom kada kaže: “Kako se množe Carevi romani, tako se umnogostručuju njegovi junaci ali samo kvantitetno, što se tiče problema njihove individuacije možemo reći da se neprestance ponavljaju. Slično stvari stoje i s temama.”²⁰

Car se okušao i u povijesnim romanima; *Pod sumnjom* 1918. tiska mu Matica

¹⁶ Ante Rojnić, *Viktor Car Emin*, *Republika*, godište XIX., broj 5, Zagreb 1963., str. 212.

¹⁷ Što se tiče dramskih ostvarenja, ona uvijek pobuđuju interes kazališne kritike u vrijeme izvođenja na sceni, pa se o njima dosta pisalo, ali te nam se drame danas čine još većim anakronizmima od proznih ostvarenja. Izuzetak je komedija *Vicencica*.

¹⁸ O romanima *Naša Mare* i *Među dva ognjišta* izašle su samo anonimne bilješke u listovima u kojima su objavljivani romani, a o *Vitezu mora* dvije anonimne bilješke i prikaz J. Ravlića.

¹⁹ “Bez ivakićevskog humora i bertićevske ležernosti, Car Emin je u doba prve moderne bio anakroničan pisac, koji ni tematski ni stilski ne ide u korak s modernističkim tendencijama nego, naprotiv, istrajava u realistički koncipiranoj građi i formi velikih proznih struktura.” Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb 1997., str. 197.

²⁰ Branimir Donat, *Romani Viktora Cara Emina*, Forum, godište XVI., knjiga XXXIV., br. 10-11, Zagreb

hrvatska, pa B. Donat nastavlja: “ (...) ali osnovna naivnost fabule i zapleta onemogućuju da se ovo djelo vine iz prosjeka političko-patriotskog povijesnog romana kakav se u nas pisao u rasponu od Šenoe pa do početka prvog svjetskog rata.”²¹ Druga su dva povijesna romana izašli neposredno pred Drugi svjetski rat ne pobudivši neku veću pozornost, iako su povijesne teme u nas uvijek popularne - *Presječene pute* izdaje u vlastitoj nakladi, a *Suor Auroru Veroniku* poklanjaju mu prijatelji za sedamdeseti rođendan, budući da ne može naći izdavača.

Kao što je vidljivo iz citiranih opaski, kritika se zadovoljavala općenitim konstatacijama o Carevim djelima, koja u početku svojom običnošću, prosječnošću i odsutnošću spisateljske kreativnosti ne zaslužuju detaljniju analizu, a kasnije između dva rata svojom anakronošću potiču kritičare da ih tek usputno zabilježe. Tako ni *Danuncijada* nije pobudila posebnu pozornost kritike 1946. ni idućih godina. Tek je pretiskom toga djela u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti i napisima B. Donata u pogovoru skrenuta pozornost na specifičnost *Danuncijade*, a čini se da je najveću pozornost izazvala tek s pojavom Fabrijeva *Vježbanja života* koje će uputiti na Carevu kronisteriju kao stanoviti predložak²².

Nemec smatra da je “(...) hrvatska književnost *Danuncijadom* dobila prvorazredni politički roman” i da se Car u tom djelu “uspio osloboditi literarnih konvencija kojima je robovao gotovo cijeli svoj stvaralački vijek. (...) Pokazalo se da akumulacija činjenica i bavljenje ‘stvarnim’ i ‘doživljenim’ može uroditi boljim rezultatima od varljivog rada mašte.”²³

Tek novija kritika i književna povijest daju pravo mjesto *Danuncijadi* pa C. Milanja

1977., str. 717.

²¹ Isto, str. 716.

²² Valja ovdje citirati Fabrija iz jednog od njegovih posljednjih intervjuja, kako ne bi bilo nesporazuma: “Činjenica je, naime, da podnaslov moga romana glasi Kronisterija, što asocira na podnaslov *Danuncijade*, koji u cijelosti glasi (...) Ali, nisam ja taj termin preuzeo od Cara Emina – koji se, uz to, bavi baš istim podnebljem, istim političkim vremenom i istom osobom Gabrielea D’Annunzija – nego je činjenica, do koje mi je iznimno stalo, da smo Car Emin 1946. i ja godine 1981. posegli za velikim tršćanskim pjesnikom Umberto Sabom koji je, u razdoblju između 1944-1947, pod naslovom *Storia e cronistoria del ‘Canzoniere’*, u časopisima objavljivao autobiografske komentare vlastitoj kapitalnoj zbirci pjesama *Il Canzoniere* iz 1921. godine! Kao znalci (i zemljopisno najbliži susjedi) tršćanske talijanske književnosti, i Car Emin in vivo, i ja kao student talijanistike, znali smo za to prevažno tršćansko djelo. No, presudno je da smo i Car Emin, prvi, i ja nakon njega, Sabinu bezazlenu kronistoriju dramatično izokrenuli u Kronisteriju!” Vijenac, 13. studenoga 1997., broj 100/V., str 5. (Razgovarala Jelena Hekman).

tvrdi da Car “(...) anticipira postmodernu vizuru upravo time što radi *političku* demontažu inače auratične ličnosti. Roman je zanimljiv i po fabulaciji jer mu nije stalo samo do dokumentacije nego i do priče, pa stoga anticipira suvremeni trend njegovanja priče (žanrovski roman).”²⁴ Zaključimo o *Danuncijadi* riječima B. Donata: “Godinu dana po završetku rata objavljuje svoje najveće, i danas umjetnički živo djelo *Danuncijada* (1946). U njemu ostaje vjeran svojim osnovnim stvaralačkim preokupacijama, ali sad se pojavljuje u ulozi pisca koji želi obračunati ne samo s bližom i daljom prošlošću, ne podiže stentorski glas protiv neprijatelja koji su mu porobili domaju, on gotovo isto tako radikalno daje kritiku svog ranijeg romansijerskog rada, bez okolišanja, bez izmotavanja – djelom. Umjesto priča temeljenih na hromom radu mašte, umjesto melodramatskih sižeja, u *Danuncijadi* Viktor Car Emin prvi put otkriva učinak zbiljskog.”²⁵

Promotren u kontekstu cjelokupne hrvatske književnosti, Car pripada vrlo produktivnim, ali regionalnim piscima koji se u glavnom toku književnosti spominju usput, kao pojedinci koji su u matičnu književnost uveli neko područje ili neku lokalnu temu – kod Cara je to liburnijski kraj i Istra, odnarođivanje te pomorački život u više njegovih aspekata. Iskorak je učinio u poznim godinama s *Danuncijadom*, za koju mislimo da je nastajala dugi niz godina, a ne samo tijekom Drugoga svjetskoga rata, kako je pisac sam zabilježio u *Autobiografiji*. *Danuncijada* je dorađivana, iščitavana, mijenjana, pa za nju ne stoji ni jedna od konstatacija izrečenih za ostala Careva djela. Car je pisanje doživljavao načinom nacionalne borbe, pa kada svojim djelima i nije doprinio toj borbi – jer ga nisu mogli čitati oni kojima su ta djela bila namijenjena – on je pisao jednako. Za njega je pisanje bilo životni imperativ, što je rezultiralo količinom, a ne kvalitetom te novinarskom manirom pisanja književnih priloga ne mareći hoće li oni “izdržati” književnu i vremensku prosudbu. Nije se vraćao napisanome, nije njegovao svoj stil, jezik i izraz. Jedino je *Danuncijada* pisana drugačije, usuđujemo se reći da se piscu “dogodilo” to djelo, a da ni sam nije bio svjestan odmaka koji je učinio od svega ranije napisanoga.

²³ K. Nemeč, *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb 1998. godine, str. 24.

²⁴ Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1996., str. 106.

²⁵ B. Donat, navođeno, str. 718.

III. PRVO RAZDOBLJE U CAREVU STVARALAŠTVU OD 1888. DO 1917.

A. POVIJESNI KONTEKST

U vremenskom periodu koji omeđuje Carev život, posebnosti se povijesnih i društvenih prilika, kada je riječ o Istri, Rijeci i Kvarnerskim otocima, ne mogu zaobići. Političke su okolnosti determinirale status toga kraja što se dugoročno odrazilo na sva područja života, pa tako ni kultura u najširem smislu, a ni književnost uže gledano, nisu ostale pošteđene izrazitih političkih utjecaja. Tako su i Carev život, njegov javni, društveni, ali i spisateljski rad, posvema rezultat prilika u kojima je živio, rezultat borbe za boljitak njegova kraja, kontinuirana borba za hrvatsko u Istri, za pripadnost Istre i Kvarnerskih otoka matici zemlji. Povijest je Istre vrlo dinamična, burna, prožeta mnogim smjenama vlasti, seobama stanovnika, pripojenjima, odvajanjima i prekrajanjima njezina teritorija, što je sve u kulturi, etnografiji, ali i kolektivnoj svijesti Istrana, bez obzira na njihovo narodnosno porijeklo,

ostavilo trajne tragove.²⁶ Borbe za Istru završile su u 15. stoljeću podjelom poluotoka između dviju vlasti, mletačke i austrijske, a stanovnici Istre, posebno Hrvati, ostali su potom stoljećima podijeljeni.

Venecija na svom području nije uspostavila jedinstvenu vlast, osim vojne, pa su se gradske općine nesmetano razvijale, a učvršćuje se i kolonat, kao osnovni proizvodni odnos na selu. U djelovima pod austrijskom vlašću, pak, nije bilo izrazitih gradskih središta, a plemstvo i svećenstvo nije imalo političke moći, koja je sva bila u rukama feudalca, odnosno njegova namjesnika, pazinskog kapetana, koji je u njegovo ime upravljao posjedima. Općine na Kvarneru, međutim, mada pod vrhovnom vlašću Habsburga, imale su stanovitu slobodu, zahvaljujući pravima utvrđenima statutima (Kastva, Veprinca, Mošćenica, Lovrana...) koje je feudalac priznavao.

Romanski se živalj zadržavao samo u gradovima, a slavenski je (hrvatski osobito, ali i slovenski) sve više i brojnije naseljavao selo, pa čak i seoska područja oko uzmorskih gradova, čemu su osobito pogodovale lokalne migracije iz slavenskih krajeva, koji okružuju Istru, a manje iz Furlanije ili Veneta. Sve većem slavenskom naseljavanju Istre²⁷ doprinose i organizirane kolonizacije koje provode i Venecija i Austrija, a koje su izravna posljedica velikih gladi, epidemija, bolesti, ali i ratova koji haraju Istrom. Izrazite su kolonizacije krajem 16. i početkom 17. stoljeća, kao izravna posljedica lokalnih ratova, osobito "Uskočkog rata" (1615.-1618.) između Venecije i Austrije.²⁸

Venecija svoje područje kolonizira mahom kolonima iz svojih jadranskih posjeda, prije svega iz Dalmacije, ali i iz Albanije, Grčke. Austrija je pak u svoj dio Istre dovodila pučanstvo iz Like, pograničnih krajeva prema turskim zemljama, pa i same prebjege iz turskih zemalja, mahom iz Bosne i Hercegovine. Jednim su dijelom i kmetovi iz austrijskoga dijela Istre bježali u mletački dio, pretpostavljajući kolonatski odnos

²⁶ Histri, prvi poznati stanovnici Istre, 12. su godine pr.n.e. definitivno poraženi i od tada Istrom dugih pet stoljeća vladaju Rimljani. Potom se smjenjuju, Bizant, Franci, a s krajem srednjega vijeka Istrom konačno ovladavaju dvije snažne sile – zapadnom i južnom Istrom vlada Venecija, a sjevernom i sjeveroistočnom, Austrija, jer taj dio Istre predstavlja nasljedne posjede Habsburgovaca. (Prema *Enciklopediji Jugoslavije*, 1988. godine, natuknica o Istri,).

²⁷ Prva vijest o dolasku Slavena u Istru zabilježena je 599. godine, a već godinu kasnije papa Grgur I. piše salonskom biskupu Maksimu da Slaveni prodiru u Italiju kroz Istarski prolaz. Isto, str. 633.

²⁸ Prema nekim je pokazateljima od 13. do kraja 16. st. nestalo više od 70 posto južnoistarskih sela i zaselaka. Isto, str. 637.

kmetstvu.²⁹ Najveće etničke promjene tijekom kolonizacija doživjela je Puljština, Južna Istra, u kojoj je doseljavanjem znatno ojačao hrvatski nacionalni element, ali je tamo kolonizacija dovela čak i pravoslavno stanovništvo (crnogorsko), pa je još do danas očuvana pravoslavna crkvena općina Peroj, kraj Pule.

Kolonizacija austrijskoga dijela Istre donijela je više problema jer se novodoseljeno stanovništvo, koje nema radnu obavezu, kao ni vjekovima utvrđene daće u proizvodima (desetina) i novcu, sukobljava sa starosjediocima, kmetovima, s kojima sada moraju dijeliti iste pašnjake, šume, rijeke, izvore... To rezultira čestim bunama kmetova, od kojih je osobito snažna bila ona 1653. na području Pićna.

Sredinom 18. st. na mletačkom dijelu Istre živi oko 90 000 stanovnika. To je razdoblje stagnacije Istre. Austrija je naime 1719. godine (Karlo VI.) Trst i Rijeku proglasila slobodnim lukama, koje se naglo razvijaju pa pokušaji razvoja manufakture u Istri mahom propadaju.

Napoleonskim osvajanjem Venecije 1797. godine, pred Istrom su nove promjene. Nakon serije "rekonkvisti" Francuska konačno ovladava Istrom 1808. godine i pripaja ju Ilirskim provincijama, sa sjedištem u Ljubljani. No, Austrija se opet vraća 1813. godine, kada austrijska vojska sastavljena mahom od Hrvata kod Podgrada pobjeđuje Francuze i cijela Istra, 1815. godine i formalno na Bečkom kongresu, postaje dijelom Austrijske Monarhije. Nakon Ustavne reforme 1825. godine formira se poseban Istarski okrug koji obuhvaća i Kvarnerske otoke (Cres, Krk i Lošinj), a sjedište mu je u Pazinu.

Austrija ukida glagoljski notarijat, uvodi talijanski jezik i u prijašnji austrijski dio Istre, a njemački u sudove i višu upravu.³⁰ Tada započinje i odlučnija borba za narodni (hrvatski i slovenski) jezik u Istri, koju će već i prije započeti istarsko-kvarnerski pretpreporoditelji, koje ističe M. Strčić: "Tinjanac Josip Voltić (1750-1825) s jedne je strane svojim radom djelovao i na početke preporodnih gibanja u Istri (zanimanje za neka

²⁹ Svim je došljacima i odbjeglicama venecijanska državna vlast besplatno davala neobrađena zemljišta s obvezom da ga u pet godina privedu kulturi, a tada bi ih za dvadeset godina oslobodila svih fiskalnih i radnih tereta. Sve su ostale izdatke koje je država snosila za njihovo uzdržavanje i smještaj (kupnja ratarskoga alata, volova, za opskrbu hranom, nabavku građevnoga materijala i drugo) doseljenici morali vratiti. Isto, str. 637.

³⁰ Prema popisu stanovništva napravljenom dvadesetak godina kasnije, 1846. godine od 228 033 stanovnika Istre Hrvati čine više od polovice – 134 445, Talijana je 60 000, Slovenaca 31 995, raznih 1596. Vjekoslav Bratulić, *Političke stranke u Istri za narodnog preporoda*, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*,

povijesna, jezična i pravopisna pitanja), a s druge je strane – u mnogo širem značenju – djelovao i na stvaranje ilirske ideje općenito, ideje zajedničkog jezika za Južne Slavene, te na stvaranje pravopisne osnove u Gaja i Karadžića. Vrbničanin Ivan Feretić (1769-1839), pjesnik, historičar, bogoslov, pisac, prirodoslovac, i učitelj mnogih svećenika glagoljaša – nosilac narodne svijesti, od svog rodnog mjesta stvorio je, uz druge, jedan od najvažnijih rasadnika nadolazećeg narodnog preporoda.”³¹

I pod austrijskom je vlašću većina novčanih institucija, zemljišnih posjeda i trgovine u rukama Talijana. Lihvarskim kreditima oni osiromašuju seljake, otimlju im zemlju... Odnosi se, međutim, mijenjaju 1848. godine kada počinje industrijalizacija Istre. U sklopu austrijske politike izlaska na more grade se željeznice, arsenal u Puli, brodogradilište. Nove industrije dovlače seljake u grad, pa sve manje vrijedi pripomena Mije Mirkovića/Mate Balote kako su svi istarski seljaci Hrvati i kako su svi Hrvati u Istri – seljaci. Dolaskom u grad, pretvaranjem u radnike, hrvatski istarski seljak postaje manje ekonomski ovisan o talijanskim zelenašima. Stvaraju se i hrvatske poslovne udruge, štedionice (“posujilnice”), a Istru polako počinju oplakivati i valovi hrvatskog narodnog preporoda, južnoslavenske ideje, koje najprije dovode do zajedničkog djelovanja Hrvata i Slovenaca u Istri.

Osnovna je značajka preporodnoga djelovanja u tadašnjoj Istri oslanjanje na niže svećenstvo, kao praktično jedinu inteligenciju, za razliku od ostalog dijela Hrvatske, gdje su glavni preporoditelji književnici, političari...

“Uvođenje ustavnog stanja (u Monarhiji, op. I.S.K.), nije se do 1870. godine jače osjetilo u Istri. Skromnim nastojanjima biskupa J. Dobrile oko jezične ravnopravnosti žestoko se oduprla talijanska većina u istarskom saboru, pomognuta vladom i liberanim kursom u njejoj politici, koji je teško pogađao slavensko konfesionalno školstvo. Ali je jezično pitanje ipak stavljeno na dnevni red sabora, s kojeg nije više moglo biti uklonjeno, a od 1866. počele su se osnivati i čitaonice (prva u Kastvu, 1870. u Puli) koje su preporodnim nastojanjima dale čvršću podlogu.”³²

Narodne čitaonice u Istri, do kraja 19. st. bit će ih osnovano stotinjak, nisu bile samo

Matica Hrvatska, Zagreb 1969, str. 294.

³¹ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna II*, Istarska naklada, Pula 1985., str. 13.

³² Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku

kulturna, već i obrazovna, društvena pa i politička okupljališta istarskih Hrvata i Slovenaca, koji sve više zajednički nastupaju. Vrlo važnu ulogu odigrala je i Družba Sv. Ćirila i Metoda, osnovana 1893. godine, koja je u kratkom roku u Istri otvorila 180 hrvatskih škola (1899. u Pazinu je osnovana i Hrvatska gimnazija). Hrvati i Slovenci okupljali su se u Istri i na specifičan način – na taborima: “Kod Hrvata i Slovenaca prvo omasovljenje javnoga političkoga rada u Istri počelo je s održavanjem velikih narodnih skupština ili “tabora” (...) s unaprijed utvrđenim dnevnim redom problema o kojima su se podnosili referati i na temelju referata donosili zaključci o programu i praktičnom političkom radu. Prvi tabori održani su u Kubedu (Slovenija - I.S.K.) 7. VIII. 1870. i u Kastvu 21. V. 1871. Na prvom je učestvovalo oko 5 000 ljudi, a na drugom oko 10 000 iz svih krajeva Istre (...) i Kvarnerskih otoka.”³³

Sva su ta nastojanja dovela do konačne emancipacije većinskoga stanovništva i u političkom smislu unatoč vrlo agresivnoj talijansko-talijanaškoj propagandi i djelovanju. Rezultat je da sve više općina dolazi “u hrvatske ruke”, počev od buzetske općine 1872. pa nadalje, žminjske, tinjanske, boljunske, krčke, lovranske, vrbničke, motovunske... “Teškoće su bile u općinama gdje su Hrvati pobjeđivali oko predsjednika i tajnika općine. Zbog toga što pobjednici Hrvati nisu imali školovanih, pa ni dobro pisмениh domaćih ljudi, uzimani su Kastavci (Dukić) ili Vrbničani (Trinajstić) i drugi Krčani. Kad se pitanje nije moglo riješiti ni na taj način, Hrvati koji su bili u općinskom zastupstvu birali su u većini za predsjednika Talijana, kao u Kanfanaru i u Višnjanu.”³⁴

Nakon osnivanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, koje su vodili istaknuti istarski pravaši Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić (pravaštvo je u Istri nastupalo umjerenije, ne negirajući slovensku nacionalnost, s čijim su političkim predstavnicima istarski pravaši zajednički nastupali), bili su stvoreni svi preduvjeti da većinsko stanovništvo doista bude i adekvatno politički predstavljeno. Čekao se samo pogodan trenutak koji je došao 1907. godine kada su prvi put državni izbori održani s općim pravom glasa. Hrvatsko-slovenska stranka dobila je na izborima 31 771 glas, od oko 60 000

povijest, Zagreb 1973. str. 29.

³³ Vjekoslav Bratulić, navođeno, str. 299.

³⁴ Mijo Mirković, *O smislu i sadržaju narodnog preporoda u Istri, u: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i*

birača, a talijanska liberalna stranka koja je bila glavna nositeljica iredentističkih ciljeva Talijana i talijanaša svega 14 737 glasova.

“Izbori održani u Istri 14. svibnja 1907. godine predstavljaju prijelomni događaj. Oni označavaju završetak narodnog preporoda u Istri, dovršena je nacionalna homogenizacija Hrvata u Istri” – reći će povjesničar Nevio Šetić.

Pobjeda je označila i opći preporod Istre, prije svega njezina sela, pa će povijest ocijeniti razdoblje od 1907. do 1914. godine zlatnom erom istarskoga seljaštva. No, procvat je ubrzo zaustavljen, izbijanjem I. svjetskoga rata stanovništvo je iz velikoga dijela Južne Istre (vojna oblast) raseljeno. Kada je pak 1915. godine otkriven Londonski ugovor, kojim je Italija izdala svoje dotadašnje saveznice, Austro-Ugarsku i Njemačku, a za nagradu joj je bila obećana Istra, sudbina je Istre vraćena nekoliko stoljeća unazad, što će se ubrzo pokazati.

O književnom životu u Istri tijekom 19. st., pak, rečeno je: “U okviru književne povijesti, preporodna se epoha u Istri može pratiti u više razvojnih faza – od prvih prepreporodnih te zatim preporodnih pojava od početka 19. st. do 1870. godine, tj. do pojave lista *Naša sloga*; sljedeća tri desetljeća, kao druga faza, mogu se imenovati kao doba *Naše sloge*, s najuočljivijim značajkama koje možemo svrstati pod zajednički pojam preporodne književnosti; nakon 1900. god. nastupa završni period te epohe, kada literarna ostvarenja počinju postupno gubiti najizrazitija obilježja preporodnog angažmana, a istarski se pisci sve više nastoje uklopiti u opće tijekomove matične hrvatske literature, u odnosu na koju se do tada istarski književni krug razvijao donekle izdvojeno i u razvojnoj asinkroniji.”³⁵

Do 60-ih godina XIX. st. možemo govoriti o prepreporodnim strujanjima i pojedincima³⁶ koji djeluju na planu prosvjeđivanja i buđenja nacionalne svijesti, a upravo oko 1860. te potom od 1870. godine narodni preporod u Istri počinje poprimati oblik organizirane političke borbe. Najznačajniji su predstavnici prve generacije biskup Juraj

Istri, zbornik, Matica hrvatska, Zagreb 1969., str. 285.

³⁵ Mirjana Strčić, *Svećenici u hrvatskoj preporodnoj književnosti Istre i Kvarnerskih otoka*. U: *Temelji književne epohe*, Istarsko književno društvo “Juraj Dobrila” i Novinsko-nakladničko poduzeće “Glosa”, Pazin – Rijeka, 1994., str.14.

³⁶ Josip Voltić (1750-1825) iz Tinjana u Istri, Ivan Feretić (1769-1839) iz Vrbnika na otoku Krku.

Dobrića i Mate Bastiana, a uz njih se javljaju Petar Studenac, Frane Volarić, Mate Volarić Filipić, Mate Srđan Volarić, Andrija Marot Jurjenić, Josip Jakov Marčelja i Slovenac Jakov Volčić. Čitava je generacija pod utjecajima ideja Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkoga, no nedostajalo je glasilo preko kojega bi mogli propagirati svoje ideje i biti bliži narodu. Jedino što se u Istri toga doba moglo čitati na hrvatskome jeziku dolazilo je iz Banske Hrvatske, ali ti listovi nisu mogli biti sredstvo za djelovanje istarskih preporoditelja. Postavši biskupom porečko-pulske biskupije 1858. godine, Juraj Dobrića pokušava pokrenuti izdavanje kalendara na hrvatskome jeziku, no tu je ideju uspio realizirati tek deset godina kasnije, 1868. kada izlazi kalendar *Istran* za 1869. godinu. Sljedeće godine izlazi još jedno godište čime je utrt put novinama, tako da 1870. u Trstu počinje izlaziti *Naša sloga* kao prvi istarski list na hrvatskome jeziku.

“Dva godišta *Istrana* bila su uvod u *Našu slogu* po mnogočemu – u prvom redu po tome što su se u njima gotovo paralelno pojavile obje političke koncepcije narodnoga preporoda, i ona Dobrićina, narodnjačko-štrosmajerska, i pravaška, koja će prevagnuti osamdesetih godina, onako kako će prvih deset godišta *Naše sloge*, uglavnom obilježenih Dobrićinim utjecajem postupno biti otvarano i za istupe mladih pravaša. S druge strane, kada je riječ o hrvatskoj književnosti iz vremena preporoda u Istri, najprije *Istran*, a zatim *Naša sloga* ostat će do kraja stoljeća jedini medij preko kojeg su se hrvatski preporodni pisci mogli pojavljivati pred svojom čitalačkom publikom.”³⁷

Druga se generacija istarskih preporoditelja nezadovoljna opreznom politikom Dobrića i njegovih sljedbenika zalaže za radikalniju politiku na zasadama ideja Ante Starčevića i njegove Stranke prava i izrazito je kroatistički orijentirana. Politički je predvodnik te generacije Matko Laginja³⁸ (1852.-1930.), pravnik po obrazovanju - bavi se ekonomskim i gospodarskim problemima i svestrani je javni djelatnik, a 1920. godine izabran je za bana tadašnje Hrvatske i Slavonije, tako da je njegov neveliki književni opus³⁹

³⁷ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna I*, Istarska naklada, Pula 1984., str. 16.

³⁸ Više o Laginji u: Mirjana Strčić, Petar Strčić, *Hrvatski istarski trolist*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1996. gdje je također iscrpan popis literature o Laginji.

³⁹ Laginjina pjesma *Istranom* objavljena 1869. u kalendaru *Istran* može se nazvati programatskom za nekoliko desetljeća preporodne književnosti u Istri. Tijekom 1873. godine u više brojeva *Naše sloge* izlazile su mu *Basne prekrojene poglavito za hrvatski puk u Istri*, a 1876. tiskane su u Kraljevici u posebnoj knjizi. U zagrebačkom je *Vijencu* 1879.-1880. objavljivao *Istarske priče* kojima je Laginja htio Istru približiti

ostao u sjeni političke djelatnosti. Uz Laginju najvažniji su predstavnici te generacije Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić. Taj se period u hrvatskoj književnosti Istre naziva još i *doba Naše sloge*, jer je to jedini list u kojem objavljuju istarski pisci, ujedno je i jedini list dostupan široj čitalačkoj publici, a “Naša sloga za literarnu historiju ostaje gotovo jedini izvor književne građe koja je mogla živjeti u sredini za koju je nastala u zadnja tri desetljeća XIX. stoljeća.”⁴⁰

Treća generacija nastupa oko 1900. godine i gasi se početkom Prvoga svjetskoga rata, obilježavajući time kraj istarskoga narodnoga preporoda. Već posljednjih godina XIX. stoljeća *Naša sloga* donosi manje književnih priloga, a javljaju se i neka nova glasila koja također objavljuju književne sadržaje čime se šire mogućnosti za tadašnje književnike. Neki su od njih kao predstavnici te generacije “nadržali” obilježja preporodne književnosti.

“Završnom periodu preporodne književnosti u Istri osnovni pečat daje opatijski književni krug s Carem i Katalinićem na čelu. Opatija i Volosko tada postaju jedno od glavnih žarišta preporodnih borbi: tu je sjedište prosvjetne *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*, ovdje izlazi vrlo angažirani *Narodni list*, osnovana je i Narodna zajednica, u Opatiji djeluje društvo “Zora”, a u Voloskom “Narodni dom”, ovamo s Lošinja prelazi Kraljićev dječji list *Mladi Istranin/Mladi Hrvat*, a i sportska društva nose vidljiva obilježja nacionalno-preporodnoga rada.”⁴¹

čitalačkoj publici u drugim dijelovima Hrvatske. Okušao se i u komediji napisavši u čakavskome dijalektu *Šilo za ognjilo*.

⁴⁰ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna II*, Istarska naklada, Pula 1985., str. 19.

B. KNJIŽEVNA DJELATNOST

1. NAŠA SLOGA I VIKTOR CAR EMIN

Istraživači⁴² koji su s različitih aspekata proučavali preporodno doba u Istri suglasni su kada se određuje važnost *Naše sloge*, no suvremenik će se svakako naći u nedoumici pokušajući estetskim kriterijima valorizirati one napise koji pretendiraju na književni predznak, a objavljuvani su u tom listu. Tek detaljno informiranje o društveno-političkim, a naročito gospodarskim prilikama u Istri druge polovice 19. stoljeća omogućava komunikaciju s tekstovima koje je objavljivala *Naša sloga*. Posredno, čitajući napise, doznajemo mnoge činjenice o Istraninu toga doba. Novine uvijek nastaju za publiku, ona ih prihvaća ili odbacuje, a prihvaćanje znači i zadovoljstvo sadržajima, i potreban je ne mali napor u prihvaćanju spoznati da su napisi objavljuvani u Našoj slozi ujedno i razina tadašnje njezine publike.

Pokretanje *Naše sloge*, prvoga hrvatskoga lista za Istru, objašnjava se potrebom

⁴¹ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna I*, Istarska naklada, Pula 1984., str. 218.

⁴² Zvane Črnja, Božo Milanović, Mirjana Gross, Josip Percan, Mirjana Strčić, Petar Strčić i drugi.

buđenja nacionalne svijesti, ali i obrazovanja neukih i često nepismenih istarskih seljaka. "Ništa nije toliko osvijestilo istarske Hrvate koliko list *Naša sloga*. Ona je bila prekretnica između njihova narodna sna i buđenja."⁴³ objašnjava Božo Milanović, a P. Strčić naglašava: "Gotovo svi Hrvati bili su seljaci, a primitivni način obrade zemlje, neznanje i neukost, nespремnost da se uspješno bore s klimatskim prilikama, polukolonatski odnosi, porezi - redovni i novi (za otkup zemljišta feudalcima), sve veći dugovi i lihvarenje - sve je to upropaštavalo ljude u Istri. Stočarstvo, maslinarstvo, svilogojstvo, ribolov gotovo nisu išli dalje od svakidašnjih ljudskih potreba."⁴⁴ Poznavanje prilika na istarskome selu⁴⁵ važna je pretpostavka za razumijevanje cjeline istarskoga narodnoga preporoda, kao i sadržaja lista *Naša sloga*.

Važno je upozoriti na bitnu razliku preporodnih prilika u različitim dijelovima Hrvatske, a time objasniti i zakašniji istarski preporod, pa M. Gross o tome kaže: "Tradicija i povijesna publicistika načistu su da je društvena struktura u Istri nametala preporodnom pokretu drugi značaj nego je to bilo u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, gdje je u vrijeme narodnog preporoda već postojala građanska inteligencija, koja mu se mogla postaviti na čelo. Međutim, nitko dosada nije upozorio na jednu od važnih posljedica raznolikosti društvenih struktura u regijama u kojima se rađala moderna hrvatska nacija - naime, na različit značaj preporodnih listova. Dok su se veliki preporodni listovi banske Hrvatske i Dalmacije obraćali na početku narodnog preporoda inteligenciji kao jezgri rodoljublja pozvanoj da budi sve slojeve naroda, dotle je u gotovo isključivo seljačkim društvima istarskih, bunjevačkih i bosansko-hercegovačkih Hrvata stanje bilo drugačije."⁴⁶

Jedina inteligencija tadašnjega istarskoga sela bili su svećenici, a razina opće pismenosti nije zavidna. Svećenstvo koje mahom potječe iz siromašnih seljačkih slojeva

⁴³ Božo Milanović, *Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882)*, u zborniku *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 382.

⁴⁴ Petar Strčić, *Oko pokretanja "Naše sloge"*, Pazinski memorijal 1970, Zbornici čakavskog sabora, Svezak 2, Pazin 1971, str. 19.

⁴⁵ Juraj Dobrila u bečkom parlamentu 1862. g. progovara o problemima istarskih seljaka: "...Ima općina u kojima se najveći dio stanovništva u doba bijede hrani sirovom travom ili divljim jagodama. Imamo općina u kojima otprilike polovica stanovništva jede hranu bez soli ili uživa sol koja je namijenjena stoci. Zemlja kao kapital ništa ne nosi. Svake je godine u Istri suša i grad. Žita urodi samo za jedan dio naših potreba, a već petnaest godina nismo imali dobru žetvu..." Citirano prema: *Knjiga o Istri*, Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 36.

⁴⁶ Mirjana Gross, *Značaj prvih deset godišta "Naše sloge" kao preporodnog lista*, Pazinski memorijal 1970.

preuzima ulogu prosvjetitelja, i to ne samo na kulturnom, već i na ekonomskom planu. Uviđali su da je zaostalost i bijeda kočnica ekonomskoj i duhovnoj emancipaciji istarskoga seljaka, a potreba uvođenja narodnoga jezika u škole i javnu komunikaciju imperativ trenutka. Objašnjiv je stoga i presudni utjecaj biskupa Jurja Dobrile na pokretanje *Naše sloge*⁴⁷ u kojoj je surađivao sve do smrti 1882. godine.

“Iz Naše sloge upravo zrači naivna vjera da se narodnom prosvjetom mogu rješavati osnovni teški narodni problemi i da je određeni stupanj znanja i umijeća jednog naroda jamstvo za njegov sustavni napredak. Strossmayerovu lozinku "prosvjetom slobodi" istarsko je svećenstvo pokušalo primijeniti u nacionalnom odgoju hrvatskih seljaka.”⁴⁸ *Naša sloga* je, dakle, trebala biti sve - i glasilo narodnoga pokreta, i organ političke partije koja nije postojala, pa list preuzima i tu funkciju, a uz to je naravno morala biti poučni i gospodarski list, jer drugoga nema. Iz svega toga proizlazi nedvojbena i vrlo važna - kulturna funkcija, te će list postupno postati i književno glasilo.⁴⁹

Oblik, sadržaj i tiražu *Naše sloge* najavio je početkom 1870. g. biskup Dobrila u pismu Antunu Karabaiću kao “...mali listak, po prilici, što je veličina kao pokojna "Domovina" ili "Zarja"; za našu namjeru bi dosta bilo, izdavati ga dva puta na mjesec. Sadržaj bi mogao biti: gospodarstvene pouke - kadšto male stvari vjerozakonske - spisi o poglavitim zakonih po primjeru "Novic" - izabrane narodne pričice, pjesme, itd., - svjeti o domaćih istarskih potrebah - kratke političke vesti itd.”⁵⁰, a tiraža bi u početku bila 500 primjeraka. Dobrila, dakle, ne predviđa sadržaje koji bi neposredno zadirali u umjetnost, književnost, odnosno u kulturu u užem smislu, već se opredjeljuje za *narodne pričice i pjesme*. Takva orijentacija pokazuje da je Dobrila mogao sa sigurnošću procijeniti receptivne mogućnosti čitalačke publike. Oni Istrani koji su znali talijanski jezik pratili su talijanske tiskovine i vjerojatno su ih prosvjetiteljske teme *Naše sloge* malo zanimala, a

Zbornici čakavskog sabora, Svezak 2, Pazin 1971, str. 39-40.

⁴⁷ U literaturi postoje različiti podaci o pokretačima Naše sloge. Starija literatura navodi Matka Baštijana za pokretača i utemeljitelja lista, a novija se opredjeljuje za biskupa Dobrilu, što i dokazuje pismima i ostalom arhivskom građom. O tome vidi: Petar Strčić, *Inicijative i pripreme za pokretanje prvog hrvatskog lista za Istru u XIX stoljeću*, Jadranski zbornik, VII, 1966-1969, Rijeka - Pula, 1969, str. 509-530; i Petar Strčić, *Literatura o "Našoj slogi"*, Dometi, 7, 1970, str. 8-14.

⁴⁸ Mirjana Gross, nav. dj. str. 41.

⁴⁹ O tome vidi: Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna II*, Istarska naklada, Pula 1985, str. 19-73.

⁵⁰ Petar Strčić, *Inicijative...*, str 520.

seljačka bi populacija kojoj je list namijenjen teško mogla pratiti pravu književnu produkciju. *Naša sloga* čitala se kolektivno, "...skupili bi se ljudi...na ognjištu, u loži ili pod ladonjom (ili murvom), da poslušaju čitanje; drugdje kad radi siromaštva nisu mogli plaćati pretplatu, išao bi pojedini broj od kuće do kuće, od ruke do ruke, dok ga nisu svi pročitali."⁵¹

Zbog navedenih okolnosti u počecima izlaženja *Naše sloge* valja tragati za tekstovima koji prethode književnim vrstama, a rubno zadiru u književnost. Pravi će se književni prilozi javljati postupno tijekom prvoga desetljeća izlaženja lista. Bilo je potrebno razviti naviku čitanja novina, stvoriti čitateljsku publiku, a potom je na svojevrsan način pripremati, odgajati za složenije sadržaje i praćenje književnih priloga. Nimalo lak zadatak, jer list izlazi na svega četiri stranice nevelika formata, dva puta mjesečno, a u podnaslovu stoji da je on *Poučni, gospodarski i politični list*. Trebalo je najprije zadovoljiti postavljeni zadatak, a tek potom objavljivati priloge koji ga nadilaze.

Osnovna je karakteristika svih tekstova poučnost - i političkom komentaru, i vijestima, i izvještajima, i poljoprivrednom savjetu - poučnost je dominantna. Svi su sadržaji iskazivani jednostavnim formama i razumljivim jezikom. Prosvjetiteljske tendencije nikad nisu prikrivane, naprotiv, vidno su isticane u prvi plan i na njima se inzistiralo.

Odmak u formalnome smislu već od trećega broja čine napisi dijaloškoga tipa, koji danas nisu uobičajeni način novinarskoga izražavanja, a podsjećaju na intervju. Dade se pretpostaviti da su urednik ili redakcija osjetili da se i načinom prezentacije sadržaja valja približiti čitateljima, pa upravo dijaloškom formom nastoje objasniti, prikazati, osvrnuti se na važne društvene i političke događaje ili pak na teme posebno važne za istarskoga seljaka. Ti su prilozi pisani jednostavnim jezikom, uvijek su nastojali tumačiti, preporučiti, sugerirati način ponašanja i djelovanja, - sve u prosvjetiteljskome duhu, a ponekad i naivno idealizirajući vrijednosti naroda⁵². U dijaloškoj je formi objavljivani i najprepoznatljiviji

⁵¹ Ivan Zucco, *Hrvatsko novinstvo u Istri*. U: *Tragedija naše Istre*, Povodom 55. obljetnice smrti, Zagreb, 1983, str. 10; citirano prema: Josip Percan, *Obzori istarskog narodnjaštva*.

⁵² Nalazimo tako "Razgovor med Markom i Lukom" (*Naša sloga*, 1. VII. 1870.) o izboru predstavnika u Istarski sabor i potrebi biranja odgovarajućih ljudi, o upotrebi talijanskog jezika u školama nakon što je izbor jezika prepušten školama (*Naša sloga*, 1. IX. 1871.) "Razgovor med Markom i Grgom" /Iz srednje Istre/ o neukosti istarskoga puka i gospodarenju (često objavljivano u prva četiri godišta). Niz pitanja koja tište vojnike iz Vojne krajine pretresano je kroz dijaloge u više brojeva između krajišnika Gojka i Marka (tijekom

sadržaj *Naše sloge*, a to je razgovor Franine i Jurine.⁵³ Od književnih formi pojavljuju se ponajprije pripovijetke s vrlo istaknutom poukom (borba protiv alkoholizma, zalaganje za krijeposni porodični život, za održanje seoskoga domaćinstva...). One ponekad izlaze u nastavcima, a autori nisu navedeni, osim obilježja *pučka* ili *narodna pripovijetka*. Od pjesama su u početku objavljujane narodne pjesme te prigodnice, najčešće u sonetnoj formi. I pripovijetke i pjesme izlazile su često sa zajedničkim nadnaslovom *Svašta ponešto* što pokazuje da redakcija nije posebno izdvajala literarne priloge, vjerojatno nemajući posebnu koncepciju njihova objavljivanja. Zanimljiva je pojava basni⁵⁴, za nas danas neočekivane forme, ali izvrsne za ondašnje prilike i potrebe.

Među pučkim pripovijetkama navodimo jednu koja primjerom upućuje na osnovne tematske preokupacije. To je pripovijetka *Šarenjaci*⁵⁵ u kojoj se objašnjava pojam odnarođivanja na vjerskome planu⁵⁶, a u istom broju lista kroz dijalog Franina objašnjava Jurini problem odnarođivanja na nacionalnoj i jezičnoj razini opisujući šarenjake: "To su ti oni ljudi, ki se srame svojega naroda i svojega jezika, pak beže u tudje jato, a svoj narod i svoj jezik grde i psuju." Šarenjaci će biti jedna od glavnih tema brojnih napisa tijekom niza godina.

U rubne, književno-žurnalističke forme *Naše sloge* svakako se ubraja podlistak ili feljton. Obilježja su novinskoga feljtona duhovitost, živost i lakoća pisanja. Obično se objavljuje odvojen crtom od ostalih napisa u novinama jer se i stilski razlikuje. Često počinje na prvoj stranici, a po potrebi se nastavlja na sljedećima. Može biti kratka priča, priča u nastavcima, koserija ili roman u nastavcima. Feljton koji slijedi neku od književnih vrsta naziva se književnim feljtonom. Novinski se feljton zadržava na aktualnijim temama

1871. i 1872.). Razgovori su ponekad u nastavcima, a karakteristični su za prva godišta *Naše sloge*.

⁵³ Prvi je put napis "Franina i Jurina" objavljen u broju 16, 16. VIII. 1871. godine. Napisi o Franini i Jurini moguća su tema za analize raznih vrsta - politička satira, karikatura, vic... Na čakavskom narječju dvojica Istrana pretresaju aktualne političke i društvene događaje. Sve ono što je tištilo običnoga čovjeka našlo se u tim britkim i duhovitim razgovorima. Ismijavaju se mane pojedinih općinskih uglednika, ili pak škrtost, koristoljublje, lažni moral... Najčešće teme bile su uporaba talijanskog jezika u upravi i pravosuđu, školstvo na talijanskom jeziku, a naročito šibanje takozvanih šarenjaka, odnosno odnarođenih Istrana koji su bili česta tema ironičnih primjedbi.

⁵⁴ Autor je M. Laginja.

⁵⁵ Ta je pripovijetka prvi puta objavljena u broju 5, 1. III. 187 a ponovo je objavljena na zahtjev čitatelja 1. XII. 1874. u broju 23.

⁵⁶ Elementi fabule - zarobljenog Hrvata vezir nagovara da se poturči, a ovaj mu ispriča san u kojem osobe koje promijene vjeru ni na nebu nemaju poštovanja, i to su Šarenjaci.

pisanima drugačijim jezikom i stilom od ostalih napisa u novinama.

Čini se možda smionim tvrditi da bi "Franina i Jurina" mogli biti pretečama feljtonistike, odnosno podlistaka u *Našoj slozi*, no tematski, strukturno i formalno oni se mogu i tako promatrati. Teme su prvih feljtona zapravo proširene teme "Franine i Jurine", jer kao što su šarenjaci jedna od njihovih glavnih preokupacija, i početak feljtonistike stavlja u prvi plan odnarođene pojedince.

Podlistak se ustalio u listu *Naša sloga* tek pred kraj petoga godišta izlaženja. No on se ne pojavljuje kao nova i dotad nepostojeća forma u listu, već nastaje evolucijom iz prethodnih sadržaja - od dijaloških formi i "Franine i Jurine" razvit će se politički aktualan feljton; od pučkih i narodnih pripovijetki nastat će književni feljton, kroz koji će se afirmirati budući književnici. Tijekom prvih pet godišta *Naše sloge* uočena je geneza feljtona nakon čega se feljton ustaljuje kao definiranija forma i moguće ga je proučavati kao posebnu vrstu.

Zadržali smo se na opisivanju profila *Naše sloge* zbog njezine presudne uloge u životu i buđenju nacionalne svijesti istarskih Hrvata, ali i zbog nedvojbeno utjecaja toga lista na Viktora Cara Emina, koji se usput budi rečeno, rodio iste godine kada je pokrenuta *Naša sloga* – 1870. Ipak, Car je trajno ostao obilježen idejama i porukama za koje se *Naša sloga* kontinuirano zalagala, a i njegovi su literarni prvijenci objavljeni upravo u tom listu.

Sam Car o tome piše: "Istarsko glasilo *Našu slogu*, listić što nam je iz Trsta stizao četiri puta mjesečno, gutali smo kao najomiljeniju poslasticu. Ona nas je upućivala u slavenstvo, pa na planove iredentističkih organizacija, prije *Pro patrie*, a poslije *Lege Nazionale*, planove, kojima je svrha bila potpuno potalijančenje naše istarske djece. Upozoravala nas je i na talijanske aspiracije na naše teritorije kao i na naš Jadran."⁵⁷

Car će do kraja života vjerno služiti prosvjetiteljskim idejama koje je promoviralo zakašnjelo preporodno doba u Istri i na kojima je stasao. Osim *Naše sloge* i autora koji su u njoj objavljivali, Carevu su lektiru činili talijanski pisci, voli Turgenjeva, a od naših spominje Eugena Kumičića, kao prvo pero Hrvatske. Važan je i utjecaj urednika *Naše sloge* Matka Mandića i profesora Frana Frankovića koji Cara hrabri u njegovim početničkim radovima.

⁵⁷ Viktor Car Emin, *Iz mog života i rada*, Rad JAZU, Zagreb 1954., str. 43.

Carevo školovanje, najprije u Rijeci u mađarskoj gimnaziji koju napušta, potom u Kopru u tamošnjoj hrvatsko-slovensko-njemačkoj učiteljskoj školi, te blizina Trsta kao većeg kulturnog centra pružali su mu mogućnost svestranoga obrazovanja i čitanje stranih autora. U autobiografskoj crtici *Žrtve svoga vremena* on piše: "...prava je napast bila na drugom mjestu: u glavnoj i jednoj sporednoj ulici. Jednom riječi u izlozima dviju knjižara. U tim su se izlozima počesto mijenjale knjige. D'Annunzio, Carducci, D'Amicis (u ono vrijeme na velikom glasu) pa prijevodi nekih Daudetovih romana, Zoline *Nane*, Flaubertove *Madame Bovary*, Hugoovih *Miserables* a dakako - i Dumasovih *Triju mušketira*. I ja svedž buljim u naslove, kupujem knjige i gutam, gutam... Blizu je i Trst (...) - grad knjižara, visokih i širokih izloga, neki od njih puni francuskih romana. Pa antikvarijati, gdje se za male pare dobivaju dobre, kadikad i vrlo rijetke stvari!"⁵⁸

Formiran u takvu okruženju, ohrabrivan učiteljem Franom Frankovićem⁵⁹, Car 1888. s nepunih 18 godina objavljuje u *Našoj slogi* svoju prvu pripovijetku *Bijednici*⁶⁰ koju ne potpisuje svojim imenom već pseudonimom Vlatko Krajanin.

⁵⁸ Viktor Car Emin, *Djela*, Zora, Zagreb 1956., str. 454.

⁵⁹ Car će kasnije reći da se svom učitelju odužio likom ravnatelja u *Danuncijadi*.

⁶⁰ *Naša sloga*, god. XIX, br. 23., 7., 14., 21., 28., lipnja i 5. srpnja 1888. god. O pripovijetki vidi više na

2. OD PRVIH PROZNIH OSTVARENJA (1888.)

DO ZBIRKE *STARCI* (1917.)

U prvoj *Autibiografiji*⁶¹ objavljenoj u zbirci *Starci* Car je zapisao:

“Moja prva crtica *Bijednici* izišla je god. 1888. u tršćanskoj “Našoj Slozi”. Strašna stvar. Na kraju nije nitko ostao živ, no mojim ondašnjim čitateljima regbi da nije još bilo dosta...U istom listu i pod istim pseudonimom (Vlatko Krajanin!) izlazio je god. 1889. i 1890. opis moga puta u Egipat. U različitim novinama štampani su i neki moji stihovi... Jeretov mi reče, da mi je proza bolja, i prestao sam pjevati “pjesme”, a to ima na duši on, moj Jeretov.”⁶²

Što reći o tom prvijencu? Car se javlja pod pseudonimom, no da je pripovijetka i nepotpisana, mogla bi se pripisati ma kojem od autora književnih priloga u *Našoj slogi* toga vremena. Sve je tu: svećenik kao duh naroda i njegove reminiscencije o teškom položaju i bijedi hrvatskoga naroda; *ubogi* starac koji je na pravom putu, ali pada kao žrtva; sin koji također stradava, ali ipak pruža neki otpor; te na kraju vrijedna, krjeposna žena koja također tragično završava - uobičajena galerija pozitivnih likova. S druge su strane samo zlo i opačina inkarnirani u Talijanu Laminiju, predstavniku tuđina koji tlači i uništava istarski narod. Mnogo mistike, krvi, do kraja zaoštrenih odnosa koje autor razrješava ubojstvima. Car je kritičan prema tom radu, pa ga naziva još prilično zelenom jabukom. Temi koju je naćeo ovom pripovijetkom ćesto će se vraćati, ali ne više s ovako tragićnim raspletima koji,

narednoj stranici ovoga rada.

⁶¹ Car je u više navrata objavljivao autobiografiju, a pred kraj života i dopunu autobiografije. Objavio je i nekoliko autobiografskih crtica.

⁶² Viktor Car Emin, *Starci*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb 1917., str. 175.

bez obzira na težinu situacije koju prikazuje, ipak djeluju neuvjerljivo.

Sljedeće, 1889. godine, također u podlisku *Naše sloge* pod istim pseudonimom - Vlatko Krajanin, Car objavljuje poduži putopis *Put u Egipat* (izlazio je te godine u 11 nastavaka). Opisuje put parobrodom na koji je krenuo zajedno sa sestrom, i to od Trsta do Aleksandrije gdje im žive roditelji. Kada zapaža krajeve i ljude, opisi su zanimljivi, lucidni. Sve je, naravno, prožeto rodoljubljem, a poticaje rodoljubnim motivima nalazi svugdje oko sebe. Brod plovi uz Poreč koji je "...gnjezdo naših najvećih protivnika. I nehotice potražih očima onu kuću, u kojoj se naši neustrašivi zastupnici bore za prava istarskih Hrvata."⁶³

Prolazak uz grčku obalu poticaj je za podsjećanje na slavnu grčku povijest, a zaključak je naravno opet bio usmjeren na ondašnje hrvatske prilike: "Rad i žrtve, koje su Grkom vratile slobodu, zašto ne bi pomogle i nama, koji trpimo i nepravdu snašamo kroz tolike vjekove."⁶⁴ Brodska atmosfera pruža Caru galeriju likova, pa on opisuje suputnike, a osobito one koji govore hrvatski, mornara koji završivši službu pjeva hrvatsku pjesmu... Aleksandrija kao kulturno i trgovačko središte smjesa je narodnosti, no tu je i čitaonica "Novi Hrvatski dom" koju je osnovalo dvadesetak naših ljudi, a Car razgovara s jednim od osnivača: "Dugo vremena razgovarismo se o žalosnih odnošajih istarskih Hrvata. Na licu mojega suputnika opazio sam, da ga je živo kosnula nevolja kojoj je izvrnut naš narod." Prvi dio putopisa završava dolaskom u Port Said i susretom s roditeljima.

Drugi dio *Put u Egipat* objavljuje tijekom 1890. godine, također u 11 podlistaka *Naše sloge*. Taj je dio nešto dinamičniji s obzirom na doživljaje u novoj sredini, pa su uspješni opisi, odnosno komparacija europskog dijela Port Saida s grčkim i arapskim predjelom gdje zapaža "lienost, tromost, biedu i nevolju". Samo ponekad koristi lirske opise i tada daje oduška svojim potisnutim emocijama: "Divna li bijaše večer koja te sasma očara i koja te tajanstvenim svojim velom toli silno obujmi, da ne znaš ni sam bi li zatvorio oči da te velikim svojim sjajem odviše ne razdraži ili bi se uljuljao u slatko snatrenje, zureći u nju."

Indikativno je da Emin kasnije nije objavio ni pripovijetku *Bijednici* ni putopis *Put u Egipat*, shvaćajući i sam da su to početnički radovi bremeniti pečatom vremena, a manje literarnim vrijednostima.

⁶³ *Naša sloga*, godina XX., br. 2., 10. siječnja 1889.

Sljedeće četiri godine Car nema literarnih priloga ni u podlistku *Naše sloge*, ali ni drugdje. Sam objašnjava kako mu je prvo učiteljsko mjesto u Sovinjaku oduzimalo mnogo vremena, te uz završni ispit koji je pripremao nije baš stizao pisati, a zbog napora i loše prehrane stradali su mu živci te je obolio od depresije. U tom je razdoblju mnogo čitao francuske pisce, a naročito Daudeta, Maupassanta i Bourgeta. Sam će zapisati: “Ali pero je počivalo. Uporno bez znaka života. God. 1890. donijela je *Naša sloga* drugi dio mog *Putu u Egipat*. Otada, osim nekoliko pokušaja, koji su završili u plamenu, gotovo pune tri godine - ništa. Moja jedina želja: smjestiti se negdje na moru.”⁶⁵ Narušena zdravlja, biva premješten najprije u Lipu, a ubrzo nakon toga u Volosko gdje se počinje oporavljati zahvaljujući blagotvornom morskom utjecaju.

Načinom pisanja i strukturiranjem teksta na početničke se radove naslanja i nastavlja pripovijetka *U očajanju*, koju tiska nakon već spomenute spisateljske “šutnje” od nekoliko godina, 1894. godine u zagrebačkom listu *Dom i svijet*. Glavni je lik *stari gospodin Begović* čije je psihičko stanje glavna Careva preokupacija, no opisuje ga nespretno, rekli bismo školski, naučeno, ne uspijeva ni načinom pisanja, ni jezikom prodrijeti u lik, već ostaje na opisivanju, stoga i ne možemo govoriti o stilski uspjeljoj pripovijetki. Sve je ispunjeno patetikom tugaljivih reminiscencija starca nad samim sobom, te opisima prirode, osobito mora koji su u suprotnosti s Begovićevim psihičkim stanjem. No, nema originalnosti, naprotiv, zamjetna je leksička i stilaska šablona, kojom Car nastoji prikazati što Begović proživljava, a takav je ton cijele pripovijetke. Koliko god da se trudio oko Begovićeve lika, on nije životan, već je tipična Careva knjiška tvorevina, pa i kada plače nad samim sobom, to je farsično, neprimjereno starcu. Car nije nimalo birao izraze, riječi, sintagme, već je nekritički posezao u leksik trivijalne literature ne mareći za umjetnički ishod. Stoga nalazimo selo koje se *dražesno prosulo, trudne oči, blagi sanak, slabi mjesečev trak, nevino cvrkutanje ptica, milu nevinčad, bolni uzdah, milu sjenu, velebne divote odmarajuće se prirode, srce ljute krvari rane*, itd. Radnju je raspleo romantičarskom smrću ispred crkve neposredno nakon vjenčanja.

⁶⁴ Isto, 14. veljače 1889.

⁶⁵ Viktor Car Emin, *Iz mog života*, Poseban otisak iz 301. knjige Rada JAZU, Odjel za suvremenu književnost, Knjiga 1., Zagreb, sine anno, str. 50.

Iste 1894. godine, počelo je objavljivanje duže pripovijetke *Na uzburkanom moru*⁶⁶ koja će izlaziti u devet nastavaka *Naše sloge*, nakon čega je tiskana u Trstu kao posebna knjižica. Pripovijetka ispričana na osnovi istinitog brodoloma, obiluje opisima mora i brodoloma koji su literarniji od prethodnih početničkih radova. Upravo su more, pomorački život kao i život neposredno uz more, u gradićima na liburnijskoj obali, inspiracija koja će trajno nadahnjivati Cara, a time započinje plodno razdoblje Careva stvaralaštva.

Tijekom 1895. u podlisku *Naše sloge* objavljuje *Zornice (Adventska sličica)*, pripovijetku u kojoj se sjeća svoje bake i vremena kada je ministrirao u crkvi, te se mogu svrstati u dječju priču. Drugi je rad *Kako se svrstah u "antisemite"* koserija o antisemitizmu na istarski način. Povlači paralelu između broja Slavena i Talijana u Istri te komentira dvostruko veći broj Talijana po posljednjem popisu stanovnika od stvarnoga broja. Te je godine objavio još pripovijetku *Gospodin Barun* u zagrebačkom listu *Hrvatska*.

Krajem 1895. godine u podlisku *Naše sloge* izlazi prvi nastavak pripovijetke *Na Badnjak* (izlaziti će u još 5 brojeva 1896. godine). Suprotstavljeni su domaće selo i odnarođeni grad, odnosno domaće i strano, a to su osnovni elementi koji će, uz neznatne varijacije, trajno biti zastupljeni u gotovo svim Carevim djelima sa suvremenom tematikom. Nedostaje još samo siromašni seoski učitelj, najčešće udovac s djetetom, šikaniran zbog svojih nacionalnih osjećaja. I pročišćenje, katarza, redovito su vezani uz buđenje ili ponovno prihvaćanje domoljubnih osjećaja i nacionalno osvješćivanje.

Hrvatski učitelji u malim istarskim mjestima i selima česta su Careva tema o kojoj on, i sam učitelj, pripovijeda sućutno, s tihom rezignacijom i osjećajem nemoći da se nešto promijeni. Njegov je pristup toj temi odviše emocionalan, a spisateljsko umijeće - fabuliranje, oslikavanja likova, stilsko-jezične komponente – i dalje su slabija strana tih uradaka. Moglo bi se reći da je količina napisanoga prekrila ono što se moglo razviti u kvalitetu, jer objavljena serija kraćih i dužih pripovijetki u nizu novina i časopisa, od početaka u *Našoj slogi*, a kasnije sve češće i u zagrebačkom *Vijencu* i sarajevskoj *Nadi*, te u mnogim drugima, varijacija su na već spomenute teme kontrastiranja domaćega i stranoga – domaće je izjednačeno s hrvatskim, s dobrim, što je ujedno staro i tradicionalno. Nasuprot je tome sve strano, uglavnom talijansko,

⁶⁶ Tu će pripovijetku Car kasnije preraditi i ponovo objaviti kao dvije pripovijetke, pa će o njima biti govora

loše, pokvareno, koje s apriori negativnim “novotarijama” razbija tradicionalni način privređivanja, odgoja, društvenoga života i pravila ponašanja. Careva je formula jednostavna – sve što donose i čine stranci odnarođuje puk. Parobrode uvode stranci, dakle oni ne donose ništa dobra. Iz te polazne pretpostavke sukobljava jedra i paru, sopile i harmoniku, i to najčešće tako da suprotstavljava “mudru starost”, koja je na strani tradicije i domaćeg, i mladost koja se lako povodi za novim, što dolazi sa strancima.

Pripovijetke objavljene u razdoblju do 1917. godine dadu se svrstati u nekoliko tematskih krugova, što omogućuje lakše i objektivnije praćenje sazrijevanja Careva odnosa spram određene teme.

2. 1. TEMATSKI KRUG O UČITELJIMA I ŠKOLSTVU⁶⁷

Prvi bi tematski krug činile pripovijetke koje u žižu interesa stavljaju učitelja, i to siromašnoga, obespravljenoga i omalovažavanoga narodnoga učitelja - Hrvata, ili se na koji drugi način bave školstvom.

U pripovijetki *Stari kapelan*⁶⁸ Car obrađuje temu otvaranja talijanskih škola u Istri i dovođenja učitelja iz Italije. Ni ovdje, kao ni u drugim pripovijetkama, ne kreira junaka, nema aktiviteta u njegovim likovima, već sama *tuga i žaloba* - kako bi sam rekao. Nema čak ni nade da bi moglo biti bolje - od uvodnog opisa atmosfere - “Sitna kišica sipi. Nekakav ohladni vijor gubi se medju granjem, trese osušenim hvojama, a požutjelo lišće pada na zemlju. **Baš tako padaju i mnoge nade u životu. Tužan jesenski dan - umire**

kasnije.

⁶⁷ *Stari kapelan* (1896. zajedno s R. K. Jeretovim), *U kušnji* (1897.), *Sličica iz Istre* (1898., zajedno s R. K. Jeretovim), *Nadgrobni spomenik* (1900.), *Mutni vidici* (1910.).

⁶⁸ *Crtica iz istarskog života*; Napisali Jeretov-Emin (*Vijenac*, 1896.)

cvijeće...” (istakla I. S. K.), pa razgovora kapelana i zvonara o vremenu s konstatacijom “Iza lijepa slijedi uvijek ružno. Tako biva u svemu i svačemu. **I u nas je bilo nekoć lijepo - zamisli se zvonar.**” (istakla I. S. K.) čime s atmosferskog vremena prelazi na životne prilike opisivši kapelana na putu od crkve prema školi: “Već četrdeset godina išao istom stazom do te učione na kraju sela, **al nikad tako snužden kao jutros. I u njegovoj se duži dizao tmurni jesenski dan.**” (istakla I. S. K.), do kapelanovih jecaja i pjevanja *Lijepa naše* - sve daje slutnju tragičnoga kraja. Ovoliki su nagovještaji ružnoga i tragičnoga što će se dogoditi suvišni, šablonski i potpuno su u romantičarskome duhu. Kapelana ubija osjećaj da je u neravnopravnoj utakmici, jer on nema što ponuditi osim samoga sebe, a tomu što on zastupa i do čega mu je stalo, nepravedno je oduzeta vrijednost. Sve je te činjenice Car zaodjenuo u plačljiva starčića koji na kraju umire pobuđujući suosjećanje i tugu, ali ne i ono što je Car htio - a to je borba za hrvatske škole.

Vrlo sličnu odsutnost perspektive donosi pripovijetka *U kušnji*⁶⁹, u kojoj je bolje prikazan lik nadzornika sa svojom unutarnjom borbom između probuđene nacionalne svijesti te oportunitizma spram vlasti koji mu omogućuje napredovanje u službi, nego krajnje idealiziran učiteljev lik, jer on i nije osoba već ideal kojemu se i sam pisac divi.

Prečesto je u Cara sjećanje na grobove voljenih osoba, s uvijek jednakim rečeničnim sklopovima koje nalazimo i u ovoj pripovijetki “U gluhoj noćnoj tišini učiteljeva se misao vijala tamo daleko, daleko do pustih močvarina, i tuj usred **usamljena groblja**, probivši se **kroz tamne, žalobne čemprese**, jadona i umorna klonula na one **mile hladne humke...**” Smrt kao čest motiv, a slijedom toga i grobljanska atmosfera, sastavni su dio Careva pripovijedanja, no uvijek taj motiv “odrađuje” stereotipno s čempresima, humcima i truljenjem, što ponekad graniči s morbidnošću.⁷⁰

Ni kapelan u prethodnoj, ni učitelj u ovoj pripovijetki nemaju svoje, osobno ime, što dodatno asocira na sve Učitelje i sve Kapelane, ali sugerira i odsustvo identiteta, totalno beznađe i obespravljenost.

Odnarođivanja istarske djece školovanjem Car se dotiče i u pripovijetkama *Barba*

⁶⁹ *Crta iz Istre*, (Vijenac 1897.)

⁷⁰ Kasnije će u *Pustom ognjištu*, kad se Bartol sjeća svojih Mimica, te u *Usahlom vrelu* kada Ivan pokapa brata i sjeća se pokojne majke, Car gotovo istim slikama opisivati groblja, a i misli protagonista bit će predočene

Mikula (1896.), u kojoj apostrofira problem germanizacije, te u *Sličici iz Istre* (1898.), gdje se osim školstva Car bavi i talijanizacijom toponima u Istri, obmanjivanjem seljaka pri izborima, a u likom Luvija upućuje na tip ljudi koji su se iz Italije doselili u Istru te žive uglavnom od varanja seljaka. Zvanićeva je majka jedna od niza majki – Hrvatica koje u Carevim djelima štite djecu, najčešće sinove, pred očevim nastojanjem potalijančivanja, te su upravo majke nositeljice nacionalnoga duha.

Teško je naći nesretnije protagoniste od onih u pripovijetki *Nadgrobnji spomenik*⁷¹ i tužniju Carevu priču. Tragika životne priče učitelja Marka nadmašuje pojedinačni slučaj, a generaliziranje Car potkrepljuje eksplicitnom **tezom** o položaju učitelja koju izgovara učitelj Miro: “Vidiš, dragi brate, svekolika tragika našeg jadnog udesa imade svoj uzrok taman u tom našem materijalnom siromaštvu, (...) Riedki su oni, te nas ne preziru i ne omalovažavaju i koji ne gledaju na nas nekuda s visoka – a svemu je tomu krivo to, što ne možemo da imponujemo sjajnim odielom i zvečećim grošima.”⁷² Sveprisutnost je teze za koju se zalaže Car tako snažno izražena da je sve podređeno toj funkciji – i kompozicija, i likovi, i jezik, pa gotovo da je o nekome osebjnome stilu teško i govoriti.

Pripovijetka *Mutni vidici*⁷³ nešto je kvalitetnija od dosad spominjanih pripovijetki i jedina s temom školstva i učitelja koja je doživjela ponovno objavljivanje (*Starci*, 1917.) Pismima dviju mladih učiteljica koje su upravo završile preparandiju i dobivaju prvu službu, Car nas uvodi u dva različita svijeta - onaj u unutrašnjosti Istre, kamo odlazi Julka, te onaj Silvin koja se kao privatna učiteljica u jednoj ruskoj obitelji nastanila u vili uz more što je nekad pripadala njezinoj obitelji⁷⁴. Obje se djevojke neprestano pitaju ne bi li im bilo bolje da su ostale neobrazovane kao i većina njihovih vršnjakinja, a time možda i sretnije. Julka opisuje žalostan položaj učitelja na selu, a posebno učiteljica koje u općoj jalovosti učiteljskoga poziva imaju još i manju plaću od svojih muških kolega.⁷⁵ Sve to Car uspijeva

nepromijenjenim leksikom.

⁷¹ *Prosvjeta*, Zagreb 1900.

⁷² *Prosvjeta*, god. VIII., br. 3. str. 76.

⁷³ *Savremenik*, Zagreb 1910.

⁷⁴ Temi prodaje terena i vila uz more strancima Car će se često vraćati.

⁷⁵ “Već sam se mnogočemu polako privikla: i onom osobitom “školskom” zapahu, i prašnoj, tamnoj, zagušljivoj sobi, žamoru i zamusanoj, odrpanoj djeci čupavih, obilnim uljem omaštenih kosa. Samo da nije onih dugih, beskrajnih ura poučavanja! To je što me muči. Sporo, vanredno sporo odmiče vrijeme, a ja se rad toga u sebi grizem, grizem... Nije od želje za besposličarenjem, naprotiv, ali rada bih, da djelo, što ga vršim,

dati s izvjesnim cinizmom, a kut gledanja nešto je drugačiji nego u dotadašnjim pripovijetkama, manje je tugaljivosti, sućuti, plakanja nad svojom sudbinom, a više kritičkoga gledanja na stvarnost. Vještije ističe na neke probleme kroz ženske likove, *one* su uvijek “sposobnije” od muškaraca, kritičnije, realnije. U “razglabanjima” učiteljica ima humora, izvjesne životnosti i mladenačkoga entuzijazma, te i pogled u budućnost koji nije ružičast odiše dozom cinizma koji ta mlada bića uzdiže iznad trenutačne situacije. Prilično dinamičnim pričanjem, epistolarnom formom, Car je uspio dvjema životnim pričama dati umjetničku razinu, a patetiku prethodnih pripovijetki izbjeći kritičkim odnosom spram domaćega svijeta (župnik, učitelj, djeca, seljaci u Cerovcu), ali i nešto drugačijim leksikom.

Kritika je zapazila tu pripovijetku tek kada je objavljena u zbirci *Starci*, i to po dvjema osobinama: po tome što je pisana u obliku pisama, te po priči “u kojoj se javlja lik čudaka Valentina, umjetnika-slikara, koji je pisca zaokupljao još od rane mladosti, i o kojemu je ostavio spomena na više mjesta.”⁷⁶, a Josip Bratulić se osvrće gotovo istim riječima na osobnjaka Paulina i podsjeća da je to isti lik iz Careve *Autobiografije*, samo ga tamo zove Valentinom.⁷⁷ Miroslav Šicel upravo na primjeru pripovijetke *Mutni vidici* i citata iz Careve *Autobiografije* eksplicira Carev realistički postupak pa kaže “(...) neće nam biti nimalo teško uočiti kako je gotovo doslovno Car preslikavao život oko sebe u svoje pripovijesti (...)”⁷⁸

Promotre li se sumarno pripovijetke kojima je i središtu tema učitelja, uočava se Carevo evoluiranje. U početku (*Stari kapelan*) pisac “plače” zajedno sa svojim likom koji tragično završava, stilski je ta pripovijetka slaba, postupci idealizirani, a pisac nema nužni odmak da bi mogao pripovijedati, već ga je tragika situacije povukla i ovladala njegovim spisateljskim postupkom. Pripovijetke *U kušnji* i *Nadgrobni spomenik* ne završavaju

bude po mome ćefu i da se od njega mogu nadati plodu i uspjehu. A ovo, što ja radim, nije drugo – van: trla baba lan” *Mutni vidici*, citirano prema: *Starci*, DHK, Zagreb 1917., str. 101.

⁷⁶ Ante Rojnić u: Viktor Car Emin *Djela I.*, Zora, Zagreb 1956, str. 32. Temi Valentina Car se vraća u romanu *Među dva ognjišta* (1934.), a dovršava je autobiografskom crticom *Bez slave* (1946).

⁷⁷ Josip Bratulić u Pogovoru knjizi Viktor Car Emin *Mali Učkarić*, Pula 1990., str.198-199.

⁷⁸ Miroslav Šicel *Novelistika Viktora Cara Emina u kontekstu hrvatske moderne*, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997., str.19.

tragično, ali su oba učitelja udovci s djetetom koji stradavaju zbog svojih nacionalnih osjećaja, a težinu njihove situacije Car podcrtava nemogućnošću da svojoj djeci osiguraju pristojan život i školovanje. To su **tugaljiva, srceparajuća ostvarenja**, stilski i jezično na razini prethodnih, opterećena istim šablonama – mizernost učiteljskoga poziva, sjećanje na pokojnu ženu, razmišljanje i/ili posjeta groblju... U *Mutnim vidicima* manje je šablone, više kritičkog pristupa, čak nešto cinizma u pogledima mladih učiteljica, što je izvjesno osvježeno u odnosu na prethodne pripovijetke, pa je ta pripovijetka i najbolja iz toga tematskoga kruga.

Valja ovdje spomenuti da je Car 1919. godine u *Savremeniku* objavio *Iz pisama dviju učiteljica Epilog*^{*79}. Slijedimo sudbinu obiju učiteljica ali samo kroz Julkino pismo iz kojega doznajemo da se Silva udala, vratila na more, da ima dvoje djece i rijetko se javlja Julki. Ona je i dalje u Crnom Vrhu, prestrašena, jer otkad su Talijani preuzeli vlast u mjestu, ona pripada nepoćudnim osobama i strahuje da će zbog svojih stajališta biti odvedena u zarobljeništvo. Opisuje prijateljici evoluciju i sazrijevanje svoga nacionalnoga osjećaja:

“Carski žandari vrebali, uhodarih oko mene, a ja se ipak nikada ne osjećah tako sigurnom, jer je moje unutrašnje uvjerenje bilo jače od straha. Osjećala sam, kako me je sa svih strana pritisla luda, bjesomučna tudjinska mržnja; mene i sve koji govorimo jednim jezikom, i pod tim pritiskom rodila se iskra neke nove, nikad neosjećene sućuti za sve one, koji su se nadali, da će iz ovog svesvjetskog pokolja izaći slobodni. Osakaćeni u ratu, naši kljasti, ogoljeni ubogari gledahu u mene bono – udivljeno a meni se činilo, kao da su sve njihove muke i patnje prelazile na mene, u moje živce, u moju dušu. Sve se to uvlačilo u moju nutrinu sasvim neosjetljivo, i što je ratno blato i ratni trulež oko mene postajao veći, gušći, ja sam u sebi crpla sve jače uvjerenje, da se sve oko mene pretvara u novu zemlju – rodicu, u plodniji humus, iz kojega će niknuti klica našem novom životu, boljem, slobodnijem...”⁸⁰

Početne se idealističke vizije mlade učiteljice mijenjaju, ne samo zbog teškoga života učitelja već i zbog iskustva rata koji je ostavio duboka traga u psihama ljudi čije se nade u drugačiji ishod nisu ostvarile. Upravo je ratno iskustvo dodatno učvrstilo Julkine nacionalne

⁷⁹ U bilješci koju označava zvjezdica stoji: *epilog novele “Mutni vidici” odštampane u “Starcima” (Izdanje D. H. K. Savremeni hrvatski pisci). Uredništvo se moglo pozvati i na prvo objavljivanje pripovijetke u *Savremeniku* 1910.

osjećaje koje ona s još većim žarom želi usaditi djeci. Poniranjem u Julkinu psihu Car uspijeva “dešifrirati” njezine strahove, ona se zapravo boji poniženja, kako će i sama napisati: “(...) strah me je, da se u času, kad me budu vodili, u meni ne poremeti moje unutrašnje ravnovjesje... Kakva bi to bruka, koliko poniženje za mene, za moje ljude, za moju djecu! Sve moje riječi, moje nauke, opomene – sve bi jednim mahom palo u vodu (...)”⁸¹

Ta Julkina unutrašnja borba, strah da će se pokazati slabom pred neprijateljem, očekivanje žandara koji će je odvesti i patnje koje kao da već unaprijed proživljava u nekakvom polusnu, izmaglici svojih misli i osjećaja. Na svega nekoliko stranica *Epiloga* Car uvjerljivo daje psihičko stanje učiteljice, te se uočava neki novi pristup koji vodi psiholološkoj analizi likova.

2. 2. TEMATSKI KRUG O POMORAČKOM ŽIVOTU I ISLUŽENIM MORNARIMA

Car je u svojoj sredini – liburnijskom dijelu sjevernoga primorja – imao vječno živu temu, a to je pomorački život. No, on se usredotočuje na problem nesnalaženja pomoraca “na suhom”, kada se, odradivši svoje na moru, moraju latiti nekog posla na kopnu kako bi preživjeli.⁸² Uz pomorce tu je i niz sudbina njihovih žena, djevojaka, majki koje su uz “svoje” mornare vezane ne samo emocionalno, već i egzistencijalno, jer njihovi životi ovise o onima koji “mlate more”. U svakoj od pripovijetki Car će kroz lik “bivšega” mornara pokazati neku osobitost pojedinačnoga slučaja, da bi svim pripovijetkama s ovom

⁸⁰ *Savremenik*, god. XIV., Zagreb, 1919., str. 505.

⁸¹ Isto, str. 506.

⁸² Car će se mornarskome životu vratiti u pripovijetkama koje piše od 1928. do 1941. godine.

tematikom dao sliku aktualnih prilika i upozorio na problem koji uočava u svome kraju.

U *Barbi Mikuli*⁸³ kroz lik mjesnoga brontulona prikazuje tvrdoglavo mornarsko suprotstavljanje svemu novome, osobito parobrodima. Mikula će reći: “Pa molim te ovi parobrodi – trag im se zameo – što satriješe jedrenače, oni su pokvarili naše mornare. Ne pitaju oni danas za *krožete*, *tarcarole* i za vjetar, ta on im duva u *štivi*, ali onda u naše doba...”⁸⁴. Pripovijetka donosi još neke motive koji zaokupljaju Cara, a koje u pravilu donosi u parovima, tako da je na jednoj strani dobro / domaće / staro / jedra / sopile naspram lošeg / stranog / mladog / pare / harmonike. U toj nevelikoj koautorskoj pripovijetki koja opisuje životni put Mikulin, Car i Jeretov kao da su programatski iznijeli sve one motive na kojima će Car kasnije graditi niz pripovijetki, obično produbljujući jedan od ovdje pobrojanih motiva, ali ostajući na crno-bijelom slikanju prilika i njihovih uzroka.

Pripovijetka *Jože*⁸⁵ jedno je od rijetkih Carevih optimističnih “slikanja” života bivših mornara, jer Jože se ozlijedio i više nije mogao obavljati mornarske poslove, pa iako nepismen, postaje poštarom. Pričica o simpatičnom starčiću prožeta je blagim humorom, ljudskom toplinom, nema fraza, šablona, patetike, nema tragičnoga kraja. Životnosti pripovijetke doprinosi i pokoji dijalektalni izraz ili fraza, te pismo iz Amerike koje je pisano mješavinom čakavštine i iskvarenoga talijanskoga jezika,⁸⁶ čime se dodatno potkrepljuje autentičnost likova.

Tvrdoglava nepopustljivost povezuje glavne likove iz pripovijedaka *Paron Vice*⁸⁷ i *Tonova smrt*⁸⁸, no dok se Vice bori protiv parobroda donkihotovski i ne može prihvatiti činjenicu da je vrijeme jedrenjaka prošlo, kod Tona je “istjerivanje pravde” vezano uz moralnu uvredu i nacionalne osjećaje; no, kraj je isti – za obojicu tragičan. Car je emocionalno uz parona Vicu, on ga razumije i ne uspijeva ga kao pripovjedač razgoliti i okriviti za pogibelj koja se dogodila, pa tu eventualnu osudu iznosi uvijenu u pričanje naroda: “Dobre bake pripovijedale su gradićem, kada su čule riječi onog mladog mornara,

⁸³ “Portrait” iz *liburnijskog seoca*, iznijeli Jeretov-Emin, Vienac, 1896.

⁸⁴ *Vijenac*, god. XXVII, br. 37., sre. 581.

⁸⁵ “Portrait” iz *liburnijskog seoca* iznijeli Jeretov-Emin, *Prosvjeta*, 1896.

⁸⁶ Šteta je što Car inače rijetko rabi čakavštinu, jer bi upravo dijalektom pridonio kreiranju likova mjesnih “oriđinala”.

⁸⁷ *Crta iz Istre*. Napisali Jeretov-Emin, *Vijenac*, 1897.

⁸⁸ *Crta iz Istre*. Napisao Viktor Car Emin, *Vijenac*, 1897.

da ga je iz osvete, jer se prkosno digô proti njoj, upropastila “višća od nevere” i odnijela nevidom njega i drugove. Kod imena “višće” prekrizile bi se dobre bake i obratile se sa znamenom svetoga križa prema morskoj pučini i zašanule tiho: Pokoj ti vječni, paron Vice!”⁸⁹

Agoniju koju Tono proživljava posljednih sati života Car daje prilično dinamično, uspijevajući predstaviti čovjeka koji se ne orijentira u vremenu i prostoru, i taj je segment pripovijedanja najbolji. Čim se prepusti opisivanju, Car se vrati svojoj šabloni “boli i jada”, te nagovještajima koji su previše prozirni, pa je tako Tono “putem sretnuo tetu Maru” koja donosi nesreću. Često rabi narodne izreke, “sentence” kao na primjer: “njemu je, premda siromahu, od iskona bio bolji dobar glas nego li zlatan pâs.”⁹⁰. Upravo takvi dijelovi Carevih pripovijetki pokazuju naslanjanje na narodnu, pučku pripovijetku, jer, i Tono, i Vice, kao i drugi likovi i njihove sudbine, uzeti su iz galerije priča koje su prepričavali mještani liburnijskih krajeva. Pripovijetka *Bez službe*⁹¹ u kontrastu je s tim dvjema pripovijetkama, jer nudi optimističko razrješenje sudbine Tota Milinovića, također isluženoga mornara, kojemu mještani Hrvati, nakon što je izgubio mjesto redara, kupuju barku kojom će moći privređivati. Sukob političke i nacionalne prirode povezan je s egzistencijalnim problemima, koje Car idealistički rješava na nacionalnoj osnovi. Sadržajno i stilski pripovijetka je nešto konzistentnija, a lik Tota dosta uvjerljivo oblikovan.

*Zvanićeva ljubav*⁹² jedina je pripovijetka iz ovoga tematskoga kruga koja govori o nekom mornaru koji još uvijek plovi. Pripovijetka je bremenita nizom nespretnosti kojih se Car nikako nije mogao osloboditi: stalno suprotstavljanje dobrog i lošega, usput izgovorene misli protiv parobroda, i, što najviše smeta, ishitrenost fabule. Sve što se Zvaniću događa traje nekoliko sati – došao je iz Amerike, posvađao se s majkom, shvatio da djevojka koju je volio nije za njega, odljubljuje se, zaljubljuje u drugu, dobiva mjesto kapetana, miri se sa sestrom i majkom – tu su *happy end* i završna idila. A kad ne bi bilo pretjerano naivnoga ljubavnoga zapleta na kojem Car inzistira, dobili bismo sliku pomoračkoga života – izbjivanje mladih ljudi koji zapravo teško uspostavljaju veze s

⁸⁹ Isto, br. 3, str. 38.

⁹⁰ *Vienac*, god. XXIX., 1897., br. 37, str. 586.

⁹¹ *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Zagreb 1900.

djevojkama, a one pak, osuđene na vječna čekanja i neizvjesnost, ponekad posrću i biraju druge. Pripovijetka je preopširna, opterećena sentimentalizmom, a pojedine dionice, npr. kada Car opisuje Zvanićeva psihička stanja, izrazito su nespretne, čak ishitrene i neuvjerljive.

Iznošenje obiteljske situacije glavna je tema pripovijetke *Neznatni ljudi*⁹³. Do izražaja dolazi težak položaj mladih koji se moraju pokoriti roditeljskim željama pri sklapanju brakova, zatim čest motiv odlaska u Ameriku i odsutnosti ikakve informacije o onima koji su otišli, te pomorske nesreće i brodolomi. Vremenski priča traje svega nekoliko sati – od sumraka i pripremanja oluje, do noći i kulminacije olujna nevremena – a završava molitvom piščeve majke te zazivanjem svetaca protiv nevremena, što je također tipično za primorski mentalitet. Što se tiče pripovjedačeva postupka, on je drugačiji od dosad analiziranih pripovijetki, jer sam autor poznaje životne priče svojih likova, ali on “navodi” likove da te svoje sudbine pričaju nama kao čitateljima. Car je izabrao tzv. pouzdanog pripovjedača. Ovdje se radi o personalnoj poziciji – kroz svijest i priču jednoga (ili nekoliko) junaka priče, čitatelj se upoznaje s narativnim tijekom.

Problem propadanja obitelji u središtu je i pripovijetke *Stari armirajo*⁹⁴ kojom Car prikazuje život triju generacija⁹⁵ u malom primorskom mjestu. Nedaće počinju dolaskom Talijana jer domaći čovjek propada, a dio se odnarođuje, osobito mlađe generacije. Likom staroga Mikule Car želi buditi nacionalne osjećaje, ali to čini neangažirano i sentimentalno. Na socijalnom planu ne nudi rješenje, već samo upućuje na problem propadanja pomoračkih obitelji, uz sentimentalno suosjećanje umjesto angažiranosti.

Iako smještena u idiličnu atmosferu mjesečine na moru, na propadanje obitelji odnosi se i pripovijetka *Jedina suza*⁹⁶. Previše je nesreće Car “utrpao” u ovu sličicu (svega stranica i pol časopisa), a suprotstavljanje idile i nesreća izvedeno je nespretno, s nedostatkom mjere.

⁹² *Crta iz Istre, Nada*, br. 9-12, Sarajevo 1898.

⁹³ *Nada*, Sarajevo 1900.

⁹⁴ *Crtica iz istarskog života. Vijenac*, br.14-18, Zagreb 1901.

⁹⁵ Stari Mikula, zvan Armirajo, sudionik je bitke kod Visa, njegov je sin, pomorac, umro od posljedica tučnjave s Talijanima koji postupno preuzimaju vlast u mjestu, a unuk se Tončić gotovo potalijančio nakon što mu se majka udala za Anzoletta, mjesnog trgovca, Talijana, kako bi i dijete i sebe spasila od sve veće bijede.

Pripovijetke koje smo povezali zajedničkom temom o životu mornara zapravo su uvijek životne priče gubitnika (slično kao i učitelji), koje su se vjerojatno Cara i dojmile kao priče, te su to i ostale. Njihova je vrijednost u autentičnom svjedočanstvu jednoga vremena, prostora i ljudi – a samim izborom glavnih likova koji su “bivši”, nesretni, obespravljeni, Car ostaje vezan uz te likove, ne uspijeva se odmaknuti te kreirati tipove. Svi su oni dobri domaći ljudi koje je vrijeme pregazilo; oni se ne znaju prilagoditi, i Car žali i tuguje zajedno s njima. Valja naglasiti da većina tih pripovijetki nije pretiskana, ostala je “sahranjena” u časopisima, što nije čudno, jer sve su to varijacije na istu temu. Budući da su pripovijetke objavljivane po raznim časopisima koji izlaze u unutrašnjosti, može se pretpostaviti da su imale čitalačku publiku, čemu je nogla pridonijeti neobičnost tema koje nisu svakodnevna pojava za tu publiku. Kada se pripovijetke čitaju s odmakom od stotinjak godina, jedna za drugom, jasno je da nisu mogle biti građom za posebnu zbirku. Svi Mikule, Jožeti, Viceti, Tone, Zvanići... slično su viđenje jednoga. Ni kritika se na njima nije zadržala. Za njih, kao i za pripovijetke iz prethodnoga tematskoga kruga o učiteljima, vrijedi isto – fabula i kompozicija su ishitrene, stil i jezik neujednačeni, nedorađeni, jedino su likovi i ambijent izvorni. Carev je narativni izbor autentični pripovjedač, a ni u tim se pripovijetkama ne može osloboditi teze i didakticizma.

⁹⁶ *Sličica*. Domaće ognjište, Zagreb 1902.

2.3. TEMATSKI KRUG O SUDBINAMA OSOBA S DRUŠTVENIH MARGINA

O pripovijetkama⁹⁷ koje ovdje svodimo pod zajednički tematski krug nije mnogo pisano. Uz Cara se ipak najviše vezuju nacionalne i ekonomske teme, te sudbine pomoraca koje su u uzročno-posljedičnoj vezi s prethodnim dvjema temama. Usuđujemo se ovdje konstatirati da je to neopravdano, jer je Car puno bolji pisac upravo u ovim pripovijetkama gdje, oslobodivši se imperativa teze i ideja koje je neskriveno zastupao u mnogim svojim djelima, opisuje ljude koji su zbog svoga porijekla ili fizičke mane potisnuti na rub društva i marginalizirani.

Očalin je grbavac, u *Kontesi Nini* naglasak je na izvanbračnoj djeci – *mulo* i *mulica* – kako u primorju zovu nahočad ili djecu koja nisu rođena u braku, na drugačiji je pak način to i tema pripovijetke *U mraku*. Juran je potpuni marginalac, invalidan – gluh i nijem, ali i *nem*, što u primorju znači i lud.

Prva je kvalitetnija pripovijetka što je Car objavljuje u tome razdoblju svakako *Očalin*⁹⁸, a izlazila je u šest nastavaka u Vijencu. Car se služi svojim uobičajenim načinom pripovijedanja – u početku nas upoznaje s glavnim likom – grbavcem Menegom u vremenu u kojem teče radnja pripovijetke, potom opisuje cijeli njegov životni put, da bi nas potom “vratio” u pripovijednu sadašnjost.⁹⁹ Posljednji je dio pripovijetke svojevrsni epilog u

⁹⁷ *Očalin* (1898.), *Kontesa Nina* (1902. i 1906. u posebnoj knjižici Novele I.), *U mraku* (1902. i 1907. u posebnoj knjižici Novele III.), *Juranova prijetnja* (1916., i 1917. u zbirci *Starci*).

⁹⁸ *Vijenac*, 1898. Mala je mogućnost da osoba koja nosi naočale u čakavskom Lovranu (u pripovijetkama je to Lovin) nosi nadimak sastavljen po standardima književnoga jezika – Očàlin. Vrlo je vjerojatno da je Car u težnji da mu jezik bude što “književniji” tako nazvao Očàlina što je autohtoni nadimak od čakavskoga očali. Sam izbor naslova za tu pripovijetku čini se neadekvatnim i Car nam tek na kraju trećega nastavka opisuje kako je Menego Grabrović dobio nadimak Očalin, dok ga prije ne spominje, a kasnije vrlo rijetko, već glavnoga lika zove imenom - Menego.

⁹⁹ Menego je razmaženi jedinac u dobrostojećoj obitelji, lijen i uobražen, školu nije uspio završiti, niti se baviti nekim poslom, pa živi besposleno s roditeljima sve do očeva bankrota i smrti kada mati zaključuje da je najbolje kupiti konja i kola kojima će Menego održavati vezu između Lovinja i Rijeke. Tim je poslom uspio

kojem doznajemo da je Menego na samrti u rodnom Lovinju, kamo su ga izgnali iz Rijeke, kaje se za sve ružno što je učinio svojim mještanima kada je strance uzdizao iznad domaćega svijeta. O odbjegloj ženi ne zna ništa.

Car kroz tužnu Menegovu sudbinu upućuje na više slojeva problema: neprimjeren odnos roditelja prema djetetu što rezultira problematičnom ličnošću koja ni kasnije u životu ne zna komunicirati s okolinom; stečena tjelesna mana još više udaljava Menega od svijeta i čini ga introvertnim; brak sa strankinjom potpuni je promašaj, na čemu pisac osobito inzistira, kao i prijateljavanje s Nijemcem Šanijem, koji ga također vara. Jedino što Menego ima i vjerna mu je do kraja, jest Nina, njegova kobilica, koju ubija svojim nepromišljenim postupkom. Upravo je jurnjava od Lovinja prema Rijeci u želji da sustigne parobrod najbolji dio pripovijetke.

Carev je senzibilitet na strani stradalnika, ali on više nije tugaljivo-sentimentalan, već čini odmak prema realističkom postupku. Menega uspijeva prikazati kompleksno, životno, analizira njegova psihička stanja, adekvatno motivira njegove postupke, tako da pojedne dijelove pripovijetke smatramo uspješnima.

Sudbinu seoske djevojke Nine Car prati u pripovijetki *Kontesa Nina*¹⁰⁰, u kojoj uspijeva dati nešto kompleksniji odnos domaćega i stranog. Naime, grof zna nešto hrvatski, cijela obitelj kontaktira s mještanima pa suprotstavljenost nije verbalno i deklarativno dovedena do krajnosti. Razliku pisac izvodi na formalnim pretpostavkama – odgoju, porijeklu, obrazovanju, što također nisu sasvim isključive kategorije, jer je grofova mati

dosta prištedjeti uz izuzetno skroman život. Odlučuje se ženiti za sluškinju Fani, Njemicu, ne uvidjevši da ga ona želi iskoristiti. Groteska započeta svadbom nastavlja se dvije godine u svojevrsnom bračnom trokutu između Menega, Fani i Šanija, gostioničara, također Nijemca. Posla je sve manje i Menego se odluči preseliti u Rijeku, kako bi se riješio Šanija, no Fani bježi sa Šanijem i Menegovim novcem. Menego pokušava sustići parobrod svojom "kripicom", pomahnitalo i suludo tjerajući staru kobilicu Ninu koja ugiba od napora pod bijesnim udarcima biča. Tek je bol nad uginulom životinjom osvijestila Menega.

¹⁰⁰ *Vijenac*, Zagreb 1902. Nina je kći staroga mornara Zvanića, koja je privlačila gracioznošću i ljepotom, te su je stoga i prozvali kontesom. Nakon veze s austrijskim grofom i očeve smrti sama se brine za dijete, Julku, koja je plod te veze. Jedini je Ninin pravi prijatelj bio nahod Kosta, s kojim se zbližuje i namjerava vjenčati. No, Kosta mora u zatvor jer je udario nekog mladića koji je Julki dovikivao da je *mulica*, a u međuvremenu Nini dolazi grofica kojoj probuđena savjest ne dopušta da njezinoj unuci ocem bude *mulo*, te joj nudi da s djetetom dođe živjeti u vilu, čime će Julki biti osigurano školovanje i sigurnija budućnost. Nina je u dvojbi jer Kostu stvarno i iskreno voli, ali osjećaj odgovornosti spram Julke na kraju će ipak prevagnuti. Od samoga početka Car vezuje Nininu i Kostinu sudbinu uz sjećanja na samoubojstvo njegove majke. Kosta je također bio izvanbračno dijete bogata oca koji je njegovu majku otpremio novcem. Ona se udala za mlađega čovjeka koji je, uzevši joj novac, otišao u Ameriku, poslije čega se objesila u istom štaglju gdje se Nina prvi puta podala grofu. Nina se tom prilikom sjeća priče o Kostinoj majci te se tako njihove dvije sudbine isprepleću, pa nas

također građanskoga porijekla. Najveći je Ninin moralni poraz, koji ona neizravno doživljava, kada mladi grof na očevo pitanje voli li Ninu odgovara da ne zna. Tim je postupcima u fabuli Car uspio izbjeći crno-bijeli pristup. Stranci nisu tako zli kao inače, ali si uzimaju za pravo da mogu vladati tuđim životima i radi osobne sreće drugima činiti nepravdu.

Car je u liku Koste kreirao vječna gubitnika – ne zna tko mu je otac, njegova majka počinu samoubojstvo, Zvanić koji ga je volio pogiba na moru, voljena žena ostavlja ga žrtvujući vlastitu sreću zbog budućnosti djeteta, a s njome gubi i dijete koje je volio kao svoje. Nina mu na kraju kaže: “- Ubogi Koste! Za tebe – za nas nije sreća.”¹⁰¹ Duboku patnju koju Kosta proživljava Car uspijeva prikazati s istinskom ljudskom sućuti, naročito kada opisuje Kostina psihička stanja: “Ljudi, ljudi - - oni ubijaju! I mene su ubili – i mene. Njihova zla duša rastrovala mi srce i dušu. Mene kadšto hvata nešto takovo, kao da bi mahnitost, i ja ni sam ne znam, što bih u takovim trenucima bio kadar da počinim. Mislim da bih u taj mah podavio, smrvio, smljavio sve – a potom i sebe sama...”¹⁰²

Ova je pripovijetka upravo temom o nahočadi stavila u prvi plan prilično čestu pojavu koju Car uspijeva oslikati realno i humano, ali nepristrano, čime uspijeva uspostaviti nužnu distancu između pripovjedača i teme.

Temu izvanbračne djece Car obrađuje i novelom *U mraku*¹⁰³, ali je drugačije impostira. Djevojka Anica Marčelić na dan svoje punoljetnosti – dvadeset i četvrti rođendan – saznaje na sudu da joj Gustav Stein kao svojoj kćeri ostavlja novac koji treba dobiti kada postane punoljetna. Činjenica da joj osoba s kojom je živjela cijeloga života nije otac, da se majka udala za njega kad je već bila trudna s drugim, užasava je i ruši sve njezine svjetove – ona osjeća da pada u “blato”, u “glib”, da je “zagađena” onim što je njena mati učinila.

U tako beznadno i tmurno Ankino raspoloženje, u situaciji kada nema nikakve perspektive, Car dovodi njezina barbu Luku kao glas razuma i pomirujućega pogleda na situaciju. Luka joj objašnjava kako je njezina majka, iako je sagriješila, postupila dobro “da

pisac neko vrijeme drži u uvjerenju da će i Nina počinuti samoubojstvo.

¹⁰¹ Isto, str. 111.

¹⁰² Isto, str. 97.

¹⁰³ *Glasnik Matice dalmatinske*, 1902. Ta je pripovijetka tiskana i kao posebno izdanje: *Novele Viktora Cara Emina III (U mraku)*. Zagreb 1907. Nakladom hrvatske industrije papira u Zagrebu i tiskom Prve hrvatske

te putem zakona privede u kolo takozvane zakonite djece”. Luka je ovom argumentacijom opravdao postupak svoje sestre, imajući u vidu sreću djeteta, čime Car kao da opravdava i Ninin postupak u prethodnoj pripovijetki, jer se ove pripovijetke tematski nadopunjuju. Ono što je Kosta proživio kao *mulo*, Anka je izbjegla upravo postupkom svoje majke, a sve to Anka nije nikada trebala doznati. Opet je novac koji joj ostavlja pravi otac – stranac – pomutio sreću, te pisac iznova pokazuje na to kako stranci iskoristivši domaću djevojku svoju savjest pokušavaju “oprati” novcem. Upravo Luka, koji je i glas pisca, svojim stajalištem pokazuje kako je moralna ispravnost pojedinih postupaka manje važna od sreće djece koja nizašto nisu kriva.

Car Luki kao zastupniku racionalnoga suprotstavlja razularenu gomilu¹⁰⁴ mještana koja – tjerana iracionalnom potrebom za nekom vrstom osвете, jer je prevarena, odnosno nije znala istinu – nekritički napada postupak Ankine majke, rogorori i lupa poklopcima ispred njihove kuće, baca kamenje u prozore, što sve završava smrću Ankine majke, koja na samrti moli kćer da joj oprost. Ona pada kao žrtva svjetine, probuđenoga negativnoga javnog mnijenja. Anka je sada obilježena, i svjetina dovikuje: “Jabuka ne pada daleko od stabla” i “Kakva mati – takva i kći! Niš koristi jedno – niš koristi drugo!”¹⁰⁵.

Kraj je pripovijetke zapravo katarza koju doživljavaju otac i kćerka uz pokojničin odar, oboje svjesni činjenice da sebez obzira na sve što se dogodilo, davadeset i četiri godine koje su proživjeli kao otac i kći ne mogu izbrisati te će njih dvoje biti jedno drugome i dalje ono što su i bili.

Način na koji se Anka osjeća “onečišćena” umnogom podsjeća na pretjeranu moralnu čistoću Mimice iz *Pustoga ognjišta*, s tom razlikom što Mimica presuđuje sama sebi, a Anki presuđuju mještani.

radničke tiskare.

¹⁰⁴ Opisi mještana kao nekontrolirane mase, gomile, pokazuju izvjesnu invenciju, neuobičajeni su za Carevu podosta jednoličnu naraciju. Tu se služi krešendom u nizanju glagola i pridjeva, npr.: “ (...) zaglušna vika, grohotan i raskalašen smijeh i hihot, podrukljivo pocikivanje i dovikivanje u jedan put je zamijenilo divlje vikanje, lupanje po kovnim posudama, udaranje pokrovca o pokrovce... Iz svega se toga razdavao urnebes, od koga se na prozorima tresla stakla, a glava pucala.” (str. 31) Upravo će ekspresionističkim opisima mase u *Danuncijadi* Car postići izrazite efekte, a ovdje im nalazimo početke. Navodimo upravo primjer koji će kasnije razrađivati: “Smiri se, zvjer će se ubrzo utruditi... sustati će... Ali zvjer nije sustajala, te je urnemes sve više jačao, a tako je i zaglušni zveket kovina sve više rastao i rastao. A svjetina urlala, ko da je pomahnitala. Od časa na čas odjeknula bi ona nelijepa pjesma, pa opet povici, buka, lupa, tuljenje psovke, pusta galama žena, muževa i djece. (str. 31)

U ovoj pripovijetki pisac uspješnije vodi radnju, nema pretjerane retorike, jedino je jezik, odnosno izbor leksika, nekako grub i stereotipan, pa je Ankina majka na umoru “prikaza”¹⁰⁶, “žena rastvorila oči širom, nekakva divlja strava nagrdila joj lice – ona huknu – i zapade u nepomičnost...”¹⁰⁷, “... zgrozi se djevojka odmaknuvši glavu s majčine lješine.”¹⁰⁸ Pisac kao da ne zna brojno umiranje u svojim djelima opisati nekim drugim riječima, a naturalizam izraza koje bira kada opisuje smrti u suprotnosti je s ostalim leksikom.

Najbolja je pripovijetka iz ovoga tematskoga kruga svakako *Juranova prijetnja*¹⁰⁹. Juran nije nahoće, ali nakon majčine smrti postaje gluhonijem, a kada mu stradava otac, nastavlja živjeti s nekom rođakinjom kojoj baš i nije drag. “Ona tišina u njemu biva sve dublja”, a okolina ga ne razumije. “I povuče se dolje na rât. Možda je po nagonu ili po kakvom dalekom sjećanju ćutio, da je ono mjesto njegovo? Kako bilo, ondje mu nije nitko smetao, a to mu bijaše glavno. Nije mrzio ljude, ali se je bojao njihovih batina; u njima je vidio i njihovu premoć nad sobom. (...) najvolio je svoj rât s onim golemim kestenom u sredini, stoljetnim krupnim sablom neizmjereno obilate krošnje. To mu je drvo bilo – dom.”¹¹⁰

Čitav se Juranov život odvija u razdobljima kada živi s ostalim ljudima najčešće pomažući u raznim poslovima, ili pak u potpunom otuđenju od ljudi, sklanjajući se u svoj dom ispod stabla. Rt, odnosno rât i stablo na njemu, uporišna su mjesta Juranova života, i kada kasnije prodaje to zemljište, on će nesvjesno intuirati da je izgubio nešto od egzistencijalne važnosti. Ta je povezanost neuravnotežene osobe i zemlje, koja postaje **simbolom**, izvrsno ocrтана u pripovijetki. Jer, samo ispod svoga stabla “Nekakva čudna spominjanja izlazila mu na san. Najljepše mu bijaše, kad bi mu se prikazala žena i primila ga za ruku, da ga nekuda vodi. Sve mu nešto šapuće, a on joj odgovara i ona ga razumije. Čim otvori usta, ona već zna, što hoće. Ali ona nije kao rodica ni kao nijedna druga žena u mjestu. Drugačija je, lice joj je tako milo, dobro i tužno... I lijepo čuje, kako ga zove:

¹⁰⁵ Isto, str. 26.

¹⁰⁶ Isto, str. 33.

¹⁰⁷ Isto, str. 35.

¹⁰⁸ Isto, str. 36.

¹⁰⁹ *Savremenik*, Zagreb 1916.

Tončić! Tončić!...”¹¹¹

Car ovdje frojdovski ponire u Juranove snove u kojima Juran čuje glas žene – majke koji je negdje duboko potisnut u njegovoj psihi, on se u snovima vraća u djetinjstvo kada je čuo i kada ga je žena – majka razumjela. I zato kasnije, kada ta Juranova zemlja biva prodana, a sam Juran siječe stoljetni kesten da bi mogla biti sagrađena vila s tornjićem, on više ne može usnuti svoj san o miloj ženi, u njegovu se psihu usađuje misao o povratku na njegov rât i rušenju terase koja je prekrila staro kestenovo korijenje kako bi iz njega izniknulo novo stablo. Jedne se večeri neopažen ušulja i zaspi na terasi te ponovo sniva svoj san u kojem ga zatjče sluga, udara po glavi i on se budi izbačen na ulicu. U mraku svoga uma Juran prepoznaje još samo jednu ideju – srušiti, zapaliti, uništiti vilu na râtu i ponovno pronaći korijenje staroga drva koje će naglo ponovo izrasti. Posljednji od inih pokušaja da to učini završava njegovim hapšenjem i smještanjem u daleki zavod za umobolne.

Ovom pripovijetkom Car prikazuje vrlo aktualni problem prodaje zemlje strancima, ali ga uspješno zaodijeva u priču o *nememu Juranu* koja se prepričava u mjestu. Upravo seciranjem bolesne Juranove psihe pokazao je da zna izaći iz svojih stereotipova te instrumentima književnika prodrijeti u Juranovu dušu i opisati što se tamo događa. Pisac je na Juranovoj strani, ali ne na plačljiv i sućutan način kao što se priklanja, na primjer, učiteljima. U središtu je njegova interesa nevalidni Juran i njegova životna priča, čemu kontraponira validne mještane. Pripovijetkom Car želi pokazati duboko ukorijenjen odnos prema zemlji, koji ni bolesnim umovima nije uskraćen.

Smatramo da je ova pripovijetka najbolja koju je Car napisao u ovoj svojoj stvaralačkoj fazi upravo zbog poniranja u Juranovu psihu; svrstavamo je u tematski krug o marginalcima, iako je Caru vjerojatno tema o prodaji zemlje strancima i bila u prvome planu. Pripovjedač opisom nekih važnijih Juranovih doživljaja slijedi njegov životni put uspješno prikazujući transformacije od normalnog dječaćića i nesreće koja mu se događa, preko adolescencije kada ga nitko i ne pokušava razumjeti, do njegove zrele dobi i poniranja u sve dublji mrak vlastite psihe. Juranovim životom pisac oslikava: nebrigu društva o djeci koja ostaju bez roditelja, odnos prema mentalnim bolesnicima koji uglavnom služe kao

¹¹⁰ Citirano prema: Viktor Car Emin, *Starci*, DHK, Zagreb 1917., str. 148-149.

mjesna sprdala, ljudsku gramzivost kada je novac u pitanju, mijenjanje primorskoga mjesta dolaskom stranaca i izgradnjom brojnih vila. Sve je to Car ovdje dao bez izražene tendencije, upravo zahvaljujući uspješnoj kreaciji Juranova lika koji je u središtu zbivanja, a sve se promjene u okolini odražavaju i u njegovu životu.

Juran je jedini lik pripovijetke – svi su ostali likovi pozadinski i samo kulise na pozornici njegova života. Najčešće su to bezimena mještani, rodica, djeca, mladež, pozornik, bilježnik, a samo je nekoliko imenovanih: Juranova prva, naravno neuzvrćena ljubav – djevojka Franka, Jele Barićeva s kojom je Juran imao prvi intimni odnos što je platio zlatnikom i tako spoznao značenje novca, te Židov Gottschling, koji je kupio Juranovu zemlju. No, ni ti likovi nisu razrađeni. Dijaloga gotovo i nema, jer s Juranom ionako nitko ne zna, odnosno ne želi naučiti komunicirati, tako da pripovjedač uglavnom opisuje njegova fizička i psihička stanja, te prirodu kao bitnu odrednicu njegova života. Javljaju se imaginarni Juranovi dijalozi s prirodom u obliku neke vrste unutarnjega monologa. Usputna zapažanja o promjenama koje se događaju u mjestu tijekom Juranova života nemaju oblik reminiscencija kao u drugim djelima, nema fraziranja i šablona kojima se Car često nije znao oduprijeti, već naprotiv, pripovijetka ima određenu svježinu, odlikuje se lucidnošću zapažanja, pa je i stilski bolja od prethodnih.

Pripovijetka *Juranova prijetnja* pripada i tematskome krugu pripovijetki koje opisuju povezanost ljudi i zemlje, i to duboku i neraskidivu ukorijenjenost pojedinca na komadiću zemlje koji život znači. Tijekom 1914. godine Car je objavio dvije pripovijetke - *Budakova želja*¹¹² i *Starci*¹¹³ kojima je upravo **odnos spram zemlje** u prvome planu, a to su prema mišljenju kritike ujedno i njegove najbolje pripovijetke. Složimo li se s mišljenjem kritike možemo zaključiti da je Car najuspješniji u kratkoj formi, kada je jezgrovit, a sadržajan, kada priča “nosi” sebe samu bez piščevih objašnjavanja, retorike, reminiscencija, tugaljivosti i tendencije.

Budakova želja kratka je novela – nepunih šest stranica, o želji seljaka za

¹¹¹ Isto, str. 149.

¹¹² *Budakova želja*, *Književne novosti*, Zagreb – Rijeka 1914. Kasnije je ta pripovijetka pretiskana u više izdanja Carevih djela: 1917. u zbirci *Starci*, DHK, Zagreb; 1956. u *Djela. Knjiga I.*, Zora, Zagreb; 1981. u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 63/I. Uvrštavana je u više zbirke, antologija i školskih čitanki.

¹¹³ *Starci*, *Savremenik*, IX., Zagreb 1914., a kasnije u istim izdanjima Carevih djela kao i *Budakova želja*.

posjedovanjem komadića zemlje koji su on i njegovi oduvijek obrađivali. “Budaku se iz ranog djetinjstva otimala oči za onim vrtom, i kao da su pomalo upile u sebe svu onu blagu boju uljika, te su valjda od toga i same postale onako maslinaste. Možda je ovu boju primio od oca, jer je i on, njegov otac, pa i djed mu – svi, svi njegovi predje, gledali su rado i čeznutljivo u onaj maslinasti, pitomi vrt.

Iz tamne davnine, iz koljena na koljeno, išao je dalek glas, da je onaj vrt bio negda njihov. Bit će, jer ga svijet staroga, domaćega korijena zove i danas: Budakovim vrtom. Kako ga izgubiše, to ne bi nitko znao reći. Valjda silom: u doba, kada su s one strane mora došli stari gospodari – Benečani (...)”¹¹⁴

Budakova nas povezanost sa zemljom podsjeća na Jurana, s osnovnom razlikom što Juran ne može racionalizirati svoje osjećaje i povezanost s komadom zemlje na râtu, pa nije ni svjestan da ju je zauvijek izgubio; nasuprot tome Budak, koji je također emotivno vezan za Budakov vrt, racionalno čini sve da mu on i pripadne.

Ova je pripovijetka pobudila najviše interesa kritike, pa su o njoj pisali prigodom objavljivanja zbirke *Starci* – N. Bartulović, M. Kašanin, S. Cihlar, ali i suvremeniji kritičari i književni povjesničari počevši od A. Rojnića koji će konstatirati: “Iznenaduje u njoj snažno ocrtani lik seljaka, njegova duboka privrženost i ljubav prema zemlji.”¹¹⁵ B. Donat smatra da je to pripovijetka antologijskoga značenja i obrazlaže: “Dramska napetost koja raste iz retka u redak data je jednostavnim pripovjedačkim sredstvima. (...) Unutarnja napetost koja raste pri svakom podizanju cijene tla s kojim je egzistencijalno srastao, pokazuje da je Car umio dramski doživljavati i prikazivati unutarnju napetost, dakle upravo ono što mu u dramama baš i nije polazilo od ruke.”¹¹⁶ J. Bratulić također smatra pripovijetku antologijskom ističući dramsku napetost, a M. Šicel pišući o zbirci *Starci* u kontekstu hrvatske moderne ističe: “Sudbina pojedinaca, gotovo redovito s blagim sentimentalističkim obojenjem u piščevu odnosu prema ‘svojim’ junacima na neki način odredila je i stvaralačku tehniku Carevu u ovoj novelistici. On, naime, ne priča, najčešće “priču” u tradicionalnom smislu, ne pretvara se u epskog naratora. Njegove se priče, kao što

¹¹⁴ Citirano prema *Starci*, DHK, Zagreb 1917., str. 22-23.

¹¹⁵ Ante Rojnić *Viktor Car Emin*, U: *Viktor Car Emin Djela I.*, Zora, Zagreb 1956., str.32.

¹¹⁶ Branimir Donat, *Viktor Car Emin*, U: L. Vojnović, A. Dukić, R. K. Jeretov, N. Andrijašević, V. Car Emin,

smo već spomenuli, u svojoj srži “događaju” ponajviše u samim junacima, i to u trenucima njihove povišene psihičke tenzije, u stanjima njihova unutarnjeg razdiranja. Zato su često i kompozicijski, u strukturnom smislu, Careve novele sastavljene od niza scena koje se brzo izmjenjuju, ponekad djelujući kao filmski sinopsis u kome su samo naznačene pojedine sekvence i kadrovi. Odatle i d i n a m i k a radnje, koja ima više izvora: prije svega u vješto sročnim i prezentnim dijalozima s dramatskim nabojem, kao i kratkim, odrezanim, eliptičnim rečenicama.”¹¹⁷

2. 4. OSTALE PRIPOVIJETKE

Socijalna se tematika kontinuirano proteže kroz većinu Carevih djela – količina siromašnih, egzistencijalno ugroženih mornara koji su izgubili posao ili iskrcavši se s broda nisu više mogli naći način privređivanja zbog osobnih neprilika, ali i zbog društvenih i ekonomskih zakonitosti koje su determinirale njihove živote – ogromna je. Dobrostojeći ili pak ljudi bez većih egzistencijalnih problema nisu predmetom Careva interesa. Sva je njegova spisateljska energija utrošena na obespravljene, siromašne, nesretne, na raspad obitelji i patrijarhalnih odnosa, za što najčešće okrivljuje strance, ali vrlo često i usud, nesreću koja se “lovi” za pojedince, te oni padaju sve niže.

Količina smrti, ne toliko one neposredno prikazane u pripovijetkama, već one ispričane posredstvom likova, zamjetna je. Gotovo da nema pripovijetke u kojoj se ne spominju pokojnici i groblja – drage osobe koje počivaju pod čempresima.

Nekoliko se, pak, pripovijetki posebno odnosi na radništvo, a prostorno se događaju

Izabrana djela, NZ MH, edicija PSHK, knjiga 63/I., Zagreb 1981., str. 497.

¹¹⁷ Miroslav Šicel *Novelistika Viktora Cara Emina u kontekstu hrvatske moderne*, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997., str. 20.

u Rijeci. Upućuju na pojavu socijalističkih ideja o jednakosti za sve, na obespravljeno radništvo koje počinje organizirano tražiti socijalnu pravdu, pa “čujemo” zvukove internacionale koji odjekuju riječkim ulicama. I uzroci i posljedice su jednaki – običan mali čovjek natjeran je da se prodaje na tržištu radne snage, no ne uspijeva zaraditi dovoljno da bi izdržavao sebe, ženu i djecu, te potaknut posvemašnjom bijedom čini “krive korake” ne bi li ipak spasio голу egzistenciju.¹¹⁸

Tako pripovijetka *Pod valom života*¹¹⁹ opisuje radnički štrajk u Rijeci u koji se nakon kolebanja, ponesen idejom radničkoga zajedništva, uključuje i Stipe Morović unatoč bolesnom djetetu i molbama žene da donese novac za lijek. Dvoje je ljudi, ne videći izlaza iz svoje nevolje, potpuno moralno posrnulo. Car prilično uspješno prikazuje borbu koja se odvija u njihovim mislima i ne izvlači moralnu pouku, jer čemu moral kada se njime ne može spasiti bolesno dijete, zato je potreban novac kojeg nema, a krivica je u teškim životnim prilikama u kojima radništvo skapava. Žena je zaključila “dati sebe za dijete!” – prostituirala se, a Stipe teškom mukom krši zadanu riječ, postaje štrajkolomac, kriveći za to ženu. U zatvorenom krugu neimaštine oni se udaljavaju jedno od drugoga, a zapravo oboje su zbog brige oko djeteta dovedeni do ruba ponora u koji na kraju i padaju. Čim se Car prostorno odmakne od Lovrana i ostalih malih primorskih mjesta, manje je sentimentalan, manje tumači i objašnjava, postupci su likova motiviraniji.

Iako rijetke, neke pripovijetke obrađuju temu **neostvarenih ljubavi**, i to kao sudbinu žena koje su stupile u brak po želji roditelja, poštuju svoje muževe, ali su njihovi osjećaji vezani za drugoga muškarca za kojeg nisu smjele, ili mogle poći. Tu bismo uvrstili pripovijetke: *Ispovijest* (1904.), *Pod jesen* (1905.), *Dva srca* (1912) kojima Car nastavlja iznošenje nesretnih sudbina, a u njegovu opusu zapravo ni nema sretnih ljubavi. Specifična je i činjenica da su u središtu tih pripovijetki žene. U pripovijetki *Ispovijest*, **ona** - žena nema čak ni imena, što sugerira sve zabranjene i neostvarive ljubavi i vrlo tradicionalnu poruku o nužnoj vjernosti i odanosti mužu. Marija (*Pod jesen*), bojeći se sebe, “prekida” vezu koja nije ni počela, a Ginu (*Dva srca*) porijeklo i različiti korijeni navode da ostavi Ivu. Obitelj je izrekla svoje mišljenje, ali ne i izričitu zabranu, dakle, ponovo je žena sama

¹¹⁸ Pripovijetka *Pod pepelom*, Novi list, Rijeka 1903.

presudila svojoj vezi, ne želeći se suprotstavljati. Slična je shema i u poznatoj Carevoj trilogiji romana, gdje žene također razrješavaju sve situacije.

U pokušaju da tematski usustavimo Carev pripovjedački opus držeći se zadane razdiobe, pripovijetke *Zvonareva kći*¹²⁰ i *Drugo svijetlo*¹²¹ ne možemo uvesti ni u jedan tematski krug. Vrlo uvjetno mogli bismo reći da u njima nalazimo nešto odjeka rata, ali to **nisu** ni u kom slučaju pripovijetke s ratnom tematikom i neobično je da Car zapravo nigdje neposredno ne piše o ratu.

U *Drugom svijetlu*, iako je radnja koncentrirana oko roditelja čiji je sin jedinac u ratu, glavna je piščeva preokupacija vidovita Marija Lučićeva, koja je u snu predvidjela već nekolike smrti, pa tako i pogibiju sina njezine sestre Ane. Vjerujući da se to i dogodilo, ona nastoji sestru i šogora pripremiti na tragičnu činjenicu. Pisac to čini postupno i prilično vješto. Krešendo kojim Car vodi emocionalni naboj likova i opisi njihovih psihičkih stanja bolji su dijelovi pripovijetke. Sam kraj kada brzogovornik stoji na stolu neotvoren i njegov sadržaj čita tek Marijin muž, zatim poneka sličica iz običnoga ljudskoga bivstvovanja, poput prodaje kanarinca da bi se priskrbio koji novčić za sina, odaju piščevu minucioznost zapažanja. Ali u pozadini je ipak rat. Bartol će reći: “Da je barem znati, do kada će ovako... Zaviriš li u novine, ne vidiš no same strahote, da se krstiš i desnom i lijevom... I tako uvijek dalje i dalje. Pravi pakao! (...) Treba čekati do sutra. A sutra će biti kao i danas: mir daleko!... Bog zna, hoće li kada doći bliže.”¹²²

Rat je prisutan kao neka daleka prijetnja, pa u pripovijetki *Zvonareva kći* čitamo: “I Karlici dodje u pamet krvav boj, što se negdje daleko bije. Mora da se onamo događa nešto strašno, što svima pritište i srce i misao. A zvona ječe, kao da negdje ranjenici stenju.”¹²³

M. Šicel za ovu pripovijetku kaže da govori o sudbini “zvonareve kćeri kojom se život poigrao”, a Bartulović da je to priča o prošloj ljubavi. Obje su konstatacije točne, možemo još dodati da je to priča o idealiziranoj, a potom i nesretnoj mladenačkoj ljubavi.

¹¹⁹ *Savremenik*, Zagreb 1906.

¹²⁰ 1915. objavljena u *Savremenuku*, a 1917. u zbirci *Starci*.

¹²¹ Tiskana 1917. u zbirci *Starci*.

¹²² Viktor Car Emin *Drugo svijetlo*, U: *Starci*, DHK, Zagreb 1917., str. 61-62.

¹²³ Viktor Car Emin *Zvonareva kći*, U: *Starci*, DHK, Zagreb 1917., str. 30.

Već je spomenuto da su zbirkom *Starci* obuhvaćene najbolje Careve pripovijetke koje je dotad napisao. Zbirka je pobudila interes kritike i pohvalno dočekan. Ona zaokružuje prvo razdoblje Careva stvaralaštva u kojem njegovo spisateljsko umijeće uočljivo oscilira tj. kvaliteta začudo ne raste s vremenom i količinom napisanoga. Za kvalitetu pojedine pripovijetke presudna je tema, zapravo piščev osobni odnos prema njoj: što je Car osobno udaljeniji od problema koji opisuje, to je bolji pripovjedač. Kada osobnoga odmaka nema – npr. u pripovijetkama o učiteljima – literarna je vrijednost oskudna. U opisu pomoračkih sudbina nešto je uspješniji, ali se te pripovijetke doimlju više usputnim bilježenjem mjesnih pomoračkih životopisa, nego pravim umjetničkim ostvarenjima. Spisateljski su najzrelije one o društveno marginaliziranim pojedincima, na kojima smo se i najviše zadržali.

3. TRILOGIJA ISTARSKIH ROMANA

Do 1900. godine, kada je tiskan prvi Carev roman *Pusto ognjište*, iza njega je dvadesetak objavljenih pripovijetki, pa se prvi, a i romani koji će slijediti, tematski nastavljaju na pripovijetke – propadanje jedrenjaka, a s njima i mornara koji ostaju “na suhu”, pokušaji traženja izlaska vlastitim snagama i ponovni povratak na more, te pokušaj osnivanja parobrodarskog društva (*Usahlo vrelo*, 1904.), prodor stranog kapitala, prodaja zemljišta strancima, prerastanje primorskih mjesta u turističke centre (*Iza plime*, 1913.)

Car nije romane o kojima ćemo ovdje govoriti zamislio kao trilogiju, niti ih kasnije, kada o njima govori s distance, u *Autobiografiji* ili *Udesnim danima*, naziva trilogijom. Povezujući komponente: prostora - istočna obala Istre, vremena - slijed zbivanja s kraja prošlog i prvog desetljeća ovoga stoljeća, te razvoj ekonomskih (ne)prilika, a potom i socijalnih i nacionalnih posljedica za domaće stanovništvo u sva tri romana, ondašnja je kritika romane povezala u trilogiju, a i suvremeniji kritičari (Rojnić, Zaninović, Šicel, Donat, Bratulić) prihvaćaju takovu odrednicu.

3. 1. PUSTO OGNJIŠTE (1900.)

Danas za *Pusto ognjište*¹²⁴ rabimo žanrovsku odrednicu - roman, dok u podnaslovu prvoga i jedinoga izdanja iz 1900. godine stoji *Pripovijest iz istarskoga života*. I književni su kritičari - Carevi suvremenici - najčešće govorili da je to veća pripovijest, neki zbog stvarnog uvjerenja da tema nije romaneskno obrađena, a neki jednostavno povučeni podnaslovom i samom piščevom determinacijom forme, odnosno žanra. Ponukan vjerojatno istom dilemom, Milan Marjanović iskoristio je pojavljivanje *Pustog ognjšta* kao povod za problematiziranje "stanja" u hrvatskom pripovjedalaštvu na početku 20. stoljeća: "(Pisci) zaokupljeni žalosnim faktom propadanja naroda, traže uzroke, pokazuju ih kao što i predočuju njihove posljedice, ali to sve nekako ostaje na površini (...) ne nalaze tip, već uvijek imaju neki praktični cilj, (...) pa im je umjetnost samo sredstvo za ostvarivanje toga cilja.

Vidimo da se u novije doba nekako ne javljaju valjani pripovjedači većeg stila, da se pripovijest lokalizovala i da se više crta milieu negoli individuum ili tip. Stil je u novijoj pripovijeci poprečno dosta dotjeran, fabula dosta mršava, analiza glavna stvar, ali nam ta analiza ne daje dubokih, velikih djela, nego više manje fragmente."¹²⁵

Tradicija na koju se Car naslanja, svakako je regionalizam Kumičićeva tipa, što je pozitivni aspekt njegova stvaralaštva te se i u tome možemo složiti s Milanom Marjanovićem. Ako se Carev opus promatra izvan regionalnoga, odnosno čak zavičajnoga konteksta, može se ustvrditi da taj doseg nadmašuju tek neke Careve pripovijetke i *Danuncijada*. No, i Caru i ostalim piscima "novije, t. zv. realističke pripovjedačke

¹²⁴ Viktor Car Emin, *Pusto ognjište*, Naklada "Matica hrvatske", Zagreb 1903. Svi citati preuzeti su iz toga (jedinoga) izdanja romana, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

¹²⁵ Milan Marjanović, *Hrvatska moderna II*, JAZU, Zagreb 1951., *Noviji hrvatski pripovjedači*, str. 53, 54-55.

literature” valja zamjeriti pretjerano “crnu perspektivu, teški uzduh, jadni pesimizam i kukavnu nemoć!”¹²⁶ U toj odsutnosti perspektive, sve što je staro, dobro je i pozitivno, a novo donosi zlo, propadanje, nevolju, pa su sjeta, sentimentalnost i konzervativizam osnovno obilježje literature, pa Marijanović i uopćava: “Ogromni dio hrv. pripovijetke od zadnjih desetak godina ima jednu temeljnu zajedničku crtu: prikazuje kako naš svijet u sukobu sa novim duhom i novim prilikama, što ih donosi novo doba - propada i gine... dominira morituri-motiv”¹²⁷

Marjanović podsjeća još i na ekonomski i politički pritisak na koji se pisci osjećaju obveznim odgovoriti, što nije ni malen ni lagan zadatak, pa je razumljivo da literatura koja nastoji zadovoljiti literarnu, informativu, lokalnu, patriotsku i odgojnu funkciju poklekne pod tolikim teretom. “Car spada među nesumnjive talente lokalnih novelista sa svim dobrim i zlim stranama, jer bi on mogao da se još koječega odvikne, da ne zagje u manir (jedro i parnjača)...A svaki manir ubija umjetnost. To još nije stil!”¹²⁸

U kontekstu navedenoga, Marjanović pristupa i *Pustom ognjištu*. Car je osnovni motiv znao dobro prepoznati - propadanje jederenjaka (staro), uspon brodova na parni pogon (novo) u kojima lokalno stanovništvo vidi izvor svih svojih nedaća.

No, pri izboru glavnoga lika Car čini pogrešku, te u fokus svoga interesa stavlja Mimicu, oličenje čednosti, krijeposti, posluha, literarni lik koji “kasni” gotovo jedno stoljeće. Mimičine postupke ne uspijeva psihološki motivirati, pa radnju razrješava isforsirano i neuvjerljivo za vrijeme u kojem se zbiva, te stoji Marjanovićeva tvrdnja da Mimica svojim postupcima zapravo ubija sve oko sebe i sebe. “A sve to zašto? Radi abnormalno, patološki razvijenoga moralnoga osjećaja čistoće! - A kako pisac gleda na to? On ne vidi u tome bolest, abnormalitet, nego pravi moralitet; on opravdava na neki način (mi to osjećamo) Mimičin postupak, on je veliča zbog toga! Odatle pak izvire i sva nedostatnost i neispravnost psihološkog crtanja u drugoj polovici pripovijesti. Pisac je naprosto krivo shvatio jedno svoje lice (i to glavno lice), a to nije mala stvar, te onda je

(Tekst je prenijet iz: *Ljubljanski zvon*, 1901., br. 8.)

¹²⁶ Milan Marjanović, *Nada*, god VII, br.11, Sarajevo 1901. str. 175.

¹²⁷ Isto, str. 175. Marjanović navodi kako “Ginu Gjalskijevi šljivari, Kozarčevi Šlavonci, Novakovi Senjani, Kumičićevi i Carevi Istrani, Vojnovićevi Dubrovčani, Osman-Azizovi i Mulabdićevi Bošnjaci...”

¹²⁸ Isto.

naravno, da mora biti sve usiljeno, da se pisac i bori sam sa svojim licem.”¹²⁹

Kritičari su uglavnom suglasni da su Carevi marginalni likovi bolje impostirani od glavih, koji su obično opterećeni nekom velikom i teškom zadaćom što ih na kraju slama i kao aktere i kao likove. Zašto se to Caru događa? Zbog prevelike želje da iskaže sve nedaće koje muče njegova Istranina, da svi osnovni tipovi živućih ljudi nađu mjesto i u romanima, zbog sebi nametnute izvanumjetničke potrebe da književnim djelom opravda ono što se događalo u stvarnom ekonomskom i političkom životu s posljedicama za privatni život likova. A zapravo je izostala prava analiza privatnoga, obiteljskoga života, kojom je pisac mogao pokazati sve važne društvene i ekonomske probleme. Izabравši ljubavnu fabulu kao pokretača radnje Car se zapleo o moral, odgoj, religiju, a nije uspio prikazati život obitelji pomoraca, posebno njihovih žena koje su zapravo mnogo više protagonisti od muževa kojih nema. Njihov je život determiniran materijalnim stanjem oca obitelji, pa kako propadaju pomorski kapetani, propadaju i njihove obitelji. Car nije literarno razradio lik žena/kćeri pomoraca koje su zapravo uvijek same, ne samo fizički, nego mnogo više psihološki, emotivno. Svu starinskost i skučenost Mimičina odgoja i ponašanja mogao je dijelom tumačiti neprisućtvom muškarca u kući, i time opravdati strogoću i moralnost kojom Mimičina majka odgaja kćer. Kada Mimica misli da je nećista zbog nekoliko Ninovih poljubaca, iz nje zapravo progovara njezina majka, koja je kao uporište u odgoju kćeri izabrala puritanizam, a on se kroz Mimičine postupke zapravo pokazao apsurdnim. Taj aspekt obiteljskoga Car nije dovoljno apostrofirao.

Već ovdje susrećemo oca koji silno voli kćer, ali joj nakon majčine smrti nije oslonac. Izostaje upravo psihološka potpora koju bi Bartol trebao pružiti Mimici, no on to nije u stanju, ne samo zbog poslovne i financijske propasti koja mu se dogodila već i zbog činjenice da ne zna komunicirati s kćeri. Car dijaloge među njima rješava trivijalnim frazama koje izgovaraju međusobno nedovoljno bliske osobe, iako se u prvi mah čitatelju čini da zrače toplinom. Odnos je oca i kćeri površan i kada Mimica definitivno izabire svoju ulogu žrtve, otac je ne zna razuvjeriti, već: “Sjetio se pokojne žene. Poznavao je njenu tanku, plemenitu ćud... I on se sjetio svoje punice, stroge i ozbiljne starice, koja je svojim

¹²⁹ Isto, str. 176

poukama i besprikornim životom znala da usadi duboko u srce svoje djece klicu najčišćega, najuzvišenijega morala. On ju je ljubio, tu staru majku, bio joj od srca zahvalan za svu skrb i brigu, što je uložila oko uzgoja svoje i njegove Mimice. On se je divio nazorima i ćudoredju, vjeri i ljubavi, što ih je njegova Mimica bila od nje usvojila; ti ga krasni nazori ispunjavahu udivljenjem, srećom i blaženstvom... U ovom mu se trenu svi ti nazori činili tako ljudi, tako pretjerani, isprazni i lažni...” (str. 228) Bartol ne uspijeva riješiti svoje poslovno-financijske probleme, o kojima ni pokojna žena, ni kćerka nisu mnogo znale, bez obzira na to što su posvema materijalno ovisile o njemu: “O novčanim prilikama obitelji djevojka je već dosle mogla nešto da razabere iz kazivanja majke; ali ni jedna ni druga nisu mogle ni poslutiti da će sve tako svršiti. Jer i majka i kći smatrale su sadašnje prilike prolaznima i tvrdo se nadale, da će se poslovi razmahati, a brodarine poskočiti. Bit će bolje, govorahu, bit će, čime će se obilato namiriti sve potrebe, isplatiti dug, pokrpati kuća i sve će opet biti dobro i lijepo.” (str. 114)

Bilo je očekivano da se otac, kao glava obitelji, brine za ženu i djecu pa se financijska propast jednako ticala i njih dviju. Bartol pritom sažalijeva kćer i kada ju Pepa savim neopravdano blati riječima pripremajući teren za osujećivanje veze njezina sina i Mimice upravo zbog njegova bankrota, Bartolova duša stenje “Jadno moje dijete, jadno moje dijete!”, ali on ostaje nedjelotvoran u odnosu na kćer. Bartol već tada sluti da će Pepa Belička sve učiniti da do raskida dođe, no “ne zna” kako o tome razgovarati s kćeri, odsutan je duhom i do kraja uronjen u problem svoje poslovne i materijalne propasti.

Jedina situacija u kojoj pisac Bartola ocrtava kao odlučnu i beskompromisnu osobu jesu izbori za lokalnoga predstavnika u Porečki sabor, na kojima on ne želi glasati za lihvara Andretića koji se potalijančio, iako bi time spasio kuću i umnogome si olakšao egzistenciju. Bio je ucijenjen - dade li svoj glas, bit će mu odgođena naplata duga, što bi za Bartola i Mimicu značilo da mogu ostati u kući. Pisac se koristi situacijom da kroz Mimičina sjećanja oslika Bartola kao izrazitoga rodoljuba: “Tvrđ kao klisura, taj njezin otac. Ona ga je poimala, jer čemu da taji; ta on joj govorio kao iz srca, a baš poradi toga ona ga više puta i branila pred pokojnom majkom. Ne da bi se kakogod isticala svojim hrvatstvom, ne: ona je ljubav spram rođene riječi tiho ćutjela i čuvala duboko u svom srcu, a kao vrijedna kćerka

odličnog rodoljuba Hrvata, ona se svoje lijepe hrvaštine nije nikada stidila, usuprot, ona ju je dapače svuda i svagdje isticala, gdje je samo mogla. Bilo na sijelu, ili na plesu, ona se odvajala od inih “boljih” djevojaka u tom, što je i s mjesnom i stranom talijanaškom gospodom govorila samo hrvatski, mada ju je majka često prekoravala, no utaman, ona se branila, tvrdeći, da joj to nekako bolje polazi od srca, a i u duši da joj je nekud laganije, kad može da govori svojim lijepim jezikom. Takvu je odgojio otac. Ta koliko ju puta, dok je još djetetom bila, uzeo na koljena, pa ju učio pjevati:

‘Mi smo, braćo, hrvatskog

Sinci plemena!’...

Kako je to bilo krasno. Njegov duboki bas uz onaj njezin tanki glasić. Pa i pričao joj otac mnogošta o Hrvatima: cijeloga je Kačića znao naizust.” (str. 144) Ova idilična slika zapravo opisuje političke i društvene prilike, te baca drugačije svjetlo na Bartola i Mimicu, ali kao da je dana isuviše usput. Oboje su tako jadni, svaki na svoj način, te odjednom pružanje otpora nekoj općoj tendenciji nije dovoljno argumentirano s obzirom na konstruiranje tih dvaju likova. Motive lihvarjenja, nagovaranja ili “kupovanja glasova” i potalijančivanja Car je bolje obradio u nekim pripovijetkama.

Mimica je, pak, u svemu beskrajno sama, ne snalazi se ni u svojim osjećajima ni u stvarnome životu, te izabire ulogu žrtve i patnju uvjeren da tako mora biti. Što čini nakon što je čula riječi svoga zaručnika da je ona, Mimica, njemu tuđa? U patnji ona priziva sliku pokojne majke a bolnu spoznaju da Nino ima drugu, nadomješta, “prekriva” također bolnom činjenicom da nema jedine osobe koja bi joj u tom trenutku znala pomoći i bila utočištem. Okreće se onome što je u njoj najdublje ukorijenjeno, a to je osjećaj dužnosti: “Pa se sjetila oca. Pred očima joj se ukazao onako bijedan, žalostan, kao što ga je večeras vidjela. Silnu, neiskazanu samilost oćuti ona spram svoga roditelja. I čisto se prekori, što je mogla da u takovim časovima pomišlja na nešto, što se tiče nje same, da žali za nečim, što je izgubljeno za nju samu, dok je kao zaboravila na gorku pečal, na strašnu muku, što joj izdire oca, kao da je zaboravila na crnu bijedu, koja čeka toga nebogoga čovjeka u neizvjesnoj budućnosti. I u taj ju tren proniknulo čuvstvo prijekne dužnosti: brinuti se i skrbiti jedino za toga nevoljnoga čovjeka i uznastojati, da mu bar donekle nadoknadi ljubav mile pokojnice,

pregoriti sve i svoje sile posvetiti i uložiti jedino u svrhu, da mu bud kako osladi i ublaži gorke časove, što mu ih budućnost sprema, - to će odsele biti njezin zadatak, njezin cilj.” (str. 118)

I kad je ona sve tako u sebi prelomila, saznaje da ju Marijan ljubi, a čitatelj pomisli konačno na neki *happy end*, na neku svjetliju Mimičinu budućnost: “Njezina su osjećanja postajala sve to neobičnija, nejasnija, žalosnija, i čisto nije znala, ni mogla da razabere, kakva su to nova čuvstva, što su joj se sada uvlačila u dušu, i što je to što ih uzbuđuje u njenoj nutrinji.” (str. 140-141) Ali Mimica mora biti žrtvom i nakon mnoštva sebi postavljenih pitanja o ljubavi, na koja nije znala odgovore, nalazi utočište u moralu i religioznom odgoju što joj ih je majka tako duboko usadila. To je jedini dio njezina svijeta koji se nije urušio i zbog te posljednje slamke za koju se tako grčevito držala ona izabire smrt.

I D. Sirovica¹³⁰ upozorava na preidealizirani Mimičin lik, njezina su razmišljanja zapravo piščeva, pa se i konačna odluka, ma koliko je pokušao argumentirati, doživljavama kao pretjerivanje, jer ni vjerski odgoj, ni njezina krotkost, kao ni utjecaj relativno zatvorene sredine nisu dovoljni za takav rasplet i djevojčinu odluku, te stoga neki Carevi komentari kroz Mimičin lik djeluju prozirno. R. Pintar¹³¹ pak smatra nemotiviranom Mimičinu odluku da se ne uda za Marijana, kao da je Car silom htio nategnuti tužni kraj pripovijetke.

Suvremeni će kritičari teško pronaći nešto estetski uspješno u *Pustom ognjištu*. Donat sasvim opravdano navodi da se za razumijevanje toga romana “valja vratiti na Šenou. Opisi puni idealističke potrebe da se iskažu veliki i duboki osjećaji, nepremostivi jaz između osobnih težnji i sudbinskih prepreka, konvencionalna shematičnost slikanja ljubavne veze čestite domaće djevojke i nečasnog odnarođenog mladića, zatim pojava skromnog i dobrog domaćeg čovjeka koji bi je mogao usrećiti - sve su to sheme jednog melodramatskog robovanja neiživljenoj romantici, koja se povlači stranicama hrvatske književnosti od vremena Šenoe.”¹³²

¹³⁰ Dinko Sirovica, *Viktor Car Emin: “Pusto ognjište”*, *Narodni list*, god. XL, br 47 i 48, Zadar 1901. (Podlistak).

¹³¹ Robert Pintar, *Književno pismo. Viktor Car Emin, “Pusto ognjište”*. *Pripovijest iz istarskog života*. Vienac, god XXXIII, br. 18, 2. V. 1901. str. 351-354.

¹³² Branimir Donat, *Viktor Car Emin*. U knjizi: PSHK 63/1, str. 491.

Razmotrimo nešto detaljnije spomenute sheme krećući od samog romanesknog postupka. Car se javlja u ulozi pripovjedača koji nas pomno vodi romanesknom građom. On umjesto čitatelja sasvim determinira likove, zaključuje o njima i njihovu ponašanje, izriče uopćene mudre misli i u tim je postupcima zapravo najveći anakronizam. Najeksplicitniji je primjer kada Car u zagradama podsjeća čitatelja da je Dora navratila k Pepi pod izlikom kćerine morske bolesti, a da je pravi razlog posjeta bio novac koji je ova namjeravala posuditi od Pepe. Slično je u XV. poglavlju, kada iz riječke luke isplovljava brod a “treći” se kapetan zagledao u tužno truplo izgorjela broda, te uzdiše “Jadna moja ‘Mimice’”, a more ga podsjeća na smrt voljene žene. No to Caru nije dosta, on nakon tih nagovještaja da se radi o Bartolu još mora navesti: ”I kapetan Bartol (bijaše to odista on) zakopa se u svoju žalobu.” Ili, kada Mimica dobiva Ninovo pismo, Car ponovo napominje: “No to je pismo bilo suviše. Mimica je već i onako sve znala. Do njenih su ušiju doprle bile riječi, što ih je Nino pod njezinim prozorom bio kazao Amaliji: ‘Što će mi ona?’ i : ‘Ona je meni tuđja!’ A te se riječi zarinule u srce mlade djevojke poput ljute, žežene oštrice...” (str. 113) Početak je to VIII. poglavlja, a mi smo već prije doznali da je Mimica čula sa svoga prozora na ovome mjestu ponovo citirane riječi, a potom čitavih sedam stranica “čekamo” da pismo dođe do Mimice, dok se u međuvremenu ona još nada da će on osobno doći, da možda nije dobro čula, i dok Nino ne dolazi, Marijan tih večeri ostaje dulje. Time pisac vrlo prozirno najavljuje buduće događaje. Nepotrebno razvlači radnju ponavljajući psihička stanja djevojke gotovo istim riječima - ona je svaki dan bljeđa, navečer se povlači pod izlikom glavobolje... sve se doima šablonski i naivno.

U posljednjem poglavlju, kada brod na kojem je Bartol treći oficir isplovljava iz riječke luke, pisac nam još samo treba reći da je Mimica umrla. No, umjesto te činjenice on sumira zbivanja romana nabrajajući sve Bartolove gubitke - gubitak broda, smrt žene, gubitak kuće, zatim opisuje i njegovo psihičko stanje, u skladu s piščevom očitom intencijom, podcrtava gubitak kuće – **ognjišta**, čime objašnjava naslov romana: “Tužno bijaše njemu, otkad je ono zloguki dah nesmiljena udesa prostrujao nad njegovm glavom, nad njegovim **ognjištem** (istakla ISK) nad njegovim nadama, tužno i pečalno bilo sada njemu tako osamljenu, tako ojadjenu.” Slijedi opis njegova fizičkoga izgleda: “Kako je

siromak ostario u ovoj godini dana! Sve je na njemu nosilo biljeg neukloniva rasula, nemilosrdna biča krute, neumoljive kobi. A blijeda, neuredjena brada i one duboko urezane brazde na osušjelu, dimom, ugljenom i prašinom ogarenu licu, činile ga neiskazano tragičnim.” U sljedećoj je rečenici samo najava četvrtoga gubitka: “Pa dvojaka korota...” da bi to pisac prekinuo scenom u kojoj kapetan i prvi časnik broda sirenom pozdravljaju ženu i zaručnicu koje im domahuju s prozora kuće, što je nepotreban nagovještaj da Bartola nema tko pozdravljati: “Njegove se oči sustavljale na cipresima, na crkvici, na onom pustom groblju, što se pružilo ukraj obale. I on pozdravljaše u duši svoje ubogo dijete, što mu ondje pod tvrdom leđinom snije vječni, smrtni sanak.” Sve je to najava opisa Mimičine smrti, a tu je još i pogled na Ložice i sjećanje na kuću. I, naravno, sve se to događa u suton kao u bezbrojnim romantičarskim scenarijima, i, naravno, vedro je i možda posljednji lijep jesenji dan, jer sve mora biti u suprotnosti s Bartolovim mračnim mislima. Šteta je što Car sve tako dosljedno opisuje, objašnjava, zapravo ništa ne prepušta čitatelju, jer on očekuje da čitatelj doživi i likove i događaje upravo onako kako ih vidi on sam. Nema nagovještaja, nema dramatskoga naboja, nema mogućnosti da čitatelj kreira svoga Bartola, koji bi literarno bio mnogo uvjerljiviji.

Ono što se opaža već u ovome romanu jesu neki toposi koji će se provlačiti kroz gotovo sva Careva djela. Na prvom je mjestu **zemlja** - kao prostor obitavanja, pa onda i identiteta, kao uži i širi zavičaj, kao domovina, na što se nadovezuje **kuća/dom/ognjište** kao prostor realizacije identiteta i ukorijenjenosti. Ravnopravan je spomenutim toposima i topos **majke**, koja je istovremeno i žena kao uporišna točka u kući/obitelji/zemlji. Zapravo će Car većinu svojih djela graditi na zalaganju za očuvanje tih triju svetinja, samo će ponekad umjesto majke ulogu preuzeti kćeri, sestra, djevojka, uvijek sa svrhom očuvanja doma, zemlje ili neke ideje koja je važna za očuvanje identiteta.

Kritika je morala je uložiti nemalo truda i osobnog afiniteta da bi u *Pustom ognjištu* vidjela roman koji “mora svakoga i u ime patriotizma i u ime napredka našeg literarnog glasa iskreno obveseliti”, jer je “to djelo koje odaje razum i savjest, zrelost i mar, a najzad i plemenito raspoloženje, da bude od koristi onome tko ga pročita.” Najvažnije je, prema

mišljenju danas zaboravljenoga Dinka Sirovice, koliko je pisac pojavama i likovima uspio prikazati odraz života i njihovih prilika. Tip Bartola Šimetića oslikava “živu ranu našeg pomorsko-trgovačkog života... pisac nam u udesu tog čovjeka najživlje crta savremeno nevoljno stanje... njegova nas teška sudbina dira...”¹³³

O jeziku i stilu romana *Pusto ognjište* suditi s današnjega gledišta stila i eventualne stilogenosti uporabe dijalekta najblaže rečeno neuputno je. Činjenica da i kapetan Bartol i Mimica, koja je zapravo neuka, pa čak i služavka Tonka, kao sigurno najneobrazovanija među likovima, govore istim, književnim jezikom značajka je doba u kojem je roman napisan. Od lokalnih izraza naći ćemo jedino nazivlje koje se odnosi na pomorački život i vrlo malo lokalnih izraza koji nisu karakteristični samo za mjesto zbivanja radnje, već za cijelo primorje, npr. *riva, trabakul, principal, feral, incerada, luštrin, paron...* pa su tiskani spacionirano uz objašnjenje u podnožnoj bilješci. Nedostatak čakavskoga dijalekta barem u dijalogima, onovremena kritika drugačije artikulira, pa je zanimljivo navesti dva oprečna mišljenja. R. Pintaru je jezik dobar “Samo je ovih talijanskih izraza i suviše nagomilao”, što je autoru razumljivo zbog lokalnog kolorita, ali “se premnogi barbarizmi neugodno doimlju u djelu, pisanu književnim jezikom.”¹³⁴ Zanimljivo je da J. Čedomil nalazi zamjerke Carevu jeziku koji ni po čemu nije originalan, a naročito se to odnosi na dijaloge iz kojih sasvim iščezava lokalni kolorit, pa “kod njega je dijalog baš najslabiji, jer je prisiljen, umjetan, podmetnut od pisca...”¹³⁵ (navodi primjer kada starica pripovjeda Bartolu kako mu je poginula žena). Ono što nisu dijalozi, opterećeno je čestim ponavljanjem istih konstrukcija i sintagmi poput *pečalni osjećaji* (detaljna bi statistika pokazala na ponavljanje ove sintagme u dvadesetak navrata), *duša izgara i čezne, nemili osjećaji, mila majčica, silna čežnja, plamna žudnja, dobra starica, zbilja, kruta zbilja, silna borba u duši....* Ponekad nam se čini da je Car postavio osnovne konture radnje i onda, ne imavši pravoga materijala, “ispunjavao” stranice opisima i razmišljanjima likova, naročito Mimice. Stalno se vraća na opise duševnoga stanja djevojke, i to najčešće čini patetično, sentimentalno, bliže trivijalnoj

¹³³ Dinko Sirovica, *Viktor Car Emin: “Pusto ognjište”*, *Narodni list*, god. XL, br. 47 i 48, Zadar 1901. (Podlistak)

¹³⁴ Robert Pintar, *Književno pismo. Viktor Car Emin, “Pusto ognjište”. Pripovijest iz istarskog života. Vijenac*, god XXXIII., br. 18, 2. V. 1901., str. 354.

¹³⁵ Jakša Čedomil, *Književna pisma, Glasnik Matice dalmatinske*, br. II., Zadar 1901., str. 189-190.

literaturi nego pravom umjetničkom djelu. Već je ranije spomenuto da je Car bolji u kreiranju sporednih likova, pa se čini kao da se osjeća manje obvezatnim u izvođenju njihova karaktera i morala, čime oni dobivaju na uvjerljivosti i originalnosti. I kritika je u Joži Beliću prepoznala lik autentičnoga autsajdera. On je izvanbračno dijete, *mulac*, kako u primorju nazivaju takvu djecu, oženio se Pepom, Ninov je otac, no ne mogavši živjeti sa ženom, odlazi od kuće da bi dosta dugo radio na nekom parobrodu u Port Saidu, gdje ga na njegov zahtjev prozvaše “kapitanom”. Kada se vratio u rodni kraj, Pepa ga ne želi, sin ga se srami, te živi od prodaje ribe koju ulovi, bez krova nad glavom. Car ne idealizira njegov lik, u dijalogima su česte francuske fraze koje je Joža skupio službujući za Francuze, čime dodatno podcrtava koliko Joža zapravo živi u svojoj “slavnoj” prošlosti. Čak i u vanjskom opisu nema fraza koje su učestale kod drugih likova: “...ovisok čovjek, tanak i suh kao bakalar. Obrazi mu upali, a obrasli neuredjenom sijedom, štetinjastom bradom, koja je nekoč o podbratku morala biti podrezana u šilj. Dugački kaput od grubog platna, komu se nije više raspoznavala boja, žalosno je klepetao na njegovim suhim i koštavim udima, a zakrpane mu i iznošene modre hlače, što mu pokrivalu one kao dva kolca tanke noge, te obuća onako kaljana i zgužvana, rječju, svi oni dronjci, što ih je na sebi imao, gotovo su odbijali od sebe. Pa i raskuštrana kosa, što mu je poput štetina stršila nad nabranim četverouglastim čelom, sive očice, bezubna, široka usta, veliki, šiljati nos sa silno otvorenim nosnicama, *te uopće čitava njegova vanjština slabo mu je bila u prilog. Jadno i bijedno izgledao taj čovjek, - a Jože Belić bio je zaista i bijedan i jadan.* (str. 68-69, istakla I.S.K.)

Opis bi trebao završiti prije teksta istaknutog kurzivom, jer je čitatelju sve jasno i bez Careva zaključka. Pisac uključuje Jožu u radnju u trenucima kada nastaje neki zastoje - kad su Bartol i Mimica sami i ne znaju što bi rekli; na večeri kod Marijanovih kada bi dijalog teško tekao bez Jože; kada odlaze iz Ložica živjeti u Lovinjski, putem ih prati Joža; kada Mimica i Bartol posljednji put posjećuju Ložice i doživljavaju neugodan susret s Marjanovim ocem, u povratku susreću Jožu koji ih vozi barkom u Lovinjski. Joža i njegov pas Fido¹³⁶ uvijek su tu negdje, kao utjeha, kao vizija čovjeka koji je na dnu, jer dublje se

¹³⁶ U primorju je Fido često ime za psa, no ime sugerira vjernost, postaje simbolom, jer još je samo Fido ostao s Jožom i on uvijek najavljuje njegov dolazak; (fido adj. vjeran, odan, pouzdan. M. Deanović - J. Jernej, *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*, ŠK, Zagreb 1973., str. 258.).

potonuti ne može. Ali Joža je istovremeno stvaran u svojoj nevolji, malo je piščevih romantičarskih reminiscencija, pa Jožin lik nije opterećen suvišnim fraziranjem, što mu daje životnost i autentičnost.

3. 2. USAHLO VRELO (1903.)

Kao što *Pusto ognjište* počinje Bartolovim povratkom u Ložice, tako i ova, po autorovu određenju *pripovijest*, a mi bismo rekli roman, počinje povratkom Ivanovim iz Amerike, nakon deset godina izbjivanja iz rodnoga Lovinja. Zatječemo ga na *salice* njegove strine Anastazije gdje lista stari album s fotografijama, čime se pisac koristi da bi prezentirao Ivanovu prošlost. Postupak nije originalan, ali nas Car uspijeva upoznati sa svim elementima koji mu omogućavaju daljnji razvoj fabule, pa nas već u sljedećem poglavlju riječi stare gospođe Anastazije uvode u srž problema: “A na što smo spali? Od dva broda i jedne ‘palače’!... Sjećaš li se, kad su mi kuću nazivali ‘palačom’? Pa eto, kuda je sve dospjelo i kako se sve porušilo i otišlo... E da, tako je, kad u čovjeka nema daljega pogleda...” (...) I svi vele: ‘Jedro nas ubilo’ - i uvijek tako! A što jedro!... Sami ste se ubili, sami, sami! Bilo za dobe otvoriti oči, a ne godine i godine tvrdokorno, glupo i smiješno mlatiti praznu slamu i neprestano plesti nekakove kombinacije, tako mutne, tako... (...) po njem, po mome mužu ne bi se ni tako bilo postiglo ništa. On nije imao, kako sam već rekla, nikakva pogleda... Strašljiv, lijen, pun kombinacija i svakojakih spekulacija u glavi, ali na djelu ... dim... A najzada utekao utekao kukavno... Ti i ne znaš, kako je utekao?!”¹³⁷

Anastazija pripovijeda svoju tragediju – njezin je suprug, lijenčina i nesposobnjaković, namjerno uništio brod, da bi dobio osigurninu, što su i mnogi drugi

¹³⁷ Viktor Car Emin, *Usahlo vrelo*, Matica hrvatska, Zagreb 1904., str. 15. Svi su citati preuzeti iz toga

činili, a zatim pobjegao kako ne bi završio u zatvoru. Ona je ostala sama s kćeri Amelijom u posvemašnjem siromaštvu, zbog čega i misli da će se Amelija teško udati. Car otvara dvije teme – propast jedrenjaka kao opći ekonomski problem, a slijedom toga i propadanje bogatih pomoračkih obitelji kao privatni, obiteljski problem.

Fabulu gradi na sukobima koji nisu samo ekonomske naravi, već su tu sukobi oca i sina, dviju obitelji, trdoglavost i tradicionalizam starije generacije u odnosu na mlađu, a radnju pokreću i moguće/ostvarive i nemoguće/neostvarive ljubavi.

Razmotrimo li galeriju likova, podjela ostaje crno-bijela kao i u *Pustome ognjištu*. Dvije su tu sukobljene obitelji – Ivančići i Randići, a u svakoj od njih podjela na dobre i loše, te mnogostruke veze obilježene uglavnom sukobima, bilo na emocionalnom, bilo na ekonomskom planu. Marko Ivančić, otac Ivana i Andre, te poočim Fabijev, suvlasnik je posljednjega Lovinjskoga jedrenjaka *Galeba*. Vlasnik je *Galeba* bio Mate Randić, no morao je zbog duga Ivančiću ustupiti vlasništvo nad polovicom broda. Obitelji su u sukobu jer je Ivan Ivančić zbog Jelene, najstarije Randićeve kćeri, napustio vojnu službu, što mu otac nije mogao oprostiti, a i Jelena ga nakon toga ostavlja, te on razočaran odlazi u Ameriku. Zbog toga stari Ivančić ne pristaje na legalizaciju odnosa između Jelene i Fabija koji žive u izvanbračnoj vezi i imaju troje djece, iako prešutno sve zajedno izdržava. Da sve bude kompliciranije, Marko Ivančić ne dopušta da *Galebom* upravlja sin staroga Randića, Stipe, jer je kao kapetan imao nekoliko havarija, pa vlada mišljenje da ga prati zla sreća. U te zamršene poslovno-vlasničke i obiteljske odnose Ivan Ivančić pokušava unijeti neki novi duh, posredovati među propalim principalima i kapetanima da se okrenu budućnosti, odnosno da prihvate parobrode kao neminovnost plovidbe morem.

Autor počesto zapada u ispraznu retoriku kada likovi opširno objašnjavaju svoje ideje, naročito u slučaju Ivana Ivančića koji poslije povratka iz Amerike želi “probuditi” domaći svijet. On vidi svijetlu budućnost za svoj zavičaj trgne li se iz letargije u koju je zapao - ima tu gotovo programatskih odlomaka koji graniče s utopijom o boljitku naroda, a većim dijelom ne pripadaju romanesknoj građi i potvrđuju da se Car teško oslobađa eksplicitne tendencije. Navodimo primjer scene s Ivanom i Randićevima u uvali Černikovo

gdje dogorijeva njihov *Galeb*, posljednji lovinjski jedrenjak. Pisac opisuje simboličan kraj *Galebov*, a na horizontu se vidi *golema tjelesina, omašan parobrod*, što Ivana potiče na obraćanje starom principalu Matiji Randiću. Starac je jako žalostan, utučen, kao i sin mu Stipe i kći Angelina, ali Ivan upravo tada, dok se zajedno vraćaju iz uvale, uvjerava Randića kako je jedini način opstanka cijeloga mjesta da se okrene parobrodima. Ivanovu apoteozu pisac završava riječima: “A zaključio je onim svojim toplim i uvjerljivim glasom: -Ima u nas dosta i moći i snage, tek bi ju trebalo skupiti, pa onda, bez misli na zapreke i poteškoće, srčano i odvažno pohrliti naprijed, da se ispravi što se propustilo. A propustilo se toga u nas mnogo, mnogo. Mi smo gradili brodove u času, kada je trijumf pare bio u svom jeku; mi smo razapinjali jedra usprkos jake, svesilne, protivne struje, koja nas je nama na očigled potiskivala u kraj, na puste sike, medju grebenje, gdje je i završila jadno tolika muka naših ljudi...” (str. 135)

Sve što Ivan izgovara činjenično je stanje, no pisac njegove “govore” impostira na krivome mjestu i vremenu. Osim toga, nepotrebno je da pripovjedač u tekstu romana upotrijebi frazu “A zaključio je on...”, jer time dodatno podcrtava neumjesnost izrečenoga te čitatelj stječe dojam da je završeno neko izlaganje, a ne razgovor nakon vrlo teškoga događaja za obitelj Randićevih. Takvih je nespretnosti u romanu više, jer pisac neprirodno konstruira situacije u kojima će isticati sukob starih ideja o neuništivosti jedrilja s neminovnošću napretka te prihvaćanjem parobroda kao jedine alternative. Lik Ivana koji je nositelj ideja novoga u svemu je tome preidealiziran, i to zbog stalne potrebe uvjeravanja, iznošenja argumenata u korist pare i napretka. Deklamatorske dionice opterećuju roman i čine ga u nekim dijelovima neuvjerljivim. I inače taj lik nije dorastao zadatku koji mu je pisac povjerio - način na koji dolazi do ideje o parobrodarskom društvu, eksplikacije te ideje, te njezino zastupanje nisu realno utemeljeni. Pisac stalno govori da je Ivan dobar, sposoban..., ali iz njegovih postupaka uočavamo povlačenje, liniju manjeg otpora - on nije borac za svoje ideje. Kada ga Jelena ostavlja, te nakon svađe s ocem, on se ne bori, već jednostavno odlazi (otišao je i Marijan u *Pustom ognjištu*). Pitamo se, kako je uopće uspio u Americi dogurati do posla u agenciji transatlantskoga parobrodarskoga društva. Na skupštini on izgovara mnogo lijepih misli, ali ne odgovara ni na jedan ubod s protivničke strane.

Nakon skupštine on se ne bori za ostvarivanje svoje ideje, već Angjelina odlučuje o zajedničkoj žrtvi. Njezina je žrtva veća od Ivanove, jer on ostaje sam, a ona mora poći za nevoljenoga muškarca, mnogo starijega od sebe. Car u Ivanovu liku ne kreira snažnu i odlučnu ličnost svjesnu svojih snaga i mogućnosti, nego, naprotiv, osobu koja dopušta da drugi upravljaju njome, a ideju koja pokreće radnju zastupa verbalno i deklamatorski. Ukupnost osobina nesrazmjerna je veličini zadatka koji mu pisac povjerava pa Ivan nije junak nego neuspjao glavni lik.

Simbolika sadržana u naslovu *Usahlo vrelo* važna je odrednica u razvoju fabule iako se čini dosta isforsiranom i nadasve romantičarskom. Pisac nas već negdje od polovice romana (XI. poglavlje) počinje upućivati u legendu kada Ivan dolazi na usahlo vrelo i nalazi zadovoljstvo u idiličnoj atmosferi: "A ipak... kolika se sjeta krila tuda: tamo podalje dim i posljednji plam života - umiranje... a ovamo usahlo vrelo - gotova smrt..."

Ali pogled mu nije mirovao dugo. Kroz granje i šiblje krale mu se oči k žal, k malim valićima, što ga tako prijazno glede... I duša mu zakliktala: -Ali ono je ipak još tu, naše lijepo i veliko more!..." (str. 122-123)

(...) -Ne bi li se ponovljenom snagom dalo kakogod oživiti vrelo onoga nekošnjega, sjajnoga života?..." (str. 123.)

Ivanova je vizija budućega života uobličena u ideji parobrodarskoga društva kao oživljavanje usahloga vrela, odnosno povratak moru kao izvoru života i zarade. No, legenda kaže da je kraj usahlog vrela zakopano silno blago, a "imalo bi se ono otkriti tek onda, kada bi dva mlada srca doprinijela u to ime kao žrtvu ono, što im je najmilije..." (str. 126). Na kraju sljedećega poglavlja, kada Ivan i Angjelina razgovaraju o njegovu pothvatu oko osnivanja društva, pisac se vraća usahlome vrelu i zakopanome blagu, priči koja je Angjelini dobro poznata: "-Lijepa priča, - reče Angjelina - mora da je bio dobar i plemenit čovjek, koji ju je zamislio.

-A otkuda Vi to sudite? - upita mladić začudjeno.

-Ta ima u njoj tako krasna misao! Ona dva mlada srca, što bi imala da se žrtvuju za sreću drugih! I Vaša je misao prelijepa... Sve za sreću drugih!" (str. 152)

Čitatelj osjeća da je već tu Angjelina odlučila kako će ona i Ivan biti te žrtve, samo

Ivan to još ne razumije. U svojim razmišljanjima i odlukama da vlastitu sreću žrtvuje za druge, te u romantičarskom idealizmu Angjelina podsjeća na Mimicu iz *Pustog ognjišta*, s tom razlikom da Angjelinina žrtva ima nekog smisla za opće dobro, a Mimičinu teško možemo razumjeti i opravdati. Obje djevojke same odlučuju o svojoj sudbini na svoju štetu, a takve odluke nisu svojstvene mladome biću. No Angjelina je i inače idealan lik - brižna kći i sestra, najbolja prijateljica, uvijek spremna pomoći i odreći se osobne sreće u korist drugih - sva je zapravo nestvarna, a dodatno pisac to podcrtava ne nalazeći Angjelini niti jednu manu. Car opisuje psihološku borbu koja se u njoj odvijala nakon razgovora sa sestrom Jelenom u crkvi, kada joj ova spočitava da se prodaje Nadalu. Nemajući se kome povjeriti, ona svoje srce otvara Majci Božjoj pred oltarom. Prisjeća se Nadalove posjete te kako joj je bilo teško dati riječ da će poći za njega i kako je načas posumnjala u svoju odluku: "Ali još nije mogao biti pravo ni na cesti, a ona već učini, kao da će za njim, da onu riječ ustegne, povuče... No to je bio samo kret, potaknut trenutačnim porivom mlada srca, koje je vapilo za ljubavlju, za životom..."

I taj se poriv udušio ubrzo, nastupile druge, tužne misli o kućnoj bijedi, o jadnoj sudbini Stipa i Amelije, a nada sve se dizala ona Ivanova misao, kojoj se on odao tolikim žarom, tolikim zanosom.

-Ne, ne... ono mora da dodje do svoga ispunjenja! - šaptale joj usne, dok joj se u dušu uvlačio onaj teški mir gluhe rezignacije, što ju za sobom ostavlja krajnja odluka velikoga samoprijegara." (str. 191)

Na to pretjerano idealiziranje ukazuje i Milan Marjanović tvrdeći da je "sama Angjelina preidealna, njezina odluka nekako neizvedena posve iz premisa, koje su dobro postavljene, a po tom i po načinu, kojim se ta odluka na žrtvu prikazuje, nenaravna."¹³⁸

M. Budisavljević cijeni upravo ta mjesta u romanu, pa kaže da je "Car uspio pružiti finu psihološku analizu svojih likova; tako je upravo majstorski prikazao svu borbu i razne sukobe u duši Angjelininoj; ovakova mjesta su prave dramatske scene..."¹³⁹

Oštru je kritiku upravo kreiranju likova uputio već Ivan Krnic: "Dok sam ja čitao tu

¹³⁸ Milan Marjanović, *Viktor Car Emin, Usahlo vrelo, Pripovijest. Lovor*, god. I. br.1, Zadar 1905. str. 26.

¹³⁹ Milan Budisavljević, *Zabavna knjižnica Matice hrvatske za godinu 1904., Letopis Matice srpske*, br. 231, 1905., str. 104.

knjigu, preda mnom su lebdile one slike, što ih je g. Car htio izvabiti ali mjesto ljudi ja sam pred svojim očima vidio figurice od voska. Male sitne figurice, dražesno modelovane, sa sitnim gramofonskim glasićima, ljubezne i ljubke koje se raztapaju od množine i topline čuvstva. I na koncu se sve te figurice raztope - dabome od čuvstva! - i kad sklopiš knjigu, nestalo je svega - odoše figurice, ostade samo raztopljen vosak.

Uistinu ima u ovoj pripoviesti vrlo malo pravoga života, a pravih ljudi i nema, nego je sve aranžirano kao za pozornicu sa glumcima od voska.”¹⁴⁰

Već je spomenuto da je podjela likova na dobre i loše dosljedna do te mjere da dobri nemaju ništa lošega, negativni ništa dobrog. Carevo inzistiranje na dobroti dobrih čini ih neuvjerljivima, pa bi se moglo reći da su negativci literarno uspjeliji jer su realniji, pa time i uvjerljiviji. Za većinu njih - Toncu, Fabija i Jelenu - možemo reći da su gotovo **tipovi**. Tonca, Fabijeva majka, prijetvorna i lakoma na novac, spremna je sve učiniti za sina, ali kada misli da vlada ljudima oko sebe, izmiču joj konci iz ruku i svi se njezini planovi izjalovljuju. S obzirom na to da je prikazana krajnje negativno, čini se da na kraju ipak olako prihvaća poraz svojih planova. Fabijo je pak bezličan, bez svoje volje, s jedne strane podložan majčinu utjecaju, a s druge ženinu, sam nesposoban da išta učini te dozvoljava da obje žene upravljaju njegovim životom. Predstavlja tip ljudi bez karaktera, spremnih na svakojake kompromise u zamjenu za svoju lagodnost. Jelena je manje uvjerljiva jer ostavlja Ivana kada on “izlazi” iz vojne službe - imponirao joj je dok je bio u uniformi, i dok je računala na novac njegova oca. S Fabijem živi nevjenčano, u neimaštini i nesigurnosti, bez ugleda, prezrena od okoline, ali i dalje računajući na novac koji bi trebao doći od starog Ivančića, ili pak od Nadala koji je Fabijev ujak. Stoga i pokušava odvratiti Angjelinu od braka s njim. No i njezine spletke poput Toncinih završavaju porazom, i to suviše lako i prebrzo da bi bilo dovoljno uvjerljivo.

Svim je tim zločestoćama Car suprotstavio idealnu dobrotu u liku Ivanove i Androve pokojne majke. Sjećanje na nju obojici mladića jedina je uporišna točka u životu, a njihovu ljubav spram pokojnice Car iskazuje u izrazito romantičarskom epitafu. U kriznim situacijama mladići, slično kao i Mimica u *Pustom ognjištu*, nalaze utjehu u mislima na

¹⁴⁰ Ivan Krnic, *Viktor Car-Emin: Usahlo vrelo. Narodne novine*, god. LXX, br. 288. 17. XII., Zagreb 1904. str. 1.

pokoju majku. Analogni motiv mrtve majke koji preuzima iz prethodnoga romana i eksploatacija majčina groba u romantičarske svrhe pretjerani su.

Od ostalih likova valja spomenuti beskrajno dobrog, ali slabog i bolesnog Andra, koji je fizička suprotnost jakome, zdravome i lijepome bratu. Umire od sušice, kao i Mimica, u posljednjem trenutku zazivajući majku. On je romantičarska knjiška tvorevina, a ne živa osoba, stereotip koji mora postojati u romanima s obzirom na to da je sušica kao bolest stvarna činjenica.

Među epizodnim se likovima cjelovito i funkcionalno doima lik stare gospođe Anastazije, te barba Zvane kao mjesno zabadalo i zanovijetalo; Frane Mavretić zvani *Popić* pojavljuje se kao predstavnik nacionalno osviještene hrvatske inteligencije, ali je prikazan u idealističkom svjetlu što ga čini izrazito nereálnim. Neke misli koje izgovara mogu zvučati lijepo u smislu nacionalnoga zanosa, ali u romanu koji inače ne inzistira na nacionalnom, već na ekonomskom momentu, djeluju neprirodno umetnutima. Ako je Car htio naglasiti nacionalnu komponentu, trebao je to izvesti estetski vještije.

Razmotrimo li strukturu romana, stil i jezik uočavamo da i u ovome romanu Car prilično nevješto vodi radnju, pa ima dosta suvišnih rečenica kojima opisuje kretanje likova i "scenu", što bi prije pripadalo didaskalijama dramskoga teksta:

"Ivan se gorko osmjehnu, pa izmijenivši s njima još nekoliko riječi oprostí se i **izidje**." (str. 27)

"I **izidje**. Oni sjeli jedan nasuprot drugome; mučke sjeli, a tako i ostali još neko vrijeme." (str. 43)

"Ivan **ustane**, pogleda na brata." (str. 65)

"**Korak, dva** - i eto ih na cesti." (str. 92)

"I oni **krenuše**. **Vraćali se** u mjesto šuteći..." (str. 103)

"Angjelina **pobrza** k svijeći, nažge ju i položi na stol." (str. 115)

"Tu se oprostí sa svima i **upravi** put kuće svoga oca" (str.136)

"I kod tih riječi **zamaknu** jedan za drugim u vežu Ivančićeve kuće." (str. 201)

"Tako je **stao** samo trenutak, po tom pusti očevu ruku, digne se i laganim korakom **izidje** iz sobe." (str. 221)

“Tu se **okrene** i naglo **zamače** na vrata, što vode u hodnik.” (str. 222)

“Ivan **ustane** i oprostí se sa starcem.” (str. 229)

Navedeni su samo neki od primjera koji su balast u romanu, a pokazuju kako pisac nije svjestan da ne treba stalno opisivati ustajanja, izlaženja, opraštanja, jer se većina tih radnji podrazumijeva. Stilski i jezično ovaj je roman tek nešto bolji od prethodnoga. Stječe se dojam da je pisan “na brzínu”, da Car nije uložio truda da ga barem stilski doradi. Nalazimo upravo nedopustive “pogreške” koje to potvrđuju - svaki put kada likove dovodi u Černikovu uvalu, obavezno čitamo opisnu frazu:

“Tamo o *brzjavni stup* stajao prislonjen čovjek...” (str. 97)

“Prisloni se uz *brzjavni stup*...” (str. 121)

“...stari Randić, prislonjen o *brzjavni stup*,...” (str. 129)

Ne treba biti stilist da bi se uočila neumjesnost takva ponavljanja, a Car je sigurno kao učitelj slične pogreške ispravljao u dječjim zadaćama. Ima nekih ulomaka koji ni po kojim kriterijima ne pripadaju književnome tekstu; na primjer na groblju, nakon što je sahranjen Andro, Ivan se približava majčinu grobu i:

“Prvo, što je tu zamijetio, bio crvić, što je lagano puzao po zemlji.

-I on ju toćio... i on! - pomisli Ivan gledajući na zemlju.

I došlo mu, da raskopa tu zemlju, da još jednom vidi dobro lice majke, da još jednom klone na njeno dobro srce, da objumi mrtvu majku, ne bi li mu se u njenu zagrljaju razriješio onaj grdni uzao, što ga u grlu davi.

-Lice... srce!... Kao da nije to sve već davno izjedeno! Sačuvala se možda jošte koja kost... nešto praha... To i ništa drugo...” (str. 213)

U biranju se leksika Car zadržava na romantičarskom repertoaru prepunom uzdaha, milih duša, lišca, tužnih misli, žrtava, lijepih misli, velikih zadataka..., a sve je popraćeno brojnim interpunkcijskim znacima, naročito uskličnicima koji sugeriraju uzbuđenje i povišeno/uzvišene tonove. Uporaba trotočja Caru također služi obilježavanju emoconalnih stanja i najčešći je interpunkcijski znak, koji od količine ponavljanja gubi svaki smisao.

Onodobna je kritika *Usahlo vrelo* ocijenila nešto bolje nego *Pusto ognjište*, pa će V. Albertinov reći: “I ako nije pripoviest *Usahlo vrelo* i u tehničkom i u umjetničkom pogledu

savršeno djelo, a ono je prema *Pustom ognjištu* znatni napredak, a piscu daje već sada odlično mjesto među našim pripovjedačima.”¹⁴¹ Ozbiljne i opravdane prigovore Carevu romanu, od razvučenosti i ponavljanja do neuvjerljivih odluka što ih donose glavni likovi, nalazi I. Krnic¹⁴², a samu legendu o usahlom vrelu smatra nategnutom i neuvjerljivom.

Za razliku od Krnica koji traži estetsko i umjetničko u Cara, M. Budisavljević¹⁴³ hvali upravo tendenciju, koja je u skladu sa zahtjevima novoga doba, i u tom je smislu i lik Ivana Ivančića pozitivan, ali mu narod ne želi vjerovati, a Car želi pomoći svome narodu upozoravajući na njegove mane.

Sve je tako korektno, sve je do kraja motivirano, ali nešto ipak manjka, a to je “jedinstvo tona”, “krepčina naziranja i shvaćanja života”, “nema elementarne, nesputane snage i spontanosti” misli M. Marjanović¹⁴⁴. Taj kritičar središnjim smatra XI. poglavlje - požar posljednjega jedrenjaka i presahlo staro vrelo - simbol, ideja i težište romana, ali Car to nije adekvatno iskoristio: “Rekao je premalo, ako je htio postići dojam opisom onih snažnih simbola, kao što su jama, vrelo, brod i more. Rekao je previše, ako je htio sačuvati mir dostojanstva časa”¹⁴⁵. Zamjera Caru da nije dovoljno inzistirao na požaru kao simbolu propadanja staroga, nije inzistirao na ljudima koji to gledaju, nije iskoristio legendu - priču o blagu u smislu altruizma i pogleda u budućnost.

Suvremenijih je kritičkih prikaza *Usahloga vrela* vrlo malo - A Rojnić, B. Donat, J. Bratulić – i to uvijek u većim, cjelovitijim prikazima Careva stvaralaštva. Oni se uglavnom zadovoljavaju konstatacijama da taj roman “znači u mnogo čemu nastavak u tretiranju problema načetog u *Pustom ognjištu*.”¹⁴⁶ Ili čak da je “Taj roman toliko sličan prvome da se na trenutak može činiti da je riječ o njegovoj inačici.”¹⁴⁷, a J. Bratulić će reći da *Usahlo vrelo* “s prethodnim romanom čini jedinstvo u vremenskom slijedu”¹⁴⁸. Kao korak dalje spominje se ekonomska analiza, odnosno drugačiji pogled na suvremenu stvarnost. To jest

¹⁴¹ Vjekoslav Albertinović, *Viktor Car Emin: Usahlo vrelo, Prosvjeta*, br. 4, Zagreb 1905. str. 35.

¹⁴² Ivan Krnic, *Viktor Car-Emin: Usahlo vrelo. Narodne novine*, god. LXX, br. 288, str.1-2.

¹⁴³ Milan Budisavljević, *Zabavna knjižnica Matice hrvatske za godinu 1904.*, Letopis Matice srpske, br. 231, 1905, (str. 103-104)

¹⁴⁴ Milan Marjanović, *Viktor Car Emin, Usahlo vrelo, Lovor*, god. I. br.1, Zadar 1905. str. 25.

¹⁴⁵ Isto, str.26.

¹⁴⁶ Ante Rojnić u: *Viktor Car Emin, Djela I, Zora*, Zagreb 1956., str. 22.

¹⁴⁷ Branimir Donat *V. Car Emin*, u knjizi: PSHK 63/1, navođeno, str. 492.

¹⁴⁸ Josip Bratulić, *Izazov zavičaja. Rasprave iz književne povijesti Istre*, IKK “Grozđ”, Pula 1990., str. 110.

činjenica, ali je analiza presložena riječ za Carev postupak - on uočava glavni problem, a to je da jedrenjaci moraju ustupiti mjesto parobrodima, i utoliko je Ivan Ivančić zastupnik novoga, ali romantičnost legende o usahlome vrelu, zakopanome blagu, pa i same utopističke ideje Ivanove o boljitku naroda ne mogu se smatrati analizom, već prije lamentacijama nad sudbinom svoga naroda. Citiramo li Rojnićevu ocjenu romana: "Misao žrtve imala je ovdje više opravdanje i smisao. U tom isticanju potrebe žrtvovanja vlastitih, pojedinačnih interesa, širim nacionalnim potrebama, kao i u isticanju ideje aktiviteta i smišljenog programa, u kojemu je, u ličnosti glavnog protagonista, Car sažeo svoje poglede, svoju ljubav prema moru kao izvoru života i napretka."¹⁴⁹, ne možemo se složiti da je u romanu ideja aktiviteta adekvatno istaknuta, jer kroz Ivanov lik to je Car uspio postići na razini deklamacije i fraze, a ne na razini aktiviteta. Čitanje toga romana danas daje uvid u skučenost vidika, opterećenost tradicionalizmom, i tendenciozno zalaganje za novo, koje na razini romaneskne građe nije uspješno realizirano.

Valja još navesti podatak da je knjiga nagrađena iz zaklade Dušana Kotura za 1903. godinu, a i stručni je Matičin sud knjigu najviše odlikovao!

3. 3. *IZA PLIME* (1913.)

Roman *Iza plime* zaključuje trilogiju koja se tematski odnosi na ekonomske i društvene prilike liburnijskih krajeva Istre početka 20. stoljeća, a pokazuje Carevu spisateljsku evoluciju. Između *Usahlog vrela* i ovoga romana Car je u *Savremeniku* nastavcima objavljivao roman *Nove borbe*¹⁵⁰, pa je ovo kronološki četvrti roman, a Car ima

¹⁴⁹ Rojnić, navođeno, str. 23.

¹⁵⁰ *Savremenik*, god. III., br. 1-12.

Kasnije je taj roman objavljen u Beogradu 1926. godine u izdanju Srpske književne zadruge, a 1949. u

tada iza sebe već četrdestetak objavljenih pripovijesti u novinama, tri knjižice novela, te dramu *Zimsko sunce* (1903.), što ga sve svrstava među poznatije hrvatske književnike toga doba. *Iza plime* je jedini roman iz trilogije koji je doživio pretisak u “Zorinu” izdanju *Djela* Viktora Cara Emina u Zagrebu 1956.

Može se bez sumnje tvrditi da je ovaj roman bolji od prethodna dva, što je uočila već ondašnja kritika, pa je o romanu objavljeno više kritičkih prikaza, dok se suvremena kritika podjednako, što znači vrlo oskudno, bavi trilogijom Carevih istarskih romana.

Pomak nabolje uočava se u fabuli, zatim kroz karakterizaciju likova kojima pisac daje pravo na pogrešku, pa više nisu tako idealni kao u prethodna dva romana, te u činjenici da ukupnost osjećaja i izričaja nije više tako izrazito romantičarska. Roman počinje slikom staroga principala Marina Palmića koji premjerava na kartama mjesto gdje mu se potopio posljednji brod, ali je uvjeren da su zet - kapetan i posada preživjeli, da će se vratiti i da će onda sve krenuti nabolje. No, sasvim u skladu s prethodnim romanima, Car ponovo dovodi jednoga povratnika - Niku Rajkovića, bivšeg mladića Palmićeve kćeri Klare. On je otišao u Ameriku, jer stari Palmić nije dopustio brak, budući da je Niko bio “student - parazit”. Rajković sada dolazi od Palmića naplatiti dug u Marunićevo ime, ali kako ovaj nema novaca, Rajković najavljuje sudsku naplatu duga od prodaje kuće, što u Palmića budi stari ponos, bijes, shvaća da mu se Rajković hoće osvetiti te mu ponovo pokazuje vrata. Car prilično vješto i dramatski uvjerljivo vodi dijalog između dva čovjeka koji se međusobno ne podnose, a ispreplićući romanesknu sadašnjost i prošlost kroz Rajkovićeva sjećanja upoznaje nas s presudnim događajem u prošlosti koji je uzrokom netrpeljivosti.

Iako je glavni motiv romana usredotočen na novi problem liburnijskoga kraja, a to je rasprodaja zemljišta strancima za izgradnju vila i ljetnikovaca uz morsku obalu, osnovu fabule i dalje čini ljubav, i to kao i u prethodnim romanima - neostvariva. Rajković odlazi Palmiću zbog naplate duga, ali zapravo ga želi kazniti zbog onoga što je učinio njemu i Klari, odnosno ponajprije podmiriti svoje intimno dugovanje. Već pri samom tom razgovoru uočavamo u Rajkovića osvetoljubivost, ne toliko zbog razorene ljubavi, koliko zbog povrijeđena ponosa jer ga je Palmić nazvao parazitom. Javlja se tipično obilježje

glavnih likova Carevih romana, a to je odsutnost volje za borbom, za ostvarenjem svojih ciljeva, za realizacijom ljubavi. Rajković se nije borio da bi se njegova i Klarina ljubav ostvarila, već je jednostavno uvrijeđeno otišao. Ni Klara ne čini ništa u tom smislu, već mirno prihvaća očevu volju i već se nakon nekoliko mjeseci zaručuje s drugim čovjekom, ne iz ljubavi, već da bi zadovoljila očeve kriterije u odnosu na budućega zeta koji je morao biti kapetan. Iako su svi konci u Klarinim rukama, ona je nedjelatna - čini sve kako bi zaštitila oca, ali većina joj je poteza kriva; tako kada "vara" oca s Rajkovićem i čini konačno nešto za sebe, stiže je najgora moguća kazna - upravo u tom joj trenutku umire otac. Pokretači radnje jesu događaji s Klarom i oko nje, jer **ona** prodaje kuću Leinartu, **ona** se konačno podaje Rajkoviću, **ona** će otići u Ameriku, ali ona nije aktivni pokretač događanja, već im se prepušta da je nose.

Kritika je različito percipirala Klarin lik, pa M. Ogrizović¹⁵¹ drži da je svemu krivo to što Klara nije živa žena i svi ljubavni zapleti i prekidi su ishitreni, a V. Kisić će pak konstatirati: "Klara je sugestivna pojava: njezina slaboća daje joj čar vječnog ženstva, a plemeniti ponos stvara ju junakinjom."¹⁵²

Rajković je glavni lik i njegovim povratkom počinju presudni događaji za tijek radnje, a Car je tim likom uspio prikazati tip čovjeka koji se podaje životnim okolnostima gazeći moralna načela, odbacujući ljubav odlučujući se za udobnosti života koje pruža novac. Već je I. Andrić upozorio na to da je tipologija glavnoga lika ono što romanu daje vrijednost, a to je "tip našeg inteligenta koji je iskorijenjen i svojom moralnom neuravnjenošću izgubljen za *naše* društvo. Nikola Rajković je tip takvog čovjeka. Ispucana energija u ćoravo; snage se razišle (kakve li su bile!?), iščiljele ili okrenule na zlo; duh je ubijen besposlicom, tijelo grijehom, principi ishlapili, doktrine struhle, uvjerenja poklekla, valja živjeti od zla. (...) To nesnalaženje u životu, ta zaludnost spoznanja, ta pasivnost prema zlu, oskudica odlučnosti u posljednji čas,... Duge, besciljne šetnje, neurastenični popodnevi, malo nečednog sjaja u očima koje miluju ženske bokove, i malo nezdravog rumenila u licu, dok se mučno natežu prazne riječi o svetinjama, kojih davno nema, to su

¹⁵¹ Dr. Milan Ogrizović: *Viktora Cara Emina roman "Iza plime"*, *Savremenik*. god. IX., br 4 (travanj), Zagreb 1914. (str.211-213).

¹⁵² Vinko Kisić, *Tragedija jednoga kraja. (Carev roman "Iza plime")*, *Narodni list*, god. LIII, br. 6, Zadar

posljednji naponi jednog života koji trune. I onda jedno veliko gađenje od života i njegovih zahtjeva, strah pred akcijom i zadnja želja da se živi meko i bez šuma, da se poživi, pa ma pod koju cijenu.”¹⁵³

Razmišljajući o svojim postupcima Rajković ne štedi sebe, ne opravdava se, ali bez obzira na to što zaključio, on nikada ne čini ništa da bi popravio krivi potez, nego se uvijek predaje sudbini i događajima da ga nose nastojeći pritom izvući materijalnu korist ili barem sigurnost. Dok Rajković odlazi s Murvica nakon ponovljene svađe sa starim Palmićem, Car nam umješno prezentira njegovo duhovno stanje: “Poređivao je ovo svoje današnje silaženje sa Murvica s onim negdašnjim, kad mu je ono stari Palmić pokazao vrata - i začudo, u duši se je osjećao gotovo isto tako bijedan kao i onda. Onoga dana tjerala ga niz ovaj puteljak bol radi izgubljene djevojke i stid s pretrpljena poniženja. Danas ga pak goni uspomena prve ljubavi i trpak osjećaj promašene zadovoljštine. A ovaj se posljednji osjećaj nije uvelike ni razlikovao od čuvstva stida...”¹⁵⁴

No, i Rajkovićev je stid deklarativne prirode, i sva njegova kolebanja upućuju na osobine njegove ličnosti – bezvoljnost, lijenost, nesposobnost da išta učini samoinicijativno, na odsutnost volje i karaktera. Po umješnosti psihološke karakterizacije i prikazivanju unutrašnjih dvojbi lik Rajkovića izdiže se od likova prethodnih romana, te on postaje tip nesposobnoga beskičmenjaka koji je spreman na sve kompromise, koji čak dvaput odbacuje voljenu ženu opravdavajući prvi put svoj postupak uvredom koju mu je nanio Palmić, a drugi je put svoju ljubav odbacio u zamjenu za blagodat što ih pruža Marunićev novac vjenčavši se s njegovom kćeri. Car je upravo ponovno buđenje, kulminaciju i negiranje Rajkovićeve ljubavi spram Klare dobro prikazao, jer su Rajkovićevi argumenti u skladu s ništavnošću njegova karaktera.

Za razliku od prethodnih romana, Car je uspio prikazati nešto stvarne ljubavi s erotskim nabojima, što romanu daje dimanziju realnijega, te ga odmiče od pretežito romantičarskih naboja *Pustoga ognjišta* i *Usahloga vrela*. Uprkos tome lik je Klare nastao

1914. (str. 1-2).

¹⁵³ Ivo Andrić, *Umjetnik i njegovo djelo*, Eseji II, Sarajevo 1981., str. 233. Prenijeto iz: *Hrvatski pokret*, god. X, br. 54., 24. II., Zagreb 1914. str. 2.

¹⁵⁴ Viktor Car Emin, *Iza plime*, u: *Djela I.*, Zora, Zagreb 1956., str. 229. Svi su citati pruzeti iz toga izdanja romana, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

na pozitivnim romantičarskim zasadama. Klara djeluje pomalo starinski, ona je tipična predstavica bogatih slojeva u nezaustavljivu propadanju. Pisac je pokazao dosta umješnosti u evoluiranju Klare opisujući kroz njezina sjećanja postupnu materijalnu propast Palmića ali i propast obitelji. “Što nije progutalo more, rastepla braća. A onda onaj njihov tragički svršetak, pa majčina i muževa smrt. Od zla na gore - pusto rasulo” (str. 227) - jedan brat pogiba u dvoboju zbog neke žene, drugi završava samoubojstvom zbog dugova, mati umire, muž je nestao negdje na moru - od obitelji su ostali samo Klara s kćerkicom i stari, ponosni ali senilni otac, koji uglavnom živi u prošlosti. Slika Palmićeve obitelji na njihovu imanju u Murvicama, kuća koja propada, zarasli cvjetnjaci, park i stari Palmić koji u svojoj mašti gradi “villettu“ na “rotundi”, te gospodski odgojena Klara koja je baštinila obiteljski ponos, ali se ne snalazi u stvarnosti, autentična su slika potpunoga kraja jedne principalske obitelji. Kada Klara razmišlja o skorojevićevskim obiteljima – “... gdje se preko noći ukotili toliki koji joj otrag nekoliko godina nisu bili ni do koljena! Tuđinac im je donio novaca, pa im se sada žene kite, razmeću skupocjenostima, muče se, da sa sebe izbrišu svaki trag svog plebejskog korijena i da se pokažu ravni bogatim došljacima.” (str. 228) – to je pomalo jalno mišljenje osobe koja gubi sve što je imala, ali i objektivna procjena koju pisac daje gledanu ženskim očima, konačno bez njegovih reminiscencija. I upravo je tu pomak koji uočavamo u Cara – on prestaje govoriti o likovima, oni uglavnom sami progovaraju o sebi te postaju žive osobe, a ne umjetne tvorevine. -“Klara je jedna od najsimpatičnijih i istinski najtragičnijih žena čitave naše literature. Bez ikakvog romantičnog hiperbolisanja i pretjeranog idealizovanja... Ona je tu kao zadnji dah prošlosti, da trpi i za svih i za sebe, da ispije do dna gorku čašu, i da onda u ime budućnosti bude razbaštinjena, otrgnuta i odbačena. Njen cijeli život nije no epilog jednog velikog života i posljednji umirući bolni krik jednog doba koje je nestalo za uvek...”¹⁵⁵

Klara je specifičan ženski lik i u odnosu na prethodna dva romana - ona nije žrtva jer je za sebe izabrala takav put, već je žrtvom situacije. Inteligentna, ponosna, građanski dobro odgojena, u kući s bibliotekom staroga pretura Palmića, osoba koja je svjesna svoga gospodskoga porijekla, nastoji pred starim pomalo senilnim ocem sačuvati privid

¹⁵⁵ Niko Bartulović, *Književni pregled. Viktor Car-Emin: Iza plime*, (Izdala “Matica hrvatska”, Zagreb, 1913).

nekadašnjega blagostanja. Postavlja se zaštitnički u odnosu na oca, "igra" mušku ulogu u obitelji, a zapravo je beskrajno sama i nespremna na terete koje joj je sudbina nametnula. Car uspješno opisuje njezinu vezanost za rodnu kuću, koja je simbol prošlosti i sretnijih vremena; zapravo imanje na Murvicama postaje gotovo ravnopravno s ostalim likovima uključujući i psa Kastora koji je dijelom niza naizgled sporednih epizoda. **Kuću** kao produbljeni simbol korijena jedne obitelji, kao topos, možemo pratiti kroz Klarina viđenja, zatim u priči koju njezin otac priča unučici Vjerici, te kroz pitanja koja djevojčica, kao posljednji izdanak obitelji, postavlja o kući.

Galerija je likova koju je Car obuhvatio romanom dosta raznovrsna te oslikava stanovništvo primorskoga mjesta u kojem se događaju brojne promjene. Od domaćega stanovništva tu su Palmićevi kao primjer obitelji koja se nije snašla u novim uvjetima te osiromašuje i propada; Iviša, Palmićev šurjak, bivši kapetan, pričljivi veseljak; kapetan Fabio vječni je "brontulon" i zanovijetalo; vijećnik Batičić, mešetar, tip je čovjeka prilagodljiv svim prilikama; Delina je siromašna djevojka koju se viđa u društvu s Leitnerom; susrećemo još nekoliko viđenijih mještana koji pristaju uz ideju gradnje željeznice preko Budišina - "Vižio, propali brodovlasnik Zaneto, pa 'sudac' Gavde i trgovac Krmpotić..." (str. 302); od stranaca u prvom je planu Nijemac Leitner, njegova sestra Berta, usidjelica i ekstremno pobožna, te stranci u hotelima i na zabavi. Svaki epizodni lik "priča" svoju životnu priču, od kojih su neke minijaturene slike što upućuju na vješto piščevo zapažanje i sposobnost da detaljem upozori na neku općenitiju pojavu. Jedna je od takvih "sličica" ona o zgodnoj Delini koja je u hotelu u društvu s Leitnerom, zabavlja se, razgolićena u raskošnoj haljini koju je kupio Nijemac, a vani je s ogrtačem čeka majka. Kad su izašli, "Mati se izvukla iz sjene i šuteći bacila kćeri na ramena ogrtač. Delina je nije ni pogledala, već se smijući ovjesila uz Leitnera i otišla dalje. Za njima je na diskretnoj udaljenosti klipsala Mušićeva Luce." (str. 250) Kasnije, kada se Leitner zainteresirao za Klaru, zaboravlja Delinu, čak odbija mogućnost da je konobar pusti u hotel, te Car zaokružuje sliku o Delini koja već pokušava privući Rajkovićevu pažnju, a vani, "Uza zid je kao po običaju stajala Luce i s toplim plaštem na rukama čekala kćer." (str. 264)

Od marginalnih je likova najnegativnije prikazan Batičić koji ne preže ni pred čime ako je novac u pitanju - jeftino kupuje zemlju od domaćih ljudi i skupo je preprodaje strancima; ljigava karaktera, ali ugladenih manira, slika je domaćih ljudi koji su se snašli ne birajući sredstva za ostvarivanje svojih ciljeva. Car je žigosao upravo takve pojave, tako da je u usporedbi s Batičićem Leitner pozitivan lik. O strancima "Tudeškima" najčešće govore stari kapetani, ali se piščeva kritika okomljuje na domaći svijet koji, lakom na novac, rasprodaje zemljište. Tako i Leitnera prikazuje kao osobu koja se koristi prilikom, i uvlači se Klari u kuću, ali i kada shvaća da je kao muškarac odbijen, ne osvećuje se, za razliku od njegove sestre Berte, koja je tipična usidjelica prepuna lažnoga kršćanskoga morala, ali zapravo licemjerna i spremna na sve za ostvarivanje svoga cilja, a to je povratak brata njegovoj supruzi. Tek kada stari Palmić umire od srčane kapi nakon njezinih sasvim tendenciozno upućenih mu riječi, shvaća što je učinila. Priču o Leitneru i Berti pisac do pred sam kraj dobro vodi, ali ih nakon Palmićeve smrti suviše naglo "miče" sa scene - oni putuju kući bez pozdrava i više ništa ne doznajemo o njima.

Posebnu "kategoriju" među likovima, i to negativnim, čine svakako Marunić, a uz njega posredno i njegova kći miss Kate. Oni nisu stranci u nacionalnom smislu, već iseljeni Hrvati, ali je Car na njih sasuo svu svoju mržnju, ne mogavši podnijeti niti razumjeti da netko može s toliko hladne proračunatosti i bezobzirnosti potkradati domaćega čovjeka. Jer, Marunić je lihvar najgorega tipa, bez morala, osoba kojoj je novac jedino mjerilo vrijednosti. Car ga i prikazuje u izrazito negativnom svjetlu, a priča o njegovoj "raboti" u Americi mogla je biti temom posebne pripovijetke: "...- toliko se u drugu ruku bojao, da bi mu kćerkino oko moglo jednom zapeti o kogagod od tih njegovih zemljaka, koje je on svečano prezirao. Ta se odvratnost u njemu ugnijezdila, već od vremena, kada se bio tek malo podigao, a osobito otkad su u njegov saloon stali zalaziti zemljaci - ribari, da prozeble udove ožive viskijem, koji im se uostalom prelio već u krv, u pogled i mozak. On je gledao dan na dan, kako se ta pijana čeljad vuku i natežu, kako se psuju, grde i lupaju, a i za nož mašaju. Često je pred strancima govorio, da mu se bljušti gledati ih, da im ne podnosi zapaha, da su niži od Crnaca, Talijana i Indijanaca. To svoje gnušanje potegnuo je s vremenom na sve svoje domoroce, bili oni višeg ili nižeg sloja, i eto otuda spram njih ona

njegova odvratnost i prezir.” (str. 234-235) Marunić prezire Rajkovića jer ovaj nema volje ni za kakav posao, ali i zato što se nije u stanju oduprijeti blagodatima koje novac nosi, a ovo potonje i koristi da bi mogao njime vladati.

Iviša, Klarin ujak, pripada onom tipu ljudi koji iskazuju dobronamjernost u svakoj situaciji, nastoje svakome pomoći i bezrezervno vjeruju ljudima. On je jedan od tipičnih primoraca kojim je Car uspio prikazati kapetane što se nisu snašli “na suhom”, ali ne smatraju svoju situaciju bezizlaznom. Ivišini komentari često su piščeva razmišljanja kojima nastoji oslikati situaciju: “U nas je sav svijet bez svoje volje. Svi pa i ja. Nitko ne zna što sve moram da progutam!. A tko mi je kriv? Sam. Koliko godina čeka na tavanu opremljena ‘kaselica’, a nikada dosta snage, da je digneš na rame, da tuđim gadovima dovikneš: - Sluga pokoran!” (str. 276) Osim uz Ivišu piščeve su simpatije vezane i uz Fabija, također staroga kapetana koji vrlo kritički promatra događanja oko sebe i često iznosi gotovo otrovne primjedbe na račun svojih sumješтана, a pisac mu “stavlja u usta” i poantu romana: “Vidiš, sad smo u doba osjeke. More se povuklo, a mi ostali na suhu. Natrag ne možeš, a naprijed ne znaš, pa ti ne preostaje drugo, no da za stranu gospodu kupiš po blatu pužice i školjke. Zaman: sva je naša pamet bila u moru. A i život nam je bio u njemu.” (str. 293) U svome prikazu romana Bartulović za kapetana Fabija kaže: “Drže ga sumanutim, svi ga izbegavaju, jer im taj sijedi, koštunjavi starac, bez dlake na jeziku, tjera stid u obraze. Svojim nastranim ‘sentencama’ i suhim smijehom, on je savjest što ih prati na svakom koraku i plaši neumoljivošću svoje čudne i starovječne logike...”¹⁵⁶

Roman ima svojevrsnu unutarnju dinamiku koju pokreću događanja. Još uvijek ima dosta “dolazaka”, “odlazaka” i drugih kompozicijskih šavova, ali mnogo manje nego u ranijim romanima, tako da se lakše čita, te Car uspijeva zadržati čitateljevu pozornost. I ovdje imamo tipično suprotstavljanje propadanja staroga u sukobu s novim, ali to je manje plakanje nad starim, a više upozoravanje na opasnosti što ih donosi rasprodaja zemlje strancima. Naivno gledanje da su para, odnosno parobrodi, nesreća koja je samo trenutačno potisnula jedrenjake, zamijenjeno je težim problemom - domaće stanovništvo jeftino

¹⁵⁶ Niko Bartulović, *Književni pregled. Viktor Car-Emin: Iza plime*, (Izdala “Matica hrvatska”, Zagreb, 1913).

prodaje zemlju, bogati se, ali taj novac kratko traje te nastupa potpuno osiromašenje koje, najčešće, završava odlaskom “trbuhom za kruhom”. Tu je socijalnu komponentu pisac uspio ponuditi manje tendenciozno, a neke usputne epizode i sudbine upućuju na snalaženje / nesnalaženje pojedinaca. Možemo se složiti s Rojničem koji kaže: “To nije samo, uglavnom tmurna, slika ‘kozmpolitskog’ društva, stranih doseljenika i njihovih domaćih pripuza, nego u isti mah i prilično oštra kritika domaće društvene sredine: mlitavost i nesnalažljivost, povodljivost za strancem, ksenomanije i ostalih mana našega svijeta, među kojima nije posljednja ni ona, da od sitnih, lokalnih i kampanilističkih egoizama i zadjevica, kakvih je u tim mjestima bilo, nisu vidjeli zajedničke veće izvanjske opasnosti, pa se onda dodvoravaju strancu i popuštaju mu. Vrijednost romana je više u slici vremena, koju Car daje u dosta oštrim obrisima, u opisu sredine u času preobrazbe i formiranju našeg građanskog i malograđanskog društva (u malim razmjerima, dakako); u onom ispreplitanju sudbina i lomljenju karaktera - a manje u kompoziciji i fabuli, koja se često lomi. To nije slika elegičara, koji plače za prošlošću, nego je to u znatnoj mjeri kritika.”¹⁵⁷

Valja istaći da je roman *Iza plime* stilski i jezično mnogo doradeniji te više ne stoje neke od primjedbi za prethodne romane. Manje je isprazne retorike, likovi su životniji, kompleksniji, striktna je crno-bijela podjela likova ublažena, a odsustvo žrtve, bilo za opće dobro ili fiktivnu ideju, daje romanu uvjerljivost koju prethodni nisu imali.

Srpski Književni Glasnik, god. XXXII., br. 9, 1914. str. 698.

¹⁵⁷ Ante Rojnić u: *Viktor Car Emin, Djela I.*, Zora, Zagreb 1956., str.26

3. 4. ZAKLJUČNO O TRILOGIJI ISTARSKIH ROMANA

Trilogija romana pokazuje Carev spisateljski razvoj. Od 1900. kada je objavljen roman *Pusto ognjište*, u piščevoj tridesetoj godini, pa do 1913. godine i romana *Iza plime*, pratimo evoluiranje pisca ali i pomake u pogledima na društvene i ekonomske probleme koje obrađuje u romanima.

Sam Car nikada ne skriva porive koji su ga poticali na pisanje nekoga djela, jer za njega pisanje poprima domoljubno-prosvjetiteljski zadatak, što podrazumijeva i tendenciju, te se on mnogo više brine za aktualnu temu koju narodu treba predočiti da bi se upozorilo na neki problem, nego o umjetničkim komponentama svojih djela. U Carevoj *Autobiografiji* nalazimo zapisano: “Došlo vrijeme, kad sam i ja poželio da stvorim nešto, ako ne veliko, a ono barem - oveće. Neki roman! Trebalo je samo zagrabit i eno građe na pretek. I ja zgrabim - u ono, što mi je i oku i srcu najbliže bilo: u more i život na njemu. Bijela jedra na Kvarneru sve rjeđa, svakim danom ih sve više potiskuje pobjedonosna para. Jedrenajci leže ili rasporemljeni u lukama ili na dnu mora, potopljeni u svrhe spekulacije. Mornari se silom prilika povukli na suho, gdje će - kako su govorili - čekati, dok se stvari promijene. Doći će vrijeme, umovahu, kad će ponestati ugljena i more će opet sinuti jedrima. I bulje u pučinu, što se više crni od prokletog dima. Ni pola jada, da su ti parobrodi naši! Tuđi su, iz dalekih strana, sa *svojim* kapetanima i mornarima. A ti, domaći mornaru, puši u dlane! - gumđali obeshrabljeni morski vuci. Na tom ‘debaklu’, na tom opadanju i raspadanju ja sam se inspirirao za svoj prvi roman, *Pusto ognjište* (1900.). Pet godina za njim, godine 1904., slijedio je drugi: *Usahlo vrelo*, u kome su se tražili putovi, kako da se - prema tadašnjem shvatanju - iziđe iz katastrofe i ožive presušeni izvori. - Na more! - tjera junak romana svoje

ljude, ali oni se bune, odupiru. Razočaralo ih, ranilo, neke i ubilo...”¹⁵⁸

Vrlo slično pisac argumentira poticaj za pisanje romana *Iza plime*, te u autobiografiji navodi gotovo iste riječi koje je Fabio izgovorio u romanu, a neposredni poticaj za pisanje dao mu je stvarni događaj kada je njegov prijatelj s još nekolicinom drugova tražio izvorsku vodu po padinama Učke i našao neka izvorišta. “Sastavljen je o tome izvještaj. Pročitao sam ga, i osjetio neku čudnu zadovoljštinu gledajuć, kako već drugi hitaju, da po nekom neobičnom slučaju oživotvore misao nabačenu u mom tek zasnovanom romanu. Tada sam napokon sjeo za stô i ja, i nekoliko mjeseci zatim rukopis mog romana *Iza plime* bio je gotov.”¹⁵⁹

Sastavnice koje upućuju na jedinstvo strukture među romanima možemo tražiti u načinu impostacije likova. Dade ih se razvrstati u pojednostavljenu shemu koja pokazuje zajednička ishodišta. S jedne je strane uvijek “dobra” djevojka kao glavni ženski lik i pokretač radnje, a njoj su suprotstavljena dva muška lika, i to jedan dobar i jedan loš. Od ostalih muških likova važnu ulogu igraju otac i brat, ali ne kao agensi, već najčešće kao osobe o kojima se brine kći, odnosno sestra, te odnos prema njima determinira njezine postupke.

Djevojka		Mladić/prosac		Otac*	Brat/barba	Roman
dobra	loša	dobar	loš			
Mimica	Amelija	Marijan	Nino	Bartol Šimetić	Jože	<i>Pusto ognjište</i>
Angjelina	Jelena	Ivan	Nadalo	Mate Randić	Stipe	<i>Usahlo vrelo</i>
Klara	miss Kate	Rajković	Rajković Leinart	Marko Ivančić Marin Palmić	Andro Iviša	<i>Iza plime</i>

* Otac, ako se i ponaša loše, poput Marka Ivančića, na kraju se preobražava u pozitivnu ličnost, jer “krv učini svoje”. To je razumljivo, jer je Car u prvom redu tradicionalist, te je teško očekivati da glava obitelji bude isključivo negativno obilježena.

¹⁵⁸ Viktor Car Emin, *Autobiografija* u: *Nove borbe*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1949., str. 229-230.

¹⁵⁹ Isto, str., 234.

Ono što nadalje možemo uspostaviti kao konstantu u sva tri romana jest vertikala vrijednosti pojedinih simbola koje možemo promatrati na razini toposa. Osnovica je svakako **majka**, odnosno sjećanje na nju, jer, i Mimici, i Ivanu, i Klari mati je umrla; zatim su tu **ognjište / kuća, zemljište / zemlja /zavičaj**, a na vrhu je **domaće / domovina / Hrvatska / nacionalno**. U svakom je od romana te trilogije neki od tih segmenata na prvome mjestu, ali su na razini ideje svi međusobno prožeti. Za Mimicu su mati i kuća na prvome mjestu, te izgubivši oboje, gubi uporište u životu. U *Usahlom vrelu* dominantna je borba za domaće, odnosno žrtva za opće dobro, za boljitak domaćega čovjeka, pa onda i za domovinsko i nacionalno. Kod Klare i oca joj Marina Palmića kuća je onaj segment koji označava sve - i majku, i obitelj, i korijenje, i zemlju/zavičaj, ali i domaće/domovinu u odnosu na strano, odnosno gubitak kuće za Palmića znači smrt, a za Klaru gubitak nakon kojega ona i ne pomišlja ostati u svome mjestu, jer je zapravo izgubila identitet, te odlučuje otići u Ameriku. Simbolične misli koje Palmić izgovara o svojoj kući uzdižu se iznad razine pojedinačnoga na razinu općeljudske povezanosti s mjestom rođenja i bivanja. Kada ga Vjerica pita hoće li srušiti staru kuću nakon što izgradi villu na rotundi, on objašnjava: “Stara kuća nije kao iznošeno odijelo, što se zbaci: što je starija, to ti je milija (...) Porušiti staru kuću! A to znači i ubiti je. Vidi ti nje! Znaš li ti, koliko ima godina, da sam i ja bio tolišan, kao i ti sada? Mnogo, sinko, i vidiš, ja bih ti znao pokazati svako mjesto, gdje sam se djetetom igrao, gdje sam najradije boravio, ama svaki kutić znam ja i sve me to sjeća sad na ovo sad na ono, i ja ti ne mogu reći, kako mi je to lijepo i drago. A nisam ja bio sam u ovoj kući: u njoj je živio moj otac, moja mati i toliki drugi, koji su sada mrtvi, ali ja bih ti znao reći, gdje je tko od njih najradije sjedio, gdje spavao, kako se držao, smijao, plakao. (...) A pomisli, kako je onima, koji moraju da često sele iz jedne kuće u drugu i da se stištu među tuđe, hladne stijene! Te ih kuće ni na što ne sjećaju, one su za njih mrtve, a i oni sami kao da idu sebi na pogreb, kad se ono tužno povlače za pokućstvom, što im ga iz kuće nose.”¹⁶⁰

Ovo je bez sumnje jedna od najuspješnijih dionica romana; ona ne sadrži osnovnu poruku i tendenciju romana (što je izgovara Fabio), ali upućuje na ono istinsko i duboko

¹⁶⁰ *Iza plime*, str. 284-285.

ljudsko, što nije deklarativno u prvome planu, a zapravo je vrlo prisutno - gubitak kuće znači iskorjenjivanje, gubitak identiteta, gubitak prošlosti i budućnosti. Car zna u nekim dijelovima, kada se oslobodi “zadaće” koju je sebi postavio pri pisanju, izraziti one istine o životu i ljudima koje pisanje uzdižu na razinu književnosti. U sva tri romana kada napusti opisivanje glavnoga ekonomskoga ili društvenoga problema i prepusti se slikanju detalja, nekih pojedinosti koje “izmiču” glavnoj temi, biva donekle i uspješnim piscem. U *Pustom ognjištu* tih je “kvalitetnijih” dijelova malo, eventualno se ovamo može ubrojiti opis Bartolova povratka, odnosno put od Rijeke do Lovinja kada do izražaja dolazi prožimanje psihološkoga stanja lika i usputnih zapažanja, opisa i nagovještaja budućih događaja, te lik marginalca Jože Belića. *Usahlo vrelo* kao da je pisano u nekom obliku euforije koja zamjenjuje tragiku prethodnoga romana. Izdvaja se poneki opis pejzaža, najčešće mora, te dogorijevanje posljednjega jedrenjaka u Černikovoj uvali, i to je bez sumnje najbolja dionica. *Iza plime* je konačno roman, sa razrađenim likovima koji nisu samo “dobri” ili “loši”, već su njihove karakteristike romaneskno utemeljene i prikazane u razvoju, a nisu unaprijed determinirane piščevim odnosom prema njima. U romanu ne pobjeđuje dobro, ali ni zlo nije kažnjeno, što zapravo djeluje životno, jer je život, i to ne samo romaneskni, bremenit upravo kompromisima. Osim toga, u posljednjem romanu mnogo je više uspješnijih dijelova - likovi su žive osobe s vrlinama i manama, a ne idealne kreacije koje pisac pomiče scenom; uspješno je prikazana atmosfera primorskoga mjesta u transformaciji u turističku destinaciju kamo dolaze stranci, što mijenja navike domaćega stanovništva, arhitekturu, ekonomske i društvene odnose.

U prva se dva romana izrazito osjeća Careva opterećenost “težinom velikih tema” koje obrađuje u romanima te idealizmom u iskazivanju patnji i propadanja vlastitoga naroda, čime svodi samoga sebe kao pisca na razinu zapisivača nesreće koju vidi oko sebe. Da je Car neki problem obradio u kraćoj formi, možda bi bilo manje sentimentalno-romantičarskih rješenja, a više prave analize društvenoga stanja, čemu je zapravo Car težio. Sumirajući razmatranja o trilogiji, složili bismo se s B. Donatom koji za prva dva romana kaže: “Taj romantični svijet brodskih kapetana, zatvorenost njihovih obitelji, provincijsko tihožitije, neprestana potajna borba između vline i poroka, sve su samo elementi za

ispunjavanje jedne apstraktne konstrukcije poraženog etosa i kastriranog erosa. Taj jezik lišen tvarnosti naročito je karakterističan u scenama gdje Car govori o politici i ljubavi.”¹⁶¹, a za roman *Iza plime* da “fenomen Opatije kao našeg prvog internacionalnog kupališta, raznolikost kupališnih gostiju, strani investitori, hohštapleri, predstavnici najrazličitijih naroda i klasa kao da su omogućili proboj jedne barijere. Taj Svijet u malom, znamo, privukao je već Đalskog; Viktor Car Emin također u tom mondenom karišiku otkriva uvjerljivu scenu za novu razradu jedne od svojih opsesivnih tema. Sve se više oslobađa tereta tradicije, počinje shvaćati da je antitetički način mišljenja uvjerljiviji od tradicionalnog analitičko-psihološkog raspredanja unutarnjih refleksa vanjskih zbivanja, ali istodobno se javlja i jasnije izražen smisao za povezivanje individualnih sudbina s kontekstom socijalnih promjena.”¹⁶²

Upravo na razini individualnih sudbina glavnih likova - žena, možemo pratiti pomake u književnom umijeću Carevu. Mimicu ne možemo prihvatiti kao tip tadašnje djevojke/žene i njezinu sudbinu doživljavamo kao izuzetak, odnosno neuvjerljivo piščevo razriješenje složene ekonomske situacije. Angjelininu i Ivanovu žrtvu za opće dobro uz legendu o usahlome vrelu smatramo romantičarskim raspletom ali donekle uvjerljivijim od onoga u prethodnome romanu. Sudbinu Klare, njezina oca i barbe Iviše možemo sasvim prihvatiti kao “povezivanje individualnih sudbina s kontekstom socijalnih promjena”. Upravo to pripovjedačevo sazrijevanje koje dolazi do izražaja u romanu *Iza plime* izdvaja taj roman kvalitetom od prethodna dva. U trinaest godina koliko je prošlo između *Pustoga ognjišta* i *Iza plime* Car je sazio kao pisac, i od tendencioznoga opisivača svoga užega zavičaja postaje piscem koji lokalne teme izdiže na razinu književne teme. Tu evoluciju pratimo u okvirima Careva literarnoga opusa, a ne u okvirima razvoja tadašnje hrvatske književnosti, o čemu smo pisali u *Uvodu* ove radnje.

¹⁶¹ Branimir Donat, *Viktor Car Emin*. U knjizi: PSHK 63/1, navođeno, str. 491.

4. DRAMA *ZIMSKO SUNCE* (1902./1903.), slika iz istarskog života u četiri čina (1903.)¹⁶³

Još jednom Car smješta likove i događaje u lovinjsko (lovransko) potkrajstoljetno okruženje. Ovoga puta piše dramu, odnosno dramskim tekstom uobličava ono što je već prije ispričao u pripovijetkama i romanima. Tema je odnos Hrvata i talijansko-talijanaškoga sloja u Lovranu te izbori oko kojih se sukobljavaju dvije strane. Radnju pokreće ljubavna fabula, a akteri su dvoje mladih koji se vole, a kako su oni predstavnici suprotstavljenih tabora, neizbježne su i razne peripetije.

U prvome činu Car donosi atmosferu prigodom vjenčanja Jelke i Kamila. Jelka Borović je Hrvatica, i porijeklom, i osobnim stajalištem, a mladoženja je Kamilo Andrić, sin bogatoga principala Mikule, također Hrvat, ali odgojen u talijanskim školama i iredentističkome duhu. No, mladi se vole i nikakva Mikulina naklapanja ne mogu odvratiti Kamila od Jelke. Mikula će reći: “Jedino, što me muči, jest taj nesretni brak, taj neprirodni vez među njim i onom beskućnicom, koju su Bog zna kakvim razvratnim panslavističkim

¹⁶² Isto, str. 493.

¹⁶³ Drama je objavljena 1903. godine, a na scenu je Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu postavljena u sezoni 1902/1903. Ponovo je izvođena u Zagrebu 1930. godine u povodu Careva šezdesetog rođendana.

idejama opojila njena braća, ona tri hrvatska hajduka!”¹⁶⁴ Jelku nakon majčine smrti odgaja najstariji brat, Marko, svećenik, usativši joj duboke nacionalne osjećaje. Neposredno nakon vjenčanja obraća se sestri u strahu da će se pod muževim utjecajem odnaroditi, govoreći joj: “A ne ćeš nikada zaboraviti, da tvoja braća – a i svi naši ljudi imaju mnogo neprijateljâ, koji neprestano vrebaju na ovu našu tužnu Istru s grdnom namjerom, da nam je ugrabe i da satru i unište sve, što je u njoj naše. Je li, Jelko, ti ne ćeš nikada dopustiti, da se pred tobom grdi sveto naše ime, ti ćeš uvijek čuvati u svom srcu ljubav prema našem rodu i prema našoj Istri. Je li da hoćeš, mila sirotice moja? (*kroz plač i smijeh*) Ali što ja to govorim!... Ne, ne, ti ne ćeš, pa koliko te silili, ti ne ćeš nikada zatajiti sveto hrvatsko ime...” (str. 143) Piščeve su to riječi kojima se ponovo zalaže za očuvanje hrvatskoga identiteta i Istri.

Drugi se čin odvija u Šanijevoj¹⁶⁵ gostionici prigodom koncerta, kada Hrvati zahtijevaju da se sviraju i hrvatske pjesme, na što talijanaši protestiraju. Kamilo pokušava pomiriti situaciju, no, to dovodi do rasprave između njega i prijatelja Berta, koji je također potalijančeni Hrvat. Kamilo je, naime, počeo istraživati svoje korijene i shvaća da su svi njegovi preci Hrvati, a da je samo otac svoje talijansko opredjeljenje “skupio” po kavanama i novinama. Kamilo objašnjava svoja gledišta: “Pa i to, kud god okom svrnem, svuda i svagdje nalazim samo takve stavri, iz kojih govore hrvatski tajni glasi. Imena selâ, krajeva, potoka, uvalicâ, dragâ, poljâ, šumâ, hridinâ, bregova i humova – sva su samo hrvatska. A takvi su i ljudi, pa i oni, koji s nama drže. I tako sve to uzeto u jedno baca moju dušu i moje srce u veliki nemir.” (str. 154) Ovakve riječi izazivaju Bertovo zgražanje i on za sve krivi Jelku tvrdeći Kamilu da je pod ženinim utjecajem. Dolazi brzoglav s viješću da je Kamilo kandidiran za zastupnika Talijana u Porečkom saboru, što izaziva opće veselje u pokrajnjoj dvorani, no Jelka ne može sudjelovati u tome, jer dolazi brat joj Miro, kojega su za svoga kandidata predložili Hrvati, tako da je Jelka između dvije suprotne struje. Silno voli muža i htjela bi mu biti odana i zadnjom mišlju, razdire je osjećaj podvojenosti i na rubu je odluke da pođe k njemu i time definitivno razriješi svoje najteže dileme. Svoje osjećaje pokušava opisati bratu Nandu moleći ga da joj pomogne u toj odluci, i dok je Nando razuvjerava i

¹⁶⁴ *Zimsko sunce*, u: *Djela I.*, Zora, Zagreb 1956., str. 129. Svi su citati preuzeti iz tooga izdanja, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

¹⁶⁵ Vjerojatno je to isti onaj Šani s kojim je pobjegla Menegova žena u pripovijetki *Očalin*.

tvrdi da za Hrvate nije sve izgubljeno, iz susjedne prostorije dopru zvuci *Lijepa naša domovino* i Jelka kreće s bratom k okupljenim Hrvatima. Tu Car daje pomalo optimističke nagovještaje – ipak nije sve izgubljeno, jer mladi ljudi ne prihvaćaju ideje svojih roditelja, pa Kamilo, iako je sin talijanaša, traži svoje korijene i porijeklo ne pristajući bespogovorno na očeva opredjeljenja.

Treći se čin zbiva u nedjelju na dan izbora, omjeri glasova su jednaki, talijanaši nastoje prikupiti još glasova, a Mikula se ljuti na sina koji uopće ne izlazi, već proučava neko staro kamenje tražeći neprestano dokle u prošlost sežu korijeni njihova hrvatstva. Berto prijete Jelki da će Kamila snaći nesreća ako se ona ne pobrine da mu priskrbi još jedan glas, što Jelka s gnušanjem odbija. Kamilo odlazi na biralište nakon razgovora s Jelkom, u kojem su oboje požalili što se među njima razvila ljubav. Dolazi Miro s viješću da su Hrvati pobijedili, a ubrzo stiže i vijest da je Kamilo uhićen, jer ga je prijavio Berto povezujući ga s nekim atentatom u Trstu. Jelka je očajna, kao i Kamilovi roditelji, a mjestom prolaze povorke pobjedničke strane pjevajući hrvatske pjesme.

Četvrti je čin svojevrsna katarza i rasplet. Bertova žena Rozina moli od Kamilove majke blagoslov za Berta kojeg su svi napustili i prezreli, te on odlučuje otići u Ameriku. Umjesto traženja oprost, polupijani Berto izgovara optužbe na račun svih koji su također izdali svoj narod, ali nisu stradali kao on. Riječi koje izgovara Berto najbolje su objašnjenje društvenih i političkih prilika: “Zar vi mislite da je vaš muž bolji od mene? Pogledajte mu oca! (*Pokaže na portret*) Hrvat je to bio staroga i poštenoga kova, a sin mu? A unuk? Nisu li i oni stotinu, tisuću i milijun puta pogazili ono, što je onomu ondje bilo najsvetije? A vi isti, gospo Lojzo, niste li i vi zatajili svoje porijeklo, svoje ime i svoj jezik, samo da vam bude bolje i ugodnije? (...) Vama će biti svima i lijepo i dobro, a mene će svi proganjati i prstom će pokazivati na mene i na moje dijete. A zašto? Jer sam uz veću buku i javno počinio nešto, što tisuće njih čine potajno i neopaženo. Ja da u vas tražim oprost? Ja, koji nisam ni bolji, ni gori od vas, dapače produkt sam ja svih vas, a sva moja nesreća i zla kob stoji tek u tome, što nisam u vama našao dobra primjera! Mojoj ste nesreći vi svi krivi – i imate obraza tražiti od mene, da vas molim za oprost?” (str. 200) Tim je riječima Car dao analizu stanja u tadašnjoj Istri, i to neposredno i objektivno, učinivši iskorak u odnosu na

dotadašnje sentimentalno-romantičarske deklarativne fraze i o rodoljublju, kao i o odnarođivanju. Naime, nigdje nije Car tako direktan, nigdje se likovi ne bune bacajući istinu jedan drugome u lice. Tu se Car za hrvatstvo bori angažirano, a ne sentimentalno i tugaljivo, kao na primjer u pripovijetkama, pogotovo u onima o učiteljima.

Nando donosi vijest da se Kamilo vratio iz zatvora. Jelka je uzbuđena i nepripremljena za susret s mužem – i dalje se osjeća krivom za sve što je Kamilo proživio. Do razjašnjenja dolazi najprije između oca i sina, pa Mikula govori Kamilu: “Zlo djelo rađa zlim plodom, a ja sam svemu krivac, svemu. Ja sam tebe istrkao od rođenoga stabla i kao grančicu bacio sam te na tuđe tlo u misli, da ćeš tamo procvasti drugačijim cvijetom i uroditi drugačijim plodom. A ti si mi na tuđem tlu povenio i kad si mi povenio, krute ti noge zgazile mladi život. Sinko, oprosti!” (str. 205)

Dvoje je mladih ponovo zajedno. Kamilo je sretan što je Jelka pridonijela ponovnom buđenju njegova potisnuta nacionalnoga osjećaja. Svi su međusobno izmireni i pod zrakama zimskoga sunca u njima se budi vjera u ljepšu budućnost “kad će i izmučeni istarski patnik moći skinuti kapu i pokloniti se pred veličinom svoje narodne sreće, te sav blažen i uznesen pasti na grud lijepe zemlje, jedne jedine hrvatske domovine naše.!” (str. 210)

Uz podosta idealističkoga pristupa Car je uspio učiniti bitan pomak u psihološkom pristupu likovima, i to osobito kada je riječ o dvoje mladih, Jelki i Kamilu. Dok se Kamilova majka, Hrvatica, pokorila mužu i njegovim oportunističkim stajalištima te se potalijančila, Jelka, bez obzira na to što voli Kamila i razapeta je između ljubavi i nacionalnoga osjećaja, ne može zaniijekati svoje korijene. Sumnja, pak, koja muči Kamila dok istražuje svoje porijeklo i njegova neopredijeljenost do samoga kraja radnje, pridonosi dramskoj napetosti djela. Činjenicom da na kraju i okorjeli talijanaš Mikula, Kamilov otac, priznaje da je pogriješio i da se u njemu budi hrvatstvo, Car daje optimističke naznake rješavanju problema odnarođivanja u Istri.

Ta je drama pobudila više interesa javnosti i kritike nego sva djela zajedno¹⁶⁶ što ih je Car objavio do 1918. godine. Je li na to utjecala kvaliteta drame ili pak prilike u kojima je

¹⁶⁶ To je dakako samo uzgredan podatak, no indikativan, jer je o romanima *Pusto ognjište*, *Usahlo vrelo*, *Iza plime*, trima knjižicama novela te zbirci *Starci*, objavljen ukupno 31 napis što je manje napisa nego samo o drami *Zimsko sunce* - 41. Podaci prema *Bibliografska građa o Viktoru Caru Eminu Vice Zaninovića iz Djela*

nastala, odnosno u kojima je prikazivana? S obzirom na to da drama živi na pozornici, za publiku, ne možemo joj zaniijekati “ono nešto” što je očito ponijelo ondašnju publiku. S današnje perspektive teško je reći koja je nit povezala glumce s publikom. Čitajući taj dramski predložak možemo govoriti o dvjema osnovnim komponentama koje se isprepleću: privatni, emocionalni životi pojedinaca, te njihovo javno djelovanje i opredjeljivanje pri čemu muškarci istupaju i deklarativno iznose svoja nacionalna i politička gledišta, a žene pak “bdiju” u njihovoj pozadini, čvrste i nepokolebljive u nacionalnom stajalištu. Pojedini se dijalozi više doimlju monolozima i deklamacijama, a bolje su dani sporedni likovi nego glavni, što je i inače u Cara često.

Drama je nastala pod imperativom Careva društvena djelovanja, kako i sam naglašava u *Autobiografiji*, jer je u Hrvatskoj jenjavao interes za istarsku Družbu sv. Ćirila i Metoda, pa je odlučio napisati djelo koje bi *prodrmalo srce svih Hrvata*. Umjesto zamišljenoga romana nastala je drama *Zimsko sunce*, čija je premijera bila u Zagrebu krajem 1902. godine. Publika je izuzetno dobro prihvatila dramu, što se može tumačiti i društveno-političkim prilikama u Hrvatskoj i događajima oko te godine u Zagrebu. Naime, drama je prikazivana u prosincu 1902. i siječnju 1903., u razdoblju koje je u Zagrebu obilježeno brojnim prosvjedima protiv mađarske politike, što je na kraju rezultiralo odlaskom ozloglašenoga Khuena Hedervaryja s položaja banske vlasti koju je obnašao dvadeset godina, a taj je period za Hrvatsku značio najmračnije razdoblje mađarizacije. Revolucionarna 1903. mogla se dogoditi zato što je na samom početku te godine došlo do objedinjavanja naprednih omladinskih-studentskih organizacija s oporbenom koalicijom domovinaša i obzoraša, iz čega je nastala Hrvatska stranka prava bez Frankove frakcije, a došlo je i do zbližavanja hrvatskih i srpskih oporbenih političkih stranaka, što je 1905. godine rezultiralo sklapanjem Riječke rezolucije.

Napredna je omladina u *Zimskom suncu* prepoznala svoj politički i nacionalni *credo*, stoga je drama i pobudila toliki interes, jer je i prikazivana “u pravo vrijeme”. Zalaganje za očuvanje hrvatstva u Istri i buđenje nacionalne svijesti zagrebačka je publika poistovjetila s potrebom otpora mađarizaciji i promađarskoj politici.

Tom je dramom *Car* doživio velik uspjeh, kojega se kasnije sjeća u autobiografskom zapisu *Iz mog života*, gdje kaže: “Kad mi (Car i Ema, op. I. S. K.) u teatar, a ono nas zablještilo jako svijetlo. Prijatelji mi objasniše, da je predstava svečana, otuda i ona svjetle uokolo zavjese. Uto nam se otkrila i pozornica, a na njoj redom sve sami istaknuti umjetnici, Šramica, Fijan, Borštnik, Dimitrijević... A što je do publike, neka svjedoče sačuvane novine iz onih dana. To je bilo oduševljenje! Spominjem uzgred, da je neki kritičar nabacio pitanje: otkud ovom početničkom djelu ovolik uspjeh?

Na to je pitanje dr. Ante Radić dao ovaj odgovor:

-Mati one četvere braće, iako već davno mrtva, na pozornici je uvijek nazočna, pa i onda, kad je nitko ne spominje...

Što je do mene, mislio sam u sebi: pa bit će tako! Majka je Hrvatska, od nas otkinuta, ali srca su nam je uvijek puna... (...) što nas je čekalo vani, pred kazalištem! Tu opet glava do glave, svi kliču i pozdravljaju, dok nas neki omladinci ne digoše u kola, što će nas odvesti u Grand Hotel, jer je odlučeno, da se naša »gloria« ondje produži. Kad eno novog čuda! Nas dvoje u kola, a omladincima palo u glavu, da raspregnu konje, pa da nas sami vuku.”¹⁶⁷

Zimsko sunce ponovo je izvedeno u Zagrebu 1930. godine, o Carevoj šezdesetogodišnjici života. Prilike se u Istri nisu izmijenile, dapače na vlasti je fašistička Italija, Car je u “progonstvu” na Sušaku, pa drama ne gubi na sadržajnoj aktualnosti. A. Rojnić zapisao je prilikom Careva gostovanja na jednoj od izvedbi: “Razlika bi bila tek u obradbi, u načinu, koji posve prirodno, prije trideset godina nije mogao biti onakav kakav bi danas izgledao. Ako se ovo uvaži, i predje preko »prašine«, koju je vrijeme od gotovo tri desetljeća staložilo na ovo djelo, mora se priznati da ono i danas djeluje uvjerljivo i neposredno.”¹⁶⁸ Dodatnoj je neposrednosti pridonio sigurno i sam Car, održavši prije predstave govor naslovljen *Naša Istra*, što je prema zapisu novinara bio *hvalospjev istarskoj majci*, čime je pisac u publici izazvao *nijemu napetost i iskreno ganuće*. Glumci su pak Caru darovali *zeleni lovor vijenac sa narodnim trakama*.

Zaključimo rečenicom iz jedne od novinskih kritika: “Pored historijske dokumentarnosti, tu je, u tom dramskom pokušaju sadržan u svoj svojoj lijepoj čistoći topli

¹⁶⁷ *Iz mog života*, Poseban otisak iz 301. knjige Rada JAZU, sine anno, str. 55-56.

osjećaj domoljublja (...)”¹⁶⁹, i zasigurno je ta komponenta drami osiguravala uspjeh kod ondašnje publike.

¹⁶⁸ (ar) [Ante Rojnić], *Jutarnji list*, Zagreb, 26. X. 1931, str. 6.

¹⁶⁹ jh [Josip Horvat], *Književnost i umjetnost – Večer Viktora Cara Emone: Zimsko sunce*, *Jutarnji list*, 6. prosinca 1930., Zagreb, str. 8.

5. NOVE BORBE¹⁷⁰ (1908.) roman iz istarskog života početkom dvadesetog stoljeća

Careva je *Autobiografija* neiscrpno vrelo podataka o motivima koji su ga poticali na pisanje. Trebalo bi proniknuti u razloge pisanja takova tipa autobiografije. Oni su, pretpostavljamo, dvojaki: u prvom je redu Car htio detaljno objasniti u kojim su uvjetima i pod kakvim okolnostima nastajala pojedina djela, s obzirom na specifičnosti društvene i političke situacije Istre i liburnijskoga primorja u pojedinim razdobljima njegova stvaralaštva; drugi je, pak, mogući razlog što je pisac eksplicitno navodio pokriće za anakronizam svojih tvorevina, pa možda dublje gledano i pokriće za činjenicu da on nije bio baš dobar pisac, a duboko je u sebi toga bio svjestan, te je autobiografskim napomenama o svom djelu na neki način “pokrio” i opravdao sebe sama. To opravdanje seže do toga da Cara u zadanome vremenu i zadanoj invenciji, a bez velikih prethodnika i tradicije, prihvatimo kao pisca koji je najbolji dio sebe pretočio u svoja djela, ali mu povod nije bila ponajprije umjetnička, estetska komponenta, nego ono što piscu daje društvenu vrijednost, a to je dosluh sa zavičajnim ambijentom.

¹⁷⁰ Roman je 1908. objavljivan u nastavcima u *Savremeniku*; prvo je cjelovito izdanje izdala Srpska književna zadruga u Beogradu 1926. godine, ćirilicom, a Nakladni zavod Hrvatske u Zagrebu je 1949. tiskao novo,

Tako je roman *Nove borbe* zasnovao po narudžbi, a neposredan povod pisanju romana Car navodi u *Autobiografiji*: “(...) – zaustavi me pred ‘Kvarnerom’ Branko Livadić, tadašnji urednik *Savremenika*, pa će mi ovako naprečac:

-Htio bih za iduće godište imati jedan Vaš roman. Mogu li računati?

Ton je bio, kao da u isto vrijeme moli i zapovijeda. Malo sam se zbunuo, pooklijevao, dok se naposljetku ne odlučih i rekoh: - Pa, bit će ... (...)

Već nakon trećeg ili četvrtog nastavka digla se s klerikalnog tabora na mene i na moj roman *Nove borbe* velika graja. Roman je za kaznu ostao sahranjen u *Savremeniku* (1908.). Tek 1927.¹⁷¹ izišle su *Nove borbe* nakladom Srpske književne zadruge, dakako – ćirilicom...”¹⁷²

Valja se podsjetiti nekih povijesnih okolnosti koje su povod pisanju romana, ali koje objašnjavaju i njegovu tezu. Narodni je preporod u Istri u trećem, završnom razdoblju. Izbori provedeni 1907. godine donose Hrvatsko-slovenskoj narodnoj stranci izbornu pobjedu, i to je prva pobjeda stranke kojoj su tada na čelu M. Mandić, M. Laginja i V. Spinčić.¹⁷³ U stranci vlada jedinstvo, sve do dolaska biskupa A. Mahnič na Krk. Mahnič je, naime, bio osnivačem katoličkoga klerikalnoga pokreta u Gorici, a dolaskom u Primorje počinje širiti klerikalne ideje – i među svećenstvom, ali i u narodu. Osnivač je nekolicine katolički orijentiranih glasila, a u samoj Istri njegov utjecaj raste preko *Pučkoga prijatelja* i učiteljskoga časopisa *Narodna prosvjeta*. Posljedica je da se unutar Hrvatsko-slovenske narodne stranke počinju stvarati dvije struje: klerikalna i liberalna, što je uz još neke okolnosti¹⁷⁴ – pridonosilo slabljenju do tada jedinstvenoga hrvatskoga pokreta.

Opisana stranačka razmimoilaženja Car preslikava u roman *Nove borbe*, upozoravajući na opasnosti od egzaltiranoga klerikalizma¹⁷⁵ (ponajprije u liku kapelana). U

definitivno izdanje kojemu je pridodana i *Autobiobiografija*. Iz tog su izdanja preuzeti citati.

¹⁷¹ Svi bibliografski podaci koji su nam bili dostupni navode 1926. kao godinu tiskanja toga romana.

¹⁷² *Autobiografija*, str. 232.

¹⁷³ Više o tome vidi u odjeljku *Povijesni kontekst*, na početku ovoga poglavlja.

¹⁷⁴ Usporedi, npr: B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 1 i 2, Pazin 1967. i 1973.; J. Šidak – M. Gross – I. Karaman – D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Zagreb 1968; *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zbornik, Zagreb 1969., *Knjiga o Istri*, Zagreb 1968.

¹⁷⁵ U *Autobiografiji* Car navodi: “U dane one došlo je bilo u našim istarskim narodnim redovima do otvorenog razmimoilaženja. Otkad je 1903. na papinsku stolicu stupio bivši patrijarh i venecijanski Sarto i navijestio rat svemu, što je napredno, svećenstvo je i u nas – naročito ono mlade – postalo u pravom smislu riječi ratoborno, upravo – zelotsko. Vođa mu je u Istri bio krčki biskup Mahnič. Klerikalci su od njega primali uputstva, i oni su doslovno ispunjali njegove dispozicije, i sve po njegovim intencijama. Jedan primjer: biskup je došao na nesretnu misao, da se odgoj đakâ hrvatske gimnazije u Pazinu povjeri redovničkom redu Salezijanaca iz

početku je mlade prikazao u negativnom svjetlu, ali se na kraju romana očituje njegov pozitivan odnos spram liberalne struje koju u romanu predstavlja Petar Medenić. Stara je narodnjačka ideja (Dujam) u defenzivi, jer stari su se umorili, a mlade rukovode drugačije ideje.

Car je navedenu političku shemu “preslikao” u roman. Radnju pokreće opreka u pogledima na svijet između staroga načelnika Dujma, narodnjaka staroga kova čija politička popularnost opada, i njegova zeta, općinskoga blagajnika Balda, koji je krenuo s istih narodnjačkih pozicija, ali kao osoba bez karaktera i morala potkrada općinsku blagajnu i nizom prljavih spletki u koje uvlači tasta izvlači osobnu korist, a starca odvodi u smrt.

Fabula koja je građena na opreci poštenoga Dujma i beskrupuloznoga i nepoštenoga Balda kulminira Baldovom “drugom krađom” i bijegom u Trst. To nije politički sukob, niti sukob ideja, već sukob dviju životnih filozofija. Dujam je siromašan, pošten i ugledan, a Baldu je stalo jedino do udobna i bezbrižna života za sebe, ženu i kći. Domogavši se provizije od prodaje staroga općinskoga groblja, on bježi i njegov se san ostvaruje. Stari, pak, Dujam shvativši da ga je zet ponovo prevario želi sve priznati i time uspostaviti svoj unutrašnji mir, no došavši do popa Frana, gdje se trebao održati pomirbeni sastanak između mjesnih narodnjaka i klerikalaca, umire od srčane kapi.

Drugom okosnicu romana čine politička strujanja i sukobi u Lovranu. Dujam je dao ostavku na mjesto općinskoga načelnika nakon napada na njega u novinama. Ta je kritika na mjestu, jer se dio ljudi, osobito seljaka koji žive izvan Lovrana po okolnim brdima, “ohladio” od narodnjaka. Naime, pobijedivši Talijane na izborima, Dujam je htio dokazati da će Lovran i dalje biti u znaku ljepote kao i za prijašnje vlasti. Dao je urediti gradić, svoju *malu Atenu*, kako mu spočitava Baldo, a sasvim je zanemario zaleđe, seljake koji su živjeli u vrlo teškim uvjetima, te Dujam postupno gubi njihovu naklonost. Istovremeno jača katolički pokret predvođen mladim kapelanom, uz parolu “prije vjera, onda narod”, pa

Milana. Klerikalci usvojili prijedlog i svom se žestinom dali na posao, da ga ostvare. Mi – takozvani liberalci – digli smo kuku i motiku, da se ta monstruoza nakana već u zametku osujeti. Kao glavni argument služila nam je stara i nikada ne demantirana riječ naših narodnih svećenika, nepomirljivih Antirimljana: nema talijanskog popa, u kome ne bi drijemao neki rimski imperijalist! Otada nije prošlo ni punih dvanaest godina i već se pokazalo, da su baš ti talijanski Salezijanci – naročito oni u Trstu – bili najprepredeniji agenti jadranskog iredentizma. Našem odlučnom, bezobzirnom nastupu ima se zahvaliti, da je onaj nepomirljivi atentat na zdrav razum našega naroda u Istri u pravo vrijeme spriječen.” (str. 231).

mjesni župnik pop Frane, također stari narodnjak, iz biskupije dobiva zapovijed neka “svoje djelovanje udesi tako, da ono bude u posvemašnjem skladu s uputama, instrukcijama i intencijama mladoga dušobrižnika...”, što znači da crkvene vlasti podupiru kapelana. I narod sve više pristaje uz mladoga kapelana koji je “borbeni i žučljivi predstavnik ‘vojujuće crkve’” (str. 25) Jedina su alternativa liberalno orijentirani mladi, odnosno grupica mladića okupljena oko Petra Medenića koji vidi opasnost u jačanju klerikalizma, ali i mane starih narodnjaka koji više nemaju snage da bi se održali na vlasti. Car taj sukob ostavlja nerazriješenim – Dujam je žrtva i političkih prilika i osobne nemoći da se suprotstavi zetu.

Treća je razina romana ona obiteljska, kroz koju kompleksnije promatramo društvenu i političku situaciju. Ta privatnost Caru nije toliko bitna, iako tek u okrilju doma likovi postaju životni. Oni i funkcioniraju na opreci privatno – javno. Dujam je u svoje vrijeme bio dobar političar, ali ne i dobar domaćin:

“Stari Dujam nije o kućnim stvarima vodio nikakva računa, već je puštao, da sve ide ‘svojim tijekom’. Zato je sve svoje sile trošio u drugo, u ono što ne ‘nosi’: u razne ‘ideale’ i njima slične fantazije. Tako ga već u mladosti sasvim zaokupile ilirske sanje i poleti, a evo i u starim godinama hrvatski istarski narodni pokret povukao ga u vatru protiv gospodara u zemlji i na općini – protiv Talijanâ. Pod starost zapadne ga i čast prvoga građanina, što mu je sve donijelo mnogo slave, ali vrlo malo grošâ.

A kuća je i drugačije stradala. Ređina, Dujmova žena, nije zapravo nikada držala ni dva kućna ugla. Kad je ono s nekakvim tuđincem odmaglila u svijet i ostavila muža s dvoje nejake djece, popusti i to posljednje uporište i kuća se nagnu sasvim. Načelnik je to vidio i nije vidio. Mislio valjda: doći će mlađi, pa neka se oni vrte i natežu kako najbolje znaju i umiju.” (str. 9) Dujam zapravo zatvara oči pred kućnom stvarnošću i očito se od intimnoga, privatnoga poraza oporavlja javnom djelatnošću, no piščeva analiza to nije obuhvatila. Bitno je ono javno, društveno, “prema van”, i to je ono što Dujma najviše brine: “-Starost sam dočekaao bez mrlje i prijekora, cijeli život trudio sam se pošteno i kao crv neumorno za jednu dobru i lijepu misao... Pa evo: sve u ništa! Ode ime, ode čast, a što još ostane bit će žigosano zauvijek...” (str. 14)

Prepredeni Baldo, koji ne preže ni pred čim, upućuje Dujma na presudnu činjenicu

koja se kao lajtmotiv provlači cijelim romanom i zbog koje Dujam javno ne raskrinkava zeta: “-I tako smo svi pomalo krivi, i pravo je da svi pomalo i odgovaramo. Svi – **svi smo jeli!**” (str. 16, istakla I. S. K.)

Za Dujma to znači: i ja sam jeo, i ja sam lopov. Kada starijoj kćeri, Baldovoj ženi, govori da Baldo mora na sud ako ne vrati novac, ona i ne pomišlja da je to jedino rješenje, te spočitava ocu istim riječima kao i Baldo: “-Svi smo jeli!” Car se stoga i zadržava na tom momentu: “Najviše ga je porazio njezin glas, pa onaj pogled, uopće sveukupni izražaj lica. To nije više bila ona njegova prvorodena miljenica, već kao da je odjednom iz nje iskrsla ona druga – ona nevrijednica, vjerolomna žena, da još jednom porugljivo zareže na nj, kaošto je režala, otkad mu se pripela na vrat. Kaošto je maloprije vidio kćer, onakva mu je pred očima i mati, tvrda, bez osjećaja, grubo sebična...

‘On će sa svim, što zna, pred sud’ i ‘svi smo jeli...’ te užasne riječi i glas, kojim ih je izrekla, i kretnje, kojima ih je popratila – sve je to naslijeđeno, materino, mračno – talog je to, što će u odsudnom času prevaliti sve druge misli, nadjačati sva druga čuvstva – i kaošto mu je jednom, iza prvog iskušenja, okrenula leđa mati, tako će mu ih okrenuti i kći, tek što se pokaže zgoda da bira između njega, rođenoga oca, i muža nitkova.” (str. 31)

Tim nas nagovještajem Car priprema za ono što će se dogoditi. Dujam postaje marionetom u rukama bezobzirnoga zeta koji ga povlači iz gore u težu situaciju. Dujam, razapet između osjećaja časti, poštenja s jedne strane i nade da će zet ipak vratiti novac, postaje sudionikom novih prijevara te pristaje da se ponovo kandidira za načelnika općine.

Drugi je motiv koji suprotstavlja Dujma i Balda, a provlači se cijelim romanom – prodaja staroga groblja Nijemcima koji tu misle izgraditi *veličanstvenu zgradu*, “*monumentalni Kursalon*”. Iz razgovora Dujma i Balda izvire dvije oprečne, suprotstavljene logike: “Trebalo bi ipak dokazati svijetu, da čini ludo, što se opire prodaji. Mrtvi treba da ustupaju mjesto živima, na tome i postoji svijet. Tako je svuda, pa bi moralo da bude i u nas. Pa to na kraju krajeva traže i interesi općine i grada. Nije li grehota, da ono mrtvo polje stoji ondje pusto, besplodno, zapušteno? Ne bi li tisuću puta pametnije bilo, da se prometne u živo i veselo stjecište strana i otmjena svijeta, koji će...

...gaziti po kostima naših pređa, kao i ti po ovoj starosti mojoj – uleti Dujam žestoko, kao

da je nešto prslo u njemu.

Za ono mrtve zemlje – nastavi Baldo ne promijenivši ni glasa ni izražaja – općina bi primila koju stotinu fjorina... Zamisli, što bi se tim novcem moglo sve uraditi. Čudesu!

Šuti! – prekide ga starac. – Zar ti nije dosta, što od živih nemam mira? Hoćeš, da me još i mrtvi gone.” (str. 175-176)

Dotakao se ovime Car teme koju će u više navrata razrađivati – prodaje zemljišta strancima. U romanu sukob Dujma i Balda oko prodaje staroga groblja znači i borbu za očuvanje domaćega, tradicije, korijenja, onoga što pojedincu daje identitet. Tako je Dujam uspio otrpjeti sve Baldove smicalice, ali na kraju romana, kada već zna da je Baldo pobjegao ne vrativši u blagajnu novac koji je dobio kao proviziju pri posredovanju u prodaji groblja, Dujam prolazeći mračnom ulicom čuje da su prosute kosti koje su prenošene sa staroga groblja i vidi kako iz njih rastu kosturi, a jedan “kao da reži na nj: ‘Ovako će đavo i tebe tresti!’”. Došavši nekako do župnikova stana, i tu vidi kosture, a među njima lik svog najvećeg političkog protivnika Sodića, koji kao da mu dovikuje: “Udri lopova!”, nakon čega Dujam umire.

Lik Dujma Car je dao dosta kompleksno, ali nedostaje potpuni odmak, tako da često osjećamo piščevu sućut, izvjesno žaljenje za svijetom koji pomalo nestaje, a predstavlja ga upravo stari načelnik. Već je naglašeno da Car nerijetko bolje razrađuje likove od kojih je emocionalno odmaknut, i to osobito negativne. Oni su životniji te češće prerastaju u tipove nego pozitivci. Ta se tvrdnja može u potpunosti primijeniti na lik Balda. Lj. Maraković primjećuje da je Baldo “najplastičnije ocrtana ličnost”¹⁷⁶. Pokažimo to na jednoj situaciji iz romana.

Baldo odlazi k majci iako zna da od nje ne može dobiti novaca. Putem uočava da je kapelan pridobio podosta ljudi i da je Dujam osjetno izgubio ugled među seljacima. Mati mu se nije obradovala – nakon smrti mlađega sina u Južnoj Americi ona je neutješna, a Baldo ne mari ni za nju kao ni za pokojnoga brata. Zamjera joj što ni unučicu nije nikada vidjela. Kad je Baldo zaspao, Kate pođe u njegovu lisnicu i nađe fotografiju djeteta, te s njom u ruci zaspi uz ognjište. Ujutro je Baldo pomislio da mu je mati htjela uzeti novac,

¹⁷⁶ Ljubomir Maraković, *Tri knjige o Istri*, U: *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb 1927., br. 1, str. 44.

uvrijedi je riječima, te shvativši da je gledala fotografiju, postišen i ljut odlazi od nje, a pisac opisuje taj odlazak: “Za njim se vuklo slabašno, prljavo pseto, stari Moro.

Marš! – prodera se na nj Baldo.

A kako ga je pseto onim svojim krmežljivim, napola ugaslim očima začuđeno gledalo, on dignu na nj nogu pa ga, onako gnjevan, gurnu u jedna staračka rebra tolikom snagom, da je živinče od boli strašno jauknulo.

Neko je vrijeme stari Moro stao na mjestu i objesivši glavu i rep pokunjeno gledao za svojim mladim gospodarom. Kad se, malo zatim, teško premećući noge, dovukao u kuću i legao do nogu svoje gospodarice, neprestano je k njoj podizao svoje mutne oči, u kojima je plakala nekakva tupa bol. Ali Kate svoga staroga čuvara i ne vidi i ne čuje; bez misli i bez čuti ukrutila se starica na rubu svoga opustjelog ognjišta...” (str. 75)

U ovakvim je opisima Car najbolji – nema u starici unutrašnje borbe, nema ničega, ona čeka smrt, a i s Baldom je načistu – od njega ne može ništa očekivati. A Baldo je beskrupulozan prema svima – od Dujma preko Marije i majke mu, pa do jadnoga psa – prema svima se odnosi bez imalo čuvstava, jedino sebe žali i jedino mu je vlastita sudbina bitna. Tu je Car uspio donekle iskoraknuti u kreiranju negativca – on je domaći čovjek, priznat u narodu, ali “karakterno niš koristi”, što su svi njegovi bližnji i osjetili. Kada ga upravitelj “Südstranda” (Južne obale), odnosno “Društva za promicanje blagostanja u Lovranu i okolici” podsjeća na njihov dogovor o prodaji staroga groblja toj njemačkoj udruzi, Baldo vidi u proviziji koju će dobiti dođe li do prodaje mogućnost izbavljenja od dugova, te svim silama nagovara Dujma da se ta parcela proda. Car upravo u njihovoj argumentaciji za i protiv prodaje groblja suprotstavlja i dva pogleda na svijet.

Književna je kritika uglavnom iznosila prigovore na taj Carev roman ističući naglašenu tendencioznost, patetiku i neuvjerljivost dijaloga, no bilo je i pohvala poput one B. Novakovića da je to u cjelini uspio dokument koji oslikava nacionalno nesretnu Istru¹⁷⁷. Složili bismo se s onim dijelom kritike koja vidi pomak, odnosno odustajanje od crno-bijeloga kontrastiranja domaćega i stranoga, tako da i “domaći” u ovom romanu mogu biti loši poput Balda i novoga kapelana.

¹⁷⁷ Boško Novaković, *Dva romana (...)*, U: *Letopis Matice srpske* 1927., knjiga 312, svezak 2-3, str. 438.

I roman *Nove borbe*, objavljivan u zagrebačkom *Savremeniku* (1908) u nastavcima, poput drugih Carevih djela, nije u vrijeme nastanka bio dostupan čitateljskoj publici za koju je pisan – Istri i njezinim žiteljima. U to je doba tema koju Car razrađuje u romanu više nego aktualna, pa naglašenu tendencioznost romana treba promatrati upravo u funkciji raskrinkavanja pojedinih predstavnika katoličkoga pokreta, kojima je na prvome mjestu interes crkve, a ne naroda. Car istupa kao Istranin koji razračunava s prijetećim idejama koje ugrožavaju nacionalne interese istarskih Hrvata. Moravši se opredijeliti između staroga, čiji je predstavnik narodnjak Dujam, i novoga, koje s jedne strane predstavlja kapelan zastupajući ideje klerikalaca, a s druge strane i socijalistički orijentirani mladi, Car je na strani mladih koje simbolično “pomiruje” sa starim Dujmom. Da su Istrani tada, 1908. godine mogli čitati *Nove borbe*, pretpostavljamo da bi recepcija romana bila izuzetna.

Slična je situacija i s književnom kritikom, naime ona se oglasila tek 1927. godine kada je roman tiskan u Beogradu, pa se zapravo osvrće na roman istrgnut iz konteksta zbivanja iz kojih je iznikao. Upravo je stoga Lj. Maraković i mogao napisati: “Ovo je izdanje anahronizam već poradi toga, što pod imenom »novih« borba crta predratne prilike, koje su za Istru sada bespredmetne. Borbe se tamo među našim ljudima na žalost i sada vode, ali je g. Car baš svojim plitkim i površnim shvaćanjem stvari učinio slabu uslugu liberalnoj stranci, za koju se očito zagrijava. (...) A anahronizam je ovo djelo još više u literarnom pogledu, jer ni u čemu ne donosi prinove, štaviše, ono je jedno od najslabijih dosadanjih djela i samoga g. Cara.”¹⁷⁸ Naglasimo da Lj. Maraković pripada katolički orijentiranim krugovima, što je svakako pridonijelo ovako slaboj ocjeni.

Suvremenija književna kritika nastoji roman osvijetliti uzimajući u obzir vrijeme i prilike u kojima je nastao, kao i umjetničku komponentu romana, pa će M. Strčić konstatirati: “*Nove borbe*, dakle, jednostavno potvrđuju dvije istovremene društvene i književne razine u Hrvatskoj: trilogijom istarskih romana iz toga vremena Car se priključuje razini Hrvatske kao cjeline, a s *Novim borbama* društvenom i književnom specifikumu Istre. Stoga u *Novim borbama* ima naglašene tendencije i jednostranog oslikavanja pojedinih likova (politički protivnici), mada je Car upravo u tome romanu inzistirao na psihološkom

¹⁷⁸ Ljubomir Maraković, *Tri knjige o Istri*, u: *Hrvatska prosvjeta*, br. 1, Zagreb 1927., str. 44.

pristupu (vrlo uspjeti i razrađeni lik staroga narodnjaka Dujma).”¹⁷⁹ Sličnog je mišljenja i A. Rojnić, koji još dodaje da roman 1926. nije *bio tako neaktuelan*, objašnjavajući da podjela na *klerikalce* i *liberalce* još nije bila sasvim izglađena, iako je kritika toga doba pod novim borbama htjela vidjeti borbu protiv rastućega talijanskoga fašizma u Istri. Mišljenja smo da bi se roman u kontekstu vremena u kojemu je nastao trebao “priključiti” trilogiji istarskih romana, jer se posvema uklapa u Carevo slikanje društvenih i političkih prilika liburnijskoga primorja, te da bi se moglo govoriti o tetralogiji istarskih romana.

U ovome stvaralačkome razdoblju pratimo Cara od samih početaka. Prvi se put pojavljuje u književnosti početničkim radom 1888. godine, te nastavlja objavljivati niz pripovijetki u preporodnome duhu, kakav je gajila i ostala književnost koja nastaje u Istri do kraja stoljeća. Naime, javivši se u drugoj fazi narodnoga preporoda (1870.-1900.) u Istri, Car zastupa ideje toga pokreta, s nacionalnim i prosvjetiteljskim temama u prvome planu. Pripovijetka *Očalin* (1898.) prva je u Carevu opusu bez eksplicitno istaknute teze kojom Car pokazuje kako umije biti piscem kada opisuje sudbinu marginalca te kada tema nacionalnoga nije u prvome planu.

Postupno sazrijevajući kao pisac, na prijelazu se stoljeća javlja romanom *Pusto ognjište* (1900.), prvom većom prozom s temom propadanja jedrenjaka, a s njima i domaćega čovjeka, no prevagnule su sentimentalno-romantičarske dionice romana, što ga čini bližim trivijalnoj literaturi.

Drugi Carev roman *Usahlo vrelo* (1904.) tek je nešto bolji i korak je dalje prema trećem, najboljem romanu toga razdoblja, *Iza plime* (1913.), kojim Car zaokružuje svoje romaneskno viđenje Istre s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Uz trilogiju istarskih romana Car u nastavcima objavljuje roman *Nove borbe* (1908.), nastao pod imperativom aktualnoga društvenoga trenutka u Istri, kada Car progovara o jačanju klerikalnoga pokreta i slabljenju

¹⁷⁹ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna II*, Istarska naklada, Pula 1985., str.85.

tada već pomalo starih narodnjačkih ideja. Roman je to s jasno izraženom tezom, ali uočavamo i psihološki pristup nekim likovima; valja konstatirati da zapravo s trilogijom čini cjelinu.

Tijekom cijeloga razdoblja uočavamo u Cara svjesno opredjeljivanje za književnost kao sredstvo nacionalne i političke borbe. No, izrastajući iz središnjega razdoblja preporodne književnosti u Istri, Car u razdoblju do 1917. postaje najboljim piscem što ga je dao preporod u Istri, nadržavajući ujedno preporodne ideje. U prilog toj tvrdnji možemo navesti i zbirku pripovijedaka *Starci* (1917.) kojom su obuhvaćene najbolje pripovijetke, iako ne i sva tematska područja koja je Car "otvorio" slikajući društvene i političke prilike te sudbine ljudi liburnijskoga kraja. Romanom *Iza plime* i zbirkom *Starci* Car je pokazao da se umije emancipirati u književnome smislu i dostići estetsku, a ne samo utilitarnu razinu.

Uz navedene, kada je riječ o Caru i Istri, moramo uočiti još neke determinirajuće činjenice. Naime, Car djeluje u Istri, piše za Istrane, ali većinu svojih radova objavljuje u časopisima koji njegovu, istarskom čitatelju, nisu dostupni. Problem recepcije Carevih djela u Istri ostat će dominantan sve do kraja Drugoga svjetskoga rata. Nasuprot tome, dostupan je i publici i kritici u centralnom, glavnom tijeku hrvatske književnosti, koja je usmjerena prema nastupu moderne, s potpuno različitim društvenim i kulturnim ozračjem, pa je razumljivo da Cara doživljava kao anakronu pojavu.

Izdvajamo nekoliko opaženih zajedničkih odrednica Careve književne produkcije u ovome razdoblju:

- Izrazita je **didaktičnost** potencirana osobito u pripovijetkama. Proizlazi ona i iz Careva poziva, iako nije dugo učiteljevao, ali i iz duboko ukorijenjene potrebe za prosvjećivanjem, koja je svojstvena svim preporodnim piscima. Kroz pripovijedanje uvijek nastoji i podučiti, a temu učitelja doživljava kao svoj estetski i etički imperativ, iako valja primijetiti da tu temu uglavnom nije uspio "izdržati".
- **Konzervativizam** se također iščitava iz djela nastalih u ovome razdoblju, a zamjetan je ponajprije u pogledu odnosa spram mladih. Često suprotstavlja starije koji su "štedljivi i radini" spram rastrošne mladeži, a tako i težinu obavljanja mornarskih poslova na jedrenjacima u odnosu na mlade koji plove na parobrodima i ne znaju što je "pravi

mornarski kruh”. Uočeno je da su svi likovi mornara “bivši”, isluženi mornari, koji su plovili u ono *lijepo doba*... No, Car je konzervativan, rigidan spram svega novoga – urbanizacije, modernizacije brodarstva, modernijega načina života uopće, što se može tumačiti i njegovim sjetnim pogledom na prošlost, na neko bolje doba kada njegov narod nije bio nacionalno ugrožen. Tek se ponegdje uspijeva “odmaknuti” i vidjeti nešto svjetliju budućnost, npr. u drami *Zimsko sunce* (brakom Jelke i Kamila) i tek dijelom u romanu *Nove borbe* (pomirenje staroga narodnjaka Dujma i mladoga Petra Medenića).

- **Senzibilitet za obiteljske teme** izražen je u većini djela. On zamjećuje autoritarnu obiteljsku atmosferu primoraca, podčinjavanje volji starijih, te vrlo konzervativni odgoj, osobito ženske djece.
- **Značajno je mjesto žene** u većini djela, pa su žene¹⁸⁰ počesto glavni protagonisti, junakinje, što se u prvome redu odnosi na trilogiju romana i neke pripovijetke.

Promotrimo li Carevo mjesto s aspekta književne povijesti, složili bismo se s M. Strčić koja konstatira da je Car u ovom periodu “(...) svojim romanima želio preskočiti barijeru kojom je Istra na književnom polju bila ograđena od svoga književnog centra; s druge strane, smješteni u uže granice književne sfere u Istri, ti Carevi romani potvrđuju općenito sazrijevanje istarskih književnih prilika za ulazak u novu fazu, bez isključivosti nacionalno-političkog angažmana.”¹⁸¹

¹⁸⁰ Usudujemo se reći da je u Carevu životu najprije dominirala majka, jer je otac bio pomorac, što se razaznaje iz autobiografskih proza, a potom oženivši se Emom i pridjenuvši imenu “dodatak” Emin, dokazuje Carevo uvažavanje i poštivanje žena.

IV. DRUGO RAZDOBLJE U CAREVU STVARALAŠTVU OD 1918. DO 1945.

A. POVIJESNI KONTEKST

Teško je nekom godinom “razdijeliti” Carev opus, no, ovdje smo se odlučili za 1918. godinu, godinu završetka Prvoga svjetskoga rata, jer je ona prijelomna zbog više razloga. Ponajprije stoga što je završetak rata trebao Carevu kraju, odnosno Istri i liburnijskome primorju, donijeti toliko priželjkivano oslobođenje od vladajućega talijansko-talijanaškoga sloja, te konačno sjedinjenje s Hrvatskom. No, rat je donio samo kraj Habsburške Monarhije, donio je stradanja i patnje, glad, ali toliko žuđenih promjena nije bilo.

Već je obznanjivanjem tajnoga Londonskoga ugovora 1915. godine bilo jasno da se Italija ne odriče Istre, štoviše, Italija je prelazak na stranu Antante “naplatila” hrvatskim zemljama, Istrom, jadranskim otocima i dijelom Dalmacije, kasnije samo Zadrom. Stoga je i oduševljenje Istrana i Primoraca svršetkom rata i padom Monarhije, koju su zvali

¹⁸¹ Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna, II.*, navođeno, str. 83.

"Tamnicom naroda", vrlo brzo bilo grubo presječeno. U tijeku raspada Monarhije, Istra je ušla u sastav Države SHS, sjedište koje se nalazilo u Zagrebu, a ta je država preuzela i austrougarsku ratnu mornaricu u Puli. Diljem Istre osnovana su narodna vijeća i narodne straže koje su bile zadužene za održavanje reda. No, ubrzo je u Istru, sve do Kastva, ali i u Rijeku, stigla talijanska vojska – najprije pod izgovorom da kao jedna od sila pobjednica skrbi za red, a zapravo s jasnom nakanom da realizira "londonsku trgovinu".

"Po sklopljenom i formalnom primirju između Antante i Austro-Ugarske monarhije, trećeg novembra 1918. godine, nakon potpunog rasula austro-ugarske vojske, okupirala je Italija u ime Antante, a naglašavali su radi održanja reda, područje navedeno u uvjetima primirja koje se poklapa sa područjem koje je imalo pripasti Italiji po tajnom Londonskom paktu od 26. aprila 1915. godine..."¹⁸²

Nedugo nakon toga započinje teror nad svima koji su mislili hrvatski. Talijanskim je okupatorima, naime, trebalo vrlo malo vremena da shvate da nisu dobrodošli, mada su se u početku trudili "kupiti" poslušnost domicilnog stanovništva. Uskoro su se prema Rijeci, Sušaku (prihvatni centar se nalazio na Sv. Ani, današnja Gornja Vežica) počele slijevati kolone izbjeglica iz Istre i Kastavštine, a odatle su dalje dalje najvećim dijelom upućivane prema Karlovcu. Izbjeglički val trajao je desetak godina, ali nisu svi uspjeli izbjeći.

"Sve što se je i malo isticalo u javnom radu, pa tako i kod službenog dočeka talijanskih trupa kao antantinih trupa, ukoliko nije uspjelo na vrijeme da uteče u slobodnu Jugoslaviju, strpano je u zatvore i logore, odvedeno je na Sardiniju i inače po Italiji, pa internirano. U internaciji neki oboliše i nakon povratka kući podlegoše bolesti koju navukoše u internaciji – kao Kastavac učitelj Franjo Jelušić – a drugi još pate od bolesti i jada u internaciji... Kratko vrijeme držane su zajedničke straže narodne straže i talijanske vojske, ali uskoro razoružase narodnu stražu. Vodje narodnog vijeća i straže pohvatali su i pozatvarali, u koliko im nije uspjelo da uteknu".¹⁸³

Paralelno s okupacijom Istre i Kastavštine, u Italiji nastaju i prve organizacije ultradesničara – "fascio", a upravo su njihovi pripadnici, koji su odmah došli i u Istru (vrlo su aktivni bili u iredentističkoj organizaciji "Trento-Trieste", unutar koje je dobrim dijelom

¹⁸² *Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti*, Zbornik, Kastav 1931., str.90.

isplanirana D'Annunzjjeva riječka operacija) ili se ovdje među prvima organizirali, bili osobito okrutni u proganjanju neistomišljenika, osobito pripadnika drugih nacionalnosti, prije svega Hrvata i Slovenaca.

Odmah nakon pada Monarhije formirano je i u Rijeci najprije Narodno vijeće Države SHS, a potom i talijansko-talijanaško Nacionalno vijeće. Vojnici Jelačićeve regimente, smješteni u vojarni na Školjiću, nakon jednoga su incidenta oko hrvatske zastave razoružali ostatke mađarske policije u gradu. Iz zatvora su pušteni na slobodu zarobljeni srpski vojnici, njih stotinjak, koji su zajedno s građanima Rijeke formirali narodnu stražu. No, paralelno, na poticaj talijansko-talijanaškog Nacionalnog vijeća, kojemu je na čelu bio Grosich, a u organizaciji Ivana Hosta – Ventura (rođenog u Hostima, današnji Pehlin) i drugih članova organizacije talijanskih dragovoljaca, koji su se od 1915. godine borili na strani Italije na talijanskom frontu, formira se i “Riječka vojska – Esercito fiumano”. Nakon priznanja Jugoslavije, Versajskim ugovorom, u Rijeci napetost prerasta u otvorene sukobe. “Riječke večernjice – Vespri Fiumani” predstavljaju seriju provokacija i incidenata u kojima iredentisti, fašisti, ali i pripadnici regularne talijanske vojske nastoje izazvati kaos u gradu, prije svega napadajući Hrvate, ali i francuske vojnike, koji se trude održavati mir.

Talijanska literatura na svoj način opisuje te događaje: “Prvi incidenti zabilježeni su 29. lipnja (1919.) kada su francuski vojnici ulicama slavili Jugoslaviju; 2. srpnja francuski su vojnici, pijani, potrgali dvije rozete u bojama talijanske zastave s grudi dviju djevojaka. Narod¹⁸⁴ je reagirao nasilno, napadajući francuske vojnike po mnogim djelovima grada i provalivši u Hrvatsku čitaonicu, unatoč intervenciji talijanske vojske. Nemiri su nastavljeni 5. srpnja kada je bilo i pucnjave, bačeno nekoliko ručnih bombi i zabilježeno nekoliko ranjenih.

Najteži su incidenti zabilježeni 6. srpnja kada je došlo do pucnjave kraj francuskih magazina u luci Baros. Talijanski mornari s brodova Emanuele Filiberto, Dante Alighieri i San Marco uključili su se u pucnjavu. Na francuskoj je strani zabilježeno devet mrtvih i 11 ranjenih, a na talijanskoj strani svega tri ranjena mornara.”¹⁸⁵ Tim je povodom Rijeku

¹⁸³ Navođeno, str. 91.

¹⁸⁴ Talijanski povjesničar Gerra ovdje misli na protalijanski dio Riječana.

¹⁸⁵ Ferdinando Gerra, *L'impresa di Fiume*, prvi dio, Longanesi, Milano 1974., str. 61. (Prevela I. S. K.).

morala napustiti jedna pješačka postrojba talijanske vojske, čijih se sedam časnika zavjetovalo u Roncchiju, nedaleko Monfalconea da će se vratiti i osvetiti. Stvorena je tako jezgra iz koje će 12. rujna iste godine nastati “ekspedicija” što će ju voditi Gabriele D’Annunzio (dvanaest kamiona s oko 160 legionara i arditata kojima će se nedaleko od Matulja priključiti i četiri oklopna vozila, a putem i desetak tisuća talijanskih vojnika) za osvajanje Rijeke. Počet će tako riječka “d’annunzijada”, iz koje će najprije nastati Riječka država, a pritom će konačno 1924. godine Rijeka biti anektirana od Italije.

Sve to vrijeme Hrvati Istre i Rijeke nisu se mirili s besramnom trgovinom njihovom zemljom, ali i njihovim životima. Najprije je u Puli 1920. godine izbio radnički generalni štrajk, potom je, 1921. godine uslijedila seljačka buna na Proštini, nastavljena formiranjem rudarska Labinske republike, ugušene u krvi zajedničkim djelovanjem talijanske vojske i tada već formiranih odreda fašističke milicije.

Do 1929. godine sve su slovenske i hrvatske gospodarske, kulturne, političke i prosvjetne institucije u Istri i Rijeci bile zabranjene. Fašisti su zabranili i uporabu hrvatskoga i slovenskoga jezika u javnom životu, talijanizirana su imena i prezimena, toponimi. Na dražbama se prodaju imanja hrvatskih seljaka, a zadržava se i kolonat(!). Istrani uvelike emigriraju, najviše u Jugoslaviju, ali i u prekomorske zemlje, a na njihovo mjesto fašistička vlast naseljava građane s Apeninskoga poluotoka.

Izbjegli se Istrani organiziraju u Hrvatskoj, izdaju glasila, šire antifašističku ideju. U samoj Istri stvarane su organizacija TIGR-a (Trst, Istra, Gorica, Rijeka), čiji pripadnici 1929. godine izvode oružanu akciju, sa željom da pokažu cijelom svijetu nepravdu počinjenu nad Istrom i njezinim hrvatskim i slovenskim življem.

Djelovanje izbjeglih Istrana u tadašnjoj Hrvatskoj i u ostalim dijelovima Kraljevine Jugoslavije, ali i organiziranje ustanka 1941. pod ljevičarskim i antifašističkim naznakama u samoj Istri, rezultiralo je pravom provalom snage antifašističkog pokreta odmah nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. godine. U samo dva dana, do 11. rujna cijela je Istra, osim Pule, Vodnjana i Brijuna oslobođena, a na ustanak se diglo desetak tisuća Istrana – Hrvata i Slovenaca, ali i Talijana, antifašista. Tih je dana (13. rujna) u Pazinu održano i zasjedanje Okružnoga narodnooslobodilačkoga odbora za Istru, na kojem je donijeta odluka o

sjedinjenju Istre s maticom Hrvatskom, čime je prekinut talijanski suverenitet nad Istrom.

Ustanak je u Istri brutalno ugušila njemačka vojska, spaljena su mnoga sela, osobito na Ćićariji, oko 5000 ljudi odvedeno je u logore, mnogi su pobijeni na masovnim stratištima (selo Lipa, Dane, Vela i Mala Učka...). No, kraj je tuđinske vlasti ipak bio blizu, u završnim je operacijama tijekom Drugoga svjetskoga rata oslobođena cijela Istra, uključujući i Trst.¹⁸⁶

¹⁸⁶ O povijesnim činjenicama za Istru korištena je *Knjiga o Istri*, Zagreb 1968.

B. KNJIŽEVNA DJELATNOST

Osim opisanih povijesno-političkih činjenica koje determiniraju život kraja u kojem Car živi, razlog je da se s 1918. godinom razgraniči njegovo stvaralaštvo svakako i u tome što je zbirkom pripovijedaka *Starci* 1917. godine na neki način sumirana dotadašnja njegova literarna produkcija. Naredne, 1918. godine Car objavljuje prvi povijesni roman *Pod sumnjom*, što je novost u njegovu stvaralaštvu, te nastavlja s objavljivanjem pripovijedaka u periodici koje se ipak donekle razlikuju od prethodno objavljenih.

Nadalje, važne su i neke životne činjenice koje određuju Carev književni rad, jer on je organski vezan s krajem u kojem živi, a ono što se događa u Istri i Rijeci te njegov društveni angažman dovode do toga da mora u izbjeglištvo. Važan je i biografski podatak da Car od 1918. živi u emigraciji u Rijeci, Bakru i Kraljevici, gdje djeluje politički aktivno u krilu Narodnog vijeća. Godine 1921. vratio se u Opatiju, odakle ponovo mora, zbog osobne sigurnosti, otići 1928. godine, preživjevši sve do 1945. u izbjeglištvu u Sušaku. Za njega su to teške godine pune nostalgije, čeznutljivih pogleda uperenih prema Opatiji, Lovranu i *krasnoj gori Učki*.

1. PRIPOVIJETKE OD 1918. DO 1941. GODINE

I u ovome razdoblju Car nastavlja s opsežnom pripovjedačkom produkcijom – objavljuje preko osamdeset pripovijetki, od kojih šezdesetak po prvi put, a dvadesetak ih je pretiskano, najčešće samo s promijenjenim naslovom. Najviše objavljuje u splitskoj *Jadranskoj straži*, zatim u časopisima koji izlaze u Zagrebu (*Književni jug*, *Savremenik*, *Mladost*), Trstu (*Pučki prijatelj*, *Istarska riječ*), zatim Sušaku, Sarajevu, Beogradu, Novome Sadu... , a suradnik je i raznih kalendara. Činjenica da pripovijetke koje je objavljivao između dva rata nisu u tom razdoblju tiskane u zbirci, upućuje na društvene okolnosti ali i na činjenicu da njihova kvaliteta nije zamjetna. Na pripovijetke tiskane do 1927. godine osvrćemo se tek naznakama jer su tematski vrlo raznorodne, pa bi bilo teško svrstati ih u tematske krugove, a ne izdvajaju se ni kvalitetom. Pripovijetke koje objavljuje nakon te godine prepričavaju mornarska iskustva pa ih izdvajamo u posebnu cjelinu, uz manji broj pripovijetki koje smo objedinili podnaslovom *Ostale pripovijetke*.

1. 1. PRIPOVIJETKE OD 1918. DO 1926.

Car nema pripovijedaka s ratnom tematikom, osim već prethodno spomenutih *Zvonareva kći* i *Drugo svijetlo*, koje se samo posredno i uvjetno odnose na posljedice rata. Pripovijetke koje nastavlja objavljivati u poratnome razdoblju tematski su slične upravo tima dvjema, sve do 1927. godine kada počinje objavljivati seriju pripovijedaka o pomoračkom životu.

U pripovijetkama objavljenima 1918. godine prvi put susrećemo u Cara pesimističko ozračje. Već je u prethodnoj fazi upozoreno na motiv smrti u njegovim djelima, ali naglašeno je da usprkos tome nije bilo pesimizma. Sada se događa suprotno – likovi ne umiru, ali Car ne može zatomiti pesimizam i razočaranje, koji su bili očita posljedica političkih događaja u Istri i s Istrom, a postupno su obuhvatili najprije njega osobno, a potom i njegova djela.

Tako je ratno ozračje prisutno u pripovijetkama *Ne dolaze...*¹⁸⁷, *U kavezu*¹⁸⁸ i *Strah*¹⁸⁹, uz dominantan **osjećaj bezizlaznosti izazvan upravo ratnom atmosferom**. U prvoj pripovijetki Car donosi svoje viđenje djelovanja Riječke čitaonice, ili *Stare Garde* koja je u početku bila *litica, kula, bedem protiv tudjina*, postavši potom stjecištem *ćakula*, a od izbijanja rata čitaonica je i zatvorena. U prethodnome periodu Car ne bi mogao ispisati takve rečenice o Hrvatskoj čitaonici. Kroz lik staroga učitelja kojemu se čini da nema izlaza iz beznađa, i da je pedeset godina njegova prosvjetnoga rada izgubljeno u nepovrat, progovara sam pisac. Nikada još Car nije tako rezolutno “pokapao” nade, uvijek kad su

¹⁸⁷ *Književni jug*, Zagreb 1918.

¹⁸⁸ *Književni jug*, Zagreb 1918. Car varira poznatu poredbu ptice i pjesnika primjenjujući je na svoje šutnje u ratnim uvjetima, pa iako nije rekao ništa novo iščitavamo piščev bunt spram stvarnosti koju ne može promijeniti.

¹⁸⁹ *Književni jug*, Zagreb 1919.

jadni siromašni učitelji bivali obespravljani, vjerovao je u bolje sutra svoga naroda koje mora doći. Učitelj Lazarić u poznim osamdesetim godinama više nema iluzija ni nade, a nema je čini se ni Car – težina ratnih neprilika nije ostavila mjesta optimizmu. Dva posljednja ostarjela izdanka *Stare Garde* ne dočekuju nikoga, nema nade da bi se stara, iz njihove perspektive gledanja, dobra vremena, mogla vratiti. Ono što dolazi ne ulijeva nadu, već ustupa mjesto rezignaciji.

Promijenjen je Carev leksik i idejno polazište pripovijedanja. Milozvučne riječi, idila liburnijskih mjestašca, plakanje nad sudbinom likova ustupili su mjesto teškoj stvarnosti koju pisac opisuje ekspresionističkim gomilanjem riječi: *neka plamen slobodan gori, bukti, svijetli* ili *Pod velom opreza kriju strah, pod krinkom obzira kukavičluk – onda dolazi malodušnost, ravnodušnost, pa sebičnost, a najposlije i glupost*. To su revolt i pobuna, tu nema mjesta sućuti. Kompozicijski forma pripovijedanja ostaje ista – u uvodu likovi dolaze u čitaonicu, glavnina pripovijetke su sjećanja i pobuna protiv stvarnosti i na kraju likovi “odlaze”, dakle uobičajena Careva kompozicijska impostacija.

Tek je nešto drugačija pripovijetka *Strah* u kojoj je naglasak na **socijalnoj tematici** – opisuje glad koja vlada u primorju u ratno-poratnom vremenu, što se osobito osjeća u kući udovice s djetetom koja na rubu psihičkoga sloma pomišlja da se zajedno sa sinom baci sa stijene u more. Radnja je svedena na minimum, a opisima psihičkoga stanja maloga djeteta Car efektno upozorava na cijeli niz složenih društvenih problema. Sudbina Koste i njegove majke osuda je prilika, rata, vlasti, a tragičan kraj dokaz je da Car nema vizije o boljem vremenu, da ne može nadvladati pesimizam, jer mu prilike to ne dopuštaju te ne vidi rješenja.

Ta je pripovijetka vjerojatno pisana “u progonstvu”, kako Car naziva svoja prisilna izbjivanja iz Opatije, jer politička situacija ide od lošega ka goremu, a kraj rata ne donosi ovome kraju tako priželjkivano oslobođenje. Car će u *Autobiografiji* zapisati: “A onda – 4. studenoga 1918. – talijanska okupacija, dani neizrecivog razočaranja. Malo zatim moj bijeg na Rijeku, pa na Sušak, u Bakar, u Kraljevicu, gdje sam ostao do siječnja 1921., sveder na dužnosti pročelnika ‘Narodnog vijeća - Sušak’, u svakodnevnoj borbi za priključenje Istre

Jugoslaviji.”¹⁹⁰

U **autobiografskoj** crtici *Moj povratak*¹⁹¹ dominira uzbuđenje što ga pisac doživljava vraćajući se kući, u Opatiju, nakon trogodišnjega prisilnoga izbivanja. Mrazna je zimska večer, a pisac osjeća da ga motre neprijateljske oči: “Sat je poslije ponoći. Tamno je – ništa se ne vidi. I pusto i prazno. Teško idem: treća je već godina što nisam ovuda prošao.

Koliko događaja, muka i razbijenih nada! I porušenih snova! I sve to nosim još u sebi: i ovu zemlju i pogaženu braću moju – sve me to tišti i priginje, te idem kao čovjek, što mirno i bez otpora sklanja glavu svoju pod jaram odurni. (...) Uzmem prtljagu, **doteturam do vrata sav prignut i zgrbljen – ja, koji sam držao i dugo, dugo kao sunce Božje vjerovao, da ću se vratiti vedar, ponosan i svoj.**

Dome! Dome!

Moj dobri, moj stari dome!”¹⁹² (istakla I.S.K.)

Oporu atmosferu i težinu koju pisac nosi u sebi ne uspijevaju otkloniti uzvici radovanja domu. Car je u 51. godini svoga života, razočaran, ideali nisu ostvareni – preostaje mu samo bijeg u prošlost, što zamjenjuje nekadašnju vjeru u bolju budućnost.

Upravo je **bijeg u prošlost** obilježje preostalih triju objavljenih crtica iz 1921. godine, koje Car potpisuje pseudonimom Barba Šime; objavio ih je u podlisku *Pučkog prijatelja* pod skupnim naslovom *Za našu decu*¹⁹³, a u njima na najmlađe pokušava prenijeti svijetle tradicije borbe za nacionalno.¹⁹⁴

Tijekom 1922. i 1923. godine Car, kao ni prethodne dvije godine, zapravo nema pravih literarnih ostvarenja. Objavljuje i dalje crtice u *Pučkom prijatelju* i *Istarskoj riječi* u

¹⁹⁰ *Autobiografija*, u: *Nove borbe*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1949., str. 236.

¹⁹¹ *Savremenik*, Zagreb 1921.

¹⁹² *Moj povratak*, u: *Savremenik*. god. XVI., Zagreb 1921. str. 186.

¹⁹³ Svi su tekstovi toga doba u *Pučkom prijatelju* koji je izlazio u Trstu pisani ekavicom.

¹⁹⁴ *Stari barjaktar* (Sličica iz austrijskih vremena. *Pučki prijatelj*, Trst 1921.) idealizirana je slika narodne pobjede za kojom Car i dalje žudi, te vraćajući se u prošlost nastoji tu sliku prenijeti u stvarnost. Obvezatna imena – Kačić i Dobrila, simbolika trobojnice, starac koji okuplja djecu i pjeva *Zastave se naše viju* u idiličnoj seoskoj atmosferi davna su prošlost, ali i pripovjedački anakronizam.

U *Svetom Mikuli* (*Pučki prijatelj*, Trst 1921.) Car objašnjava djeci legendu o sv. Nikoli uz čakavsku narodnu pjesmu o tom svecu i poruku “Čuvajmo ove i sve druge narodne pesme. U njima živi duh naših starijih.” Pripovijetka nema literarne vrijednosti.

Stari Urban (*Pučki prijatelj*, Trst 1921.) opet donosi **socijalnu tematiku**. Vječna nepravda na koju su osuđeni siromašni i obespravljani i ovdje dominira – za Cara uobičajena, ali već potrošena tema, jer pripovijetka umnogome podsjeća na Tonovu smrt, jedino što eksplicitno upućuje na pristranost sudstva.

Trstu, te u zagrebačkoj *Mladosti*, ali sve bez veće literarne vrijednosti.¹⁹⁵

Godine 1924. Caru izlazi u *Istarskoj riječi* pripovijetka *Moje negdašnje zornice* – pretisak pripovijetke *Zornice* iz 1895. godine, a 1925. objavljuje pripovijetke *Vratile se vile*¹⁹⁶ i *Ljubičasti veo*¹⁹⁷, kojima tematski ostaje vezan za prošlost, ali i kvalitetniju pripovijetku *Mali Učkarić*¹⁹⁸ koja označava povratak **suvremenoj socijalnoj tematici**. Crtica je to o malom, siromašnom prodavaču ugljena s Učke koji je nepismen, a školovanje je njegova najveća želja. Učkarićevu situaciju Car konfrontira s gradskom djecom, pa kratkim dijalozima uspješno oslikava suprotnost sela i grada; no, pisac ne plače nad sudbinom Učkarića, već o teškoj situaciji progovara samo dijete. Ta je crtica primjer kako Car, kada ne teži suvišnom objašnjavanju i ne poseže za opširnim opisima i moralizatorskim reminiscencijama, uspijeva biti kvalitetniji.

Pripovijetku *Karmine*¹⁹⁹ ne možemo zaobići, ali ne zbog kvalitete, već zbog tipičnog Careva oblikovanja glavnoga lika – muškarca, osobe koja se jednim svojim dijelom ne snalazi u vremenu u kojem živi. Takve će kreacije biti muški likovi u romanima: Fran Kružić (*Presječeni puti*) i Orfeo Frankopan (*Suor Aurora Veronika*), zatim Šiško (*Među dva ognjišta*) i Miko (*Vitez mora*). Priča je locirana na groblje, vjerojatno trsatsko. Jedini je imenovani lik Miro Franinović, pokojnikov najbolji prijatelj, a simptomatične su riječi koje

¹⁹⁵ *Bez domovine* (*Pučki prijatelj*, Trst 1922. pod pseudonimom Barba Šime) Car želi pokazati kako dječak apatrid, uz pomoć svojih prijatelja malih Hrvata otkriva i prepoznaje svoju domovinu Hrvatsku. Sva je pripovijetka u izrazito idealističkom ozračju.

Jurić i talijanski učitelj (*Pučki prijatelj*, Trst 1922. pod pseudonimom Barba Šime) anegdota je o talijanskim učiteljima koji u školi uče hrvatsku djecu, a Car ismijava i učitelja i dječaka koji mu podilazi “kvazi” znanjem talijanskoga jezika. Sve je na razini dosjetke bez literarne vrijednosti.

Na straži (*Pučki prijatelj*, Trst 1922. potpisano samo inicijalom C.) moralizatorska su razmišljanja o katoličkim organizacijama koje unose u narod načela Kristova, više s esejističkim pristupom.

Uskrsna zvona (*Istarska riječ*, Trst 1923.) donose sjećanje na djetinjstvo i Veliki tjedan, kada bi zašutjela zvona, te na san kroz koji priča o ulozi zvona u ljudskome životu.

U tuđinskoj školi. *Sličice iz Istre*. (*Mladost*, Zagreb 1923.) još je jedan prilog protiv odnarođivanja hrvatske djece, ali nema rješenja kao ni neke literarne vrijednosti.

Ako bi vas tjerali... (*Istarska riječ*, Trst 1923. pod pseudonimom Lujo Dorčić) ponovo donosi temu odnarođivanja kojoj pisac idealistički pristupa i razrješava neuvjerljivim sretnim završetkom. Način obrade i pristup podsjećaju na Careve početničke pripovijetke.

¹⁹⁶ *Vratile se vile* (*Mladost*, Zagreb 1925.) aktualizacija je legende o vilama koje su kroz priče stare Ane jedini ostatak domaćega, nakon što su iz sela morali i učitelj i župnik... Vile i Ana posljednja su spona s tradicijom – ni sam pisac ne zna gdje naći uporište i kako očuvati nadu da će biti bolje, te se utječe narodnoj priči.

¹⁹⁷ *Ljubičasti veo* (*Jugoslavenska njiva*, 1925.) kao da je Cara ponovno vratio u mladost, u priče koje je čuo u Kraju i Lovranu, jer se ova sentimentavno-romantičarska pripovijetka uopće ne uklapa u ono što piše posljednjih godina i doima se prošlostoljetno.

¹⁹⁸ *Mladost*, Zagreb 1925.

¹⁹⁹ *Srpski književni glasnik*, 1926.

mu upućuje pokojnikova ljubavnica, koja je i bivša Mirina djevojka:

“(…) E da si ti bio drugi čovjek...da si umio...

-E pa sada!...

-Pa nisi ti stvoren za ovo vrijeme...

-Za koje vrijeme...

-Pa za ovo – novo...²⁰⁰

Te su riječi upućene osobi koja se ponaša prema normama koje više nisu “u modi”, kao što nije u modi ni sam pisac. Sve njegove sterilne veze i likovi koji nisu u stanju ostvariti ljubav odraz su samoga pisca, koji se nije uspio primaknuti vremenu u kojem živi, te bi tu pripovijetku trebalo svrstati među one o neostvarenim ljubavima u prethodnomu razdoblju piščeva stvaralaštva.

1. 2. PRIPOVIJETKE O POMORAČKOM ŽIVOTU

Pomorački život kao nepresušna i trajna Careva inspiracija temom je zaista brojnih pripovijetki u ovome razdoblju. No, to nisu aktualne pomoračke prilike i neprilike, već u pravilu prošlostoljetni događaji kojih se sjećaju stari kapetani i mornari, a pisac prepričava njihove dogodovštine. Većina se “priča” odvija na jedrenjacima, a samo dvije na parobrodima, što je samo usputni podatak, ali Car koristi svaku priliku za izricanje negativnih stajališta spram parobroda, ali i svega novoga. Time se nastavlja njegova vječna tema sukoba jedra i pare, žaljenje za prošlim lijepim vremenima kada je njegov kraj prosperirao zahvaljujući jedrenjacima i vještim mornarima. Car objašnjava svoj interes za

²⁰⁰ *Karmine*, u: *Ženski list*, god. VII., br. 9, Zagreb 1931., str. 18.

mornarski život u pripovijetki *Naši mornari*²⁰¹, pa je ističemo, ne u literarnom smislu, već u **autobiografsko-programatskom** značenju. Ta je pripovijetka zapravo sažetak svih ostalih, ili polazište za sve njih. Citiramo relevantne ulomke:

“Kako sam ih zavolio? (mornare, op. I.S.K.) Ne znam ni sam. Možda se ova moja velika ljubav k njima sa mnom rodila, a moglo se desiti, da je u mene prešla s pričama, što sam ih u najranijem djetinjstvu slušao o ljudima od mora.”²⁰²

“I ona (žena mornara, op. I.S.K.) bi odmah pisala, ako bi umjela: ako ne – molila bi drugoga. Mnoge su dolazile k mojoj majci, da im ona napiše ili pročita pismo, no često bi ta služba zapala i mene. Tako sam već zarana naučio, kako mornarska srca govore. I ona njihovih žena. Premda sam u ono vrijeme bio – može se reći – dijete, one su ipak pristupale k meni s puno stida:

-Pišite mu, da nam je za njim sva kuća pusta i da je barka u Lučici istegnuta na kraj i okrenuta, i da je ne mogu ni pogledati, da da mi se srce ne stisne i ne zaplače.

Što još? – uzvinuo bih glavu i ruku, u kojoj sam držao pero.

-Ako je vaša dobra volja – još kakovu milu besedicu...

I ja sam držeći ono moje pero još uvijek onako visoko nad stolom tražio u pameti ‘mile besedice’ i slagao ih na papir, kako sam najbolje umio.”²⁰³

“Bilo ih je i koji bi se vratili. (...) Tom zgodom pale bi i prve pripovijesti o tome, što je mornar za svog posljednjeg putovanja preturio i doživio na moru, a ja bih gledao, da se pod bilo kojim izlikom dovučem do ‘dobrodošloga’, da gutam i gutam njegova pričanja, što su još sasvim živo mirisala po moru i po tuđem svijetu i ne pitajući dali je u onom času moja nazočnost ondje baš poželjna bila.”²⁰⁴

Izvore pripovijedaka s pomoračkom tematikom iščitavamo iz citiranih ulomaka – one su mnogo više faktografske nego plod pišćeve mašte. Osim toga, Car je u više navrata naglasio kako se rijetko micao iz svoga *kvarnerskoga kutića*, a njegove su pripovijetke o pomoračkome životu uglavnom opisi putovanja, što je svojevrsna kompenzacija.

Najčešći je način impostacije pomoračkoga pripovijedanja smještanje naratora –

²⁰¹ Kalendar *Naš mornar*, Split 1935.

²⁰² *Naši mornari*, Kalendar *Naš mornar*, godište VII., Split 1935., str. 141.

²⁰³ Isto, str. 142.

staroga mornara – u gostionicu ili na morsku obalu, gdje djeca, mladići ili stari mornari čine publiku kojoj je namijenjena mornarska priča. Raspon je mornarskih tema zapravo nesvodiv u neke posebne tematske krugove, jer je Car u svakoj pripovijetki stavio naglasak na neki drugi segment pomoračkoga života. Ponekad nas pisac vraća u pripovijednu stvarnost, a nekad pričanje završava samom mornarevom pričom.

Jedna je od prvih, a možda i najboljih Carevih pripovijetki ovoga stvaralačkoga razdoblja, *Mali od foguna*²⁰⁵ u kojoj stari mornar Grum priča kako je s jedanaest godina krenuo na brod i postao *mali od foguna*²⁰⁶ – najniža stepenica u brodskoj službi. Car vješto, opisujući poslove koje mali obavlja na brodu, daje sliku teškoga mornarskog života. Kroz zgodu o Grumu koji je zaspao od umora, te o posadi koja je misleći da se utopio pripremala posljednju molitvu za njega, te o veselju kad se pojavio iz potpalublja, Car želi pokazati da i mornari imaju meko srce. Priča je životno uvjerljiva, a služeći se svojim prokušanim postupkom po kojem doživljava prepričava neka osoba u *Ich* formi, Car uspijeva zadržati čitateljevu napetost. Budući da priču priča stari mornar, nema sentimentalno-idiličnih situacija, a leksik vrvi pomoračkim “terminima”. Izdvajamo efektni uvodni odlomak u kojem je opisan Grum: “Čudan bijaše Grum, a još čudnija njegova brada: ni prije ni poslije ne vidjeh slične. Žučkastosiva, dugačka, krupna, zbijena kao od nekakvih pletenica, što se uvijale kao guje, a kad bi pomakao laloke, s ona dva crna zuba u njima, i počeo jezikom da siječe i striže, činilo se, da to nije jedan jezik, već da ih ima desetero, koliko i onih zmijski u bradi. Ne znači, da je u njega jezik bio – da rečem – zmijski, on bi samo odrezao, što je imao da odreže, a nije pitao, da li će kome biti pravo ili ne, kao što to ne pita ni val, kad se sa svom svojom snagom i pjenom ruši na lađu, na koju ga udes namjeri.”²⁰⁷

Mornarska ljubav glavna je tema samo pripovijetke *Pod južnim krstom*²⁰⁸ strukturirane u epistolarnoj formi, odnosno pismima što ih mladić – škrivan (časnik) na brodu – upućuje voljenoj djevojci, a ona su žanrovska kombinacija putopisa i dnevničkih zapisa. Počinju s nadnevkom *Batavija, 26. aprila 1885.*, a završavaju *Falmouth, 20.*

²⁰⁴ Isto. str. 143.

²⁰⁵ *Mladost*, Zagreb 1927.

²⁰⁶ Mali od kuhinje; najmlađi dječak na brodu koji pomaže u gotovo svim poslovima, počesto i neopravana meta mornarskoga bijesa.

²⁰⁷ *Mali od Foguna*, U: *Mali Učkarić*, Čakavski sabor – Pula, Pula 1990., str. 107.

decembra iste godine. Pisma po naredbi djevojčine majke mogu biti pisana “u mjesecu najviše jedamput i samo o stvarima trećim, indiferentnim. I nikakva ‘draga’ ni ‘mila Cenice’, ni ‘srce’ ni ‘dušo moja, već sve onako poslovno i kratko. Što kraće, to bolje. Pisma su izdajnička.”²⁰⁹

Cijeli je tekst prožet željom da se djevojci upute iskazi ljubavi i isprikom što su pisma poput lučkih izvještaja. Opisuju se gradovi, luke, priroda, atmosferske prilike, javanska groznica, bolesni kapetan Jure, mornarske dogodovštine... Situacija se zapliće s pogoršanim kapetanovim stanjem, pa mladić piše: “I opet jedna moja noćna straža. Pod nogama mi živi mrtvac, a nad glavom Južni Krst, sav blistav, kao da je sačinjen od samih briljanata. I sve bi bilo neiskazano tužno, da nema jednog nježnog, bijelog i ružičastog lica, optočenog valićima zlatne kose, što me nikad ne ostavlja...”²¹⁰

Pripovijetkom Car želi prikazati niz teškoća pomoračkoga života: teško se uspostavljaju veze među mladima, stari kapetan “oženio” se za brod i ima samo staru majku, vezanost i odanost pravoga mornara uz svoj posao. Vrlo često, pa i ovdje, naši su mornari potpuni pozitivci, a strana, “internacionalna” posada koju naši kapetani stjecajem okolnosti moraju prihvatiti, uvijek su protuhe i pijanice, koje ponekad dobrota kapetana “dovede” u pristojno stanje. Pisac nigdje ne imenuje mladoga časnika, on je u ophođenju s drugima “škrivan”, pisma ne potpisuje, a ta impersonalnost može se interpretirati i kao općost pomoračkih situacija. Ponešto smeta “starinskost” fraze, no ovdje je možemo opravdati nadnevkom pisama – 1885. godina, što inače nije slučaj, a pišćeva je fraza ista. Zanimljiva forma i autentično pripovijedanje čine tu pripovijetku nešto boljom od ostalih.

Neostvorena mornarska ljubav i tužna starost kapetana Paće prikazani su u pripovijetki *Na grebenu*²¹¹. Sam je naslov metafora Paćina života koji se nije ženio povjerovavši u mladim danima riječima prijatelja Barbića da nema sretnih brakova ni vjernih žena, a sam se pred starost vratio ženi i kćeri za koju je znao da nije njegova. Paću je to duboko pogodilo, osjećao se prevarenim te izbjegava svaku vezu sa svojim negdašnjim

²⁰⁸ *Jadranska straža*, Split 1933.

²⁰⁹ *Pod južnim krstom*, citirano prema: *Oj more duboko*, str. 11.

²¹⁰ Isto, str. 35.

²¹¹ *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1927.; ponovo objavljeno u *Jadranskoj straži*, Split 1935, pod naslovom *Kapetan Paća*.

prijateljem. Sada, kad su oboje stari, Barbić ga poziva na razgovor i objašnjava kako se isprva vratio ženi samo forme radi, a potom se ponovo zaljubio u nju. Paća mu predbacuje da je on kriv za njegovu samoću, ali Barbić ga uvjerava da ga nitko ne bi mogao odgovoriti od prave ljubavi da ju je doživio. Obična je to topla ljuska priča kroz koju se neprestano provlači simbolika grebena Paćina života te sudbina pomoraca s kojima pisac toplo suosjeća.

Svoje divljenje spram naših mornara pisac nije mogao prikriti, pa je tako nastojao prepričati one situacije u kojima je njihova **umješnost**, naročito **kapetana** dolazila do izražaja, kao u pripovijetki *Malen, ali papren*²¹², u kojoj kapetan Roko izvodi nemoguće, da bi nadoknadio izgubljeno vrijeme za tropskih tišina i zadovoljio sve postavljene mu uvjete prilikom preuzimanja broda. Događaji su ispričani izrazito živo i s dozom ironije - kapetan je čovječuljak, a ne tipična mornarčina, pa svi sumnjaju u njegove sposobnosti. Pristup je avanturistički, bez socijalne, sentimentalne ili neke druge komponente uobičajene za Cara.

Često je u Cara **opisivanje mornarskoga udesa**, sudbine odnosno *destina*, pogotovo kada prikazuje kako se mornari ne snalaze na kopnu, te obično tragično skončavaju u moru čijem se “pozivu” nisu mogli oduprijeti. Tako barba Mate (*Njegov udes*²¹³) u starosti. čekajući jedrenjak na koji će se ukrcati, za jedne oluje vjerojatno poremećena uma nestaje u moru. I stari tvrdoglavi kapetan Gašpe Adamić (*Drugi povratak*²¹⁴), iako bolestan, isplavljava svojom barkom i umire na moru.

Tema brodoloma, kao vječno prisutne opasnosti, zastupljena je u pripovijetkama *Na valovima*²¹⁵ i *Vječiti brodolomac*²¹⁶. Pripovjedajući o stvarnom brodolomu, kao osobnom doživljaju kapetana Momića, Car dinamično i uvjerljivo opisuje zbivanja na moru. No, ponesen teškom stvarnom situacijom, ne uočava da je pripovjedački balast tri puta ponavljati atmosferu nevremena i zorno opisivati sve veće valove koji nadolaze, jer

²¹² *Mladost*, Zagreb 1932.; ponovo objavljeno u kalendaru *Naš mornar*, Split 1936., pod naslovom *Kroz maglu i tišinu*.

²¹³ *Jadranska straža*, Split 1928.

²¹⁴ *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1928.; ponovo objavljeno u *Jadranskoj straži*, Split 1935., pod naslovom *Gospodska smrt*.

²¹⁵ *Mladost*, Zagreb 1927. Ova je pripovijetka prerada drugoga dijela pripovijetke *Na uzburkanom moru* što je u nastavcima tijekom 1894. izlazila u *Našoj slogi*, a iste je godine tiskana kao posebno izdanje u Trstu. S obzirom da je ovo kasnije izdanje smatramo ga konačnim tekstem.

²¹⁶ *Jadranska straža*, Split 1928. Ova je pripovijetka prerada prvog dijela pripovijetke *Na uzburkanom moru*.

pripovjedačeva uloga ipak nije da izvješćuje s mjesta događaja. A upravo je gotovo bezizlazna situacija u kojoj su se mornari našli ostavila toliko dubok dojam na Cara da nije uspio napraviti za pripovjedača nužni odmak. Dobro su opisana psihička stanja kapetana, te brojni opisi uzburkanoga mora. No, to je ipak nizanje pomoračkih sudbina, priča o ljudima koje je davno pregazilo vrijeme; pripovijetke su pune topline i sućuti, pomalo starinske i izborom leksika te pripadaju prošlostoljetnom slikanju pomoračkoga života na jedrenjacima – prerada ih nije aktualizirala.

O brodolomu na posredan način govori i pripovijetka *Kad se more našali*²¹⁷, a vraća nas na početak stoljeća, kada su mnogi vlasnici jedrenjaka naređivali kapetanima da nasuču, ili na koji drugi način **namjerno unište brod**, kako bi naplatili osigurninu i na taj način izvukli korist iz svojih jedrenjaka koje je vrijeme pregazilo. Kapetan broda “Orljak” ne želi uništiti brod, za razliku od poručnika koji želi udovoljiti vlasnikovoj želji. Nakon gotovo beznadne situacije – vjetra niotkuda, a brod nošen jakom strujom srlja u svoju sigurnu propast – s kopna dolazi vjetar, čime su svi spašeni. Car kratko i efektno opisuje stanje na brodu, posadu koja se priprema za napuštanje broda, a sukob između poručnika i kapetana daje s malo riječi, čime postiže napetost. Ova kratka pripovijetka pripada nešto boljim Carevim ostvarenjima ovoga razdoblja.

Mornari na kopnu, odnosno **isluženi mornari** tema su nekoliko pripovijetki, pa u *Odabraniku mora*²¹⁸ Car evocira sjećanje na staroga mornara Trdinu koji je oslijepio na moru, ali i dalje lovi ribu, baca mreže, obavlja sve posove oko svoje barke, a okićen je s osam kolajni koje je “zaradio” provodeći brodove kroz Crno more. Jer, on je, kako kaže priča, *odabranik mora*. Ovom sličicom Car pokušava književno oblikovati priču što ju je čuo u djetinjstvu, ali ona ostaje bez veće umjetničke vrijednosti te djeluje više kao anegdota pisana upravo po narudžbi za pomorački kalendar.

U *Čovjeku od mora*²¹⁹ u prvom je planu nesnalaženje mornara na kopnu te nekritički odnos ostarjeloga kapetana Bariše spram svojih snaga. Pisac se ne opredjeljuje – emotivno je uz Barišu, ali pripovijetku ipak ne može rasplesiti u korist staroga kapetana; njega je

²¹⁷ *Jadranska straža*, Split 1929.

²¹⁸ Kalendar *Naš mornar*, Split, 1929.

²¹⁹ *Jadranska straža*, Split 1932., prije objavljeno pod naslovom *Za morem u Vijencu* 1928.

vrijeme pregazilo te se nakon bezuspješnoga pokušaja reaktiviranja kao pomorac osjeća potpuno poraženim, jer novo vrijeme ipak donosi nove poglede na pomorački život.

Cara su impresionirali neki **neobični događaji** što su se događali pomorcima. Pripovijetkom *Pred jednom čudnom zagonetkom*²²⁰ opisuje tako stvarni događaj – pomorci nisu pronašli svoje odredište jer je zbog erupcije vulkana Krakatau u potpunosti bila izmijenjena konfiguracija terena. Želimo li žanrovski odrediti ovo pripovijedanje, ne bismo se mogli opredijeliti je li ono izvještaj, pripovijetka, putopisni zapis ili dnevnik. Izlazi u šest nastavaka, a priču potpisuje *Kapetan P.*, (još jedan od Carevih pseudonima). Po fakturi se i stilu pripovijedanje ne izdvaja od drugih pripovijetki, osim što donosi nešto više faktografije.

Neobičan je događaj ispričovijedan i pripovijetkom *Res nullius*²²¹ - sve nesreće na barku *Iviću* preživjeli su samo božman i mali, a kad su konačno došli do luke i potražili pomoć, na povratku su vidjeli kako *Ivić* punim jedrima napušta sidrište – ukrala su ga tri grčka mornara; jer, “Brod na moru sam, bez ikoga, stvar je ničija i svačija.”²²² Pripovijetka je ispričana dinamično i Car se ne gubi na nebitnim detaljima, već slijedi događanja kako ih priča sudionik, a samo u nekoliko navrata vraća nas u *public house* gdje narator priča svoju životnu priču.

Temu – **žena na brodu** – Car nije mogao zaobići. U pripovijetki *Kapetanica na brodu*²²³ prikazuje kako se grube mornarčine transformiraju u prisutnosti žena, pa će stari meštro Jaruha reći: “Volio bih ja da mi vjetrina raznese s jarbola sva jedra negoli da mi ostavi na brodu ma i jednu samu suknju,”²²⁴ jer to je revolucija na brodu. Nakon kapetanice, *Marina*²²⁵ je druga žena koja se pojavljuje kao protagonistica u pripovijetkama o pomoračkome životu. Uz promjene na brodu i blagotvorni utjecaj mora na Marinino zdravlje, Car uvodi i nešto ljubavi te na kraju idealistički “spaja” Janka i Marinu kao našijence. Poput ostalih pripovijetki, i ova donosi brojne opise poslova na brodu, opise

²²⁰ *Mornar*, Sušak 1930. Ponovo objavljeno u *Mladosti*, Zagreb 1934. pod naslovom *Pobrkani računi*.

²²¹ *Jadranska straža*, Split 1932. Ponovo objavljeno u *Mladosti*, Zagreb 1935. pod naslovom *Slučaj brika “Ivića”*.

²²² *Res nullius*, citirano prema: *Oj more duboko*, str. 62..

²²³ *Novosti*, Zagreb 1933. Ponovo objavljeno u kalendaru *Naš mornar*, Split 1938., pod naslovom *Revolucija na brodu*.

²²⁴ *Kapetanica na brodu*, citirano prema: *Oj more duboko*, str. 162.

prirodnih pojava, a sva je ljubav, što je uobičajeno za Cara, samo u nagovještajima.

U nekoliko je navrata spomenuto da Car ne voli parobrode, pa ni svoje pripovijedanje ne locira na njih. Radnja samo triju pripovijedaka vezana je za **parobrode**. Prva je od njih *Ložač*²²⁶, dijelom **autobiografska**, jer u priču o ocu koji je radio kao ložač na brodu umeće i svoja sjećanja. Opisuje očevo službovanje – počeo je na jedrenjacima gdje ga je mali od foguna naučio čitati i pisati, potom su ga fascinirali parobrodi, a postupno se uspinjao od ložača do strojara na brodu i službe koju dobiva u Port Saidu u "Društvu Sueskog kanala"; svoj posjet ocu Car je detaljnije opisao u putopisu *Put u Egipat*. U pripovijetki *Dva svijeta*²²⁷ simbolikom naslova upozorava na razlike među časnicima stroja i palube, ali poučno inzistira i primjerom pokazuje kako je njihova suradnja neophodna; i u pripovijetci *U Gulfstrimu*²²⁸ detaljnije razrađuje istu temu.

U nekim pripovijetkama s pomoračkom tematikom Car ostaje na razini **anegdote**. Ubrojili bismo tu pripovijetke *Okovani delija*²²⁹, *Bačva na moru*²³⁰, *Vrag odnio i čakule*²³¹, *Kapitan Ciklon*²³².

²²⁵ *Jadranska straža*, Split 1936.

²²⁶ *Mornar*, Sušak, 1929. Tu je pripovijetku Car ponovo tiskao 1950. godine u *Hrvatskom kolu* pod naslovom *Moj otac*, te je ovdje obrađena prema tom predlošku.

²²⁷ *Jadranska straža*, Split 1937.

²²⁸ *Jadranska straža*, Split 1941.

²²⁹ *Jadranska straža*, Split 1931. Potresna i topla priča o vezi broda i čovjeka, puna iskrenoga odnosa, bez patetike, a razumljiva svakome tko je imao barku ili psa kojeg je volio na sličan način

²³⁰ Kalendar *Naš mornar*, Split 1932. Anegdota o bačvi koju mornari nalaze u moru, te opće zbližavanje uz vino dotad zavađene posade raznih nacionalnosti.

²³¹ Kalendar *Naš mornar*, Split 1934. Anegdota dijaloškoga oblika o šutljivoj braći – mornarima, s primjesom dosjetke, vica, humora.

²³² Kalendar *Naš mornar*, Split 1939. Odnosi se na običaj pozdravljanja na moru, što je posebno izraženo kod brodova koji plove pod istom zastavom.

1. 3. OSTALE PRIPOVIJETKE

Nakon što je 1928. godine morao napustiti Opatiju i smjestiti se u Sušaku, Car piše nekoliko autobiografskih pripovijetki, putopisnih²³³ i esejističko-historiografskih²³⁴ zapisa. Osnovna su obilježja pripovijetki tužna i sjetna razmišljanja o nedavnoj prošlosti te opisi opraštanja od svoga doma (*Naš Stari "Dalibor"*²³⁵), svoje ulice (*Moje posljednje posjete*²³⁶), ali i sjećanja na dobra stara vremena (*Predobri bože*²³⁷) u kojima autor evocira svoj društveni angažman za očuvanje nacionalne svijesti Hrvata u Istri. Pripovijetka *Posljednja krsna slava u opatijskoj "Zori"*²³⁸ odiše teškom atmosferom straha pred neprijateljevim postupanjem te lošim slutnjama. Sam je pisac u nekom čudnom raspoloženju ni sna ni realnosti, gdje se miješa sadašnjost, prošlost i sasvim izvjesna crna budućnost. Te su pripovijetke bremenite piščevim iskazima rezignacije, sanjarskim i sjetnim uspomenama od kojih se ne može odvojiti. Njegovo emocionalno stanje najbolje opisuje posljednja rečenica iz *Našeg starog "Dalibora"*: "Ono žuto svjetlo na kući sasvim je iščezlo... A nama je kao da smo i mi već malo umrli."

Socijalnu tematiku Car obrađuje u samo dvjema pripovijetkama. *Posljednja slamka*²³⁹ govori o lijepoj, siromašnoj djevojci u liburnijskome gradiću koja se prostituira zbog boljega života, a onda se zaljubljuje. Radnja se "događa" u nekoliko sati – od pokušaja da se približi svom ljubavniku, preko sjećanja koja se bude nakon spoznaje da je Sandro,

²³³ *Ika i Lovran, Jadranska straža*, Split 1931., *Mojim starim krajem, Mladost*, Zagreb 1931., *Stari put, Novo doba*, Split 1932.

²³⁴ *Malo uspomena, Mladost*, Zagreb 1933.

²³⁵ *Novosti*, Zagreb 1929. Ponovo objavljeno u *Hrvatskom kolu*, Zagreb 1950. pod naslovom *U drugo progonstvo*.

²³⁶ *Jadranska straža*, Split 1930.

²³⁷ *Mladost*, Zagreb 1930.

²³⁸ *Jadranska straža*, Split 1930.

²³⁹ *Korablja*, Split 1929.

kojeg toliko voli i s kojim je htjela otpočeti novi život, odbacuje – do ostvarenja odluke o samoubojstvu. Djevojka nema imena osim onog koje joj nadjeva ljubavnik – Madonina. U pripovijedanju ima previše općih mjesta, moraliziranja i nagovještaja po kojima znamo da će se dogoditi samoubojstvo, te opisa staza, vile, ljudi na ulici koji nisu sasvim u funkciji prikazivanja psihičkoga stanja djevojke, što bi trebalo biti u prvome planu.

Aktualne socijalne probleme Car donosi u pripovijetki *“I još jedan slijepi putnik”*²⁴⁰, ali likove sada smješta u industrijsko i lučko središte – Sušak, pa su i problemi drugačiji: pomorački život daleko od kuće koji uzrokuje rasap obitelji te bježanje iz Istre ponajprije zbog političkih razloga, ali i u potrazi za poslom i boljim životom preko granice, u tadašnju Jugoslaviju. Car i skitnice i atmosferu oslikava nespretno, diletantskim frazama, stalnim opisima vjetra koji bi trebao dodatno oslikati skitnički život, šabloniziranim dijalogom; npr.: “-E nećemo tako, dragoviću moj! Sjutra, najdalje prekosjutra, ja ću odavde. I ti sa mnom! Ja sam to obećao tvome ocu, a obećanje je nama skitnicama sveto dugovanje.”²⁴¹

U ovome se razdoblju Car vraća i temi **odnarođivanja** koje Talijani provode u Istri između dva rata. U pripovijetkama *U vječnoj strepnji*²⁴² i *Na straži*²⁴³ Car uvijek istim postupkom konfrontiranja dobrih starih vremena s aktualnom stvarnošću želi podsjetiti kako njegovi Istrani pate pod tuđinskom vlašću. Svojevrsan bijeg u prošlost te konfrontiranje domaćega i stranoga iznio je i u legendi *Lijepa Raša*²⁴⁴, koja je sasvim u maniri narodne priče. Vežanost za zemlju prikazuje u pripovijetki *Glas zvona*²⁴⁵, koja umnogočem podsjeća na davno napisanu *Juranovu pretnju* i *Budakovu želju*.

Za pripovijetku *Slijepi prozor*²⁴⁶ Car je motiv zasigurno našao u istinitoj životnoj situaciji nekoga od uzmorskih mjesta podno Učke, a tematski se vraća gradnji vila i hotela uz morsku obalu. Okosnica je fabule sukob među prvim susjedima. Naime, nekad je život u maloj kući Kukićevih bio ugodan, a pogled pucao od Cresa preko Velih Vrata do Učke.

²⁴⁰ *Jadranska straža*, Split 1940. Kasnije, 1950. godine u sarajevskoj *Brazdi* Car objavljuje *Lutalice*, kao dio neobjavljena romana, iz kojega je i ova pripovijetka.

²⁴¹ “*I još jedan slijepi putnik*”, *Jadranska straža*, godište XVIII., br. 7, Split 1940., str.286.

²⁴² *Riječ*, Zagreb 1930.

²⁴³ *Mali Istranin*, Zagreb 1933., *Mladi stražar*, Split 1933.

²⁴⁴ *Mali Istranin*, Zagreb 1939.

²⁴⁵ *Jadranski koledar*, Split 1935.

Postupno su sa svih strana nicali vile i hoteli, pa je Kukićeva kuća ostala posve zakriljena velikim zgradama koje joj ne daju sunca. Uzalud je Kukić dozidao kat, a gradnju prozora prema sunčanoj strani sudski mu onemogućava susjed: "I mjesto živoga ostade na zidu slijepi prozor: kameni okvir ispunjen zidom od opeka."²⁴⁷

Običnu mjesnu storiju Car uzdiže na općeljudsku razinu. Svi sukobi među prvim susjedima, svugdje u svijetu, svode se na isto - bitno je ne popustiti, bez obzira koliku štetu to nanosilo drugome, ali i tebi. Životne nesreće koje pogađaju jednoga susjeda čine sretnim drugoga... – vječni je to motiv kojemu su povodi obično banalni. Likovi nisu posebno razrađeni, a dijalozi su šturi, pa većinu pripovijetke čini piščevo pripovijedanje o genealogiji sukoba, ali bez, za Cara uobičajenih, sentimentalno-moralizatorskih intervencija. Stoga pripovijetku možemo ubrojiti među uspjelije.

Pripovijetka *Bez ljubavi*²⁴⁸ pisana je u prvom licu i potpuno je drugačija od svih dosad analiziranih. Car i dalje teži objašnjavanju, ali nema poučnosti, nema moraliziranja, već pripovijetku svodi na razinu osobne ispovijesti te ona dobiva jednu opću dimenziju. To je intimna ispovijed, biografski zapis, odnosno oprostajno pismo pred samoubojstvo mlade djevojke – izrazito atipična za Cara. Osnovne su pripovjedačeve preokupacije psihoanalitičko seciranje djetinjstva, odnosa u obitelji, doživljaj vlastite ružnoće kao osnovni razlog za uskraćivanje ljubavi s majčine strane, te kontinuirani i neprestano podržavani osjećaj manje vrijednosti koji trajno obilježava djevojčinu ličnost i determinira njezine postupke.

Tek bi poneka od pripovijetki što ih je Car napisao o ovome razdoblju izdržala ozbiljniju literarnu prosudbu. Pitamo se čemu tolika produkcija? Tematski, nema bitnijega pomaka u odnosu na prethodni period – Car opisuje pomorački život, nacionalne i socijalne

²⁴⁶ *Vijenac*, Zagreb 1927.

²⁴⁷ *Slijepi prozor*, u: *Vijenac*, god. V., Zagreb, 8. srpnja 1917., str. 322.

²⁴⁸ *Godišnjak Matice srpske*, Novi Sad 1936.

teme, tiska pokoju autobiografsku crticu ili napis. Valja ponoviti da se pripovijetke vezane uz pomorački život, zapravo, odnose na prepričavanje dogodovština kojih se sjećaju ostarjeli mornari, i po svim obilježjima ti su prozni uradci devetnaestostoljetni – radnje se događaju na jedrenjacima, uzusi su starinski kao i ideje koje zastupa pisac. Tipiziranost, šablona, odsutnost kreativnoga odmaka i pomaka osnovna su obilježja piščeva stila. Iako je to opsežna pripovjedna produkcija, ona nije polučila pravoga rezultata. Za te pripovijetke književna kritika ne pokazuje interes, zbog čega vjerojatno Car u tome periodu ni nema zbirke pripovjedne proze.

2. POVIJESNI ROMANI

U analizi Careva književna djela rukovodili smo se kronologijom nastanka pojedinih djela i njihovom žanrovskom odrednicom. U ovome je razdoblju Car napisao tri povijesna romana i to u rasponu od dvadeset i dvije godine: *Pod sumnjom* (1918.), *Presječeni puti* (1938.) i *Suor Aurora Veronika* (1940.). Odlučujući se za povijesni roman, Car se okušava u žanru koji je uvijek popularan i koji čitalačka publika dobro prihvaća. Ako je suditi po kritičkim napisima, ti romani nisu pobudili osobite pažnje, a razlozi su barem dvojaki. Prvi roman izlazi u posljednjoj godini Prvoga svjetskoga rata, drugi u godini prije početka Drugoga, a treći u drugoj ratnoj godini u Europi. Dakle, prilike sigurno nisu pogodovale čitalačkoj i kritičarskoj recepciji tih djela. Nadalje, roman *Pod sumnjom* nije “pravi” povijesni roman, i možemo se složiti s B. Donatom koji kaže: “(...) radi se o svojevrsnom pokušaju da se iz povijesne perspektive genealoški obradi tema odnarođivanja i gospodarskog propadanja njegova užeg zavičaja, dakle ona ista tema s kojom se već bavio u trilogiji.”²⁴⁹, dok su druga dva romana (*Presječeni puti* i *Suor Aurora Veronika*) povijesna u punom smislu te riječi. U doba kada su nastala, Car iz svoje perspektive o sadašnjosti više nije imao što reći, jer je u tom desetljeću objavio tri romana sa suvremenom tematikom, te

²⁴⁹ Branimir Donat, *Romani Viktora Cara Emina, Forum*, navođeno, str. 716.

mu preostaje da “bijegom” u prošlost progovori o svojoj sadašnjosti.

2. 1. *POD SUMNJOM, (1918.) roman iz tridesetih godina*

Roman *Pod sumnjom*²⁵⁰ prvi je od tri Careva povijesna romana, ujedno onaj koji obrađuje najsvježije događaje, odnosno 19. stoljeće; dakle, vremenski je odmak od događanja nešto manji od sto godina, pa valjda stoga pisac u podnaslov i stavlja sintagmu *roman iz tridesetih godina*, dok *Presječeni puti* i *Suor Aurora Veronika* imaju odrednicu *historijski roman*. Osim toga, taj roman ne obrađuje veliku povijesnu temu, već se bazira na stvarnom ali za povijest nebitnom događaju.

Roman *Pod sumnjom* mogao bi prema vremenu nastanka biti uvršten i u prvu fazu Careva stvaralaštva, jer je objavljen 1918., a pisan za vrijeme Prvoga svjetskoga rata; ali, ubrojivši ga u povijesne romane, obrađujemo ga uz ostala dva, iako valja priznati da s njima nema neke neposrednije veze, osim što se događaji odvijaju u istome kraju; no, to također nije bitna odrednica, jer se sva Careva djela odvijaju tu negdje – na prostoru liburnijskoga primorja, Istre...

Roman nije pobudio osobit interes kada je objavljen – 1918. je godina završetka rata, u književnosti je moderna već gotova, a jačaju avangardne odrednice – stoga su tijekom 1919. izašla samo tri prikaza romana. Je li roman s romantičarskom ljubavnom fabulom, s događajem koji je isključivo lokalnoga značaja, s političko-općeljudskim reminiscencijama, mogao uopće pobuditi većega interesa neposredno nakon svjetske kataklizme? I kasnije, sve do suvremene kritike i književne historiografije koja se bavi Carevim djelom, romanu se posvećuje svega dva-tri odlomka sadržajem slična ulomka te

²⁵⁰ Viktor Car Emin, *Pod sumnjom*, Matica hrvatska, Zagreb 1918. Svi su citati preuzeti iz toga (jedinoga)

citiramo najnoviju *Povijest hrvatskog romana* u kojoj Nemeć kaže: “Car Emin predstavio se i kao pisac povijesnih romana rađenih po prokušanoj Šenoinoj formuli. Prvi od njih – *Pod sumnjom* (1918.) – temelji se na romantičnoj, manzonijevskoj storiji o ljubavi dvoje mladih čiju težnja za jednostavnom ljubavnom srećom prate brojne prepreke. Lijepa Vološčanka Tilda i pravdoljubivi kapetan Lucio željni ljubavnog zagrljaja krše krute zakone brodske karantene i tako padaju “pod sumnju” koja prijete pravom katastrofom: smrtnom kaznom. Ipak, nakon brojnih peripetija i intriga (rađenih uobičajenim formulama iz avanturističkih romana), sve završava kompromisno i po mjeri konvencionalnog čitateljskog ukusa. Pripovijedač je precizno situirao radnju u 1830. godinu, ali to je, zapravo, i jedina oznaka po kojoj ovo djelo možemo nazvati povijesnim romanom: historijski kolorit nije preciznije ocrtan, vrijeme događanja radnje nema jači utjecaj na sudbine likova, rasplet je predvidiv, povijesno nije organski sraslo s romanesknim.”²⁵¹

Od povijesnih činjenica u romanu je opisan život u Voloskom u doba Meternichova apsolutizma, kada se svatko boji vlasti, doušnika, policije. Zatim, to je doba kada se u Bansknoj Hrvatskoj priprema ilirski pokret, a u Italiji je to doba karbonara, čije ideje Car dotiče i u romanu.

Pratimo dvije obitelji čija su djeca vjenčana, njihovu ljubav koju postupno nagrizava sumnja, te razvoj događaja koji iz toga proizlazi. Tilda, kći Paulina Jereba, aktuarija – okorjela činovnika bezgranično odana caru – potajno odlazi na brod koji je u karanteni jer dolazi iz kužnih krajeva; na brodu se sastaje s mužem, za što bi, da je otkrivena, slijedila smrtna kazna. Ona nije otkrivena, ali kao posljedicu toga susreta rađa djevojčicu što je stavlja “pod sumnju” – ili je bila na brodu, ili dijete nije muževo. Komesar “koji u svome području ne podnosi sablazni” poziva je na razgovor u kojem mu ona, ne imavši izlaza, daje naslutiti da dijete nije muževo, što komesaru podgrijava maštu te on u više navrata piše Tildi pozivajući je k sebi. Tilda naravno ne pristaje, ali čuva pisma kako bi ih pokazala mužu kada se vrati.

Lucijo se vraća i nakon četiri mjeseca braćne idile u kavani čuje neke podrugljive stihove o “vjernosti” žena mornara, pa to priča Tildi, što kod oboje budi neke sumnje koje

izdanja romana, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

su iracionalne, ali ipak postoje. Tilda se počinje kajati zbog odlaska na brod, ali ne zbog samog postupka, već zato što je time ugrozila muževu čast, a kako svoj posjet brodu ne smije priznati, izlaza nema i sve završava na onome kako kaže njezin otac aktuarij: “ili vješala ili sramota”. (str. 110)

Ona počinje razmišljati o govorkanjima mještana. Pretpostavlja kako: “Svi drže, da je ona zastranila, a muž da se bilo iz kukavštine ili kojeg drugog razloga, prilagodio.” (str. 110) Nakon te prve sumnje slijedi druga, kada joj je Lucijo zatajio da je pustio zatočenoga Talijana – karbonara iz očeve “konobe”. Osim toga Tilda uočava koliko suprugu znače i nedostaju more i brod. Car donekle uspješno prati Tildina unutrašnja proživljavanja i uspijeva ih motivirati. Lucijo je nedorečen lik. Tako na primjer, kada dolazi kući iz komesarijata, nakon nekoliko potpuno neuvjerljivih rečenica upućenih Tildi i punici odlazi živjeti k svojim:

“-Ne budi vas strah, preuze on mirno. Radi vašega i našega spokojsva odlučio sam preseliti svojim. (...)

-Bit će bolje za vas i za nas... reče Lucijo. Uostalom ona može doći i poslije objeda... dok se uredi... Nije li? okrene se prema njoj.

Tilda je opustjelih ruku svedjer gledala ispred sebe besvjesno, skamenjeno.

-Ja idem već sada... nastavi Lucijo. Mogla bi opet pasti kakova nesmotrena pa eto novog natezanja. Ako ikoga, to hoću vas da poštedim. Vi ste mi uvijek bili skloni... (...)

-Ja bježim – reče Lucijo i ode mahnuvši rukom prema Nanici i ženi. No Tilda je još uvijek stajala na svome mjestu i besćutno zurila u tle.” (str. 123-124)

Citat upućuje na neuvjerljivost i neživotnost postupka, odnosno loše autorsko rješenje jednog od ključnih trenutaka u romanu. Lucijo kao da je na pozornici i deklamira naučeni tekst, a ne u stvarno kompliciranoj životnoj situaciji. Takvu ishitrenu odluku teško je donijeti nakon opisanih trenutaka bezgranične bračne sreće. Isto tako, kada mu Tilda šalje pismo da ne može doći, on ne razumije njezine obzire, ne razumije da ona to čini ne bi li njemu spasila obraz; naprotiv, njezin postupak u njemu budi nove sumnje. Sada i nagađanja što su se pronijela mjestom o tome tko bi mogao biti ocem djeteta potiču Lucijeve sumnje.

²⁵¹ Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb 1998., str. 21-22.

Car Lucija predstavlja vrlo neuvjerljivo, on je krajnje papirnati lik i ni u jednoj životnoj situaciji Car mu ne uspijeva dati pravu ljudsku dimenziju ili životnu osobinu.

Bolje su opisana Tildina emocionalna proživljavanja, krize, i zapravo bezizlazna i apsurdna situacija u kojoj ne može priznati da je otac njezina djeteta njezin suprug. U Tildi se sve buni protiv zakona, te u čestim svađama s ocem izriče čitave tirade protiv ljudskih zakona za koje tvrdi da nisu ujedno i božji zakoni. Sve to užasava njezina oca. Upravo kroz sukob oca i kćeri Car uspijeva upozoriti na dvije suprotstavljene logike – s jedne strane je vjera u ljubav i ispravnost onoga što je učinjeno, s druge su strane ograničena birokratska uvjerenja slijepoga podanika koji vjeruje jedino u zakone i čovjekovu dužnost da im se bezupitno pokorava. Taj sukob Car na žalost razrađuje deklamatorski, opisujući Tildina razmišljanja na relaciji Bog – čovjek, odnosno božji zakoni – ljudski zakoni. Inače je lik Tilde tipičan Carev lik žene koja pokreće radnju, donosi sve životno važne odluke, “brine” se za muževu čast i zapravo je jedina žrtva situacije u koju su je doveli iskreni osjećaji ljubavi spram muža.

Lucijo je, pak, manje postojan od Tilde, sumnje ga sve više razdiru, što Car prilično melodramatski i nezgrapno opisuje. Potkrijepimo ovu tvrdnju na primjeru sljedećih ulomaka: “A misao je grebla sve dublje i dublje, dok nije iskopala jaz, upravo bezdan, a on mu stao na ivici i neprestano zuri u nj, čekajući odgovor na svoje pitanje: - Zar je onaj topli i slatki cjelov na brodu krio u sebi prevaru?” (str. 137) Nešto kasnije, kada pop Andro pokušava posredovati između njega i Tilde: “Mutno ga čuvstvo obuze. Kroz kosti i živce podidje ga nešto hladno, ono pritajeno bolesno sumnjičenje, kojega se još nikako ne može da otrese, već mora pustiti, da nabuja, provali poplavi i priguši u njemu sva druga čuvstva, pamet, gotovo i svijest, kao što bijaše i u ovaj mah, gdje se upravo surovo oborio na prijatelja.” (str. 170)

Lucijo srlja sve dublje u beskrajnim političkim tiradama koje izgovara u očevoj trgovini, a mjesni doušnik Paliha prisluškuje i redovito izvještava komesara što konačno dovodi do Lucijeva uhićenja. U tamnici Lucijo, razmišljajući o svom životu, prvi put postavlja sebi pravo i konkretno pitanje: “A ja?...Što sam ja učinio od nje, od svoje i njezine ljubavi, od naše sreće i života?” (str. 191) I to je prvo suočavanje Lucija sa samim

sobom. Iz tamnice ga izbavlja Tilda vrativši komesaru pisma što joj ih je pisao, te dolazi živjeti k Luciju i tada ponovo nastupa razdoblje bračne sreće, sve do poziva za novačenje što mu ga je namjestio komesar. Lucijo povjerava ocu da će pobjeći iz vojske i pozvati Tildu s djetetom kad se negdje smjesti, kako bi započeli novi život bez sumnje koja se nadvila nad njih. Roman i završava obaviješću da je Lucijo dezertirao, što za Tildu otvara nove nade.

Roman je tek priča iz svakodnevnoga života u primorskom mjestu s “ćakulama” i životnim storijama, s ljubavlju u prvome planu, te s političkim i malomještanskim “raspravama” kakarakterističnima za bilo koji naš onodobni primorski gradić. Lociran u prostorima Voloskoga, roman donosi dosta opisa tog mjestašca, kao i Kastva, te brojne opise mora, zalazaka sunca, i tipičnih primorskih pejzaža. Car nije uspio kreirati nijedan lik koji bi postao životnijim i uopće je malo toga što bi roman moglo svrstati u barem prosječna ostvarenja. I unutar Careva opusa pripada lošijim djelima te bismo ga mogli staviti uz *Pusto ognjište*. I to ne samo sadržajno - i stilski je puno bliži početničkim radovima, negoli romanu *Iza plime*.

2. 2. PRESJEČENI PUTI (1938.)

Posegnimo još jednom za Carevom *Autobiografijom* u kojoj pisac dosljedno navodi povode za pisanje pojedinih djela:

“Negdje godine 1932. postavljena je na dnu trsatskih stepenica ploča na spomen Petra Kružića, koji ih je prvi sagradio. Za ovu me zgodu zamoliše, da im sastavim primjerenu besjedu. Da osvježim i donekle upotpunim ono, meni već otprije poznato, skupih nešto ‘literature’ i uzeh da po njoj prebiram. Kad eno – što sam dublje kopao, u meni je sve jače rastao interes za onaj isječak naše historije. Malo zatim dobio sam u ruke Perojevićevu

monografiju *Petar Kružić*, dobru knjigu, a usto i odličan vodič po historijskim izvorima onoga doba. Kud okrenem, tu mi se otvara pogled na nešto, što upravo napadno liči na današnja vremena. Oni bojovni rimski pape, ona Renesansa s odsjevima vanredne profinjenosti duha i ljepote, ali i s naličjem nepojmljivih nastranosti i moralnog raspadanja, kao i naša suvremena kultura. A Hrvatska s onim svojim biskupima, velikašima, s onim svojim građanskim ratom? Koliko se ona davna Hrvatska razlikuje od one, u godini 1934? U čudi ljudi i u političkim prilikama vrlo malo. Ima još nešto, što me vuklo k onom XVI. stoljeću: Istra! U onim burnim vremenima bila je na udaru i ona. Nije bila pošteđena od ratova, a niti od utjecaja, što ih je, osobito na njenu zapadnu obalu vršio 'il Rinascimento', kojega su sad svjetli sad prljavi talasi zapljuskivali njene gradiće, veće i manje. I reformacija, čedo humanizma i rimske razvratnosti, naišla je u Istri na odjek, i još kako snažan. Sve me je vodilo k onom vremenu, a naročito k čovjeku, koji je u mojim očima stajao u centru svega toga: Petar Kružić, naš istarski, lupoglavski zmaj, kliški heroj, otac naših slavnihi Uskoka! Petar Kružić, kome su i Beč i Venecija i Turci, pa i isti ljudi njegova roda i krvi njegove, presijecali putove na istok i na zapad, na jug i na sjever, kao što to njihovi potomci rade i danas... Tako je i moj novi roman dobio naslov: *Presječeni puti*. Štampan je 1938. potporom mojih prijatelja. U Samoboru – jer jeftinije tiskare od one samoborske nismo mogli naći.”²⁵²

Kao i u drugim djelima, Carevi su poticaji za pisanje bili vezani uz neke konkretne situacije. O svojoj suvremenosti teško da je mogao progovoriti – živi u progonstvu na Sušaku, rat se priprema, preostaje mu jedino bijeg u prošlost da bi progovorio o nekim povijesnim situacijama, što su po latinskoj izreci *historia est magistra vitae* primjenjive na suvremenost i prilike koje su krajem tridesetih godina bile karakteristične za ovaj kraj. Veliko ime Petra Kružića zasigurno je neiscrpna i znakovita tema za hrvatske prilike i posezanja raznih susjeda za našim teritorijem, pa tako i Car opisuje klišku epopeju, ali i niz drugih događaja i situacija karakterističnih za područje naše obale od Splita do Kopra. Rim, a naročito Venecija, žarišna su mjesta za mnoge nevolje, ali istovremeno i utočišta, odnosno gradovi u koje se po potrebi moglo skloniti.

²⁵² Navođeno, str. 241.

Radnja se romana odvija od 1532. do 1536. godine u nekoliko paralelnih segmenata. Osnovni i najvažniji vezan je uz borbe Petra Kružića za obranu kliške utvrde, u prvom redu od napada Turaka, ali i od perfidnih Mlečana koji žele trgovati s Turcima pa bi im primirje po cijenu Klisa dobro došlo. Kružić je junak, borac, vitez, ali ga Car ipak uspijeva kreirati kao kompleksniju ličnost, te naznačiti psihološku komponentu kroz niz dilema koje ga muče, ali ne slamaju.

U romanu ga prvi put susrećemo na krijumčarskoj lađi pri povratku iz Jakina nakon vijesti da je Klis pao – uz brojne reminiscencije o kliškoj tvrđavi, Petar se sjeća svoga djetinjstva, prodora Turaka u Bosnu, izbjegličkih dana, svojih prvih borbi s Turcima i svoga prvoga dolaska u Klis. “Kad je penjući se iz solinske luke prvi put ugledao slavnu pećinu, pričini mu se ona kao neki džinovski zmaj, što ga je onamo sam Bog postavio, da mu brani narod njegov kršćanski. To je dakle onaj tvrdi Klis, onaj silni kamen, ono čuveno, junačkom krvlju posvećeno mjesto, što ga je i pučki pjevač toliko puta opjevao! Međutim svu jezivost i strahotu one nebrojeno puta okrvavljene hridi osjetio je tek onda, kada se s ocem ispeo na vrh kule i okom obuhvatio crnu dubinu, što je pod njom pukla. Tu na toj vrleti razumio je tek, zašto onu tvrđavu nazivlju ključem velike zemlje, što se stere nadaleko iza onih kamenih planina i mora, po kome vode toliki putovi u tuđi nevidljivi svijet! I eno – taj zlatni ključ imao je i on da čuva, najprije kao očevo službenik, a poslije kao kapetan i knez!

No njega je već onda još jače zanosilo jedno drugo značenje one kamene kule: značenje mnogo uzvišenije – nebesko. U njemu se već u najmlađim danima uvriježilo uvjerenje, da baš o onom kamenu ovisi sudbina svega kršćanstva – i to mu je uvjerenje i ostalo. Ništa ne može u njemu da pokoleba vjeru, da će nekrst, održi li se onaj kamen, biti zadržan i jednog dana bačen onamo, otkud je došao. Ako pak Klis padne, Osmanlija će pregaziti još ona dva posljednja pedlja slobodne hrvatske zemlje i osvanuti pred stolnim Dvorovima rimskoga Pape. I polumjesec slavit će posvemašnju pobjedu nad smrvljenim raspelom.”²⁵³

Citirani su ulomci zapravo idejna odrednica cijeloga romana. Glavni je/su lik(ovi) Petar Kružić i Klis ili Klis i Petar Kružić. Car će se barem u desetak navrata vraćati opisima

²⁵³ Viktor Car Emin, *Presječeni puti*, Vlastita naklada, Sušak 1938., str. 67-67. Svi su citati preuzeti iz toga

tvrđave koja život znači, **tvrđavi simbolu**, koju poistovjećuje s Petrom. Prožetost je tolika da je sve drugo manje važno i u drugome planu. Petar se dobro osjeća jedino u Klisu.

Postupak je upoznavanja s likovima tipičan za Carevo pisanje – kako neki lik dovodi na scenu, tako nam podastire njegovo porijeklo, dotadašnji život, okolnosti u kojima neka osoba upravo živi, razlaže njezine ideje i stajališta. To je karakterističan postupak prezentacije likova u većini Carevih romana – situiranje u vremenu i prostoru, kako kasnije ne bi bilo “nejasnoća”.

U sjeni su Petra Kružića svi ostali likovi iako su književno korektno razrađeni. Pisca je ponijelo Kružićevo junaštvo i beskompromisno vjerovanje u ono što čini, pa se to isto prenosi i na čitatelja.

Književno ništa manje nije uvjerljiv ni Kružićev sin Fran. Car je umio prikazati kako je teško slijediti velike ličnosti, te prikazati na kompleksnost odnosa oca i sina. Stari je Kružić junak, borac, pa iako nepismen, uspjeva neprekidno i papu i cara na neki način pridobivati za svoj Klis, sve dok mu oklonosti ne okrenu leđa. Mladi Kružić, obrazovan da bude diplomat za očevu stvar, kao intelektualac pun je sumnji i dilema. Junak je po potrebi, ne i po opredjeljenju, što stvara jaz između njega i oca koji smatra “da mu je glava puna samih suludosti i nastranosti ovoga nesretnoga vremena (...) od njega ni ratnik ni pop, već ili negdje u oblacima ili među lakrdijašima ili – što je još gore – sa zloglasnim kurtizankama...” (str. 68-69)

Fran Kružić sudjeluje u borbama, jer zna da se to od njega očekuje; uspješan je, ali se ne bori za ideju kao njegov otac, nema auru vođe kao stari Kružić. Petru Kružiću životna je ideja vodilja očuvanje Klisa, on je pravi srednjovjekovni vitez, dok je Fran podložan “skretanjima” i neposluhu u korist hedonističkih sadržaja, nepostojan u odlukama. On je predstavnik novoga, renesansnoga duha, i time pisac suptilno podcrtava i razliku između staroga i novoga doba, na razmeđi kojih se upravo događa radnja romana. Kada se u Veneciji prepustio čarima zanosne koludrice i lagodnoga života, samo se ponekad pita što se događa u ovim našim stranama.²⁵⁴ On pokazuje i odlučnost i pravu kružićevsku krv ako

izdanja romana, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

²⁵⁴ Franov je lik sličan Orfeu Frankopan u romanu *Suor Aurora Veronika*. Obojica su izdanci slavni porodica, od njih se očekuju velika djela, ostvarenje ideja koje su pokretale njihove pretke, ali oni su

ustreba, no simptomatična je njegova sumnja u sebe. Kad su Mlečani zauzeli Klis on se prerušen uvlači u tvrđavu u trenutku dok očevi pristalice spremaju pobunu. Poljičani, koji su za račun Venecije osvojili klišku tvrđu, bacaju ga u zatvor u kojem ga posjećuje vjerni kaštelan i govori mu: “(...) naši najodaniji već znadu, da ste vi ovdje i jedva čekaju da vas pozdrave kao svoga vođu...”

Ja – vođa ...? – nasmjehnu se Fran.”²⁵⁵ (str. 127)

Nakon ponovno zadobivene tvrđave Petar iskazuje sinu zadovoljstvo, a Fran mu odgovara:

“- Ali, oče sve je to nekako slučajno došlo, bez moje naročite zasluge...”

To je eto, prekide ga Knez, što ja nerado slušam iz tvojih ustiju. Umjesto da se svime onime ponosiš, ti kanda hoćeš svemu da umanjiš cijenu.” (str. 132)

Kasnije, pak, kad je po očevu nalogu trebao u Beč, a on odlazi u Pulu, pa u Kopar i na kraju u Veneciju u potrazi za Anjom i Dminkom, umjesto da nešto čini, on se prepušta ugodama venecijanskoga života: “A on, Fran, jedinac junaka Kružića, stoji tu u gradu na gibivu pijesku sagrađenom, sam, kao začaran, prikovan zlatnim okovima, bez snage i volje, da ih sa sebe strese, skine...” (str. 181) Franovu je kolebljivost i intelektualistički neposluh Car dobro artikulirao, ali je to u romanu potisnuto u drugi plan.

Uz oca i sina Kružića i tvrđavu Klis, Car opisuje život u njihovu gradu Lupoglavu u Istri, gdje žive Petrova žena Jerolima i njezina mati Doroteja koja zapravo upravlja imanjem, jer se ni Petar ni Fran time ne bave. Car daje analizu odnosa između gospodara i kmetova, sliku prilika, bolje rečeno neprilika, kako povijesnih, tako i onih svakodnevnih, životnih, koje pridonose uvjerljivosti romana. Prirodne i društvene nepogode, kuga koja je tih godina poharala Istru, doseljavanje obitelji iz okolice Senja, Like i Bosne u opustjele kmetске kuće, glad i neimaština, te težina svakodnevnoga preživljavanja daju romanu ljudsku i životnu komponentu.

Drugi je segment radnje romana situiran u Lovranu, nesuđenoj Kružićevoj luci, te bližoj okolini – Medveji, Kraju, Moščeničkoj Dragi ili pak u Rijeci, Puli, Koprju. Lovran je

jednostavno drugačiji i ne mogu ispuniti zadaću koju im nameću povijesne okolnosti.

²⁵⁵ Iste će riječi izgovoriti Orfeo u Parizu kada mu Tihoraj govori da će on voditi Hrvate u novoj uroti – vidi poglavlje o romanu *Suor Aurora Veronika* ovoga rada.

mjesto gdje se sukobljuju popovi glagoljaši s augustincima koji žele glagoljaše prikazati luteranima i antikristima, te smišljaju namještaljke i u narodu šire glasine da oni šuruju s vragom, što sve vodi do straha od lomače. Uz predstavnike crkve u “šurovanje” protiv glagoljaša, Anje, pa posredno i Kružića, upliću se predstavnici lokalne vlasti i njihovi ulizice koji iz pojedinih situacija nastoje izvući osobne probitke. Psihoza koju uspijevaju stvoriti u narodu pomno je planirana, prema dobro poznatoj ideji da cilj opravdava sva sredstva, i crkvena i svjetovna vlasti čini sve da narod uplaši kako bi lakše vladala. Kružići se tu postavljaju u zaštitu glagoljaštva, no ne uspijevaju dovoljno učiniti, jer je narod bogobojažljiv i spreman vjerovati onome tko je jači.

Posebno je istaknut lik popa Mihovila kojeg zovu Pustinjakom. On živi u nekoj pozemljuši u Kraju jer su ga iz njegove rodne Rijeke izgnali na deset godina. Car kroz popa glagoljaša analitički i slikovito opisuje situaciju u tadašnjoj Rijeci, pa pop Mihovil govori: “Ja sam – i to vam moram reći, obišao mnogo svijeta i naučio da je svuda lijepo, ali doma najljepše, iako svi potičemo od Adama, da je meni najbliži moj brat rođeni. A moji Riječani? Dođe li im iz Ferma, Pezara, Malfette bilo kakav čarlatan – on je njima Bog. A sveta im je i sva ona banda u kaštelu: neka ko od onih Slempergera, Moderspachera ili Peranusera samo zine, moji će se Riječani udarati o prsa i govoriti: jest, Djevice mi Marije, tako je! I tako se oni danas priklanjaju jednome, sutra drugome, i mjesto naših starih zakona pisanih našim – kako sam ono malo prije kazao ovom časnom ocu – grbavim pismom, donose nam neke nove latinske, njemačke, kojih ni đavo ne razumije, a – dakako – ni oni sami. Ja ih razumijem, zato i ne govorim za sebe, već za one, kojima su svi oni artikuli mrtva slova. Ja protiv toga dižem glas i protiv svega, što oni tuđinci čine na štetu nas rođenih Riječana. Otuda i sva mržnja na mene i na svakom koraku – po koja zasjeda.”²⁵⁶ (str. 14-15) I u ovom citatu uočavamo piščevu stalnu temu – borbu protiv odnarođivanja, te upravo kroz lik Pustinjaka najčešće progovara sam pisac, upozoravajući na ono što će se događati u kasnijim stoljećima. Pustinjak je zadržti glagoljaš, biskup Benja dao mu je *Hrvacki misal* i razgovarao s njim o problemima svoje tiskare, ali većina latinskoga svećenstva ne voli onu *škrbavu azbuku* i misli da se na njima nerazumljivu jeziku koješta

²⁵⁶ Te će konstatacije o Rijeci i Riječanima Car kasnije razraditi u *Danuncijadi*.

krije i izmiče njihovoj kontroli.

Otac Frančisko, augustinac, suprotstavljen je Mihovilu. Frančisko zastupa interese crkve, a Mihovil se zalaže za katoličko vjerovanje. Sukob kulminira kada Frančisko odvodi Dminku, Mihovilovu unuku i Lovranku Anju iz Rijeke u Pulu, a kasnije u Kopar, u samostan, pod izlikom da ih time spašava od razjarenih građana, koji su ih htjeli, kao vještice, osuditi na lomaču. Dminka će u samostanu i umrijeti, a Anja uspijeva pobjeći, no ni u Lovranu joj nema života, pa odatle bježi na more.

U Lovranu je Fran prvi put susreo Anju, kćer ribara i bivšega gusara, Blaža. Među njima se javlja ljubav, još jedna od onih Carevih neostvarivih ljubavi – lijepa i neustrašiva ribareva kći i plemićki sin. Oboje i ne misle o eventualnoj realizaciji te ljubavi, ona je platonska, na distanci, ali uvijek prisutna. Tako na početku romana Car opisuje naznake te ljubavi: “Fran bi se zatim opet izgubio u svijetu, provodio dane i noći u raskošnim gozbama, među ženama, koje su tražile njegovu mušku ljubav, ali se još uvijek dešavalo, da bi mu usred najvećeg blještavila velikoga tuđega grada najednom iznikao pred okom lik male ribarice Anje.” (str. 32); zatim situaciju kada Fran daje Anji anjušić²⁵⁷ za sreću i jedan poljubac u čelo, i to je sve što se među njima dogodilo, no potom četiri godine kasnije Fran tuguje u poljudskom samostanu kraj Splita, bolestan, zaljubljen i razočaran: “Nikad mu nije Laurin pjesnik bio tako blizak srcu kao sada, kada mu je duša puna one čedne, siromašne djevice, i položajem, obličjem i odgojem tako različite od one divno opjevane Madone! Ali srce ne pita za razlike: Ono može istim žarom da se priljubi zlaćanoj kosi avinjonske ljepotice kao i garavoj lijepoj glavici kćeri meštra Blaža!” (str. 337) Fran krivi sebe i svoje ponašanje zbog Anjine distance, ali on, kao tipični Carev lik, nije u stanju ništa učiniti – oboje se muče, smatraju da nisu jedno za drugoga, pri tome je Anja mnogo realnija, ali na Franu je da učini eventualni prvi korak, no on to ne umije. On, obrazovani kneževski sin koji je imao bezbroj prelijepih žena, romantik i pjesnik u duši, ne zna pristupiti Anji. Tipična idealizirana romantičarska ljubav koja završava Franovom smrću, kada ga ubijaju Mlečani, na putu od franjevačkoga samostana u Poljudu, prema Klisu i bacaju u more, a Anja neprestano krstari brodicom tražeći njegovo tijelo.

²⁵⁷ anjušić – čakavsko-liburnijski izričaj za: hamajlija, amulet, bazulmet, talisman; predmet koji se nosi uza se,

Anja je romantičarska kreacija, tip neustrašive amazonke, a kao književni lik potrebana je zbog razvijanja ljubavne fabule. Čini se pomalo neuvjerljivom za 16. stoljeće – vična je plovidbi, ribolovu, fizički vrlo spretna – i tako, nakon očeve smrti, preodjenuta u muškarca plovi od Splita do Lovrana za potrebe Kružića. Odlučna je, zna što hoće, ne želi da zbog njezina uvjerenja i ponašanja ispaštaju drugi, promišljeno donosi odluke i ne prepušta se Franovim uputama, već hrabro slijedi svoj put, što Fran tumači kao odsustnost interesa za njega.

Roman je strukturiran u četiri poglavlja s naslovima: *Antikrist na vidiku*, *U sjeni krilatoga lava*, *I protiv zvijezda* te *Duh meštra Blaža*, a završava naturalističkom slikom smrti Petra Kružića: “U trenutku, kada je bijes branioca i napadača dostigao svoj najgrozniji vršak, lađa se nagnu i mnogi se skotrljaše u more. I Knezu poklizne noga, i u času kada se stropošta na ogradu, primače mu se junački aga Atliaga, zamahnu teškom sabljom i odrubi mu glavu. Malo zatim glava je junaka Kružića nabijena na kolac i Turci je u trijumfu nose pod zidine kliške. Kada je Uskoci, zatvoreni u tvrđi, ugledaše, proplakaše gorko.

A s glave, na kolac nataknete, cure životne kapi kao rumene suze. I usta se grče, kao da bi htjele još nešto da probesjede...” (str. 346)

Nakon toga slijedi kratki *Epilog* u kojem Car opisuje pokop Petra Kružića u trsatskoj crkvi, te Anju kako nakon obreda isplovljava zajedno s ostalim uskocima, odbivši poziv Kružićeve sestre da dođe živjeti u Lupoglav (gdje su se okolnosti izmijenile i gdje je pop Mihovil postao župnikom), uz obrazloženje “Imam i ja nekoga da osvetim...” (str. 347) Posvema je to romantičarski kraj, uz realistički opis lađica koje isplovljavaju iz riječke luke i jedre na buri.

Kada je objavljen, kritika je, donekle, zapazila ovaj Carev roman, pa je od 1937. do 1941. izašlo dvanaestak bilješki, prikaza, osvrtu u dnevnom i periodičnom tisku, koji uglavnom hvale roman. A. Barac je, pak, u Vjesniku 1946. godine objavio napis *Dva prešućena romana* u kojem piše o *Presječenim putima* i *Suor Aurori Veroniki* zamjerajući tadašnjim kritičarima da se nisu osvrnuli na romane. Ta je tvrdnja točna samo za *Suor Auroru Veroniku*, ali ne i za *Presječene pute*, na što je već upozorio A. Rojnić 1956. u

ili oko vrata, obično u kakvoj maloj kožnoj vrećici, da, tobože, štiti od nekog zla.

predgovoru Carevim djelima. Kasnije je kritika ipak, nekritički, preuzimala Barčevu ocjenu da o obama romanima nije pisano²⁵⁸, kao što je preuzimana i njegova opća opaska o romanu/romanima:

“Izrađujući svoje romane kao povijesne, Car je u njima prikazao cijelu atmosferu vremena, u kome se oni zbivaju: prodiranje protestantizma u naše krajeve, život i teškoće naših glagoljaša, utjecaj crkve na javni i privatni život, mali svijet naših primorskih sela i gradova. U romanima – pored izmišljenih lica, oko kojih se ovijaju ljubavne fabule – dolaze ili se spominju kao suvremenici istaknuti naši javni radnici toga doba (npr. Vetranović). Car je u prvom redu iznosio slike naših ljudi s obala Kvarnera – Riječane, Lovranjane, Labinjane, itd., onako, kako ih je isklesao ovaj kraj, i kakvi s malo promijenjenih crta ostaju kroz stoljeća. S osobitom je pažnjom slikao našega maloga čovjeka – mornare, ribare, s njihovim običajima, vrlinama i manama, ali osobito s onim svojstvima, po kojima taj sloj ostaje okosnicom narodne egzistencije.”²⁵⁹

Ovaj je ulomak više-manje zbir onoga što se o *Presječenim putima* dade naći u pregledima i kritičkim prikazima o Caru. Citirajmo još neke kritičare u onom dijelu u kojem se razlikuju od Barčevih konstatacija. B. Donat će reći: “(...) Viktor Car Emin nastavlja pisati svoju romantičnu viziju nacionalne sudbine koja je zapečaćena provalom Turaka i izdajstvom Zapada. Nije potrebno upozoravati da se ova historijska simplifikacija povlači stranicama hrvatske književnosti već više od jednog stoljeća.”²⁶⁰ Nešto se više na tom romanu zadržao J. Bratulić u predgovoru pretisku romana iz 1984. godine, koji zapaža: “Car Emin stvorio je bezbroj likova u svojim romanima i novelama, ali svi oni blijede pred likom Petra Kružića. Istini za volju, ni ovdje Car Emin nije uspio prikazati nam i opisati fizički lik svoga junaka da bismo ga nosili kao živu sliku i predodžbu, jer je Petar Kružić prikazan prvenstveno kao moralni lik, bez izrazitih svojih fizičkih osobnosti.”²⁶¹ Sličnu karakterizaciju donosi i K. Nemeč uz konstataciju: “Ipak, sve su silnice radnje usmjerene

²⁵⁸ Antun Barac, *Dva prešućena romana*. U: *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, str. 522.

U tom članku Barac piše: “Obadva su romana historijska, s gradivom iz 17. vijeka.” što nije točno jer se kliška epopeja odvija u 16. stoljeću.

²⁵⁹ Isto.

²⁶⁰ Branimir Donat, *Romani Viktora Cara Emina*, Forum, godište XVI., knjiga XXXIV, br. 10-11, Zagreb, oktobar-novembar 1977., str. 717. i u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 63/1.

²⁶¹ Josip Bratulić, *Viktor Car Emin*. U: *Izazov zavičaja*, Čakavski sabor i Istarska književna kolonija “Grozđ”,

prema knezu Petru Kružiću, lupoglavskom zmaju i kliškom heroju koji nije individualiziran, psihološki uvjerljivo osjenčan lik, već se izdiže do simbola hrvatskog otpora i stradanja.”²⁶²

Zaključno želimo istaći da je roman *Presječeni puti* pisan u tradiciji hrvatskoga povijesnoga romana, u realističnoj maniri, uz romantičarske epizode, ali sasvim u prosjeku. Roman je čitljiv, a čitatelj s današnje perspektive može u njemu naći niz zanimljivih detalja – Caru se može vjerovati kada je riječ o povijesnim činjenicama, pa ako želimo detalje iz tridesetih godina 16. stoljeća, čitanje *Presječenih puta* nije naodmet. Osim toga, u segmentu se zavičajne povijesti može pronaći niz interesantnih i relevantnih podataka koji oslikavaju područje Rijeke, Pule, Splita i Istre. Osnovni je problem, i to ne samo ovoga romana Carevogaa, preopširnost. Brojnim opisima područja i mjesta kojima se likovi kreću gubi se glavna nit događaja, pa nas pisac mora podsjetiti gdje smo “napustili” neki lik. Poneki umetnuti dijelovi – kao Franov dvogodišnji boravak u Veneciji te opisi tamošnjih raskošnih veselica i spletki – ne čine se dovoljno inkorporirani u radnju romana. Nisu sasvim suvišni, ali su toliko detaljistički da im ne vidimo svrhu. Jasno je da Car želi konfrontirati situaciju u Hrvatskoj s onom u Veneciji, ali to čini previše detaljno nauštrb konzistencije romana. Kraj romana je ubrzan, ishitren, pa na nepune tri stranice doznajemo za Franovu smrt i dobivamo opis bitke od Klisa prema moru te već citirani opis smrti staroga Kružića.

I književni kritičari i sam autor navodili su da je roman pisan u vrijeme ponovnog tuđinskoga posezanja za našim (hrvatskim) krajevima, pa mu se utoliko pridaje posredovana aktualnost. Međutim, vrijeme u kojem je napisan, nosi u književnosti neke druge estetske odrednice, dok Car, zaokupljen pitanjima nacionalnoga opstanka, piše roman u šenoinskoj tradiciji. Unutar povijesnoga kompleksa, Car je odabrao i u pravo vrijeme aktualizirao temu koja pruža dovoljno građe za snažan povijesni prikaz, a uz više dorade, mogao je napisati i bolji roman, s više estetskoga doživljaja.

Pula, 1990., str. 115. i u ediciji Istra kroz stoljeća kao predgovor romanu *Presječeni puti*, Pula-Rijeka 1984.

2. 3. SUOR AURORA VERONIKA (1940.)

Ako je čitanje ona slatka neizvjesnost otkrivanja sadržaja, ali i svih ostalih slojeva književnoga djela, naslovom romana Car nas je zakinuo upravo za draž neizvjesnosti toga osnovnoga sloja; jer, ako je jedan od glavnih tijekova radnje vezan uz događaje i okolnosti koji determiniraju činjenicu hoće li Aurora/Zora Veronika Zrinski postati časnom sestrom, ili će se možda u romanu dogoditi i nešto "lijepo", pa se možda ostvari njezina želja da ostane svjetovno biće, Car je naslovom otklonio neizvjesnost - on je izvjestan, definitivan, usudben. Ili je možda izvjesnost usuda determinirana naslovom ona komponenta koja dodatno podcrtava tragiku sudbine likova. Ili, povijest se već davno dogodila, a na piscu je samo da podsjeti i zabilježi, upozori i pouči, što je jedna od glavnih Carevih intencija.

Roman je podijeljen u dva dijela, od kojih prvi u četiri poglavlja²⁶³ opisuje sedamdesete godine 17. stoljeća, doba nakon sloma Urote zrinško-frankopanske, kada utamničeni hrvatski velikani u Bečkom Novom Mjestu čekaju presudu (1671.) dok su njihovi nasljednici pod paskom, a sljedbenici raspršeni. Pratimo grofa Orfea Frankopana s Julijom, suprugom Frana Krste Frankopana u Veneciji, Katarinu Zrinsku s najmlađom kćeri Aurorom Veronikom, zatočene najprije u Čakovcu i Gracu, a Auroru potom i u Celovcu, te ostalu djecu Katarine i Petra Zrinskoga - Juditu, Ivana i Jelenu. Drugi dio romana u pet poglavlja²⁶⁴ opisuje događaje od 1680. do 1684. godine.

Kroz cijeli se roman isprepliću tri paralelna tijeka. Jedan prati Orfeova diplomatska nastojanja, drugi se usredotočuje na oslobađanje Aurore iz samostana uršulinki u Celovcu gdje

²⁶² Krešimir Nemeč, *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Znanje, Zagreb 1998., str. 22.

²⁶³ Poglavlja nose simbolične naslove i uvijek neki citat kao motto. Na primjer prvo poglavlje: *NA LAGUNAMA* s mottom: "...imam krila prekinuta –" (*Fran Krsto Frankapan: Cvitja razmišljenje i žalosno protuženje*). "*Il Zrin et il Frangepane già stanno in gabbia et cominciano a cantare*" (*Leopold I grofu Cezerinu*). Slijede poglavlja: *Nebeske ljestve*, *Marko Škinela* i *Sestre*.

je zatočena, a treći prati isusovačku strahovladu u Rijeci i Kastvu. Veza je i sudionik svih događanja Tihoraj, Riječanin, virtuoz na violini, glasnik obiju porodica.

Orfeo, neodlučan i s osjećajem potpune besperspektivnosti u Veneciji pokušava izmoliti ma kakav oblik pomoći za utamničene, bilo od dužda, pape ili francuskoga kralja, no, kada je i tu njegova sigurnost ugrožena i prijeti mu uhićenje, odlazi u Pariz pod lažnim imenom - Marco Schinella, preuzetim od davnoga pretka Frankopana kojemu su Venecijanci zbog grbe pridali nadimak Škinela, a živio je od njihove milostinje, slično kao i Orfeo.

Car ga ocrtava kao osobu koja po svojim osobinama nije borac, vođa, on ne zna što mu je činiti iako je svjestan kako se od njega očekuje da kao rođak slavnoga Frana Krste Frankopana stane na čelo neke nove urote kojom bi bila oslobođena Aurora. Često pisac opisuje njegov bezizlazni položaj dajući pritom svoj osobni pogled te skeptična Orfeova razmišljanja koja ne daju nikakva rezultata, poput ovoga u narednom ulomku:

"Ima trenutaka, teških i mračnih, kada Orfeo misli da je svijet već zaboravio na besmrtna djela Zrinskih i Frankopana i na žrtve što su ih podnijeli u junačkoj obrani kršćanstva pa da sada s njih kukavno diže ruke. U takove mahove slijeće ga i zabija mu se u glavu poput hladne oštrice pitanje: Što čini ovdje on u raskošnoj 'vili'? Zašto gubi vrijeme uzalud u neradu i dokolici? Zar ne bi bolje i za one nesretnike u Beču korisnije bilo, da je otišao nekamo drugamo: u Rim, Pariz, bilo kamo pa da ondje traži intervencije ne po porukama kao dosad, već sam glavom? Ili da se je – kao što je obećao - vratio u Hrvatsku i ondje okupio sve vjerne, ukoliko ih je još ostalo! U ovim trenutcima bi to možda bila neka očajna gesta, bez ikakva izgleda u uspjeh, ali bilo bi barem nešto - dok ova pusta, vječita, jednolična, prepiska, ovo svakidašnje otpremanje pisama, od kojih mnoga ostaju bez odgovora, sama je jalova rabota, puke prazne riječi, bez svrhe."²⁶⁵

Tako Orfeo razmišlja dok su Fran Krsto Frankopan i Petar Zrinski još živi, a on se sklonio u prijateljevu vilu u okolini Venecije. Jednake su njegove dvojbe kada ga ponovo susrećemo u Parizu gdje živi već devet godina kao prognanik pod imenom Marko Škinela, ali i u više navrata poslije pitajući se što da učini, on, posljednji Frankopan. Kada mu u jednom

²⁶⁴ Poglavlja su drugoga dijela: *U sjeni Sv. Vida; Pauci; Trostruki Vitez; Vječiti glasnik i Podmukle sile.*

²⁶⁵ Viktor Car Emin, *Suor Aurora Veronika*, Naklada autorovih prijatelja i štovatelja, Sušak, 1940., str. 35. Svi su citati preuzeti iz toga (jedinoga) izdanja romana, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

razgovoru bivši upravitelj frankopanskih dobara Bargigli spominje da bi on trebao biti vođom novoga pokreta, Orfeo samo kaže: "**Ja - vođa** - ustuknu knez" (str. 103), a kada mu Tihoraj prenosi poruku kneginje Jelene Zrinske:

"I sve to trebalo bi u svoje ruke da uzme Njegovo Gospodstvo, knez Orfeo - - -"

-I ona . . ." - huknu knez kao da sebi govori." (str. 108)

Orfeo ne zna što bi pa pita Tihoraja:

"-A da li je kneginja napomenula štogod, kako ona zamišlja tu novu urotu?"

-Iznajprije, veli gospođa, trebat će da pođem na Rijeku, do našeg mora, da obiđem sve stare zavjernike - koliko ih ima još u životu - da ih predobijem za novu urotu i uputim. Toliko za sada, a poslije...

-A što bih ja pritom imao da radim? - prekide Orfeo.

-Vaša Milost bi nam zapovijedala, a mi slušali." (str. 110, istakla I.S.K.).

Svi od Frankopana očekuju da bude predvodnik, a on, posljednji izdanak slavne loze, pita Tihoraja, slugu-glasnika što bi trebao činiti - može li ironija biti veća?²⁶⁶

Car je mitologemu zrinsko-frankopansku doveo do kraja – nitko od preživjelih ostataka slavnih obitelji ne može ništa učiniti. Julija, žena Frana Krste Frankopana, nakon njegova pogubljenja odlazi u Rim i tu se povlači u samostan, a poručuje i mladoj Aurori da nađe smirenje u Bogu.

Od Zrinskih nakon pogubljenja Petra ostaje Katarina (rođena Frankopanka) i četvero njihove djece: Ivan, koji je dobio carev oprost i postao časnikom austrijske vojske te posjećuje Auroru u pratnji jezuita, kako bi ju nagovorio da stupi u red uršulinki; Judita, koludrica još iz mladih dana, beskrajno odana sv. Klari i Bogu, također posjećuje sestru u Celovcu, ne bi li je nagovorila da se zaređi; Jelena, koja se nije sastala s Aurorom otkad je ona u samostanu, jedina nastoji nešto učiniti kako bi se Auroru Veroniku izbavilo iz samostana; najmlađa kći Aurora nepokolebljivo vjeruje u svoje ljude, u slavna imena Zrinskih i Frankopana i neko moguće oslobođenje.

Aurorinim likom Car je prikazao ono buntovno, neuništivo i nepokolebljivo što je

²⁶⁶ Potpuno jednake dvojbe muče i Frana Kružića, a već je prije upozoreno da su Fran i Orfeo vrlo slične književne kreacije. Želimo li braniti pisca, možemo konstatirati da u sličnim situacijama, iako ih dijeli više od stoljeća distance, reaguju isto. No može se i postaviti pitanje nije li pisac ipak mogao biti kreativniji pa barem

porodicu Zrinskih proslavilo, onu ljubav za vlastiti rod i narod te nepristajanje da neke nove okolnosti izbrišu slavu velikoga imena. Više od deset godina Aurora je vjerovala u izbavljenje – sva nagovaranja i kažnjavanja, težak zatočenički život nisu mogli izbrisati nadu koju joj je mati usadila na oprostaju kada su je odvodili u samostan: “Bog je dobar – on sam... On je naš otac, on će nam se smilovati. I tebi, moja Zorice. Ne plači... Imaj vjeru u njega. On će taknuti i srca onih, što su nas ostavili – taknut će srca naših prijatelja u staroj zemlji, otkud su nas Nijemci izagnali. Oni će jednog dana doći da i tebe oslobode, da Hrvati će doći... Ima tamo dolje velike gospode – ima biskupa, kanonika, kapetana – naših ljudi – njima će Bog taknuti srce – oni će doći --- (...) Samo ti budi hrabra – a kad dođu – moli ih neka te povedu k Jeleni... (...) oni će doći – naši Hrvati... I ujak Orfeo – i tetka Julija – svi će doći – ja ih vidim...” (str. 133)

Aurora čeka i nada se, ali njezini najbliži koji joj dolaze uvjeravaju je u suprotno – brat i sestra tvrde da se sve događa po božjoj želji, pa i to da ona bude koludrica. U vremenu u kojem su se svi pritajili jedino, Aurora ima hrabrosti izgovoriti istinu: “Ne, Judito, Bog nije htio da se onako okrutno sudi našim dobrim roditeljima, vječitim braničima kršćanske sirotinje. Zamisli samo, koliko su crkvi podigli, kolike siromašne redovnike obdarili! A koliko me je puta naša pokojna mama, dok sam još malena bila, uzela na krilo i pričala mi o svetom Antunu Padovanskom, kome je ona vanredno odana bila! Pričala je ona to i tebi i još mnogošta, ali čini se da su ti sve to iščupale iz srca one tvoje opatice u Zagrebu, u namjeri da te sasvim otmu jadnoj majci i svima nama. One su te zaludile i natjerale da ostaneš s njima, jer im je bilo stalo do tvoga miraza – to su već onda svi govorili. A u danima naše nesreće čula sam i ovo: da je Judita pošla za kakvog moćnog hercega – ko zna? – može biti da bi sve drukčije izišlo...” (str. 142)

Riječi su teške i optužujuće, a teško ih može izgovoriti dijete. Kao i u mnogo drugih situacija, kroz Auroru progovara pisac koji se protivi licemjerju, pa makar ono bilo zaogrnuo božjim imenom. Car uspijeva dati cijeli presjek odnosa i interesa koji su tipični za ono doba – Aurora kao cinik i buntovnik, bespomoćna do apsurdna unutar samostanskih zidova, glas je zdravoga razuma, svijetla točka za koju se svi zalažu, a istovremeno najnesretnije biće

osuđeno na odustajanje od svega i pristajanje na žrtvu kojoj ne vidi razloga. Izdržala je kompromise na koje su pristali brat i sestra, no kad se razočarala u Tihoraju, jedinome biću kojemu je vjerovala i u koga je zaljubljena, za nju je izgubljena svaka nada, i ona se zareduje. Car je uspio pokazati koliko je različitih okolnosti utjecalo na Aurorinu nesretnu sudbinu – ona je zapravo sama nesvjesno poslužila da bi se saznalo za urotu kojom je trebala biti oslobođena, a iza svega su zakulisne igre koje vode isusovci, te odsustnost interesa za ono što se događa u našim krajevima. No, krajnju odluku Aurora donosi kada je izgubila vjeru u Tihoraja. Ta idealizirana platonska ljubav toliko je karakteristična za Careve likove – sve se svodi na naznake, razmišljanja, prizivanja milog bića u sjećanje, a sve je unaprijed neostvarivo.

Vežu među ostacima slavni obitelji održavaju glasnici, ponajprije Tihoraj, nadareni violinist iz Rijeke, Gabrijela, luteranka, u službi grofice Jelene, najstarije kćeri Zrinskih koja živi u Munkaču te Urša u službi Katarine Zrinske.

Tihoraj je jedini koji je vidio pogubljenje Zrinskoga i Frankopana, jedini koji među ostacima njihovih obitelji održava vežu, odan objema obiteljima, naročito Zrinskim koji su ga prihvatili nakon što je izbačen iz isusovačkoga kolegija u Rijeci. Tihoraj je ujedno glavni lik romana, lik koji pokreće radnju, iz čijeg djelovanja proizlaze svi pomaci, dakle djelatni lik. On se nikada ne pita što bi trebao učiniti, jer on je nitko i ništa, on jednostavno čini što osjeća da mu je činiti i izvršava naredbe svojih gospodara, siguran u sebe i bez dvojbi slijedi veliku ideju pokojnih vođa. Takve su još Gabrijela i Urša, također glasnice i službenice Zrinskih, te su zapravo njih troje pokretači radnje. Povijest se prelama upravo na njima, a velike su povijesne ličnosti, iako su povijesna zbivanja vezana uz njihova imena, u drugome planu. Svi su likovi - i povijesne ličnosti i mali ljudi - **gubitnici**, nitko ne ostvaruje svoju sreću ni na intimnom, emocionalnom planu, ali ni na širem, društvenom - nema perspektive ni na nacionalnoj ni na ljudskoj razini.

To je Car umio istaći i fabulom i likovima, ali kada ga ponese težina povijesnih činjenica, on ih nastoji utemeljiti u faktografiji, i tu upada u nepotrebnu retoričnost. Slično se događa kada prati likove u Veneciji, Parizu, Rimu, kada detaljno opisuje gradove, njihove ulice i kuće, povijesne spomenike, ili kada mnogo prostora posvećuje glazbi koja je način

Tihorajeve egzistencije. U romanu ti elementi nepotrebno usporavaju radnju i doimaju se suvišnima.

Nebrojene Tihorajeve improvizacije na violini koje svaki put ponovo ponesu slušatelje upućujuna Carevu želju da pokaže kako mladi talentirani Riječanin, izvanbračno dijete (kopile), stjecajem povijesnih i političkih okolnosti ne može realizirati u potpunosti svoj talent. Ta je nit glazbe i Tihorajeve sudbine vrlo prisutna u romanu, a kulminira na kraju, kada je Tihoraju trebala biti odsječena desna ruka i kada se on, čekajući izvršenje osude utamničen u trsatskoj gradini, oprašta od svoje violine. No, kao *deus ex machina* pojavljuje se Gabrijela, bivša Tihorajeva djevojka s kojom se trebao vjenčati, te mu nudi brak kojim će biti spašena njegova desnica.²⁶⁷ Pomalo neuvjerljiv kraj, ali sasvim u Carevu stilu, jer i u ovom romanu sve rješavaju žene. Čekajući spas najprije od Orfea, zatim od brata Ivana, te na kraju od Tihoraja, Aurora ne dočeka ništa i zaređuje se. Gabrijela spašava Tihoraja vjerujući da će on biti od koristi povezujući i dalje Orfea i Jelenu, dakle opet je žena ta koja se žrtvuje i “izvlači” situaciju.

Orfeo je kolebljiv, ne zna što mu je činiti, oslanja se na odluke ostalih, u prvome redu na Jelenu, koja je idejni vođa neke nove urote do koje neće doći, ali kao lik u romanu uopće nije razrađena.

Važna je uloga spletki u piščevu postupku. Spletkare svi: koludrice, jezuiti, sluge i sluškinje, građani, povijesne ličnosti... I zapravo se sve odvija na dvije razine. Jedna je ona manifestna, uhvatljiva, vidljiva, očita, u biti manje važna, a druga je zakulisna, tajna, dominantna, pokretačka. Uhode, glasnici, tajni sastanci podcrtavaju ovu drugu i daju joj komponentu mističnosti. Tako se elementi druge urote dijelom otkrivaju prislušivanjem Gabrijele i Aurore u samostanu, a dijelom nesmotrenošću riječkoga boema i pijanice Cigančića koji i aktere i mjesto sastanka odaje nikome drugome do prurušenom isusovcu nakon nekoliko čaša previše.

²⁶⁷ Naime, Tihoraja su osudili za otmicu Gabrijele koja je s njim dobrovoljno provela neko vrijeme u Parizu, te ako se on vjenča žrtvom, kazna neće biti izvršena. Gabrijela se pak time iskupljuje što je Aurori u samostanu otkrila sve o svojoj vezi s Tihorajem, nakon čega se Aurora, zaljubljena u Tihoraja, odlučila zarediti, jer više nije vidjela smisla svome odupiranju. Gabrijela je zapravo shvatila da je Tihoraju najvažnija u životu violina i da se ni jedna žena ne može s njom mjeriti, a brak koji je predložila Tihoraju ionako ne smatra važećim, jer je ona druge vjere, pa je to samo način da spasi Tihoraja kojeg još uvijek voli. Čitavo se razrješenje te situacije čini dosta nategnutim jer isusovci znaju za Tihorajevu ulogu u organizaciji druge urote pa su neuvjerljivi i

Utemeljenost na faktografiji Caru je vrlo važan element u strukturiranju romaneskne građe. Sve djelatne likove koje susrećemo on situira u vrijeme i prostor – znamo sve o njihovu porijeklu, opredjeljenju, stajalištima, te u kakvoj su vezi s “povijesnim ličnostima”. Prepričavanje povijesnih događaja, zatim legendi, te upućivanje na izvor nekih događaja o kojima je do današnjeg dana ostala samo priča, sastavni su dio romaneskne strukture. Tako je, na primjer, objasnio i opisao povod u Rijeci poznate podrugljive fraze *la legge fiumana dura una settimana* (Riječki zakon traje tjedan dana).

Veći dio drugoga dijela romana zbiva se u Rijeci, pa su realistički vrlo detaljno opisane neke ulice, trgovi i kuće unutar gradskih zidina, prostor neposredno izvan gradskih vrata, zatim Trsat, Orehovica i još neka mjesta iz bliže okolice grada. Također je mnogo prostora dano objašnjenju djelovanja isusovaca – njihove metode, nakane, postupci i posljedice njihove borbe za vjeru. Car u njihovu poučavanju nalazi korijene kasnijega potalijančivanja grada, o čemu govori neposredno preko Cigančića, lika koji najčešće u svojim razgovorima s drugim Riječanima tumači aktualne događaje ili, pak, pozadinu nekih zbivanja: “Jezuiti i njihovi poglavari utuvili su sebi u glavu da ovdje na Rijeci ima malo ljudi našeg jezika, zato treba da dječaci pored latinskog uče i jezik Petrarke. To je za njih postala volja Božja. A pri tome umuju ovako: čemu će ovim ljudima oni neki hrvatski magistri, kad nemaju ni knjiga na svome jeziku! Ono malo što ih je bilo, djela su samih lutorana, i mi smo ih ad majorem Dei gloriam spalili. Ima doduše još nekoliko knjiga, ali mi ćemo jednog dana i od njih da napravimo autodafè, jer ni oni ne mirišu po svetosti naše jedino spasonosne crkve. Dotle pak neka riječki i istarski derani uče latinski i talijanski, time će se još jače privezati uz Rim, znači, uz glavu svega katoličkog svijeta.” (str. 161)

Citirani je ulomak samo jedna od Carevih tirada protiv isusovaca, koji u Rijeku dolaze uglavnom iz Italije, pa kao čovjek koji iz svog vremena zna posljedice potiskivanja hrvatskoga jezika u Rijeci, ističe u više navrata kako su popovi glagoljaši i hrvatska riječ bili omalovažavani i kako su postupno latinski i talijanski preko širenja božje riječi preuzimali prevlast nad hrvatskim jezikom.

U korist domaćega Car često navodi imena književnika te likovnih i glazbenih

umjetnika poput Jurja Klovića, Šimuna Kožičića Benje, Glavinića, a sporedniji epizodni lik je i Pavao Ritter Vitezović. Ne propušta naglasiti da su i hrvatski velikani bili obrazovani, pratili onodobna europska kulturna događanja, pa kada knez Orfeo boravi u vili na obali Brente, uspoređuje knjižnicu svoga prijatelja Alvizea s knjižnicama Frana Krste Frankopana u Bosiljevu, i Katarine u Ozlju, pronalazi iste naslove, ali i Franovu zbirku poezije *Elegije*. U razgovoru Aurore i Judite, mala Aurora podsjeća sestru da je njihova majka sastavila molitvenik. Česte su salonske zabave na kojima se govore stihovi, pretresaju aktualne tendencije u književnosti, s čestim reminiscencijama o Petrarci, Danteu, te brojnim drugim umjetnicima. Sav je taj raskošni život Serenissime u suprotnosti s "hrvatskom tugom", te Car navodi niz činjenica koje upućuju na to koliko je malo Europu briga za nas i za tragične hrvatske prilike.

Kako je književna kritika reagirala na izlaženje romana *Suor Aurora Veronika?* Šutnjom. Tek pet godina kasnije Antun Barac piše članak *Dva prešućena romana (Uz sedamdesetpetogodišnjicu Viktora Cara Emina 1. XI 1945.)* koji se odnosi i na ovaj roman već dovoljno govori, a i činjenica da je tiskan u *Nakladi autorovih prijatelja i štovatelja* koji su mu roman poklonili 1940. godine za 70. rođendan. Barac tome vidi dva razloga. Jedan je u činjenici da je Carevo najproduktivnije doba, koje je kulminiralo pred Prvi svjetski rat, prošlo, a drugi u tome što je Car htio upozoriti na sličnosti situacija koje opisuje u romanu s godinama neposredno prije Drugoga svjetskoga rata. Barac kaže: "Pisac je htio upozoriti na ono, što dolazi od zapadnih nam susjeda, halapljivih i željnih našega tla, oboružanih osvajačkim ideologijama, i uvjerenih, kako oni imaju više, etičko i rasno opravdanje da prisvajaju naše. Car je pogotovo svraćao pažnju na njihove idejne saveznike među nama, koji unose pometnju i nemir, i tako nas čine nesposobnima za obranu."²⁶⁸ Takve ideje nisu bile podobne u osvit rata, pa je kritika roman jednostavno prešutjela "očito namjerno, zakriljujući se tobožnjim estetičkim razlozima, a u stvari zato, jer su dobro osjetili, što pisac hoće."²⁶⁹ Barac u članku još upućuje na elemente fabule, važnost povijesnih događaja i njihov odjek u našim krajevima, te usađenost romana u kvarnersko i liburnijsko područje

²⁶⁸ Antun Barac, *Dva prešućena romana*, U: Književnost Istre i Hrvatskog primorja, Matica hrvatska, Rijeka – Zagreb, 1968., str. 523.

²⁶⁹ Isto.

koje je neiscrpna Careve inspiracija.

U novije se vrijeme na *Suor Auroru Veroniku* osvrtao Branimir Donat²⁷⁰, ali ne toliko analizirajući roman, koliko polemizirajući sa Stankom Koraćem i njegovom “obradom” Careva romana u doktorskoj radnji *Hrvatski roman između dva rata*²⁷¹; Korać, naime, potpuno izostavlja glavnu temu romana, odnosno nastojanja da se pokrene neka nova urota kojom bi se Auroru/Zoru Zrinsku oslobodilo iz zatočeništva u samostanu i osvetilo smrt Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, i kaže da “Viktor Car Emin iz udaljenosti od 300 godina, na osnovi sačuvanih dokumenata, rekonstruirao u obliku romana jezuitsku okrutnost u Kastvu i Rijeci, i to kao čovjek koji je prognan iz svoga zavičaja pošto je Italija otela Istru i Rijeku.”²⁷² Time Korać nedopustivo iskrivljava sam sadržaj romana, što je vjerojatno u službi ideologije određenoga tipa i vremena, jer se u prikazu romana ni jednom riječju ne spominje mitologema Zrinskih i Frankopana kao glavna okosnica romana. Osim toga, Korać donosi vrijednosne odrednice poput: “Ovo, nažalost, nije dobro književno dato ali je napisano na osnovu dokumenta sačuvanog iz tog vremena pa ima vrijednost autentičnog podatka. (...) Car Emin pristupa ovoj temi kao čovjek koji hoće da bude dokumentarno uvjerljiv, a pjesnička strana zadatka ostala je skrivena.”²⁷³ Korać do likova nije ni došao, očito zadovoljivši se vjerodostojnošću podataka. No, *Suor Aurora Veronika* nije tako loš roman kakvim ga Korać želi prikazati.

Car je na tragu šenoinske tradicije, s realističkim ali i romantičarskim elementima, dao korektno djelo, uvažimo li činjenicu da nastaje 60-ak godina nakon Šenoine smrti. Izbor teme je vječno živa zrinsko-frankopanska mitologema, a pisac razočaran svojom sadašnjošću bježi u prošlost u kojoj nalazi prilike i okolnosti slične onima u kojima i sam živi. U romanu ponekad prevlada retorika uz nepotrebne reminiscencije, ali čitatelja ipak uspijeva “držati” glavna nit vezana uz Auroru; tragiku obiju obitelji te situaciju koja nastupa u Hrvatskoj, bolje rečeno u krajevima gdje su Zrinski i Frankopani imali posjede, uspio je autor dobro i zanimljivo ocrtati, tako se roman ipak daje čitati uz napomenu koja je izrečena i za prethodni roman –

²⁷⁰ Branimir Donat, *Viktor Car Emin: Suor Aurora Veronika*, U: Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997., str. 21-23. Isti tekst kojeg Donat citira u navedenom članku objavljen je u knjizi istoga autora i istoga naslova u izdanju Augusta Cesarca u Zagrebu 1974.

²⁷¹ Stanko Korać, *Hrvatski roman između dva rata*, August Cesarec, Zagreb 1974., str. 484.

²⁷² Isto, str. 484.

ako ne pristupamo s previše estetičkih zahtjeva.

Ako se želi generalizirati, onda se neke zajedničke odrednice mogu pronalaziti za *Presječene pute* i *Suor Auroru Veroniku*. Kritika je kvalitativnu prednost davala *Presječenim putima*, s čime se donekle možemo složiti. No, samo donekle, jer imajući Kružića kao noseći lik toga romana i neprestane borbe za klišku tvrđavu bilo je “lakše” obraditi tu veliku povijesnu temu. Roman *Suor Aurora Veronika* tražio je veći piščev angažman, budući da o Aurori Veroniki ne znamo mnogo, ona nije velika povijesna ličnost poput Kružića, a Car je ipak uspio povijesno manje značajne događaje, vezane uz posljednje izdanke slavni porodica, romaneskno oblikovati.

U oba romana nalazimo isti tip ljubavne fabule – ribareva kći Anja i Fran, kneževski sin, odnosno siromašni glasnik/glazbenik Tihoraj i kneževska kći Aurora Veronika – iste neostvarive fiktivne veze koje to i nisu, jer nikada ti mladi ljudi nisu jedan drugome priznali, izgovorili neku ljubavnu poruku, izjavu. Sve je samo u njihovim mislima kao neostvariv i nedosanjan san. Ljubavne epizode sasvim su uobičajene u povijesnim romanima kao i nemogućnost njihova ostvarivanja jer se između mladih ispriječi neki veliki povijesni događaj, staleške razlike ili nešto treće. Između Aurore i Tihoraja samostanske su zidine, staleške razlike, neuspjelo obnavljanje urote, isusovci, Gabrijela kao druga žena – tijekom romana nije ukinuta niti jedna prepreka; barijere samo rastu, što sve završava Aurorinim zaredenjem, a to znamo od samoga početka romana.

U “vezi” Anje i Frana imamo zamjenu uloga. Anja je odlučna, zna što hoće, neustrašiva je, a Fran je romantični zanesenjak, neodlučan, bez inicijative kada je Anja u pitanju; osim staleške razlike među njima, problem je u Franu i njegovoj prirodi, jer on nema problema u odnosu s kurtizanama, ali ga obeshrabruje Anjina jednostavnost i prostodušnost, te joj on jednostavno ne zna pristupiti.

²⁷³ Isto.

Objekti ljubavi u romanu prisutni više da bi dali ljudsku dimenziju povijesnim činjenicama, previše su idealistične, i kao što je naglašeno, tipično Careve. Valjalo bi se freudovski upitati je li Car znao za drugačije ljubavi, jer i u ostalim romanima sve su ljubavi idealističke i platonske, kao da u tim ljudima ne teče topla krv – kao što su likovi papirnati, takve su im i ljubavi.

Citirani ulomci iz Careve Autobiografije upućuju na poticaje pisanju ovih romana; *Suor Aurori Veroniki* pridodao je još i *Napomenu* pozivajući se na neke dokumente koji dokazuju autentičnost događaja oko dolaska isusovaca u Rijeku, upućuju na njihovo djelovanje, a sam pisac dodatno objašnjava kako od isusovaca počinje višestoljetno odnarođivanje tih krajeva. Upravo po *Napomeni* zaključujemo da je Car ponajprije htio prikazati isusovačku perfidnost i nastojanja na odnarođivanju Hrvata. To što ne spominje Zrinske i Frankopane, kao da se kraj njihovih obitelji samo u vremenskom slijedu podudara s isusovačkim djelovanjem, može se tumačiti i činjenicom da su i Urota i događaji koji su slijedili općepoznati, pa pisac nema potrebu da ih dodatno pojašnjava.

Za oba se romana može reći da su preopsežna i da se Car gubi u sporednim i nebitnim detaljima koji odvlače pažnju, nepotrebno usporavaju radnju brojnim opisima gradova, umjetnina, inzistiranje na nekim detaljima iz kulturne baštine koji nisu u funkciji u romanima. Ne možemo se oteti dojmu da Car nije dovoljno pozornosti i vremena posvećivao dotjerivanju svojih djela, jer da je sam ponovo iščitavao, napisano uvidio bi nedostatke koje se dalo otkloniti. To se ne odnosi samo na činjenicu da bi romani bili bolji da su kraći, već i na jezik i stil. Nezgrapnost rečenica, uvijek iste fraze, stilski nedotjeranost osnovno su obilježje i ovih romana.

3. ROMANI SA SUVREMENOM TEMATIKOM

Tridesetih je godina Car tiskao čak tri romana sa suvremenom tematikom od kojih je samostalno objavljen samo posljednji, *Vitez mora* (1939.), dok su ostala dva – *Naša Mare* (1931.) i *Među dva ognjišta* (1934.) izlazila u časopisima kao podlistak, u nastavcima. Kritika se najmanje bavila upravo njima, jer su teže dostupni, a neki kritičari ističu da oni nisu bili tiskani zbog teške izdavačke situacije. Ako i prihvatimo te konstatacije, valja dodati u prilog netiskanju tih romana da su teme i Carev način pisanja u njima preživljeni, stil i jezik su prevladani te se njihova eventualna čitljivost može odnositi samo na one krajeve u kojima se radnja i zbiva, a to je istočna obala Istre. Ponovo je riječ o Carevim vječnim temama, a ovi su romani još jedna njihova inačica.

Problem odnarođivanja, prevage stranoga nad domaćim, prodaja zemljišta strancima, bespoštedno iskorištavanje domaćega od strane stranoga – sve to tridesetih godina ne zanima ni kritičku ni čitalačku publiku u Hrvatskoj, a onoj u Istri, pod Italijom, koja bi se prepoznala u njima, ti su tekstovi nedostupni. Tako se Caru još jednom ponavlja situacija s početka stoljeća kada je djela o Istri objavljivao također u zagrebačkim časopisima, do kojih istarska publika, također, nije mogla doći.

Vitez mora izašao je u Splitu u izdanju Jadranske straže, gdje je prethodno izlazio u nastavcima, vjerojatno zbog pomoračke tematike. Roman nije mnogo bolji od prethodna dva

nastala u tom razdoblju. Valja istaći da je u istom desetljeću Car tiskao i *Presječene pute* (1938.) i *Suor Auroru Veroniku* (1940.), što znači da je od 1931. do 1940. objavio pet romana, od kojih su dva povijesna, što je iziskivalo dosta velike pripreme.

3. 1. NAŠA MARE (1931.)

Roman *Naša Mare* tiskan je tijekom 1931. i 1932. godine u nastavcima u Ženskom listu u Zagrebu, kada Car već živi na Sušaku. Tematski poseže u život istarskih Hrvata prvih godina talijanske okupacije, a sam će reći da okosnicu romana čine realni podaci te da su i likovi nastali prema stvarnim, živim modelima. Radnja se odigrava u jednom mjestu istočne Istre i jednim dijelom u Trstu. Glavni je lik djevojka Mare, nepoznata oca, koju je mati dala na usvajanje, nakon čega je udomljuju u jednu istarsku hrvatsku obitelj. Zbog gladi u Istri, tijekom Prvoga svjetskoga rata i Mare, kao i mnoga druga djeca iz Istre, odlazi u Slavoniju, gdje se susreće s naglašenim hrvatskim duhom kroz njegovanje tradicija u narodnim pjesmama, običajima, nošnjama. Ta svoja slavonska iskustva nakon povratka Mare pokušava prenijeti i u Istru, ali tu već u začetku nailazi na poteškoće, jer Istrom vladaju Talijani, pa se Marini suseljani, Hrvati, plaše isticati svoja tradicionalna nacionalna obilježja.

Dominantni je osjećaj u romanu strah koji ni Mare svojim vedrim duhom ne uspijeva odagnati ili zatomiti. Talijanske vlasti sustavno uklanjaju svako obilježje hrvatstva – od župnika koji mora misiti latinski i maknuti slike križnoga puta s hrvatskim tekstom, čemu se on opire i bježi u šumu, do svakodnevnoga odvoženja mještana kamionima u tamnice, ni zbog čega. Marin poočim, koji se oduvijek boji svega oličenje oportunitizma i straha: “Poldo, već po samoj krvi mekušac nekakvi, u carskoj je službi gotovo sasvim olabavio. Viši, starješine, pretpostavljenici – pa njihovi dekreti, naredbe, kontrole, zatim **strah, onaj vječiti strah**, da se

ne bi o njih ogriješio, u tome se eto kretao sav njegov život, ne samo u uredu nego i vani, kod kuće. Prema vlastima pun obzira, a prema nižima uvijek na oprezu, da mu ne bi pred njima što izmaklo: kakav smioniji izraz, kakva nesmotrenost prema onima gore!”²⁷⁴ (istakla I.S.K.) Car uspijeva pokazati kako taj strah, koji je svojstven Poldu, postupno raste, svi se počinju bojati nakon što su “njihovi” prijтели da će crkvu i župnika raznijeti bombama. Atmosfera je sve sumornija, pa i Mare shvaća što znače riječi mještana “-Došla si u prokletu kuću... -U gajbu...”²⁷⁵, te sama počinje osjećati strah: “Nešto olovno ležalo je u onoj tišini, nešto tjeskobno, što je sapinjalo dah, stezalo dušu. A nad to spuštala se noć sve dublja, kao da bi htjela nešto da sakrije.”²⁷⁶

Osim straha koji se uvukao u Marin život i činio je nesretnom, Šime, Poldov pravi sin kojeg ona doživljava kao brata, spočitava joj da pokriva *njihove*: “- Pa – bit će zato, što nisi – naša... Ona opet planu: -Da čija? Šime se diže i saže ramenima: -To pitaj župnika. On će znati otkuda si došla.”²⁷⁷ Iako je Mare znala da nije Lucina rođena kći, Luce je za nju bila jedina majka, te odlučuje poći župniku u njegovo šumsko skrovište da razjasni Šimine riječi. Župnik joj objašnjava da je povremeno njezina prava majka slala novac, a nedavno je tražila njezinu fotografiju – za Maru je tragična spoznaja da su pisma pisana **njihovim** jezikom: “Onda ima Šime pravo: ja sam zaista druge krvi i nisam – **naša** ...”²⁷⁸ Župnik joj odgovara simboličkim riječima: “(...) ti si **naša** i ostat ćeš **naša** do vijeka... **Naša Mare – naša dobra Mare!**”²⁷⁹

Car ističe i odjeke poznate bune na Proštini, okolici Pule, gdje su hrvatski seljaci bili ugroženi sustavnim tlačenjem od novopridošlih Talijana i fašističke vlasti, te Marina nastojanja da pomogne djeci koja su ostala bez roditelja.

U osvrtu na ovaj roman, Rojnić je iatakao: “Roman je sav u fabuli, u događajima, koji se živo i brzo izmjenjuju, ali bez dublje unutarnje veze i bez prave motivacije. Car je u ovom romanu više reporter, koji niže obilje detalja, nego li pažljiv i minuciozan pisac, koji umije izabrati materijal, dobro ga rasporediti i umjetnički nadahnuto obraditi. Zbog toga ovaj roman,

²⁷⁴ *Naša Mare*, Ženski list, br. 1, Zagreb 1932, str. 18.

²⁷⁵ Isto, br. 2, str. 20.

²⁷⁶ Isto, br. 3, str. 20.

²⁷⁷ Isto, br. 5, str. 19.

²⁷⁸ Isto, br. 6, str. 20.

²⁷⁹ Isto, br. 7, str.18

iako u doba, kada je štampan, svjež i aktuelan po građi, ne djeluje živo i uvjerljivo.”²⁸⁰ Možemo se složiti s ovom Rojnićevom tvrdnjom i pridodati da je Marin lik suviše idealiziran, ona je još jedna od onih Carevih žena koje pokreću i svoj i tuđe živote, a u sebi nosi tragična obilježja. Mare čini sve za spas drugih, a sama je nesretna i neshvaćena – tipičan je romantičarsko-idealistički lik.

“Jedina Mare ne pjeva. Da družicama ne muti veselja, trsi se, da joj lice bude nasmijano, ali misao je nosi drugamo, među četiri vlažna zida, gdje tolika **mila** lica – kako ono reče Poldo – gnjiju, dok se evo drugi zabavljaju, uživaju u životu, u lijepom danu, u pjesmi, smijehu... Kad bi na priliku sve drugačije, vedrije bilo, da je tu među njima i on, Šime! Ima trenutaka, kad se mladić drži **mrko i sumorasto**, ali to dolazi od ove more, što sve pritište, a najviše njega, koji je, kako ono župnik reče, vruće, žestoke krvi. Bilo je ipak dana, naročito od onda, pošto su se oni izmirili, da je **bila prava slast** biti uza nj, slušati ga, gledati, kako mu se **oči ljupko iskre, blistaju, pale**. Da joj je kako do njega i kazati mu ma i **samo jednu milu riječ** na uzvrat za onu njegovu lijepu pažnju s cvijećem, što ga je za nju ubirao! Jednog dana donio joj je jasmina, **bijelo ono cvijeće složila je u malen vijenčić**, metnula ga među dva lista svog starog molitvenika, nježno ga stlačila i sada sve onako uvenuo daje od sebe **divan miris**, koji je sjeća na njega i u trenutku, kada joj je duša sva u molitvi...”²⁸¹ (istakla I.S.K.)

Citirani ulomak ne samo što potvrđuje konstataciju o romantičarsko-idealističkom Marinom liku, već pokazuje i Careve spisateljske nedorečenosti, preživjele postupke, arhaičan jezik i stil opterećen davno potrošenim šablonama. Ako je i mogao na početku svoga stvaralaštva pisati o “milim srdašcima”, “nevještima djevicama”, “mirisnim kiticama cvijeća” i sličnim, već i tada zakašnjelim izražajnim postupkom, sada, tridesetih godina ovoga stoljeća, u svome šestom desetljeću života, u vrijeme kada je književnost ponudila brojne modernizme, čak i izživješi već neke od njih – Car se nije odmaknuo od šenoinske tradicije u našoj književnosti, pa ovaj citat podsjeća na romantične priče iz hrvatske književnosti prošloga stoljeća.

Kao i mnogo puta prije, Car se troši u temi i ideji, i to mu je jedino važno, a o

²⁸⁰ A. Rojnić, U: Viktor Car Emin, *Djela I*, str. 25

stilsko-izražajnoj i estetskoj strani svoga literarnoga pisma kao da uopće i ne razmišlja. I opet nam se nameće dojam da je Car ispisao stranice ovoga romana ne provodeći ni minimalnu spisateljsku doradu. Događaju mu se i neki nedopustivi formalni propusti, pa u prvom dijelu romana župnika zove pop Jure, a u drugome pop Andro iako se radi o istoj osobi, ili pak Auroru nazove sestrom Marine majke iako joj je ona šogorica. Citirajmo u prilog navedenoj tvrdnji sam završni ulomak romana: “U to zatrubi trublja i kamion zašumi, a stotina se ruku diglo i iz stotine se prsiju izvilo i u plaču prelomilo ime: Mare! S onim svojim osmjehom na usnama djevojka je mило pozdravljala, sve dok nije kamion zakrenuo za zavoj i oteo joj vidu crkvu, kuće, stabla – cijeli onaj kutić, s kojim je povezana sva lijepa mladost njena.”²⁸²

Takav kraj romana sasvim je u skladu s Carevim modelom uključujući prethodne rečenice u kojima joj mještani govore da joj je Šime poručio kako je čeka. A od trenutka povratka iz Slavonije između Mare i Šime traje nesporazum, nerazumijevanje, odnosno nesposobnost međusobnog komuniciranja, i sve među njima ide ukrivo, odnosno ne događa se ništa, jer ne umiju jedan drugome priznati ljubav – to je Car, koji ljubavnu vezu ne umije verbalizirati, a kamoli da je pokuša oživotvoriti.

Želimo li naći nešto pozitivno u romanu, valja se vratiti Rojničevim riječima da je *u doba, kada je štampan, svjež i aktuelan po građi*; dodali bismo i to da je dokraja **angažiran**, jer je Car crno-bijelom tehnikom suprotstavljanja domaćeg/hrvatskog i stranog/talijanskog upozorio na sve zlo koje je fašistička Italija činila u Istri toga doba – od odnarođivanja putem crkvenih obreda i školskoga sustava, do straha koji su širili crnokošuljaši i terora pod kojim je živjelo domaće stanovništvo. No, problem nije u temi i ideji, već u književnom postupku kojim se Car nije odmakao od *Naše sloge*, a koji više nije mogao zadovoljiti ni čitateljsku publiku, ni književnu paradigmu u cjelini.

²⁸¹ *Naša Mare*, Ženski list, broj 22 (nastavak deseti), str. 31, Zagreb 1931./32.

3. 2. *MEDU DVA OGNJIŠTA (1934.)*

I ovaj je roman ostao na stranicama zagrebačkih *Novosti* u kojima je objavljivan tijekom 1934. godine. Djelo je opsežno, obuhvaća čak sedamdeset i dva novinska nastavka, a govori o raspadu tradicionalne obitelji, potaknutom teškim materijalnim stanjem koje uzrokuje iseljavanje Istrana u Ameriku, ali i nekim elementima što ih nosi moderni život (preljub). U središtu je priče dječak Šiško koji živi sa svojim djedom, opsjednutim životom na moru, plovidbama, pričama o olujama, čudesnim spašavanjima i najveća mu je želja da njegov Šiško postane mornar. Koliko god se djed trudio, unuk samo formalno udovoljava njegovim zahtjevima – izvršava svaku “brodsku” zapovijed što ju izda djed, igrajući se u kući uređenoj poput broda, s jedrima i jarbolima u dvorištu i sobama poput brodskih kabina; ali dječakov je duh umjetnički, i on sanjari o budućim kućama koje će sagraditi od sivoga istarskoga kamena, u kojem otkriva dušu.

Djed traži korijene dječakovih težnji, tumačeći sve to lošom naslijeđenom osobinom, pa nam Car opisuje dječakove pretke i po ocu i po majci (potrošivši na to nekoliko nastavaka), da bi dječaka doveo u vezu s Valentinom, njegovim rođakom iz Kraja, slikarom, neshvaćenim boemom i umjetnikom. Uzaludne su djedove težnje da ekvilibrirajući u odnosima između svoje kćeri i Šiškova oca koji žive razdvojeno – otac kao iseljenik u Americi, a mati kao učiteljica u nekom istarskom selu, kamo je otišla nakon počinjena preljuba – zadrži unuka kao jedini smisao svoga života. Prilično naglo i neuvjerljivo Car uvodi u roman Šiškova oca, dovevši ga iz Amerike s mnogo novaca, kojim odmah po povratku, već sutradan, kupuje hotel, a ubrzo odvodi i Šiška da živi s njim.

U početku, obradovan novim životom, Šiško se priklanja ocu, zanemaruje djeda

²⁸² Isto, posljednji nastavak, str. 39

provodeći većinu vremena s arhitektom Litrovim, koji postaje njegovim osobnim učiteljem. Ali, Šiškov umjetnički duh ne da se sputati, tako da ma koliko se Litrov trudio, Šiškova jedina preokupacija ostaje sivi kamen i gradnja kuće, te postizanje svoga ideala – izgraditi dom – vilu na Šiparu gdje će ponovo zajedno živjeti s ocem i majkom. Kasnije Šiško odlazi u Ameriku, a kada se nakon nekoliko godina vraća, čini sve da ostvari svoj san o gradnji vile na Šiparu.

Ta je radnja okosnica u koju Car upliće sve onodobne probleme liburnijskoga kraja – dolazak stranaca, prodaju zemljišta, gradnju vila i hotela, posljedično tome propadanje tradicionalnih moralnih vrijednosti... Uza sve to, radnju ponekad razvlači i nizom lokalnih anegdota – pričica koje su rijetko u funkciji radnje, a kojima kao da želi naglasiti autentičan lokalni kolorit.

Naravno, u romanu postoji i ljubavna fabula, prema već prokušanu Carevu receptu, neostvarena i dugo nespoznata ljubav Šiška i djevojke Nize, čiji roditelji također žive razdvojeno te ih i ona želi ponovo spojiti. U posljednjem nastavku romana Niza se na početku još uvijek treba udati za Miguela zbog osjećaja dužnosti spram svoje obitelji, da bi samo nekoliko ulomaka kasnije roman završio sentimentalno-idiličnom slikom: “Onda osvanu lijepo ljetno jutro, kad su se pred ‘Palacom’, oko starodrevnog zdenca Klarinića okupili svi ukućani, pa Litrov, Jeluša i stari djed Juranić s kćerkom učiteljicom.

Svi slušaju nategnuto Šiška, što sjedi između majke, od sreće rasplakane, i Nize od ljubavi sasvim preobražene. Malo prije stiglo pismo iz New Yorka, i Šiško im ga sada blaženo razdragan čita:

-I tako – ti moj Šiško znaj, da se tvoj otac ponosi s tobom ne samo zbog trijumfa, što ga je doživjelo tvoje sjajno djelo, već i zbog osjećaja, kojih ti je puno srce. Dobro si učinio, što si mamu i djeda poveo opet k moru. A kako ja vjerujem u tebe, vjerujem i u tvoju sreću s Nizom i u onaj tvoj zlatni san na Šiparu. Računaj na svu moju pomoć i kad bude novi dom pod krovom, zovite i mene...

Ostalo se izgubi u jecaju, što kao pjesma odjeknu u dubini starinskog zdenca.”²⁸³

Još jedan tipičan Carev završetak, ali na svu sreću bez mrtvih. Inače razvučen roman naglo završava konačnim pomirenjem i susretom svih likova. Roman obiluje brojnim opisima

²⁸³ Viktor Car Emin, *Medju dva ognjišta*, Novosti, Zagreb, br. 96, 8. IV. 1934., str. 18.

mora, priobalja, padina Učke, što je sve u kontrastu sa Šiškovim susretom s New Yorkom, neboderima, asfaltom i stalnom jurnjavom u košnici velegrada. Već spominjani sukob domaćega i stranoga koji je prisutan (i) u ovom romanu samo je dijelom ublažen likom arhitekta Litrova²⁸⁴ koji je, iako Bečanin, vezan uz naš kraj, jer ga impresionira ljepota liburnijskoga krajobraza. Za razliku od njega, ljubavnica Šiškova oca, Bečanka Hilda iskorištava svaku situaciju kao i Šiškova oca, naravno, zbog novca. Kada novca ponestane, i ona odlazi.

Roman nije pobudio gotovo nikakva interesa književne kritike u doba kad je izlazio u *Novostima*, a i današnja kritika uglavnom prepričava Rojnićev tekst iz 1956. godine. Preuzimajući njegove konstatacije o romanu, suvremeni kritičari samo ovlaš spominju ovo djelo, te se stječe dojam da ni kritičarska ni čitalačka publika, ni prije ni sada, ne poseže za čitanjem toga romana.

Možemo zaključiti riječima K. Nemeca koji, pozivajući se na konstataciju I. Andrića da je roman *Iza plime* “ipak jedna interesantna knjiga”, nastavlja ovim riječima: “To se, međutim, ne bi moglo reći za romane *Naša Mare* (za koju mu je ideju dao Don Luka Kirac) i *Među dva ognjišta* koji su izlazili u nastavcima u podlistku ‘Ženskog lista’ (1931/1932), odnosno zagrebačkih ‘Novosti’ (1934). U njima se variraju iste teme i siže, prate slične ljudske sudbine, portretiraju slični likovi, ali i ponavljaju iste greške. Poznati narativni kalup, bez obzira na plemenite patriotske intencije, bio se već gotovo sasvim istrošio. Lijepo se to može vidjeti i na primjeru romana *Vitez mora* (1939): doima se kao da je sve u njemu “već viđeno” i da je posrijedi tek jedna inačica *Usahlog vrela*.”²⁸⁵

²⁸⁴ Litrov svojom opsjednutošću liburnijskim pejzažem i sivim kamenom umnogome podsjeća na Doktora iz romana *Vitez mora*, što ga obrađujemo u sljedećem poglavlju. Oboje su stranci, ali istinski vezani za naš kraj, samo je za razliku od Litrova Doktor fasciniran morem, kulturnim nasljeđem i pomorcima.

3. 3. VITEZ MORA (1939.)²⁸⁶

Prethodni nas citat već upućuje na kvalitetu romana *Vitez mora*. Idejno, roman se nadovezuje na *Usahlo vrelo*, a tematski dijelom na komediju *Vicencica* (1934.), koju u ovome radu obrađujemo u idućem poglavlju. Neobično je da relativno brzo nakon izvođenja *Vicencice* Car poseže za istim motivom – vraćanje nestaloga pomorca za kojeg se drži da je mrtav – što je već “potrošio” u *Vicencici* (1934.), i to na mnogo kvalitetniji način. Vraćanje tome motivu i njegova romaneskna obrada nisu dali pravoga rezultata, pa ukupno roman djeluje neuvjerljivo i neživotno. Čak i vrlo sličan rasplet – *Vicencica* oprašta svom zaručniku neku kvazi nevjeru o kojoj se mnogo pričalo, a tako je i žena kapetana Jandra čula o flertu s Lovrinićevom ženom, pa ne vjerujući sasvim mužu, traži pribavljanje dokaza za njegovo šestogodišnje izbivanje – nije u ovome romanu dovoljno argumentiran.

Locirajući radnju u Sušak u međuraću, Car pokušava oslikati društvene odnose, s naglaskom na važnosti mora za život Primoraca, no ni jedno ni drugo ne polazi mu baš za rukom. Radnja se romana zbiva poslije Prvoga svjetskoga rata, u krugu obitelji Randić nakon nestanka kapetana Jandra Randića.

Brod “Uran” torpediran je, a u valovima nestaju kapetan Jandro, supruga prvoga časnika Lovrinića i jedan mornar. Nakon šest godina od Jandrova nestanka u valovima svi osim njegove majke, slijepe starice Celeste, misle da je Jandro mrtav, samo se ona nada da će se ipak vratiti. Intrigu zapleće sluga Doro koji je bio kuhar na brodu i koji smatra da je Lovrinić kriv za Jandrov nestanak, jer nije poslušao kapetanove naredbe. Nitko ne želi pridavati pozornost starčevim pričama, a Jandrov brat, sudac Miko i obiteljski prijatelj Doktor grade mit oko Jandrove smrti. Namjera im je u Sušaku podignuti spomenik poginulim

²⁸⁵ Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od 1900 do 1945. godine*, Znanje, Zagreb 1998. str. 21.

²⁸⁶ Roman je tijekom 1938. godine izlazio u nastavcima u *Jadranskoj straži* u Splitu, a potom ga je isti časopis tiskao kao posebno izdanje 1939. godine. Svi su citati preuzeti iz toga izdanja romana, a broj stranice naveden

pomorcima, vitezovima mora, kojih je, prema njihovoj zamisli, simbol kapetan Jandro. Jandrova se obitelj polako raspada – s majkom i bratom neženjom živi u kući Jandrova udovica i njihovo dvoje djece. Postupno, prvi časnik Lovrinić i Jandrova supruga, Jelva, ulaze u vezu koja bi trebala završiti brakom. No, odjednom se pojavljuje Jandro, šest godina nakon brodoloma i peripetija što ih je doživljavao diljem svijeta. Jandrovim pojavljivanjem pripovijedanje, koje je do toga trenutka teklo opisujući Jandrovu i Mikovu mladost, te Doktorovu djelatnost na prikupljanju svega što je vezano uz život na moru, poprima dramske elemente.

Naime, Jandro dolazi najprije obiteljskom prijatelju Doktoru, koji ga nagovara da ne odlazi kući, jer bi trebalo najprije pripremiti ukućane na spoznaju da je Jandro ipak živ. Tu Doktorovu oduku podržava i brat, sudac Miko, koji u svemu slijedi zamisli drugih. U osnovi, Doktor se plaši za realizaciju svoje ideje o spomeniku mornarima, do koje mu je jedino stalo. Jandro na sve to pristaje, što se čini vrlo neuvjerljivim. Tek nakon svađe s Doktorom, Jandro se ipak odlučuje javiti svojim, pa i ženi za koju je, kako su mu rekli, bio dvostruko mrtav – i fizički i emocionalno, jer se namjeravala udati za Lovrinića. Jelva mu govori: “Došla sam da se uvjeriš kako ti nemaš u mene što da tažiš, a ni ja da slušam stvari što su za mene već sasvim mrtve”. (str. 159)

Nakon svega, svi žele Jandri nametnuti osjećaj krivnje što je preživio potonuće broda i što se ipak živ vratio kući. Međutim, Car nam to iznosi neuvjerljivo i, što je najgore, neživotno. Tako, na primjer, Jelva objašnjava Jandru kako će djeca reagirati na njegov povratak: “-Ko da ti vjeruje? Ja – razumije se – nikada. Tvoja djeca? Već jednom krvavo razočarana, ona bi se svakoj tvojoj novoj slavi prva smijala.

Na spomen djece obuze je ponovo neko umekšano čuvstvo i nastavi: -Moja djeca! I malo prije, dok sam nad njihovim posteljicama molila kako običajno za tebe – svaki su me čas prekidala i ponavljala riječi, što bi imale biti urezane u nekakvu kamenu, o kome da im je i večeras govorila tvoja mati. Junak – vitez! Možeš li ti sebi predočiti u kakvom se svijetlu tvoj lik prikazuje onim malim dušama? A može li tvoja pamet da dokuči u što će se taj lik raspasti i pretopiti sutra, kad čuju da je sve ono s njihovim ocem bila nekakva neukusna komedija,

ružna, sramotna?

Svaka njezina riječ palila ga je kao usijano gvožđe. Bio je ganut i smućen, ali i potišten, a to ga je dražilo, i on se najzad trže, krvavo se nasmije i reče grubo:

-Što bi ti dakle htjela?

-Da u duši moje djece ne ubiješ ono, što bih i ja htjela u njima da živi. Pod tim uvjetom voljna sam i dalje da vučem za sobom ovo moje udovičstvo.

-Što? – raskolači Jandro oči očajno iznenađen.” (str. 166)

Nakon ponovnoga susreta on i žena se dogovaraju da Jandro otputuje (uvjetno rečeno, ponovo nestane) kako bi pribavio dokaze o razlozima svoga dugogodišnjega izbivanja, a žena će ga čekati, ali takav rasplet Car nije dovoljno motivirao. Događa se vrlo slično kao i u nekim drugim djelima, da na kraju romana naglo razrješava odnose koje je dugo zapletao, što pridonosi spisateljskoj neuvjerljivosti.

Jandro je, i u odsutnosti, i nakon ponovnoga povratka glavno lice romana; kao što je za dječastva i mladosti fascinirao okolinu svojom spretnošću i živahnošću, tako je oduševio i Cara. A zapravo je glavni lik romana sudac Miko, stariji od Jandra, ali cijeloga života u drugome planu, u Jandrovoj sjeni. Životno je uvjerljiviji, jer nije idealan, a Car njegov lik gradi u suprotnosti s bratom Jandrom koji je idol, junak, oličenje spretnosti i uspjeha, a jedina mu je mana bila “Da je Jandro slabo – često i nikako – odoljevao ženskim čarima (...)”. (str. 10)

Miko je još jedna kreatura u galeriji Carevih gubitnika – nerealiziran na nekoliko životnih polja: drugi u svemu, neženja, samozatajan, roditelji više vole Jandra, za Jandrove odsutnosti (“smrti”) brine se za njegovu obitelj, ali po prirodi preobziran, s Jelvom ne zna razgovarati, kao ni s majkom koja žali za Jandrom, a Miku se samo podrazumijeva – on je tu, ali i dalje znači manje od onoga koji je nestao. Tek na kraju mati doživljava katarzu odnosa spram Mike i ispričava mu se što ga je cijeloga života zapostavljala, na što on odgovara: “-Moj život nije nikada vrijedio ništa.” (str. 204), a kada ga je mati htjela primiti u krilo on na svoje mjesto gura Jandra, za kojeg majka i ne zna da se vratio. Miko se zapravo ostvaruje kroz Jandra.

Miko je neodlučan, pa većinu odluka donosi u dogovoru s Doktorom, dugogodišnjim

obiteljskim prijateljem, pod čiji utjecaj olako potpada. Doktor je osobenjak, porijeklom Čeh, zaljubljen u more, zadivljen mornarima, stoga i piše knjigu koja će nositi naslov “Vitez mora”, jer su tako novine prozvale Jandra obavještavajući o njegovoj smrti. Lik je Doktora još jedan od Carevih čudaka, koji pomalo podsjeća na slikara Valentina – obojica izazivaju čuđenje okoline, “(...) on nije kao drugi ljudi...” (str. 18) reći će Doktorova služavka. Kao romaneskni lik pokreće radnju.

Vrlo je malo kritičkih osvrti i sudova izrečeno o ovome romanu, a oni kritičari koji su ga se doticali u vrijeme objavljivanja, dali su mu povoljnu ocjenu (A. Barac, J. Ravlić, R. Barbalić). No, uz povoljne ocjene, ima i zamjerki. J. Ravlić ističe očiti propust u koncepciji romana: “Jedino čega žalim da nema u romanu, a što bi i sam naslov tražio, jesu opisi mora. Taj vitez mora trebao bi da se kreće u samom dekoru morskome, međutim se to samo na nekoliko mjesta spominje.”²⁸⁷ Inače su Ravličeve ocjene vrlo pozitivne: “Roman je živ i pun dramske akcije koja neprestano drži budnu našu pažnju, pa se čita i što je važno, proživljava s velikim interesom. Možda je ovaj roman g. Viktora Cara Emina njegov najbolji rad, a napisan je (1935) prije romana “Presječeni puti” koji je naša kritika dobro primila.”²⁸⁸ Ne bismo se mogli složiti s ovom Ravličevom tvrdnjom, a još manje kada kaže da je roman zanimljiv “po obradbi”. Naime, likovi kao da defiliraju pozornicom izgovarajući naučeni tekst. “Psihološko obrađivanje pojedinih lica i momenata” za koje Ravlić smatra da je Car dobar majstor, zapravo su nevješte interpretacije, odnosno nisu logična posljedica ponašanja likova, što se naročito odnosi na Jandra. Je li moguće da netko nakon šest godina izbjivanja ne odlazi odmah kući “pokazati se” najdražima, već pristaje čekati dok drugi “pripreme” njegov povratak?! Viđenje Jandra s bratom, potom sa ženom, što sve završava svađom i nerazumijevanjem – svi se brinu kako će reagirati djeca, kao da radost što je otac živ i što se vratio ne bi potisnula sve ostale sumnje. I na kraju kada se Jandro i Jelva dogovaraju “da on prikupi dokaze”, ne bi li bilo logično da on barem na spavanju pogleda djecu koju nije vidio šest godina?!²⁸⁹

²⁸⁷ J. Ravlić u: *Jadranska straža*, br. 7, Split 1940., br. 7, str. 307.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Ma koliko Car bio u svemu dobrodušan i plemenit, banalnost nekih situacija u ovome romanu nema opravdanja. Činjenica da sam nije imao djece ovdje ipak dolazi do izražaja, jer on očito nije umio literarno izraziti ono što sam nije doživio, odnosno, biografska ličnost piščeva i autor teksta na tom se primjeru izrazilo

Želimo li roman tipologizirati, teško ćemo se odlučiti o kojem je žanru (tipu) riječ – to nije obiteljski roman, jer nisu u prvom planu obiteljski odnosi, već je obitelj samo krug u kojem se odvija radnja; to nije ni društveni roman jer nema analize društvenih odnosa – obitelj Randić nije dana ni u kakvu odnosu spram drugih ljudi, a i broj likova je skroman. Zanimljivo je još dodati da Car u svojoj *Autobiografiji* uopće ne spominje ovaj roman.

O Carevim romanima sa suvremenom tematikom dade se izvesti nekoliko zajedničkih zaključnih odrednica:

- Svi su podjednako loši. Objavljivani su u nastavcima u novinama, pisani na brzinu i nedovoljno dorađivani. Ako Car nije uviđao sadržajne i fabularne nedorečenosti, uz malo truda mogli su se popraviti barem jezični i stilski nedostaci. Citiramo jedan od ulomaka koji potvrđuju našu tezu: “U prizemlju, u predsoblju urešenom starinskim slikama, morale su da čekaju dok su se **nakakva** visoka vrata otvorila i one se našle pred predstojnicom zavoda, krupnom suor Angelikom. Soba je njezina bila slabo rasvijetljena, puna **nekih** čudnovatih sjena, što ih je bacao uokolo **nekakav** glomazni stoljetni luster. I tuda su se izvijali **nekakvi** već davno zaboravljeni ili možda još nikad ne osjećeni mirisi.”²⁹⁰ Nimalo invencije, jer ako u jednom ulomku umjesto opisa ružnog i neprijatnog prostora sve završava s karakterizacijom da je nešto nekakvo očita je odsutnost stilske i jezične izražajnosti.
- Sva su tri romana pisana po vrlo sličnom modelu, likovi su suprotstavljeni na razini dobro-loše, domaće-strano, i više “igraju” uloge koje ime je pisac namijenio, nego što ostavljaju uvjerljiv dojam živih i stvarnih karaktera. Osobito nevješto i neuvjerljivo pisac vodi ljubavne fabule – te su ljubavi toliko nerealne, idealističke i neživotne da se može reći kako Carevi likovi nisu u stanju realizirati ljubavnu vezu, odnosno kako pisac ne umije kreirati drugačije veze. To je značajka svih njegovih romana uključujući i povijesne, jedini

“preklapaju”.

je pomak što likovi ovdje ne umiru, nego se nazire neka eventualna realizacija tih ljubavi u budućnosti.

- Mana je ovih romana **nagli i ishitreni završetak** kojim se najčešće razrješava upravo odnos između dvoje zaljubljenih. Mare je već na kamionu koji će je odvesti u tamnicu kada joj govore da je Šime čeka; o prepoznatoj ljubavi Šiška i Nize saznajemo u posljednja dva ulomka romana; Jelva se baca Jandru u zagrljaj u posljednjoj rečenici romana. Sve zapletene i neriješene odnose među likovima Car razrješava na posljednjim stranicama, što je u nesrazmjeru prema ostalim dijelovima. Brojni su detaljistički opisi prirode, likova i događaja, tako da ponekad remete čak i tijek radnje. Takav je primjer lik Doktora u *Vitezu mora* o kojem znamo sve – porijeklo, gdje je radio, čime se bavi, kako mu izgleda kuća, koje slike ima na pisaćem stolu... , a većina tih opisa nije u funkciji radnje romana. Slično je s arhitektom Litrovim u romanu *Među dva ognjišta*.

Ti romani, na žalost, ostaju samo bibliografsko-biografska činjenica u Carevu književnom stvaralaštvu, ali i isto takva činjenica u književnoj povijesti. Car upozorava na probleme svoga užega zavičaja koji bez dileme zaslužuju književnu obradu, ali bi ona trebala biti bliža književnim oderednicama vremena u kojem nastaju. Druga je mogućnost vrednovanja romana s aspekta recipijenata – ti romani ne nastaju za publiku koja je u njima akter, prema tome ne treba podilaziti publici. Dva se romana tiskaju u Zagrebu i oni su tadašnjoj istarskoj publici nedostupni zbog talijanske okupacije, a zagrebačkoj publici, osim na razini informacije o tome što se događa u Istri, vjerojatno nisu bili zanimljivi. *Junak mora* tiskan u Splitu, mogao je pobuditi nešto interesa s obzirom na pomoračku tematsku orijentaciju. Činjenica da ni jedan od ova tri romana nije ponovo tiskan također govori o njihovoj kvaliteti.

²⁹⁰ *Naša Mare*, (nastavak 14.), str. 34.

4. DRAME

Dramskim je tekstovima Car uvijek budio interes - i publike i kritike. Pripisujemo to izrazitoj angažiranosti koja te tekstove na pozornici čini aktualnima. *Zimskim suncem* (1902./1903.) započeo je dramsku trilogiju s osnovnom temom odnarođivanja, odnosno pretenzijama Talijana za našim teritorijm. U vrijeme nastanka te drame pisac se još uvijek nadao sretnom ishodu, odnosno raspletu političke situacije u korist Hrvata u Istri, pa odatle optimizam i sretni završetak. *Mrtva straža* (1923.) nastaje u poratnome razdoblju kada je pisac razočaran, a nema ni nade da bi se Hrvati u Istri mogli osloboditi talijanske vlasti. Treća je drama komedija *Vicencica* (1934.) sa začudnim odmakom od prethodne dvije. Naime, čim Car prostorno nije vezan uz svoja liburnijska mjesta, a radnja se *Vicencice* događa u Rijeci, uspijeva se osloboditi utilitarizma i tendencije, te kreativno pristupiti temi koju obrađuje.

4. 1. DRAMA *MRTVA STRAŽA / NA STRAŽI* (1923./1946.)

Drama *Mrtva straža* prvi je put prikazana 1923. godine u Narodnom kazalištu u Zagrebu, pod pseudonimom Mladen Jelušić. Objavljena je tek 1946. godine pod naslovom *Na straži* i prerađenim završetkom. U posveti nalazimo: “Oslobodiocima Istre naše (...) nek je kao skroman znak vječite blagodarnosti posvećeno ovo djelo, stvoreno godine 1923. pogledom i srcem otvorenim na sve ono, što je moralo da dođe.

U oslobođenoj Opatiji, u siječnju 1946.”²⁹¹

U središtu je Careva interesa atmosfera u kojoj žive mještani maloga liburnijskoga mjesta - strah pred Talijanima kojima je pripao njihov kraj nakon Rapalskoga ugovora. Sukob domaćega i stranog, kćeri i majke, dobrog i lošega, konstantna je opreka Carevih dijaloga, uz naglašenu povezanost hrvatskoga stanovništva uz zemlju.

U prvom činu upoznajemo likove, njihove suprotstavljene ideje i nadu domaćega stanovništva da budućnost nakon mirovne konferencije u Parizu ipak neće biti tako crna. Glavni lik, djevojka Mare, iskrena je Hrvatica; nakon očeve pogibije u ratu priklanja se djedu i baki, s kojima je njezina mati Flora, Talijanka po porijeklu, u stalnome sukobu. Mare je, braneći neku djevojčicu od nasilja talijanskih stražara, dospjela u Trst u tamnicu gdje ju je silovao talijanski vojnik. Ona je zaljubljena u Frana, ali se opire realizaciji te ljubavi jer se smatra osramoćenom.

U drugom činu kroz lik Marina djeda Mata Slavića Car govori o ljudima koji bez zadržke vole svoju rodnu grudu i ne žele ju napustiti. Sukob Mare i majke ide ka kulminaciji, jer joj mati u kuću želi dovesti talijanskoga vojnika koji ju je obeščastio, nakon što je došao u selo da bi joj “vratio” čast.

²⁹¹ Viktor Car Emin, *Na straži*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1946. Svi su citati preuzeti iz toga izdanja drame, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

U trećem je činu pritisak Marine majke sve veći, djed prijeti da će ubiti Talijana, a Frane koji ne razumije zašto ga Mare odbija iako se vole, mora bježati jer su mu Talijani zapalili kuću. Mare odbija otići s njim, te večeri ubija Talijana i bježi iz mjesta.

Što se tiče kreacije Marina lika, ne možemo se oteti dojmu da ona vrlo podsjeća na Mimicu iz *Pustog ognjišta* sa svojom krivnjom koju nosi u sebi, ne želeći ništa priznati voljenoj osobi. Čak su i riječi kojima se Mare obraća djedu vrlo slične onima koje Mimica upućuje ocu: “I sni se vraćaju, djede... Osobito oni ružni... Frane je dobar - - - ali misao je bez milosti... Ne gleda ona na dobrotu... I putovi su joj tajni, nedokučivi! Kad joj se najmanje nadate, ona dođe i – ubode... A i svijet je bez milosti, i ja ne bih mogla dopustiti da itko pokazuje prstom za nama, za njim. Vidite i sami, djede, da je sve svršeno – sasvim svršeno... (naglo) Ali o tome se sada ne radi... Radi se o ovome ovdje... (pokazuje ognjište) o ognjištu našem...” (str. 67)

Isto tako ovim su riječima vrlo slična Tildina razmišljanja u romanu *Pod sumnjom*, kao što su i **svi Carevi ženski likovi slični – uvijek treba biti žrtvom, spašavati voljene osobe od srama** i “onoga što će neko reći”, a osobna sreća i eventualna **realizacija ljubavi kao da su nedopustive**, što se podudara s koncepcijom ženskih likova u Cara.

Drama je pobudila veliki interes kazališne kritike u doba izvođenja u Zagrebu, ne zbog velike umjetničke vrijednosti nego zbog toga što je u vremenu nastanka djelovala izrazito domoljubno i borbena. Nakon premijere Joza Ivakić je zapisao: “... on (Car op. I.S.K.) ne može da se smije, on plače zajedno sa svojim junacima, sa svojim istarskim narodom, kojega je zadesila teška sudbina, da je otrgnut od rođene braće svoje i koji stenje pod tuđinskim jarmom. Pisac nam iznosi sliku života i patnju našega naroda u Istri pod talijanskim gospodstvom. (...) U drami je simbolizirana patnica Istra. I ako je tako shvatimo, onda ona dobiva svoje pravo značenje. Simbolika i alegorija. U ovom smislu sadržaj je njezin konzekventno proveden i potpuno u skladu prema piščevoj osnovnoj ideji.”²⁹²

Ivakićevo alegorijsko i simboličko isčitavanje ove drame možemo potkrijepiti citiranjem riječi koje Frane upućuje Mari: “Uskrsla si mi - - - vratila si mi se - - Moja si – moja – moja - - I ti ćeš poći samnom... s nama - - - sa stricem Nikom, s Katom - - - Ne idemo

²⁹² Joza Ivakić, *Mrtva straža – prigodom premijere u Narodnom kazalištu 11. XI.*, Teatar, god II., Zagreb 11.

daleko... Do prvog slobodnog grebena... Na njemu ćemo stati i čekati, dok se tvojoj duši ponovno vrne mir... Onda ćemo opet ovamo, na staro ognjište, i tu ćemo ostati na straži vjerni ljubavi našoj i našem lijepom, neispunjenom snu - - Je li, da hoćemo, Mare, moja lipa Mare - - ?” (str. 60)

Kritičari smatraju da ova drama kvalitetom nije dostigla *Zimsko sunce*, ali je zasigurno dobro prikazala aktualni trenutak, jer je nakon samo nekoliko predstava na zahtjev talijanskoga konzula u Zagrebu drama morala biti skinuta s repertoara. Činjenica je da su i ostali Carevi dramski tekstovi budili dosta zanimanja i da je o premijerama mnogo pisano, ali kao što je već rečeno za *Zimsko sunce*, razlog nije u trajnoj kvaliteti dramskoga teksta već u aktualnosti teme i tendencioznosti koja je u trenutku nastanka djela opravdana. Zato kada su se ponovo stekle povijesne okolnosti Car minimalno mijenja dramu *Mrtva straža*, ona dobiva naslov *Na straži*, te ponovo zadovoljava zahtjeve vremena – to je 1946. godina kada je tema Istre i te kako aktualna. Drama *Mrtva straža/Na straži* kao ni *Zimsko sunce* nisu preživjele svoje vrijeme i danas ne možemo govoriti o aktualnosti tih dramskih tekstova.

4.2. KOMEDIJA VICENCICA (1934.)

Premijera *Vicencice* u Zagrebu doživjela je vrlo velik uspjeh koji je, kako kaže Nikola Polić, u predgovoru tiskanoj komediji, u njemu izazvao davno zaboravljene riječke reminiscencije. Za razliku od većine dotadašnjih Carevih djela koja su okarakterizirana rezignacijom i nestajanjem, *Vicencica* je novost u smislu “toplog i osjećajnog humora”, te zrači izvjesnom dozom optimizma. “Pjesma o Vicencici, u kojoj je, kanda, idealistički simboliziran naš izgubljeni san o Rijeci – zajedno sa starim našim pjesmama o mladosti, koja je sve kraća, - živi samo u nostalgijama utopljenih noći, kad sumorno oko gleda s Trsatskih skala u neku čudnu, drhtavu zvijezdu što se uzdigla nad sivim i modrim čemerom simfoničke

Učke.”²⁹³ Ove se riječi N. Polića upravo i odnose na Rijeku, a Careva *Vicencica* samo mu je povod za niz lucidno-zajedljivih primjedbi i komentara o Rijeci i Riječanima. Iako se predgovor tek minimalno odnosi na samu komediju, on pomaže čitatelju koji nije upoznat s riječkom poviješću lakše praćenje brojnih aluzija koje likovi izgovaraju o riječkoj prošlosti.

Komedija je podijeljena u tri čina, s vrlo jednostavnom scenografijom – sve se događa u agenciji parobrodarskoga društva “Belaš i drug”, s likovima koji ulaze i izlaze na zadanu scenu stupajući u britke međusobne dijaloge s humorističkom notom. Mada je okosnica radnje i dalje u Carevu stilu – propadanje domaćega u korist stranoga, a iako se zaposlenici parobrodarskoga društva moraju zbog njegove propasti preseliti iz Rijeke u Sušak – nema patetike i uobičajenoga Careva plakanja nad sudbinom likova. Citirajmo dijalog Belaša i kompanjona:

“BELAŠ *Serafinu*: (...) Dok naprotiv mi: kakvi smo da smo, još nismo pljucnuli na očevo ime, kao on: Del Rovere, rodjeni Hrast. *Odlazi*.

DEL ROVERE *više za njim*: Ali zato vi ne možete mene poslati na Panteleriju, dok ja mogu vas, kadgod hoću. I to vam ne fali!

BELAŠ *na vratima*: Dobar je strah, kome ga je Bog dal. Meni nije!... Tovare! *Ode*.

DEL ROVERE *kao da će na njega*: Držite me!... *Prijetećim glasom*: Taj stari medvjed!...”
(str. 22)

U dotadašnjim Carevim djelima ne nalazimo takvih funkcionalnih i duhovitih dijaloga, nema sukoba koji bi bili verbalizirani doskočicom ili uvredom, što drami daje životnost, a i potalijančivanje je prezimena ovdje dobilo ironičku notu za razliku od uobičajenih jadikovki nad tom činjenicom. O situaciji u Rijeci, o težini pomoračkoga života ili neizvjesnoj budućnosti govore sami likovi, a ne pisac.

U radnju je vješto ukomponirana i ljubavna fabula, koju autor gradi na zabunama, a one su opet tipične za pomorački život, tako da *Vicencica* tematski pripada brojnim Carevim djelima koja se bave životom pomoraca. Da zabuna bude veća, a radnja dinamičnija, tu je i od svih očekivani novac iz Amerike, koji treba promijeniti živote – nekome donijeti sreću, makar

²⁹³ Viktor Car Emin, *Vicencica*, Primorski štamparski zavod, Sušak 1934., Nikola Polić u predgovoru: *Nad vodama babilonskim*, str. 12. Svi su citati preuzeti iz toga izdanja drame, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

nezasluženu, drugima propast. Motiv je novca što dolazi iz Amerike i mijenja živote česta situacija u primorskim mjestima s obzirom na učestalost iseljavanja, s osnovnom razlikom što se ovdje radi o nagradi, a inače, najčešće, intrigu stvara nasljedstvo.

Na kraju, Car djelo završava velikim obratom u kojem se ljubavna očekivanja i nadanja ipak ostvaruju, a toliko žučeni i čekani novac ipak ne stiže. Cijela drama time dobiva optimističko-ironični ton, što je i sadržano u posljednjoj poruci koju izgovara Belaš: “Tamo preko radićemo i čekati, dok ova naša pusta luka i ovaj naš stari i dragi, mrtvi grad opet za nas ne uskrsnu.” (str. 75)

Važno mjesto u *Vicencici* imaju brojna zapažanja o prijašnjem i tadašnjem životu Rijeke koja Car donosi kroz humoristične dijaloge likova. Čakajući dolare Kostanca govori: “Bože, kako je sve to došlo! Čudo! Mirakul! Pa to je jedino, što može da pomogne gradu, kome su već sve uzeli. Tu se već ne pita, hoće li naša luka iskrnuti ili neće, već: koji su brojevi izašli? Što veli sanovnik? Što vračar Bodul? – i sve tako. A dotle se prodaje staro zlato, srebro, galanterije i sve lijepe i vrijedne stvari.

(...)I kad se govorilo: ne hodi z Rike vanka, kade ti niš ne manjka. Ja ne znam – ali kad me uhvati ova melankonija – najvoljela bih zaplakati...” (str. 43)

Dinamični obrati, uvođenje u priču novinara Skendera koji neprestano traži atraktivne mornarske priče, čekanje na Amerikanku, pa njezin ipak neočekivani dolazak, relativni optimizam da će ipak doći vrijeme kada će se u Rijeci moći slobodno živjeti - sve su to elementi dramske radnje kojima Car uspijeva zadržati interes gledatelja. Jezik više nije suh i sterilan kakav nalazimo u pripovijetkama, već ima nešto lokalnoga kolorita, brojne su pomoračke fraze pa čak i Amerikanka zna nešto hrvatskoga, što je vješto pomiješano s ponekom engleskom riječju. Likom staroga, isluženoga mornara Serafina pisac upozorava na dvije aktualne činjenice: da bi osigurao svoju egzistenciju Serafin, pokušava naučiti latinsku misu i tako “zarađivati” za život, što mu ne uspijeva, čime Car upozorava na neriješeni status ostarjelih mornara; posredno, pak, pisac naglašava da se u Rijeci misilo na latinskom jeziku.

“*Vicencica* je zaključni i, po sudu kritike, umjetnički najzreliji dio Careve dramske trilogije o našim krajevima, koje je još unatrag nešto više od deset godina Rječina dijelila od prirodne matice; ozbiljni i tragični ton prvih dvaju dijelova (*Zimsko sunce*, *Na mrtvoj straži*)

ovdje je upotpunjen vedrim, poetičnim akordima i optimističkom poantom”²⁹⁴ zaključuje A. Rojnić. Da su o *Vicencici* kritike pohvalnije nego o prethodnim Carevim dramama, te da je ona, na neki način, nadživjela vrijeme u kojem je nastala, upućuje i tvrdnja Josipa Bratulića: “Komedija je blaga, nostalgična satira na tip “fjumanaca”, razočaranih novim gospodarima kojima su se vječito obraćali, a okretali leđa narodu od kojega su potekli, te sada spas očekuju čak iz Amerike.”²⁹⁵ Valja dodati i konstataciju B. Donata da je aktualna tema stanovitom dramskom spretnošću opisana živim jezikom i konkretnim likovima.²⁹⁶

Car je *Vicencicom* dokazao da može u kratkoj formi²⁹⁷, dinamično i bez moraliziranja, živim govornim jezikom upozoriti na sve životne probleme koje uočava u svojoj sredini, što rezultira gledljivom/čitljivom komedijom.

Drugo je razdoblje (1918.-1940.) u Carevu stvaralaštvu najplodnije po količini objavljenih djela – impozantna brojka od osamdesetak pripovijetki, šest romana, dvije drame te monografija *Matko Mandić*,²⁹⁸ u svega 22 godine upućuje na piščevu potrebu za pisanjem, potrebu da bude prisutan u književnim i inim časopisima, i to ponajviše s pripovijetkama iz pomoračkoga života te suvremenim temama. Tri povijesna romana s temama koje su primjenjive i na Carevu suvremenost novum su u odnosu na prethodno razdoblje, no ne može se oteti dojmu da Car mnogo manje zanima književne kritičare nego u prethodnom razdoblju. Ponovo je najviše reakcija kazališne kritike na prikazivanje njegovih drama, a o romanima *Naša Mare* i *Među dva ognjišta* nalazimo samo dvije anonimne bilješke u novinama u kojima su romani izlazili u nastavcima. O *Presječenim putima* pisano je nešto više, a na objavljivanje *Suor Aurore Veronike* “reagira” samo A. Barac u spominjanom članku *Dva prešućena*

²⁹⁴ *Djela I*, str. 37

²⁹⁵ Josip Bratulić, *Izazov zavičaja*, IKK “Grozđ”, Pula 1990, str. 112.

²⁹⁶ Branimir Donat, *Viktor Car Emin*. U knjizi PSHK 63/1, navođeno, str. 500.

²⁹⁷ *Vicencica* obuhvaća svega 60 stranica srednjega formata, dakle opsegom odgovara većoj pripovijetki.

²⁹⁸ Viktor Car Emin, *Matko Mandić. Osvrt na njegov život i rad*. Tiskara Dragutuna Spullera u Samoboru 1938. Budući da to nije književni tekst nije obuhvaćen analizom, ali u sumiranju ovoga razdoblja važno je

romana... Navedene činjenice govore da Careve teme, koje su tek neznatno promijenjene u odnosu na prethodno razdoblje, više ne mogu izazvati simpatije publike, a kritika, koja iako prepoznaje domoljubne težnje, ne može prihvatiti literaturu kojoj su patriotizam i angažiranost i cilj i svrha. Osim toga okoštala fraza, neinventivan jezik i prošlostoljetni stil ne mogu se nositi s vremenom koje nudi drugačiju književnost. No, valja još jednom ponoviti i istaknuti činjenicu, da je Car u progonstvu, da i dalje piše za svoga Istranina kojemu su njegova djela nedostupna, pa bježanje u prošlost ponovo opravdavamo Carevim životnim (ne)prilikama.

V. TREĆE RAZDOBLJE U CAREVU STVARALAŠTVU OD 1946. DO 1963.

A. POVIJESNI KONTEKST

Nakon druge velike svjetske ratne kataklizme i niza peripetija, Car je konačno doživio ostvarenje svoga sna — sjedinjenje Istre i Rijeke s domovinom. Vjekovna je to težnja njegovih Istrana, a i sam je Car u to uložio sve svoje napore, i ljudske, i spisateljske.

Ratna zbivanja nisu zaobišla ni Carevu Istru i Rijeku. Istarski je narod ustao protiv stranih zavojevača, oružjem, i konačno izborio svoju slobodu. Ustanak se u Istri osobito razbuktao nakon kapitulacije Italije, ali su pripreme za njegovo šire razmahivanje trajale cijeloga rata, baš kao i u Rijeci, gdje su djelovale ilegalne grupe i odakle je mnogo ljudi otišlo u borbu protiv fašizma. Istra je oslobođena krajem rata, u istom naletu kada i Rijeka, svega tjedan dana prije konačnoga sloma sila Osovine. Uslijedio je nakon toga period međunarodne verifikacije povijesnoga prava i odluka donijetih u Pazinu, kojima su predstavnici NOO Istre odlučili o sjedinjenju s maticom zemljom. Sve do mirovnoga sporazuma 1947. godine u Parizu trajala je

neizvjesnost hoće li ono što je ostvareno uz toliko patnje i krvi biti i priznato od međunarodne javnosti i glavnih antifašističkih sila. Konačno, 1947. godine potpisan je Mirovni sporazum kojim su Rijeka, otoci i Istra, njezin najveći dio, sjedinjeni s Hrvatskom i Slovenijom, odnosno tadašnjom Jugoslavijom. Ostalo je još pitanje najzapadnijih dijelova Istre, koji su ušli u sastav “jastuk države” – Slobodnog Teritorija Trsta, što je ubrzo potom podijeljen u dvije okupacijske zone – Zonu “A” i Zonu “B”. Na kraju je najprije u životu razriješeno i pitanje tih dviju zona, pa je 1955. godine, poznatom Tršćanskom krizom, Zona “A” pripojena Italiji, a Zona “B” Jugoslaviji, što je sve na kraju bilo potvrđeno, i formalno, tek potpisivanjem Osimskih sporazuma.

B. KNJIŽEVNA DJELATNOST

U svim tim poslijeratnim previranjima, kada je mnogo toga ovisilo o volji stranih sila, Car je odlučio još jednom dati svoj doprinos. Pisao je brojne članke, obilazio rodni kraj i nastojao, onako kako je najbolje umio i mogao, doprinijeti da se pobjeda ostvarena u ratu zadrži i za pregovaračkim stolovima u Parizu.

“Nakon oslobođenja vratio sam se u Opatiju i – kako se ono kaže – otvorio vatru za priključenje Istre Jugoslaviji. Na samom portretu, izrađenom nešto prije Pariske konferencije, u kojoj se vodila oštra borba protiv naših revindikacija, piše: “Pred posljednjom bitkom”. ... A hoće li ona pariska bitka biti zaista posljednja?

To pitanje moram sebi da postavljam i sada na pragu svojih osamdeset godina.”²⁹⁹

U poraću je Car objavio svoje sigurno najbolje i najzrelije djelo *Danuncijadu – romansiranu kronisteriju riječke tragikomedije 1919-1921*. Kako tvrdi to je djelo pisao tijekom Drugoga svjetskoga rata. Prema našem mišljenju, to je djelo nastajalo tijekom dužega niza godina; vjerojatno mu se Car u više navrata vraćao, doradivao ga.

Osim *Danuncijade*, iste 1946. godine pretiskana mu je drama *Na straži*, koju posvećuje osloboditeljima Istre. Slijede (1951. godine) *Udesni dani* (dnevnik, članci i feljtoni) u kojima je novi ratni dnevnik pisan tijekom Drugoga svjetskoga rata, a sumirani su članci,

²⁹⁹ *Autobiografija*, navođeno, str. 244.

tekstovi i osvrti koje je Car objavljivao tijekom svoga spisateljskoga djelovanja. Tiskanje *Udesnih dana* prema Rojničevim je riječima zapravo “nešto zakašnjela počast autorovoj lani proslavljenoj osamdesetogodišnjici”.

Spomenimo još da je 1953. godine objavljena Careva knjiga *Moje uspomene na “Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru”*. To **nije** književni tekst, već kako u uvodu piše J. Demarin: “ (...) vrijedan kulturno-historijski dokumenat. One su dragocjen, bogat, značajan i znatan prilog povijesti hrvatskog školstva u Istri.”³⁰⁰ Car je tajnik *Družbe* od 1895. godine, a tridesetih su godina fašisti provalili u *Družbine* prostorije i spalili arhivu, kako navodi Car, te se on odlučuje napisati sjećanja kako bi ostalo traga o *Družbinu* djelovanju.

³⁰⁰ Viktor Car Emin, *Moje uspomene na “Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru”*, Pedagoško-književni zbor,

1. PRIPOVIJETKE

Neposredno nakon završetka Drugoga svjetskoga rata Car se vraća u Opatiju i već 1946. godine objavljuje prvu pripovijetku *Pred odlučnom bitkom* (*Pomorstvo*, 1946.), koja je nastala neposredno nakon iskrcaja partizana u travnju 1945. godine, na obalu podno Brseča, a tiskana je u povodu završetka izgradnje pristaništa u spomen na taj događaj. U nekoliko uvodnih ulomaka pisac daje sliku pejzaža, te mora što ga je poharao neprijatelj. Nakon resignacije kojom odiše uvodni opis³⁰¹, slijedi nagla promjena koja dolazi s brodicom što se primiče uvalici okruženoj klisurama – to dolaze oslobodioci, *vitezovi* kako ih zove Car, s oružjem i topovima. Dočekuje ih narod, svi žele pomoći, a posebno stari mornari koji žele nositi najveću topovsku cijev, uz ponavljanje riječi što ih je izgovorila mlada djevojka: *Sloboda ima krila*. Osim uvodnih opisa, sve je ostalo u pripovijetki prigodničarsko.

Iste godine Car objavljuje i pripovijetku *Bez slave*³⁰² koja je povratak stalnoj temi o

Zagreb 1953., str. 7-8.

³⁰¹ “Sviće. Noć je britka, a more je još naježeno od zamahaja gorskog vjetra što se još nije smirio. Sviće.

Posljednje zvijezde trepereći nestaju jedna za drugom. Novi se dan rađa.

Uokolo tišina: krš spava i kad je budan, a tako i more. Na njemu se više ne vidi ni lađe svećarice, ni običan čun. Sve je odnio Nijemac.

Prije nekoliko dana odveo je i posljednjeg ribara, odveo ga, kud i tolike druge, daleko, u onu svoju zemlju užasa i ljudskog zatiranja. Još je k tome obasuo more i ubojitim praskavim zasjedama! I otada se ono pružilo kao groblje, tiho, bez života – i pod Cresom i na Velim Vratima i sve dalje.” *Pomorstvo*, god. I., br. 2, str.45.

³⁰² *Ilustrirani vjesnik*, Zagreb 1946,

starom slikaru Valentinu koji se nastanio u njegovu rodnom selu Kraj. Opisuje slikarov život, njegovu velebnu sliku koja je trebala prikazati *Napredak čovječanstva pod okom svevišnjega*. O Valentinu je govorio već u *Mutnim vidicima*, spominje ga kao Šiškova pretka u romanu *Među dva ognjišta*, a dotiče ga i u nekim drugim djelima. Taj osobenjak, boemčina i neshvaćeni talent postaje jednom od opsesivnih piščevih tema. Car se ne vraća samo Valentinu, nego u nekoliko navrata opisuje građevinu od crvene cigle koju je sagradio, da bi u njoj mogao pokazivati svoju sliku ogromnih dimenzija.

Nakon Valentinove tragične smrti – umro je od posljedica upale pluća što ju je dobio štiteći svoje djelo tijelom pred kišom – ostala je samo kuća koja se ruši. Pripovijetka završava slikom radnika koji odvoze opeku: “Jednog dana stigao je i posljednji voz, ukrao posljednju opeku i škripeći krenuo prema Dragi.

A malo selo ostalo opet sa ono svojih petnaest starih kućica, samo i – bez slave.”³⁰³

Iz samoga naslova iščitavamo piščevo viđenje prolaznosti, nestajanja – od Valentinova djela ne ostaje ništa, slavu nije nikada ni stekao, a pisac u poznim godinama ne može nego sa sjetom gladati nestajanje “teme” kojoj se više puta vraćao i ovom je pripovijetkom konačno i zaključuje.

U ovome razdoblju Car objavljuje dvije pripovijetke sa suvremenom, izrazito aktualnom tematikom. Prva je, *Dva se rukava prazna na vjetru njišu*³⁰⁴, temeljena na suprotnosti staroga i novoga, čije su predstavnice s jedne strane teta Aurelija, “gospođa udova iza jednog c. i k. majora”, a s druge njezina nećakinja Erna, koja uživa u mladosti i tekovinama što ih je donijelo oslobođenje. Erna u Opatiji upoznaje mladu djevojku Nevu, koja je u borbi izgubila obje ruke, te ju, oduševljena optimizmom kojim Neva gleda u budućnost, poziva na ručak. Teta to ne može podnijeti pa uvrijeđena napušta Opatiju. Nakon Aurelijina odlaska svi se osjećaju oslobođenima. Car, sada, u mladima vidi nositelje naprednih ideja, što je drugačije no u prethodnim razdobljima, kada je uvijek pristajao uz staro i tradicionalno. Pripovijetka inače nema većih literarnih vrijednosti.

Druga je, tematski vrlo aktualna pripovijetka *Optanti*³⁰⁵. Car je ponovo na zadatku –

³⁰³ Isto, br 39., bez oznake broja stranice.

³⁰⁴ *Ostvarenja*, Zagreb 1947.

³⁰⁵ *Istarski zbornik*, Zagreb 1949.

oslikati ono što se događa u njegovu kraju u poratnim godinama. Još jedna specifičnost Rijeke i Istre, a to je optiranje³⁰⁶, a potom i iseljenje dijela stanovništva u Italiju. Značilo je to raspad mnogih obitelji, izazivalo političku nepodobnost onih koji su ostali, ali i dugogodišnju šutnju o tim temama³⁰⁷. Car je, naravno, na strani onih koji ostaju, ali umješno daje širu sliku ondašnje situacije. Naime, dio obitelji koji odlazi, najčešće nisu autohtono, višegeneracijsko ovdašnje stanovništvo, već oni koji su došli unatrag jedne-dviju generacija, pa pisac objašnjava: “Kada su se na obalama Kvarnera počeli gnijezditi stranci, doletjele su za njim mnoge ptičice iz naše unutrašnjosti, u namjeri da iskoriste tu konjukturu. Među njima bio je i otac gospe Micike, čovjek od stotine zanata.

Tada je ona još bila dijete. U njenom djevojačkom imenu kočilo se jedno ‘pl’, za kojim ona i danas žali. Pa, i to je, što je donekle smeta, te se u novom poretku ne može da snađe.”³⁰⁸

Uz Miciku, žele optirati i nezini stariji sin Stefano sa suprugom³⁰⁹, te mlađi Abdon, koji prijete da će pobjeći ako ne požure s odlukom. Jedini su problem stari svekar Juraj Kalčić “(...) stari fantast, kome je Učka sve, a Kvarner najljepše na svijetu... jezero.” i najmlađa kći Vanja koja je, nakon što su joj fašisti oca odveli u logor, otišla u partizane. I starac, i Vanja odlučni su da ostanu u svojoj zemlji. Tako Kalčić odlazi u Dom staraca, a Vanja na radnu akciju kako ne bi bila u kući na dan odlaska obitelji. No, Vanjin zaručnik, Hercegovac Mladen, zamjera joj što je njezina obitelj optirala, isto kao što joj njezini zamjeraju odlazak u partizane i odluku da se ne iseli zajedno s njima. Sve ipak sretno završava, njezini odlaze, a Mladen joj priznaje da je pretjerao uz obrazloženje “ne smiju djeca da trpe zbog grijeha svojih otaca!”³¹⁰

Carevo optimističko viđenje budućnosti pomalo zakriljuje težinu obiteljske situacije, ali on uspijeva u toj nevelikoj pripovijetki vješto upozoriti na korijene riječke višenacionalne “situacije”, ne slikajući one koji odlaze u sasvim crnome svjetlu.

³⁰⁶ optirati –izabrati; (...) birati državnu pripadnost, odlučiti se za jedno državljanstvo od mogućih dvaju, opredijeliti se. Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1990., str 978.

³⁰⁷ Tek će N. Fabrio kroz svoju *Jadransku duologiju (Vježbanje života i Berenikina kosa)* progovoriti ponovo o temama koje su u poratnim godinama tako duboko obilježile život stanovništva Rijeke i Istre.

³⁰⁸ *Optanti, Istarski zbornik*, Zagreb 1949., str. 146.

³⁰⁹ Pripovijetka počinje upravo opisom situacije u domu mladoga bračnoga para: “Na dan Oslobođenja, ni Stefan Kalčić, ni njegova žena Tekla, nisu bili sa razdraganim narodom. Sa prozora svoga stana gledali su, kako se na gradskom Domu prvi put zavijorila narodna zastava sa petokrakom zvijezdom.

-Stefano – zalomi žena rukama, zgražajući se. Što je ovo? Tko su. Otkuda su ova čeljad? Stefano! I mi, nas dvoje, naš mali Herman, da živimo među njima, pod njihovim opankom? Was sagst du dazu, Stefano?”, isto.

³¹⁰ Isto, str. 157.

Pisac se vraća i opisivanju isluženih mornara. Tako je *Negda i sada*³¹¹ priča o isluženom mornaru Jožetu koji zarađuje za život tako da sjekirom sječe stare jedrenjake što su odslužili svoje. Uokvirena je suvremenim odnosom spram mornara – oni više pod starost ne moraju skapati čekajući smrt, već im je novi poredak omogućio pristojnu egzistenciju u starosti. Ista razmišljanja o teškome mornarskome životu, stara, Careva šablona, i gotovo nikakva literarna vrijednost.

Ponajbolje pripovijetke s pomoračkom tematikom nastale između dva rata za piščeva boravka u Sušaku, tiskane su u zbirci *Oj more dubokoi*³¹², neke su od tih pripovijetki objavljivane u više navrata pod raznim naslovima, a za ovo ih je izdanje pisac dotjerao, te je to njihov konačni oblik. U ovome su radu obrađene u prethodnome dijelu, a sada obrađujemo samo onu koja je tiskana prvi put – *Kapetana Tunu* u kojoj pisac živim i napetim pripovijedanjem opisuje pokušaj pobune na barku *Piket* kojim zapovijeda kapetan Tuna. I ranije je Car prikazivao osebjune mornare, naročito kapetane, koji su upravo svojom tvrdoglavošću, uz mnogo vještine, uspijevali jedrenjacima ploviti svim oceanima. Kapetan je Tuna okorjeli morski vuk, no u Argentini mu je većina članova posade dezertirala te je prisiljen na brod primiti ljude sumnjiva morala, porijekla i umijeća, što mu ih je mešetar sakupio u luci. Kako je od takve posade imao malo koristi, postupao je izrazito strogo. Tuni je skloniji jedino *mali* od kojeg doznaje da posada planira njegovo ubojstvo, kako bi ukrali i brod i teret. Nadolazeća oluja odgađa ubojstvo, a lukavi je Tuna potom probušio oplatu broda kako bi zaposlio mornare, ta na kraju svi, osim najokorjelijega zločinca, ostaju na brodu. Pripovijetka se odlikuje avanturističko-kriminalističkom napetošću, malo je lamentacija o teškom mornarskom životu, a kada ih pisac i umeće, one su funkcionalne, stoga je ubrajamo među uspjelija Careva ostvarenja.

Osim pripovijedaka koje tiska prvi put, Car objavljuje i neke ranije nastale s promijenjenim naslovom, poput: *Vraćanje pod novi jaram i u nove borbe*³¹³ (prvi put

³¹¹ *Jugoslavenski mornar*, 1949.

³¹² Zbirkom su obuhvaćene sljedeće pripovijetke: *Pod južnim krstom*, *Res nullius*, *Kapetan Tuna*, *Vječiti brodolomac*, *Marina*, *Njegov udes*, *Kapetanica na brodu*, *Kroz maglu i tišinu*, *Kapitan Ciklon*, *Na grebenu*, a objavilo ju je Izdavaško poduzeće "Pomorstvo" u Rijeci 1952. godine.

³¹³ *Književne novine*, Beograd 1950.

objavljena 1921. pod naslovom *Moj povratak*), *Moj otac*³¹⁴ (pretisak već objavljene pripovjetke *Ložač*, u Mornaru 1929.), *U drugo progonstvo*³¹⁵ (objavljena 1929. pod naslovom *Naš stari "Dalibor"*), *Odabranici*³¹⁶ (ta je pripovijetka ponešto modificirana životna priča parona Trdine što ju je Car objavio 1929. godine pod naslovom *Odabranik mora*, uz aktualni dodatak - glorificiranje Jugoslavenske ratne i trgovačke mornarice, te optimističko viđenje sretnije mornarske budućnosti.), *Vječiti dužnik*³¹⁷ (pripovijetka je **autobiografskoga karaktera** i u cjelini je prenijeta iz zapisa *Iz mog života.*) i *Lutalice III.*³¹⁸ (u bilješci uz naslov stoji da je to treće poglavlje neobjavljena Careva romana, te da se radnja zbiva neposredno pred Drugi svjetski rat na Sušaku kamo su radnici došli u potrazi za poslom. Iste smo likove, skitnice, upoznali već u pripovijetki *"I još jedan slijepi putnik"* iz 1940., a sad ih zatičemo pred policijskim činovnikom koji ih ispituje, te još detaljnije doznajemo njihove životne priče.).

Pripovijetka *Pred vratima Rijeke*³¹⁹ zapravo je Carevo viđenje godišnje skupštine Uprave istarske Ćirilometodske družbe, što je 1912. godine održana u Zametu – "pred vratima Rijeke", jer se u Rijeku nije smjelo. Car pripovjedački govori o tijeku sastanka, rodoljubivim i optimističkim govorima koji su nailazili na burno odobravanje, uz temeljnu poruku što je izgovara jedan od govornika: "-Granice što nas dijele, umjetne su, kamenite – mrtve. Ono pak što nas veže: krv, jezik, glas srca, čuvstva, težnje – nije. Živo je i to mora prije ili kasnije pobijediti!" Carev prigodničarski rukopis uvjetovan ne samo tematikom, već i povodom – deseta obljetnica oslobođenja Istre i Rijeke – pa je ovom "crticom" Car htio dati svoj prilog toj godišnjici.

Sjećanja su dominantna i u pripovijetki *Profesor "od rožic"*³²⁰ koja je uspomena na Dragutina Hirca³²¹ ili *Profesora "od rožic"*, kako su našega poznatoga botaničara zvali u Brseštini. Zaslužan za bilježenje narodnih imena biljaka, on je činio i mnogo više, bilježio je i

³¹⁴ *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1950.

³¹⁵ *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1950.

³¹⁶ *Jugoslavenski mornar*, 1951.

³¹⁷ *Polet*, Zagreb 1954.

³¹⁸ *Brazda*, Sarajevo 1950.

³¹⁹ *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1955.

³²⁰ Rad JAZU, Zagreb 1955.)

³²¹ Dragutin Hirc (1853. – 1921.), prirodoslovac, najviše je radio polju floristike, a naročitu je pažnju obraćao istarsko-kvarnerskom dijelu Hrvatskog Primorja i otoka...; prema enciklopedijskoj natuknici.

istarske toponime sačuvavši tako autohtono nazivlje pred prodiranjem stranoga nazivlja, najprije njemačkog, a zatim talijanskog. Žaleći za Hircom, Car će zapisati: “Otišao je naš veliki prijatelj, ali su njegove voljene ‘rožice’ ostale. I njihova domaća imena. A tako i hrvatski nazivi naselja, kotlina, umejaka i vratolomnih stazica.”, a pripovijetka završava veličanjem trenutka što ga Hirc nije doživio: “Osvanuo napokon i taj željkovani dan. Naš Profesor od rožic nije ga dočekaao živ. Nije doživio ostvarenje krajnjeg ideala istarskog: priključenje našeg malog zavičaja miloj majci domovini. Da mu ga je vidjeti danas slobodna, u krilu svoje rođene zajednice, s kakvim bi zanosom uskliknuo: -Istro moja! Na svijetu ti ravne nema, jer si zaista sretna koliko i divna!”³²² Pisac ne može suspregnuti svoj zanos i sreću što se Istra konačno našla u okvirima matice zemlje, te su česte njegove usporedbe teških i mračnih godina koje su obilježene stranom vlašću i zatiranjem svega domaćega, s njegovom suvremenošću kada su narodni ideali konačno ostvareni. Pripovijetka zrači toplinom i sjetnim uspomnama, ali uz dosta faktografije više je opis Hircova djelovanja nego literarni uradak.

Osim pripovijetki *Optanti* i *Kapetan Tuna*, koje su literarno nešto uspjelije, ostale su pripovijetke variranje starih tema i motiva, uz aktualnu tematiku kojoj se Car ne može oduprijeti želeći dati svoj prilog veličanju konačnog oslobođenja Istre, što ljudski moramo razumijeti. Ideal kojemu je težio cijeloga života ostvaren je, pisac je konačno sretan i tu sreću ne može suspregnuti.

³²² Profesor “od rožic”, Poseban otisak iz 308. knjige Rada JAZU, Zagreb 1955. str. 125.

2. KRONISTERIJA *DANUNCIJADA* (1946.)

Kada se od Cara kao književnika više nisu očekivala značajna djela, prvenstveno zbog poodmakle dobi, u godini nakon završetka Drugoga svjetskoga rata izlazi njegov jedanaesti, a ujedno i najbolji roman, *Danuncijada – romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919-1921*. Sabrano je u tome romanu sve Carevo spisateljsko umijeće, i učinjen iskorak iz tradicijskog prema modernitetu.

Za ovu je priliku nužno opisati povijesne događaje koji su naveli Cara na pisanje *Danuncijade*, a to su događaji neposredno nakon Prvoga svjetskoga rata, koji su Rijeku doveli u središte interesa velikih sila. Raspadom Austro-Ugarske Rijeka postaje sastavni dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba, što izaziva otpor Talijanskoga narodnoga vijeća u gradu koje traži anektiranje Rijeke Kraljevini Italiji. No postoji i treća struja u gradu – autonomaši, koji traže da grad dobije status posebnoga državnoga teritorija. Sva ta previranja dovode u Rijeku savezničke vojne jedinice, najprije srpske, francuske i engleske, potom i talijanske (studeni 1918.), na mjesto srpskih. Neslaganja o tome kome će pripasti Rijeka, koja nije bila obuhvaćena tajnim Londonskim paktom kao teritorij kojim će se “kupiti” talijanski ulazak u rat na strani zemalja saveznica, dovode grad s margina u središte interesa na Mirovnoj konferenciji u Versaillesu. Sva je ta natezanja oko Rijeke iskoristio Gabriele D’Annunzio, poznati pjesnik, ali i nositelj izrazito desničarskih tendencija, diktator i tiranin, željan vlasti i

stvaranja novoga rimskoga imperija. Uspon je na vlast otpočeo pohodom na Rijeku sa svojim legionarima 12. rujna 1919. godine. U gradu ima potporu talijansko-talijanaškog stanovništva, ubrzo preuzima svu vlast, provodi izbore, no odupire se vladi u Rimu kada ona zahtijeva njegovo povlačenje, te pretvara Rijeku u svoju državu osnovavši *Talijansko namjesništvo Kvarnera* (La Regenza Italiana del Carnaro), koje je potrajalo do sredine siječnja 1921. godine, kada je pjesnik-diktator prisiljen sa svojim legionarima napustiti grad te ga zauzimaju talijanske vladine trupe. Time završava D'Annunzijeva epizoda u Rijeci, koja je ostala obilježena nasiljem, terorom, pljačkama i bezakonjem te nastankom prvih oblika fašističke organizacije.³²³

Riječka avantura Gabrielea D'Annunzija slabo je poznata široj kulturnoj javnosti. Viktor Car Emin, tada pedesetogodišnjak, bio je svjedokom tih krvavih događaja. Veliki literat, svjetski afirmirani pjesnik D'Annunzio, samo je sedam godina stariji od Cara, ali zaslužuje sve njegovo literarno divljenje. Odlučujući opisati pjesnikovu avanturu u Rijeci, Car je zapravo htio raskrinkati D'Annunzija kao kontroverznu osobu i to čini potpuno drugačijim literarnim postupkom nego u ostalim svojim djelima.

Ovdje želimo propitati upravo Careve literarne postupke, a kroz odrednicu koju sam Car daje svome djelu okarakteriziravši ga podnaslovom: *Romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919-1921*. Povod pisanja *Danuncijade* obrazlaže u *Autobiografiji*:

“Godine 1940., dvadeset godina nakon pjesnikova mahnitanja na Rijeci, u dane, kada je Italija, nošena talasom nabujalog šovinističkog imperijalizma, ulazila u nov osvajalački rat, u trenutku, kada su s onu stranu mosta najbučnije odjekivale stare danuncijanske parole, ja sam pun - srdžbe, osvete i mržnje - sjeo za sto, da u jednom svom novom djelu salijem na Gabrijela svu bujicu svoga bijesa...Međutim - izišlo je drugačije. Što sam dublje ronio u neka njegova djela, sve sam više podlijegao čaru, što je strujao iz izvjesnih stranica njegove knjige *Laudi*, njegovih drama i romana. Osjećao sam se kao upola svladan... Nisam mogao da blagosiljam, a ni da proklinjem. Iznosio sam događaje onako kako su se odvijali, ...”³²⁴

Car je već 1901. reagirao na D'Annunzijev propagandni put po Dalmaciji, što znači da je četrdesetak godina “nosio” u sebi temu/roman koji odlučuje pisati na rubu starosti. Po

³²³ Prema *Povijest Rijeke*, Rijeka 1988., str. 285-290.

svemu sudeći, tema je bila dovoljno intrigantna da je Car ne napusti, a istovremeno bio je potreban odmak od samoga događaja, možda čak i D'Annunzijeve smrt (1938. godine) da bi se definitivno odlučio na pisanje. Jedan je od poticaja i krizna situacija u Rijeci uoči Dugoga svjetskoga rata, koja je zapravo počela D'Annunzijevom avanturom, te dolaskom fašista na vlast. Nadalje, Car je šesnaest godina živio u izgnanstvu koje je počelo 1929., kad je zbog svoga domoljubnoga i narodnjačkoga djelovanja morao iseliti iz Opatije (tada pod talijanskom vlašću) i preseliti se u Sušak (pod jugoslavenskom vlašću). Ne želimo posezati samo za izvanjskim porivima koji su Cara naveli na pisanje *Danuncijade*, no on sam uvijek tumači nastajanje svojih djela društvenim i političkim prilikama, potrebom javnoga djelovanja na liniji nacionalne borbe istarskih Hrvata.

Ono što *Danuncijadu* čini različitom od ostalih Carevih djela upravo je promijenjen pristup temi, drugačije poniranje u stvarnost i prelamanje povijesnih činjenica. Koliko god da je htio izvrgnuti D'Annunzija kritičkoj povijesnoj osudi, u čemu i uspijeva, istovremeno mu izmiče D'Annunzio pjesnik, književnik, umjetnik i ljubitelj umjetnosti, izmiče mu onaj dio pjesnikove личности s kojom se eventualno mogao poistovjetiti. *Danuncijada* je drugačija i činjenicom što Car ne suprotstavlja domaće-strano, hrvatsko-talijansko/talijanaško, dobro-loše crno-bijelom tehnikom, ne zalaže se za pozitivno i domaće deklarativno, već uspjevši umjetnički oslikati ludovanje legionara, te uspon i pad D'Annunzija u Rijeci, daje realnu sliku lošega te mu "dobro" i ne treba kontraponirati.

Vratimo se raščlambi elemenata naslova i podnaslova. Pojam, riječ **danuncijada** u hrvatskome jeziku (leksiku)³²⁵ postoji tek nakon događaja 1919.-1921. u Rijeci, a kronisteriju³²⁶ se vezuje upravo uz Carevo djelo. Spojivši kronološko redanje činjenica³²⁷ i histeriju³²⁸, Car je učinio kreativni pomak u leksičkom, ali i žanrovskom smislu.

³²⁴ *Autobiografija*, navođeno, str. 243.

³²⁵ "**danuncijada** - pustolovina talijanskog književnika Gabrielea D'Annunzija, koji je poslije prvoga svjetskog rata na svoju ruku okupirao našu Rijeku i ondje vladao nešto više od godinu dana; sinonim za smiješan pustolovni pothvat (isp. kronistorija)" B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1990., str. 259.

³²⁶ "**kronistorija** tal. (cronistoria) kronika, povijest u obliku kronike; naš književnik Viktor Car Emin nazvao je svoje djelo *Danuncijada* kronisterijom, spojivši pojam *kronistorija* s pojmom *histerija*." Isto, str.758. Usporedi i s Fabrijevom izjavom u bilješci br.20 ovoga rada.

³²⁷ "**cronistoria**, s. f., esposizione cronologica di una serie di avvenimenti", Il dizionario della lingua italiana, De Agostini, Firenze-Novara 1995., str. 550.

³²⁸ "**histerija** grč. (hystéra - maternica) jedna vrsta duševne neuravnoteženosti; histerične osobe imaju poseban

Historija/povijest/storia zapravo je realna stvarnost, dok je sve ono što se odnosi na D'Annunzija obilježeno historijom. Dodatnim uvođenjem odrednice tragikomedija Car određuje svoj odnos spram cijeloga događaja i glavnih aktera, jer D'Annunzijevo bi ludovanje bilo smiješno da nije bilo tragično. Žanrovski je *Danuncijada* romansirana kronika (Vaupotić, Šicel), dok se tragikomedija ne odnosi na žanrovsko određenje djela, već kako nam se čini, u prvome redu, na sam povijesni događaj. O tome je dosad pisao jedino Milorad Stojević koji navodi: "Novotvorina *kronisterija* i starotvorina *tragikomedija*, kako sam već naznačio, svaka za sebe ali i skupa, funkcioniraju u podnaslovu: stilotvorno, simboličko, metaforičko i sl., napatno, kao ideogramski sažetak, itd. (...) u tome se naslovu poklopilo jednako fiksijsko, u rječotvorstvu i stilotvorstvu, i faksijsko u semantičkoj nakani i poruci. Nakraju, u efektnome i ekonomičnome naslovu koji svojim značenjem pokriva jednako cijelu građu i ideogram, kome ta građa služi za pragmatsko romaneskno (pro)kazivanje."³²⁹

Valja razlučiti i dvojbu je li *Danuncijada* povijesni roman. Koliko je Caru stalo do povijesnog utemeljenja na činjenicama pokazuje i *Predgovor* u kojem nastoji objasniti okolnosti pod kojima se Rijeci "dogodio" D'Annunzio, i na kraju knjige pridodani *Pregled datuma glavnih događaja u vezi s pjesnikovom avantirom*. Što se tiče *Pregleda datuma*, Car je i na kraju romana *Suor Aurora Veronika* u *Napomeni* donio *nekoliko historijskih crtica o djelovanju jezuita na Rijeci i u Kastvu*, oboje vjerojatno zbog lakšega razumijevanja i praćenja romana, što upućuje na piščevu potrebu da čitatelju podastire izvanknjiževne fakte kako bi potkrijepio autentičnost događaja obrađenih u romanima. No, između ta dva romana velika je razlika, pa će D. Bačić-Karković reći kako se "(...) taj roman izdvaja iz korpusa povijesnih evokacija piščevih pasatističko-melodramatski, sentimentalno i naivno-mimetički ispisanih stranica. (...) Ipak – uza svu Eminovu voljnost i pedanteriju zbiljsko-predmetnoga zapisivača – roman je, na svoju korist, a sasvim u duhu Aristotelove Poetike, izmakao mimetičko-historiografskome projektu. Taj metapovijesni, alegorijski, simbolski,

historičan karakter; one su preosjetljive, tašte, želje im daleko prelaze mogućnosti, kolebljiva su raspoloženja, prevrtljive, samožive, savršeno zadovoljne same sobom, pretjeruju u ocjenjivanju svoje lične vrijednosti; svoju želju izražavaju u obliku različitih senzacija, pozerstvom, teatralnošću i rado izigravaju mučenike..., Klaić, str. 548

³²⁹ Milorad Stojević, *Carevo novo ruho. Neke relacije fiction-faction i slični postupci u romanu Danuncijada*

paradigmatski, metaforički psihogram protegnut nad D'Annunzijevim biografskim bićem ono je što *Danuncijadu* primiče 'trusnom terenu' modernije shvaćene povijesti i povijesnih ličnosti."³³⁰ Slične su postavke i C. Milanje koji kaže " (...) da je već od prvoga poratnoga hrvatskoga povijesnog romana (V. Car Emin *Danuncijada*, 1946.) pa nadalje politički segment 'onečistio' povijesnu projekciju nedvojbeno upućujući na karakter neuzoritosti takva modela povijesti. (...) u oba slučaja (drugi su slučaj Krležine *Zastave*, op. I.S.K.) riječ je o povijesnom romanu koji je na putu prema postmodernoj paradigmi."³³¹ Tako zapravo Car, koji je cijelim svojim opusom asinkron, ponekad i anakron u svome vremenu, *Danuncijadom* **anticipira postmoderne postupke i stoji na početku novopovijesnoga romana u hrvatskoj književnosti.**

Danuncijada je podijeljena na pet vremena (*Prvo vrijeme*, ...) i *Epilog*, a svako vrijeme nakon naslova donosi sintagme³³² koje su izvaci iz teksta, i djeluju poput sažetka bez čvrste povezanosti.³³³ Želimo li proniknuti u likove, u njihovu zbiljnost u povijesnom kontekstu, nema sumnje da je Car dokumentarno korektno i autentično oslikao riječku sredinu. Prvi put u Carevu opusu nalazimo dominaciju stranca – D'Annunzio, Talijan, ali i svjetski poznati pjesnik, histerik po definiciji, nametnuo se Caru kao središnja ličnost. Svi su ostali likovi u sjeni Pjesnikovoj, jer, ma koliko bili pozitivni, nemaju veličinu D'Annunzijeva pjesničkoga genija kojemu se Car ne može oduprijeti. Opisi D'Annunzija - od fizičkoga izgleda, ponašanja, postupaka i njihove motivacije provedeni su bez prave psihološke analize, ali su toliko faktografsko realistični da zapravo poniru i u pjesnikovu "pomaknutu" psihu, te slažući kockice dobivamo mozaik koji je zapravo **kompleksni književni lik.**

Viktora Cara Emina., Književna Rijeka, godina II., br. 3, Rijeka 1997., str. 33.

³³⁰ Danijela Bačić-Karković, *Eminovi pseudoanalitički postupci ili Ponešto o gradbenim elementima u Danuncijadi*, *Književna Rijeka*, navođeno, str. 25.

³³¹ Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990.*, navođeno, str. 106.

³³² Stojević u spominjanom tekstu u bilješci broj 33 kaže da "podnaslovi naliče pikarskim, pustolovnim i sličnim romanima iz starijih vremena". Navođeno, str. 38. D. B. Karković ističe da Car "Mentorski vodi čitatelja od Predgovora do Epiloga" da je to "Sukus teksta kroz dioptriju autora, e da ne bi čitatelj 'drugačije' iščitao tekst.", te zaključuje: "Narator najavama akcentira pojedine dionice narativnoga tijeka. Pratimo li iz 'vremena' u 'vrijeme' komponiranje poglavlja u *Danuncijadi* i njihove najave podnaslovima, uočit ćemo da autor podilazi čitatelju ekstrahiranjem fabularnih, anegdotskih ili naivno-humornih dionica. Postupak na granici trivijalizacije. U učiteljskoj maniri, Emin čitatelja ne želi izlagati nerazumijevanju, te jedan za drugim navodi talijanske i hrvatske (prijevodne) sintagmatske nizove." Navođeno, str. 25.

³³³ Sličnu je metodu strukturiranja poglavlja Car primijenio u pripovijetki *Marina* (1936.).

Prve naznake o D'Annunziju pisac nam priopćuje kroz dijaloge manje važnih likova – Riječana: Konzilijera, Baruna, Mićelina i Ravnatelja koji spekuliraju o predstojećim događajima ironizirajući pjesnika i mogućnost da on dođe u grad. Tako Barun govori: “Aneksionisti (...) Očekuju – pogodite koga? Arkandela Gabrijela! Vi me razumijete?... On ima, kažu, svaki čas da bane na čelu jakih snaga, s topovima i mitraljezima, s avionima, i oklopljenim automobilima... (...)

-Tko? D'Annunzio? (...)

-(...) Nego svaka čast pjesniku i njegovoj poeziji i prozi, ja ipak držim da ovakvi pothvati traže tipove drukčijeg kalibra. (...)

-Bolje reći, meni se čitava stvar čini ponešto neozbiljna, čak i malčice donkihotska.”³³⁴ (20)

Postupno, prateći događaje u gradu širi se asocijativni krug izraza što se pridjevaju pjesniku, odnosno njegovu imenu: *naš liberator* (26); *Poeta – Liberator* (29); *Arkandel poslan od boga!*; *...od boga poslan spasitelj*; *Il Superuomo? Nadčovjek? condottiere* (38); *ljubimac muza* (39); *veliki pjesniče i neustrašivi borče!* (42); *Gloria al Principe della Giovinezza! – Slava Princu Mladosti!* (43); *pjesnik-komandant* (45); *sommo poeta* (47), *Il sommo Duce* (48); *gospodar grada, neograničeni vođa (...), zapovjednik, komandant* (48); *Ariel* (52); *comandante supremo* (58); *Superdannunzijo* (59); *nadzemaljsko biće, dalekovidni, čovjek sveznajuć, profet, odabranik sudbine, neranjiv* (76); *blag do nježnosti, povjerljiv do predanosti, sumnjičav do bjesomučnosti* (92); *poeta paradisiaco* (104); *Spasitelj – il liberatore divino* (164); *veliki Duce* (196) ali i *apsolutni degenerik* (296); *genijalni komedijaš u 'Palazzu'* (383)...

Popisali smo sintagme jer su maštovite, inventivne i začudno različite od leksičkoga fonda koji inače nalazimo u Cara. Kada bi se napravila analiza Careva leksika, gotovo sa sigurnošću možemo tvrditi da bi rezultati pokazali kako **je Car u *Danuncijadi* uporabio više različitih riječi nego u svim prethodnim djelima zajedno.** Nema stereotipnih fraza, nema ni natruha romantičarsko-idealističnim verbalnim ispadima, već naprotiv nalazimo začudno svjež i moderan vokabular. Na jezik *Danuncijade* upućuje Diana Stolac polazeći

³³⁴ Viktor Car Emin, *Danuncijada*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 63/II., Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1977. Svi su citati preuzeti iz toag izdanja romana, a broj stranice naveden je uz citirani tekst u zagradama.

od riječke višejezične kulturološke situacije, a nakon opsežne analize riječke polilingvnosti, zaključuje “da je *Danuncijada* Viktora Cara Emina zahvalan predložak za čitav niz lingvističkih, sociolingvističkih, psiholingvističkih, stilističkih i kulturoloških analiza.”³³⁵ Autorica ističe još dvije bitne odrednice za Carev jezik, a to su odsutnost čakavštine i činjenica da svi likovi govore hrvatskim književnim jezikom, što tumači standardizacijskim procesima u jeziku koji se usustavljaju upravo u vrijeme Careva djelovanja, a to rezultira neuporabom dijalekta u književnome tekstu kao i to *da su u dijalozima izostala očekivana obilježja razgovornoga stila*.

Drugi novum u *Danuncijadi* je slika-kreacija grada koji pisac prati za vrijeme D'Annunzijeve vladavine. Car najčešće govori o gradu koji personificira sve ovdašnje, riječko, o gradu koji pulsira u ritmu pjesnika, ali i o gradu koji se odriče pjesnika, iako se čini kao da se pjesnik odriče grada koji ga nije vrijedan. I ovdje vrijedi napomena iz prethodnoga odlomka o Carevu leksiku. Navodimo samo nekoliko sintagmi: *nemirni grad* (9); *i tako grad osjeća da je nešto u zraku* (13); *grad koji već mjesecima gori od patriotskog zanosa* (14); *jadranska “sentina”, vragometni, nepopravljivi, do krajnosti goropadni grad, dragi parazitni grad* (16); *mučenički grad* (44) *kvarnersko gnijezdo* (49); *Rijeka je moja! Ja je držim. Držim grad izdovoljene, izvršene ljubavi. Rijeka mi se predala kao žena što izgara od ljubavi. Ja je držim...* (52); *nevjerni grad* (72); *Rijeka – Olocausta* (83); *zlosretno leglo* (103); *luda selendra na Kvarneru* (103-104); *grad života* (106); *najuzvišeniji nad svima!* (107); *turbulentni grad* (112); *mala kvarnerska rupica* (128); *Plamteći grad* (134); *rastrojeni gradski živci* (152); *grad (je) namrčen, jedak, kiseo* (173); *nezahvalni grad* (193); *grad i sve u njemu prometnulo (se) u leglo vesele anarhije* (220); *bljutavi grad* (270); *parasitska jazbina* (280); *u ovoj gomilarskoj ludnici* (297); *Ovaj je grad kula nemogućih gluposti.* (318); *nestalni grad* (320); *Rijeka je – Pandorina posuda* (381); ...

Sve pobrojeno upućuje na raspon raspoloženja, najčešće D'Annunzijevih, spram grada – od euforičnosti nakon *Sante Entrade*, do postupnoga “hlađenja” i zamjenu pozitivnih emocija negativnima, sve do potpunoga negiranja ikakve vrijednosti grada. Car je nadalje, uspio uspostaviti izuzetnu relaciju Rijeke i D'Annunzija, građana i diktatora - od togada je *Rijeka*

³³⁵ Diana Stolac, *Riječka polilingvnost u Danuncijadi Viktora Cara Emina*, Književna Rijeka, godina II., br. 3,

grad života. Najuzvišeniji nad svima! (106-107), postaje ona zatim *nezahvalni grad* (193) i na kraju *bljutava mješavina, parasitski grad* (404) i *nevjerna Rijeka* (409).

Ista se uzlazno-silazna putanja daje preslikati i na građane Rijeke, kako Fijumane tako i doseljene Talijane – od početne egzaliranosti, preko euforije, do potpuna negiranja ikakve vrijednosti građana. Kada se njegova država-grad počinje “tresti”, a situacija izmiče kontroli, Ariel je ljut “Osobito na Riječane. Ti Fijumanci! Che sangue! Sušta nečista krv. Ima i izuzetaka, ali su tako rijetki da gotovo iščezavaju u čudnoj, još neviđenoj mješavini parasitskih krpelja među kojima dominiraju – (...) – renegatski primjerci svih vrsta dopuza, najviše Hrvata. Zar će se osloniti na tu amorfnu rulju u slučaju ozbiljnog sukoba? Na ove lakome, za lakim dobitkom uvijek pohlepne kramare? Na ovu čeljad punu sebičnog straha da im ne bi zaboga spao kakav vlas sa glave, (...)” (386) I kada je D’Annunzio definitivno poražen, on, veliki vođa, nije kriv za svoj poraz, jer on je dobar, a narod je loš, on je *bio spreman na žrtvu*, ali sada će *čuvati glavu* (404). Kako opravdati svoje nimalo gloriozno povlačenje? Kada mu sorellina govori da će narod i Italija biti uz njega, D’Annunzio odgovara: “-Narod? Italija? – promrmlja on prezirno. Pa nadoda: -A onaj moj san sorellina? S kim ću da ga ostvarim? S ovakvim narodom? S ovakvom Italijom? Sve je razoreno, moja Violante, sve razbijeno! (...) Sve svršeno! Tutto finito... – Dižući se dodade s gorkim osmjehom: -Anche la Commedia!” (406) Careva zapažanja o D’Annunziju su lucidna, “hladna” u smislu odsutnosti piščeva emocionalnoga sudjelovanja u kreiranju lika. Odnosno, Car je analitičar, on secira, hladno promatra što se to događa u/oko pjesnika, ali ga pjesnikov lik ne uvlači, te konačno uspijeva kreirati **prvi pravi literarni lik u svome opusu**.

Sve D’Annunzijevo vladanje-ludovanje u Rijeci popraćeno je burnim reakcijama ulice, građana Rijeke koji poneseni pjesnikovom ličnošću egzaltirano reagiraju na svaki njegov “nastup” – obraćanje, bilo s balkona Guvernerove palače, bilo u kazalištima. Ta najčešće razularena masa reagira na svaki pjesnikov pokret, mig, a on je zove *Gran bestia* – to je zapravo pulsirajuće bilo grada, svemoćna ulica koja *plješće, urla, pjeva, kipi, ključa, ječi, divlja...* Citiramo samo jedan takav opis. “Bitka postaje sve žešća i goropadnija. Ulice

tutnje od gužve, meteža i pomamne galame. Sva su lica zajapurena, oči izbečene, zubi stisnuti, ruke nemirne, spremne na rvanje.” (200) Opisa je mase, rulje, gomile sličnih ovome u *Danuncijadi* mnogo, izazito su ekspresionistički, nadasve funkcionalni, a nikada opširni i objašnjavajući. Stilska obilježenost mnogih dijelova *Danuncijade* potpuna je novost u Carevu izrazu, pa se može reći da je u ovome djelu više stilogenih nego stilski neutralnih opisa.

Osobe koje okružuju D’Annunzija Car “podrazumijeva” – npr. posilni Italo, tajni savjetnik koji nema ni imena – najčešće su uz pjesnika da bi izvršavali njegovu volju. Tu su još generali, gradsko vijeće, razni gosti u Palazzu, ali svi u funkciji veličanja D’Annunzijeve ličnosti, pa će D. B. Karković primijetiti: “On je zbirna točka proze.”³³⁶ Uspješno je prikazan i specifični odnos pjesnika spram žena. On je ženskar i ženoljubac, ali i ženski idol, obožavani i željeni muškarac. Od njegova ulaska u grad dolaze mu žene koje se nude, koje ga žele dotaknuti, jagme se za vlas s njegove glave... Za njim dolazi ljubavnica, “njegova draga Venecijanka, umjetnica, lijepog labuđeg vrata” (51) koju on zove sorellina Violante. Ona je pijanistica, vrlo često svira samo za D’Annunzija, koji kao vrhunski esteta uživa u svim vrstama umjetnosti. Sorellina je i svojevrstni glas razuma, ona ga pokušava vratiti njegovoj umjetnosti, pisanju koje je zapostavio ponesen ulogom što je igra u Rijeci. No, ponovimo, sorellina je samo periferni lik, iako zapravo jedini ženski lik u romanu.

O pjesnikovu stajalištu prema ženama Car zapisuje: “Ariel je oduvijek smatrao žene – i danas ih smatra – svojim nužnim neprijateljicama – ‘nemiche necessarie’. Ni riječke žene, kao žene, ne čine nikakva izuzetka, ali kao svoje pristaše pjesnik ih diže visoko nad sve druge: u ovom odsječku nenadoknadivima.” (210) Ali on će napisati i poslanicu *Riječkim ženama* u kojoj su one “jedina duhovnost svijeta”, smatra ih svojim ‘nježnim pretorijankama’, “hvali ih i veliča za sve što su uradile... (a kakav bi on pjesnik bio da ih ne uznosi i za ono što nisu učinile)” (211). Riječke ga žene obožavaju, a to godi njegovoj sujeti, narcisoidnosti. I tu je dimenziju pjesnikove ličnosti Car umio izvrsno pokazati. Sve su to samo žene, ne likovi, pa je i po tome *Danuncijada* različita od ostalih romana gdje smo ukazali da su upravo žene najčešći protagonisti.

³³⁶ Navođeno, str. 26.

Što je s Konzilijerom, barunom, Mićelinom i Ravnateljem? M. Stojević ih naziva *polifunkcionalnim aktantima* i dodaje da njihovo pojavljivanje “ima zapravo onu neproduktivnu ulogu detalja iz ostalih Carevih romana (...)”³³⁷ No, usporedimo li te likove s likovima iz drugih Carevih djela, mišljenja smo da je svaki je od njih književno uspješna kreacija, uz već izrečenu napomenu da su svi likovi u sjeni D’Annunzija, dakle marginalni. U tom su smislu Careve karakterizacije svakoga od njih briljantne, što potkrepljujemo narednim citatima. “Po ocu Furlan, po majci Mađar, Konziljer je svjestan te mješavine, koja se – po njegovu sudu – jedino u laboratoriju dvojne monarhije mogla kemički dalje razvijati. Otkad je pak đavo odnio i laboratorij i retorte u njemu, Konziljer se kao utopljenik uhvatio slamke, uhvatio se ovoga grada, te – kako je običavao reći – jadranske ‘sentine’, u kojoj će kao njena sastavina čekati na nove kemičke spojeve i njihove procese.” (16)

“Eto, i taj barun nekakav je vajni iverak stare habsburgške ‘šundrane’ barkače” (17)

“-Egregio signor Mićelin! – usklikne barun dostigavši ga. Čovjek s tankim štapićem zvao se u djetinjstvu Michelangelo. Tako je htio njegov otac, u ono vrijeme žestoki mađaron. Ali budući da se sa svojim sumišljenicima nešto zavadio i pristupio među autonomiste, izveo je na klasičnom imenu malu operaciju i odredio da se dečko unaprijed zove Mićelin, imenom tipično riječkim.” (21-22)

Poslužili smo se citatima jer su oni vrlo lucidna Careva zapažanja o tipično riječkome konglomeratu ideja i ljudi. Kao što ironizira D’Annunzijeve lik, tako i ovi Riječani/Fijumani postupkom ironizacije, a ne uobičajenim Carevim induktivno-deduktivnim postupcima, iako marginalni postaju izrazito funkcionalni. Jedino lik ravnatelja – to je Fran Franković, Carev profesor hrvatskoga jezika na preparandiji u Kopru, nije sasvim ironiziran, a sam će Car reći kako se time odužio profesoru koji ga je prvi potaknuo na pisanje. Ali, Car ni prema njemu nije sentimentaln, kao što je znao mnogo puta biti, osobito prema likovima učitelja, pa D. B. Karković konstatira: “Nakrivio je svoga ravnatelja. Dao mu je, vanjskim potezima, dimenzije komično-tragičke, primakao ga je grotesknome.”³³⁸ Navedeno se iščitava upravo iz Ravnateljeva opisa: “Sve je na njemu staromodno: od glomaznih cipela do tvrdog klobuka neke čudne forme, od visokog, tvrdog,

³³⁷ Navođeno, str. 34.

blistavog ovratnika, pa do cvikera s dugom crnom trakom. Takve su mu ideje, metuzalemske, patrijarhalne, na njima jaše kao i don Kihot na svom starom kljusetu (smješak što u taj mah uskrсне na barunovim usnama, pokazivao je da se barunu ta usporedba vrlo dopala). Prošlost mu je sve, iz nje ni makac. Već sama sjećanja na nekdašnje ilirske zanose tjeraju ga u ekstazu. Sadašnjica ga veže utoliko ukoliko bi želio u njoj vidjeti ostvarene svoje stare snove: jugoslavenske i sveslavenske utopije. Odgojen je u sjeni Kurelčevoj, njemu je Petim Evanđeljem sve što je onaj malo nastrani Likota ikada izustio.” (31)

I ovaj citat kao i svi ostali navođeni iz *Danuncijade* upućuju na drugačiji Carev spisateljski postupak, na zapravo začudnu Carevu invenciju, i stilsku i jezičnu, koju više neće dostići, iako je nakon ovoga romana nastavio objavljivati. Iskazana višeslojnost, asocijativnost ali i inspirativnost zaista svrstavaju *Danuncijadu* na početke postmodernističkoga pisanja u nas.

Valja ukazati na još jednu indikativnu činjenicu – u doba kada je tiskana *Danuncijada* zapravo i nije pobudila pravoga interesa književne kritike, a pretpostavljamo ni publike. Bila je to prva poratna godina, a od već ostarijeloga Cara više nisu ni očekivana neka značajnija djela, pa je sve ostalo na tri kratka zapisa u dnevnome tisku³³⁹ i prikazu A. Rojnića u *Republici*. Rojnić se i kasnije dosta kratko zadržava na *Danuncijadi* u inače opširnoj studiji³⁴⁰ o piscu u *Djelima I-II* (Zora, Zagreb 1956.) gdje je roman ponovo i tiskan. Rojnić sa stranica *Danuncijade* iščitava prvenstveno *aktualnost*, jer fašizam koji je u naše krajeve došao s D’Annunzijem tek je slomljen, pa ni kritičar nema dovoljnoga odmaka za drugačije sudove. Za ono što mi danas tumačimo postupkom ironizacij lika, Rojnić će reći: “Taj je lik (misli se na D’Annunzija, op. I. S. K.) Car iznio majstorski i – vjerodostojno. Piscu se uistinu ne može prigovoriti, da je bio nepravedan. Njegov stav prema D’Annunziju je lojalan stav književnika, koji nema potrebe da svoga ‘junaka’ karikira, izobličuje. A što D’Annunzio takvim ipak ispada, nije, naravno, Careva krivnja.”³⁴¹ Rojnić nadalje dodaje: “(...) feljtonistička obrada djela razlogom je, da je autor veću pažnju obraćao opisu samih

³³⁸ Navođeno, str. 27.

³³⁹ D. Sirovica u *Slobodnoj Dalmaciji*, T. Peruško u *Riječkome listu* i *Glasi Istre*.

³⁴⁰ To je zapravo skraćeni tekst objavljen u *Republici*.

vanjskih događaja, duhovitim kozerijama i anegdotama i izvrsnim slikovitim opisima riječkog štimunga, a manje na to da riječki život zahvati šire u njegovoj složenosti i punoći (...)”³⁴² Očigledno je da tadašnja kritika nije u *Danuncijadi* prepoznala autorov kreativni pomak ni novost koju je ona označila u hrvatskoj književnosti, jer Rojnić će zaključiti da je “zaslužni hrvatski književnik iz Istre unatoč odmakloj dobi sačuvao korak s vremenom davši veoma opsežno, zanimljivo i živo pisano djelo.”³⁴³, dok će iz današnje perspektive D. Bačić-Karković konstatirati: “*Danuncijada* je urbana, intelektualistička, sofisticirana i zahtjevna proza. (...) S *Danuncijadom* Emin se propeo do antologijskoga čitanja i transhistorijskih vrijednosti. *Danuncijada* ili antikvarni socijalno-politički millieu u svjetlu (ipak anticipirane) moderne skepse.”³⁴⁴

Tek iz suvremenije perspektive, a prvi je u tom smislu na *Danuncijedu* uputio B. Donat 1977. godine³⁴⁵, iščitan je modernistički piščev postupak, pa Donat o *Danuncijadi* govori kao o *političkom romanu*, te zaključuje: “Konačno se oslobodivši tereta mitskog doživljaja nacionalne povijesti, odustavši od melodramatskog mišljenja kojemu je cijelog života robovao, Viktor Car Emin upravo na stranicama romana koji se koristi učinkom zbiljskog dolazi do politike kao središnjeg fenomena suvremenog života, taj mit modernog svijeta vraća njegovu romanesknu misao svojem ishodištu: pojedinac postaje univerzalni junak, a pričanje o jednom vremenu univerzalna priča koja se ponavlja kroz vrijeme i prostor ljudske sudbine.”³⁴⁶

Priloge novom pristupu ovome romanu dao je i znanstveni skup o Viktoru Caru Eminu (Lovran 1994.) odnosno radovi s toga skupa objavljeni u *Književnoj Rijeci* na koje smo se ovdje često pozivali. Mišljenja smo da je među Carevim djelima jedino *Danuncijada* dovoljno inspirativna te se mogu očekivati nova kritička iščitavanja toga romana.

³⁴¹ A. Rojnić, *Viktor Car Emin: “Danuncijada”*, *Republika*, god. III., br. 4. str. 258.

³⁴² Isto.

³⁴³ Isto.

³⁴⁴ Navođeno, str. 28.

³⁴⁵ Te je godine Car uvršten u ediciju Pet stoljeća hrvatske književnosti, gdje je *Danuncijada* pretisnuta u knjizi 63/II, a u knjizi 63/I opširna je studija B. Donata koji je ujedno i priređivač tih *Izabranih djela*. B. Donat iste je godine objavio i članak *Romani Viktora Cara Emina* u časopisu *Forum*.

3. CAREVI AUTOBIOGRAFSKI ZAPISI

U ovome se radu često posezalo za citatima iz Careve *Autobiografije*, a budući da je autobiografizam u njega izražen, o čemu svjedoči podosta autobiografskih elemenata u njegovim prozama, kao i sasvim autobiografski zapisi, zadržat ćemo se nakratko na njima. Na mnogim će se mjestima Car pozivati na ono zapisano u *Autobiografiji*, kao što će *Autobiografijom* upozoravati na okolnosti nastanka svojih tekstova. *Autobiografiju* pak, nadopunjuje zapis *Iz mog života*, kojim pisac upućuje na neke činjenice koje je izostavio iz *Autobiografije* te konzultirajući oba rada možemo “složiti” kompletniju sliku autorova života, naročito djetinjstva³⁴⁷, te razumjeti zašto su i kako nastajala pojedina djela. Tipu autobiografskih zapisa pripada i Carev *Dnevnik*, kao i posljednja crtica tiskana za njegova života – *Naš dijamantni pir*.

Autobiografija (1917./1949.) i *Dodatak autobiografiji* (1956.)

Spomeninimo dob u kojoj Car objavljuje autobiografije – u četrdesetsedmoj, sedamdesetdevetoj i osamdesetšestoj godini života. Prva je izašla na kraju zbirke *Starci* kojom završava prvo Carevo stvaralačko razdoblje, druga kao dodatak romanu *Nove borbe*, a *Dodatak...* kao sastavni dio izabranih djela, što navodi na zaključak da svako objavljivanje

³⁴⁶ B. Donat, *Romani Viktora Cara Emina, Forum*, navođeno, str. 724.

nosi u sebi neko “opravdanje”. Osim osnovnoga biografskoga podatka o datumu i mjestu rođenja nema ponavljanja, već se doima da je prva autobiografija sinopsis za pisanje one druge, mnogo veće i cjelovitije, a dodatak je nastavak pisanja druge autobiografije.

Indikativno je da u prvoj rečenici prve autobiografije Car svoje rodno mjesto, što znači i svoje korijenje, predstavlja pomoću Kumičića: “Rodih se na dan Sviju Svetih godine 1870. u Kraju, između Lovrana i Brseča, rodišta pokojnog Evgenija Kumičića. Pod selom, malo poviše mora, ima velika špilja iz njegovih romana...”³⁴⁸ Iako u to doba Car više nije nepoznat pisac, njegova skromnost tjera ga da se pozove na već dobro poznatoga pisca, te da odredi istu regionalnu pripadanost. Već ovdje, kao i u svim autobiografskim zapisima, dominantnao je Carevo obilježje skromnost u odnosu spram svega što radi i objavljuje, pa već 1917. zapisuje: “Bit će otprilike trideset godina, što se trsim, da po svojoj dužnosti pomažem u političkom, a osobito u u kulturnom nastojanju moga kraja. Sve to ne bi smjelo da ima posla s književnošću, ali s mojom je ‘literaturom’ u dosta tijesnoj vezi.”³⁴⁹ Tu prvu autobiografiju, koja obuhvaća tek nešto više od dvije stranice, Car završava riječima: “Volim moju Istru i sve naše ljude. More obožavam, teško bi mi bilo umrijeti daleko od njega. A vojnik sam...”³⁵⁰ Osim emocionalnoga odnosa prema Kraju i citiranoga završnoga ulomka, **nema podataka o privatnom životu**, već su samo kronološki navedeni podaci o tiskanim djelima, a objašnjeni su i povodi nastanka pojedinoga djela.

Na ovu se Carevu *Autobiografiju* može primijeniti Brešićeva konstatacija o autobiografijama do Matoša: “(...) svaka eventualna refleksija o pisanju o samom sebi svodila se na očitovanje poteškoća pri tome činu – ‘ispovijedanja’, štoviše – i sama zaziranja, a kad se već pisalo, onda se u središte pozornosti, kao svojevršno opravdanje, stavlja sama namjena autobiografske bilješke, tj. njezina društvena korisnost (pogovor [to je slučaj u Cara op. I.S.K.] ili predgovor knjizi, prilog za neku kolektivnu kolekciju, eventualno svjedočanstvo za ‘opće dobro’). Otuda i relativna oskudica u tome žanru, **fragmentarnost i (pozitivistička) dokumentaričnost kao temeljna opća značajka većine priloga.**”³⁵¹ (istakla I.S.K.)

³⁴⁷ Usporedi: V. Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb 1997., str. 19.

³⁴⁸ *Starci*, navođeno, str. 175.

³⁴⁹ Isto, str. 176.

³⁵⁰ Isto, str. 177.

³⁵¹ Isto, str. 20.

Druga je *Autobiografija* pisana mnogo osobnije, s mnogim sjećanjima na djetinstvo i opisom događaja koji su determinirali piščev život. U zapisima poštuje kronološki slijed, ali s osvrtom na posljedice i djela koja je, inspirirana nekim događajem, kasnije objavio. Nit su vodilja i dalje djela – kada, kako i zašto su nastala, a najveći dio osobnih iskustava odnosi se na rano djetinjstvo i dio školovanja. Autobiografsko redanje činjenica i događaja završava rečenicom: “Sada se bavim oko sređivanja nekih svojih ratnih uspomena.”³⁵² te nastavlja sjećanjima na osobne susrete s pojedinim književnicima³⁵³ u koja nas uvodi jednom rečenicom: “Na kraju da spomenem barem nekoliko drugova književnika, s kojima sam se od vremena do vremena sretao u ovom divnom kutiću moje Istre: (...)”³⁵⁴ Kronološki, po vremenu susretanja, niže poznata spisateljska imena, ali bez unutarnje logike. Ulomke međusobno povezuje konektorima: *počnimo; onda; devet godina kasnije; jednog dana; i moj se film odvija; dolazili i drugi; i onda jedne večeri;* ili pak rečenicama: *I MARJANOVIĆ bio je u nas kao doma.; Dolazak SILVIJA KRANJČEVIĆA bio je za naš stari dom pravi blagdan.; A eno i NAZORA!* Fragmentarnost je osnovno obilježje cjelokupne *Autobiografije*, a pogotovo ovoga dijela koji donosi uspomene na susrete s piscima. Nema uzročno-posljedičnoga povezivanja činjenica, a tek ponegdje Car buduće objašnjava prošlim. Stilski i izražajno *Autobiografija* podsjeća na pripovijetke.

Dodatak Autobiografije nastavlja se tamo gdje je pisac stao u *Autobiografiji*, te počinje rečenicom: “Mjesec dana potom, jednog ranog jutra, raširio se našom zemljom potresan glas da je u Zagrebu nenadano umro – Vladimir Nazor.”³⁵⁵ Popisat će još djela što su tiskana do 1954. godine i zaključiti: “I tako, što je do mene – iako mi osamdeset i četvrta već kuca na vratima – radim koliko mogu i dalje.

Dok pišem razne novinske članke i feljtone, čini mi se kao da pišem neko poglavlje iz romana mojeg malog, ugroženog zavičaja, a pomalo i također i iz romana mog vlastitog života.

Opatija, koncem 1954.”³⁵⁶

³⁵² *Autobiografija*, u *Nove borbe*, navođeno, str. 244.

³⁵³ Car navodi pisce: Kumičića, Katalinića Jeretova, Gjalskoga, Miletića, Marjanovića, Kranjčevića, Nazora, Domjanića, Nikolića, Harambašića, Nehajeva, Ivanova, Begovića, Tucića, Turića, Ogrizovića, Matoša i Cankara.

³⁵⁴ Isto.

³⁵⁵ *Dodatak autobiografiji*, U: *Djela II*, navođeno, str. 485.

³⁵⁶ Isto, str. 488.

Činjenica je da Car upućuje na autobiografičnost svojih djela, da podcrtava faktografske elemente, a osobnih je, intimnih dijelova u kojima bi on ispovijedao svoju ličnost vrlo malo, pa možemo zaključno reći da su piščeve *autobiografije* većom dijelom objektivistički zapisi.

Na Careve se autobiografije nastavlja i zapis *Iz mog života* (1954.) koji se može i čitati i interpretirati kao još jedna nadopuna autobiografije. Započinje opisom šegrtovanja u Rijeci kada je imao trinaest godina, jer je taj dio izostavljao “iz svojih dosadašnjih životopisnih crtica”, pa nas tako upoznaje s ljudima i događajima koji su usmjerili neke njegove životne odluke, poput Kumičićeva brata koji je s ponosom isticao: “Moj brat profesor, *la prima penna della Croazia!*”³⁵⁷, a tada Car o Kumičiću, kao ni o drugim hrvatskim piscima nije još ništa zanao. Tek nakon susreta s Kumičićem, interes za knjige postaje sve intenzivniji, pa čekajući “posao” u knjižari, Car zapisuje: “Vrijeme sam provodio najviše u čitanju. Ujutro bih se spustio na Kuk, malenu ravan strmo nad morem, obraslu lovrom, i tu bih ležeći čitao knjige, na koje bih slučajno naišao. Knjige, dakako talijanske, tek po koja dobra, sve ostalo – šund.”³⁵⁸

No, knjižar ga nije pozvao i on stjecajem okolnosti dospijeva u koparsku mušku učiteljsku školu, u hrvatsko odjeljenje. Umjesto opisa razdoblja svoga koparskoga života, pisac donosi cjelovitu crticu *Vječito dužan* u kojoj evocira svoje školovanje – od lovranskog učitelja koji je sve činio da potalijanči učenike, “dok je naš pravilni, književni jezik nazivao – ‘tvrdo hrvatskim’”³⁵⁹; potom u Rijeci u mađarsko-fijumansku gimnaziju, te konačno Kopar i sreća što se uspio osloboditi “tuđinskih škola” i “otrovnog utjecaja učitelja”. Izrazito ugodna sjećanja vezana su za profesora hrvatskoga jezika Frana Frankovića, koji je u Kopru bio Caru svojevrsni mentor, dodatno je potakao u njega interes za knjigu, a pisac mu se kasnije odužio u *Danuncijadi* likom Ravnatelja. Time crtica završava, a Car nastavlja sjećanjima o gradu Kopru, znamenitostima, povijesti... U Kopru je i u vrijeme objavljivanje svoje prve pripovijetke *Bijednici* 1888. godine. Svoje prvo učiteljsko službovanje u Sovinjaku opisuje u crtici koju također interpolira u tekst.

³⁵⁷ *Iz mog života*, Poseban otisak iz 301. knjige Rada JAZU, Odjel za suvremenu književnost, Zagreb 1954., str. 37.

³⁵⁸ Isto, str. 37-38.

Samo je nekoliko ulomaka ovoga autobiografskoga zapisa osobne prirode, a vezano je uz prve dane braka s Emom (1897. godina) i njihov skromni život koji je protekao u skladu, jer, kako kaže pisac, nisu imali velikih zahtjeva. Sjeća se Car, slično kao i u *Autobiografiji*, pisaca koji su ih posjećivali u Opatiji, navodi dijelove Kranjčevićeva pisma, zatim pisma Ivana Trnskog, Marije M. Strozzi, Stjepana Miletića, uspomene na Frana Supila, a u više navrata i nekih detalja oko nastajanja i izvođenja drame *Zimsko sunce*. Ponovo se vraća i na Valentina, svoju vječnu temu, uz obrazloženje da su se stručnjaci iz Jadranskoga instituta uvjerali da je njegova slika stvarno postojala, a njegovo je prezime bilo Lukac.

Godine 1937. Mussolinijev režimski pisac Lucio D'Ambra objavio je knjigu *Il romanzo di Abbazia*, u predgovoru koje ističe da je Opatija njegova druga domovina, što mu Car iz svoje tadašnje perspektive ne može oprostiti: "A ja u – progonstvu. Na Sušaku, iza 'žičane zavjese' čitam te retke. Zavidim i grizem – kao što se u nas kaže – papar. Grizem ga sve u šesnaest. I gutam neku žučnu gorčinu. I osjećam bol, što mi steže i izjeda srce. (...) I dok horde zavojevača mahnitaju uokolo orgijski, oko jadnog staračkog srca sve se jače savijaju ubitačne nostalgije i piju krv, a s njome i sve sokove životne. A dotle bijedno srce kao u deliriju vapi za dragim kutićem tamo pod Učkom, uz more, kome na svijetu premca nema."³⁶⁰ Pisac se još pita hoće li se ikada vratiti u Opatiju te završava riječima: "Ja u tim teškim mislima, a ono se jednog dana 'žičana barijera' našla na tlu. Meni je u onaj mah bilo, kao da su me vile digle i ponijele na njene tople slobodne grudi."³⁶¹

Ovo nas autobiografsko pripovijedanje ponovo uvjerava kako je Car težio da sve svoje postupke i djela faktografski opravda – ne mašta, fikcija, već fakti i faktografija. Ako smo i načas pomislili da je svoga Valentina izmislio, on je našao za shodno da nas eksplicitnim podacima uvjeri u njegovo postojanje. Ovakvi su zapisi stalno podsjećanje da je njegova literatura "provjerljiva", da nam nije ispričao neke neistine. Razlozi su dvojaki: on ipak nije pisac "prvoga reda" pa otuda i potreba da književno potkrijepi neknjiževnim tekstovima; drugo, ali ne manje važno – za njega je književnost sredstvo nacionalne borbe, a estetska je komponenta u drugome planu.

³⁵⁹ Isto, str. 38.

³⁶⁰ Isto, str. 73.

³⁶¹ Isto.

Spominjemo još jednu od Carevih **autobiografskih crtica**, *Naš dijamantni pir* koja je, rekli bismo, homage njegovoj supruzi Emi u povodu šezdesete godišnjice braka³⁶². Pisac u 88 godini života o Emi govori s iskrenim divljenjem i žali što joj nije u potpunosti posvetio neko djelo, sjeća se opasnosti u kojima se Ema zajedno s njim nalazila za njihova prvoga progonstva 1918. godine u Bakru, a potom i za boravka u Sušaku kad je u Drugome ratu Gestapo na njihovu kuću postavio svoju antenu, ali Ema se nije odvajala od Cara. Nakon oslobođenja slijedi radost povratka u Opatiju, u njihov dom, susret s dragim licima uz još uvijek prisutne strepnje kako će se mirovna konferencija izjasniti oko teritorijalne pripadnosti Istre, ali tu je Ema: “U našem domu – i uopće ma gdje bio – ja se – kako već prije natuknuh – uza nju ne osjećah nikada sam. Naši prijatelji nazivali su je mojim dobrim genijem. To je ona meni i bila.”³⁶³

Optimizam i životna vedrina koji su konstantno Carevo obilježje, tek u tim poznim osamdesetim godinama pomalo posustaju, a on to zove *smetnjama starosti*, što donose izvjesno obeshrabrenje, malodušje i “Raspoloženje puno nekog nostalgичnog bola!” Pripovijetka ima vrijednost intimne ispovijedi, pisca koji na izmaku života podvlači crtu i upućuje na najbitnije. S odmakom godina ističe važnu konstantu svoga života, a to je Ema. Ema kao životna suputnica, Ema kao vječni ženski lik, čega pisac nije svjestan, ali u svakom je liku žene što ga je kreirao u svojim djelima bilo “malo” Eme. Ona je obilježila piščev život dajući mu “žensku dimenziju”, žensko viđenje stvarnosti. Zapravo je Car kroz ženske likove u svojim djelima, koji su pokretači romanesknih događanja učinio ono što je mislio da mora u jednom djelu – dao je homage Emi.

Udesni dani (1951.) – dnevnik, članci, feljtoni

U *Udesnim danima*³⁶⁴ sabrano je više raznorodnih Carevih zapisa. Prvi dio – gotovo dvjesto stranica – nosi naslov *Iz moga dnevnika* od 1. VII. do 1. XII. 1943. godine, slijede zatim *Članci i feljtoni* koji su izbor te vrste Carevih napisa nastalih između 1945. i 1951.

³⁶² U *Autobiografiji* Car ne navodi podatak kada su se on i Ema vjenčali, pa tek u ovoj prilici navodi datum – 27. siječnja 1897. i objašnjava da su “Taj daleki datum krili, što su bolje mogli.” *Naš dijamantni pir*. JAZU, Zagreb 1960. str. 441.

³⁶³ Isto, str. 448.

³⁶⁴ Viktor Car Emin, *Udesni dani. Dnevnik. Članci i feljtoni*. Zora, Zagreb 1951. Svi su citati preuzeti iz toga

godine, a kako je predviđeno, u ovoj se radnji nećemo zadržavati na Carevim publicističkim prilozima, već samo na *Dnevniku* koji ima literarnih pretenzija.

Dnevnik započinje napisom *Mojoj Emi!* kojim se pisac obraća supruzi, a intoniran je kao pismo. Taj svojevrsni topli, lirski prolog upućen ženi njegova života, pisac završava posvetom Emi: “Sav moj rad govori o tebi, tako i ovaj isječak moga dnevnika. Ima u njemu doživljaja, u kojima imaš i ti svoj naročiti udio, jer si mi ti u onim uzbudljivim danima, punim udesa, bila uvijek blizu kao dobra i do krajnosti odana drugarica. Ja ti ga poklanjam. Od svega srca. Iz sve duše.” (str. 8)

Dnevnički je zapis podijeljen u dva dijela, pa prvi *U agoniji fašizma* obuhvaća period od 1. srpnja do 7. rujna 1943., a nastavlja se drugi dio naslovljen *Na pragu slobode* što počinje s 8. rujnom, danom kada je kapitulirala Italija i završava napisom *Bez datuma* koji se odnosi na 1. XII. 1943., a u kojima pisac veliča odluke AVNOJ-a i konačnu odluku da se Istra s Rijekom i Zadar priključuju Hrvatskoj.

Carev je dnevnik opterećen faktografijom, tumačenjima političkih odluka, ratnih situacija, u prilog tome citira novine te prepričava neke situacije iz prošlosti kojima pojašnjava aktualna događanja. “Tehnika” je tih dnevničkih zapisa vrlo raznorodna. Ponekad tekst djeluje poput novinskoga izvještaja ili čak komentara, u drugima se služi dijalozima, a neki su pak, sjećanja na davno minule događaje. Nalazimo i dnevnik u dnevniku kada u zapis od 12. srpnja 1943. umeće dnevnički zapis od 12, 13, i 14. srpnja 1942., što je vrlo moderan postupak kojim se služi da bi pokazao kako se u godinu dana ništa bitno nije promijenilo. Citira i stihove kada se oni uklapaju u njegova raspoloženja, navodi talijanske, francuske i latinske sintagme, citira vlastite zapise o nekom događaju ili čovjeku... Što se tiče “tehnik” pisanja -nema pravila – sve je dopušteno.

Poneki su zapisi objektivistička zapažanja, a drugi su pak osobne ispovijesti u kojima pisac daje subjektivna stanja, opisuje tešku ratnu svakodnevicu u svome domu na Sušaku, gdje on, Ema i njihova pomoćnica Tonica, žive svoje ratne dane. Između uzbuna, policijskoga sata, bombardiranja, nestašica hrane i vode, pisac nalazi vremena za pisanje (dovršava *Danuncijadu*), ali istovremeno uništava stare tekstove koji bi ga mogli kompromitirati kod

okupatorskih vlasti, te pomno skriva ono što smatra osobito važnim i ne želi predati plamenu. Sa Sušaka Carevi su čeznutljivi pogledi upereni prema zavičaju kojemu tepa i zove ga *moj kraj pod Učkom*, pa se prisjeća kako je 1939. godine zajedno s Emom krenuo lađom iz riječke luke sve do Medveje, i to prvi put nakon što su morali napustiti Opatiju 1929. godine. Ti se dijelovi dnevnika odlikuju putopisnim elementima, uz sjećanja na mladost provedenu u Lovranu, te na baku i majku, njihove priče; a vrativši se u Opatiju, zaključio je: “Tragedija naša jeste i u tome, što je ovaj naš kraj odviše lijep.” (str. 93)

Dijelovi su dnevnika analitičko bavljenje Mussolinijevom ličnošću, ali i njegovim političkim potezima, što također izaziva sjećanja na D’Annunzija, njegovu *Santu Entradu* u Rijeku... Rijeka je, pak, također piščeva stalna preokupacija. Bitne su informacije o tome što se događa s onu stranu Rječine: “Od vremena na vrijeme – od nekoliko nedjelja sve češće i češće – donosi mi ih iz Rijeke tip jedan, koga mnogi smatraju nastranim. Stanuje na Rijeci, ali je pečen i frigan na Sušaku. Rijeka nema – kao na priliku Trst – svoju radiostanicu, ali zato ima svoju obavještajnu kuhinju: ‘Fijumansku informacionu kuhinju’, u kojoj se već odavno kuha i što je bilo i što nije. Onaj moj tip živ je zvučnik te kuhinje, pa kako ta ‘agencija’ ima i svoju siglu ‘Fik’, neki mu je šaljivdija prišio taj nadimak. Nema dlake na jeziku, taj moj Fik, zato mora ponekad da sjedi u ‘hladu’. Rijeka mu je – veli – dosadna i smješna.” (str. 18)

Navedena karakterizacija Rijeke i Riječana umnogom podsjeća na one iz *Danuncijade*, puna je ironije i lucidnih zapažanja, te se usudimo reći da Car ne voli Rijeku, nije emocionalan kada o njoj piše, što rezultira izvrsnim pasusima koji se odlikuju britkoćom misli i jezika. Navodimo u prilog toj tvrdnji još nekoliko citata: “Kažu, da su Riječani svih boja i struja izgubili – glavu, pa je sada traže. Ne onu na ramenu – od nje im mala korist, već neku drugu, koja bi ih u ovoj – kako sami kažu – bezizlaznoj situaciji vodila. Šefa traže. *Un capo!*” (str. 173) Nešto će kasnije zapisati: “Na Rijeci su napokon našli glavu: *il Capo!* Inženjer Giovanni Rubini. Naših istarskih brda list. Još prije tri četiri godine potpisiva se Rubinić kao otac mu zidar – po nadimku ‘Brajdar’. (...) Na Rijeci se još spominje Mussolinijeva ‘Marcia di Roma’, Rimski pohod. I iznose se stare slike i stare otrcane parole. Ljudi pak prolaze mimo kao da nije ništa.

I nije ništa!” (str. 178-179)

Kada su nakon kapitulacije Italije, u rujnu, uslijedila bombardiranja, sve su češći odlasci u sklonište, dolazi čak do evakuacija iz Sušaka te mučnoga odlaska u Kostrenu, ali i brzoga povratka na Sušak, te pustošenja uz Rječinu; Car pritome razmišlja: “Prokleta je historija naša! Uvijek moramo nekoga da čuvamo, stražimo, da tu stojimo kao vječiti *antemurale*, predziđe, iz koga će drugi u zavjetrini provoditi udoban i lagodan život i rugati se nama, našem barbarstvu, ropskom izmećarstvu.” (str. 154)

Uprkos ratnim stradanjima, nema pesimizma i očajanja, tako da cijeli dnevnik odiše izvjesnom nadom da će bolja vremena ipak doći. Svjetlije su misli vezane uz “one u šumi”, kako pisac zove partizane, jer je tada, 1943. godine, jasno da će upravo oni izvojevati slobodu.

Ukupno je *Dnevnik* uspjela proza, Car je bolji kada kritizira nego kada hvali, pustupci su raznovrsni, a poneke dijelove možemo čitati neovisno od onoga što prethodi ili slijedi. Ta fragmentarnost, uz posezanje za citatima iz drugih izvora – kako književnih tako i izvanknjiževnih, te mnoštvo asocijativnih krugova koji se međusobno isprepliću, a povezuje ih neka zajednička misao (npr. o nekom moćniku - Mussolini, Napoleon, Cezar...) upućuju na modernost piščeva postupka i anticipaciju intertekstualnoga, intermedijskoga i metatekstualnoga postupka kakav se nametnuo postmodernizmu, a kakav je Car uostalom već anticipirao u *Danuncijadi*.

Izdvojimo li *Danuncijadu*, posljednji period Careva života i stvaralaštva obilježen je “zaokruživanjem” već napisanoga, prigodničarskim i svečarskim tekstovima pisanim uz obljetnice njegova života i djelovanja. Tako 1949. godine Car postaje dopisnim članom, a 1951. godine pravim članom JAZU. Te mu je godine izašla zbirka pripovijetki s pomoračkom tematikom objavljivanih po časopisima između dva rata – *Oj more duboko*, i ta zbirka, i po vrijedosti, i po značaju za Carev opus, znači isto što i zbirka *Starci* 1917. godine. Možemo zaključiti da je svime što je napisao od oslobođenja do smrti, Car rezimirao svoje djelo. Većina je napisa prisjećanje teških vremena koja su istarski Hrvati proživjeli, podsjećanje na borbe za

hrvatski jezik i njegovo očuvanje, te veličanje konačne slobode i sjedinjenja s domovinom. Autobiografski zapisi također upućuju na piščevo “zaključivanje” života i djelovanja.

Valja još jednom naglasiti i ponoviti koliki je spisateljski iskorak Car učinio *Danuncijadom*, a neke smo suvremene postupke uočili i u *Dnevniku*. *Danuncijada* stoji tako **na počecima novopovijesnoga hrvatskoga romana**, ona je ujedno **politički roman**, ali i **kronisterija**, dakle osebujni žanrovski novum. Označava to djelo drugačiji pristup povijesti i raskid sa šenoinskom tradicijom povijesnoga romana koja teži rekonstrukciji autentičnosti povijesnih zbivanja. Car potpuno drugačijim pristupom – povijest sgledava kroz pojedinca, u ovome slučaju D’Annunzija – po *prvi put otkriva učinak zbiljskog* (Donat).

VI. ZAKLJUČAK

Izreći završni sud o opusu pisca koji je autor toliko brojnih i raznorodnih književnih tekstova nije nimalo lako. Pridodamo li tome dugovječnost Viktora Cara Emina, moramo uključiti u razmatranje i brojne promjene koje su se događale – kako u društvenome i javnome životu, tako i u književnosti – a koje su neminovno utjecale i na Carevu osobnu sudbinu i na njegovu književnu djelatnost. Ipak, do očekivanih većih promjena tijekom Careve književne djelatnosti nije dolazilo, a Car je u svome književnome radu ostajao predvidiv, jednostavan, bez bitnijih pomaka u kvalitativnom smislu, osim što mu se već u poodmakloj dobi “dogodila” *Danuncijada*.

Na više je mjesta u ovome radu ponovljeno kako je nužno Careva književna djela izvoditi i vrednovati iz prostora – iz njihove **regionalne pripadnosti Istri** – pa prema tome i iz specifičnih društveno-povijesnih okolnosti u kojima nastaju, a one su različite od onih u kojima se “odvija” glavnina hrvatske književnosti, što dovodi do **asinkronosti** u odnosu na glavni tijek hrvatske književnosti. Javivši se u jeku hrvatskoga narodnoga preporoda u Istri, Car se kao njegov izraziti i najbolji predstavnik svojim djelima neprekidno zalagao za preporodne ideje, a u Istri je to bila obrana egzistencijalno ugroženih istarskih Hrvata pred

talijansko-talijanaškim nastojanjima odnarođivanja i zatiranja svega hrvatskoga u Istri. Stoga je i razumljiv Carev svjesni osobni izbor za **angažiranu književnost**, njegovo opredjeljivanje za književno djelovanje kao sredstvo u nacionalnoj borbi, u borbi za očuvanje hrvatskoga nacionalnoga identiteta u Istri. Sva je njegova djelatnost podređena toj osnovnoj zadaći, što rezultira **utilitarizmom** koji pisac nikada ne skriva, naprotiv, on takav način pisanja vidi kao jedini mogući u zadanim mu okolnostima. Na to upućuju i brojni citati iz autobiografskih djela³⁶⁵ kojima smo se služili u ovome radu i kojima na neki način opravdavamo / razumijemo / objašnjavamo dominaciju faktografskoga, a odsutnost fikcionalnoga.

Vraćajući se Carevim književnim počecima, koji su tako očigledno odredili i dalje pravce njegova književnoga djelovanja, valja naglasiti da se njegova pripadnost narodnome preporodu u Istri, odnosno opredijeljenost za preporodne ideje, uočavaju i u njegovu stilu i jeziku. Naime, ne postoji u Istri bogata književna tradicija na koju se Car mogao nastaviti – osim Kumičića (koji je posve drugačiji slučaj), sve su to izrazito preporodno orijentirani književnici koji su se i sami oslanjali na prethodno ilirsko književno naslijeđe, a ono im je pružalo i književne modele i jezično-stilsku fakturu. Stoga ni kod Cara ne možemo očekivati velike odmake od književnosti na koju se oslanja.

Valja naglasiti još jedan karakterističan i važan detalj, a to je razina recepcije čitateljske publike u Istri. Car, naime, u prvoj fazi svoga djelovanja piše za svoga Istranina kojega želi prosvjetliti, nacionalno osvijestiti, politički aktivirati, a kojemu je od tiskovina dostupna *Naša sloga*, pokoji kalendar i eventualno pokoja knjiga. Upravo zbog toga zahtjevnije književne forme i izraz istarskoj publici ne bi bili primjereni, pa je Car *uhvaćen u stupicu dužnosti*, kako je istaknuo jedan od književnih kritičara.

S gledišta književne povijesti Car dobiva svoje mjesto u matičnome tijeku hrvatske književnosti u razdoblju moderne (prva moderna), uz napomenu da tek rubno pripada tome pravcu, a nakon 1914/18. spominju se samo usputno poneka njegova djela, na primjer povijesni romani i tek koja pripovijetka. Cjelina njegova opusa nije analizirana niti prezentirana, izuzme li se uvodna studija A. Rojnića u *Djelima I-II* te ona B. Donata u ediciji

³⁶⁵ Ponovimo ovdje citat iz prve *Autobiografije*: “Bit će otprilike trideset godina, što se trsim, da po svojoj dužnosti pomažem u političkom, a osobito u kulturnom nastojanju moga kraja. Sve to ne bi smjelo da ima posla s književnošću, ali s mojom je ‘literaturom’ u dosta tijesnoj vezi.”

Pet stoljeća hrvatske književnosti, koje su sustavne i iscrpne, ali ipak izdvajaju samo ono najbolje iz Careva opusa, što je sasvim razumljivo i opravdano za studije u izabranim djelima. Opredivši se za iščitavanje svega³⁶⁶ književnoga što je Car objavio upozorili smo na širinu tema o kojima je Car pisao, pratili njegov književni razvoj po fazama, a pripovijetke podveli u tematske krugove, te tako pokazali da se na dio njegove pripovijedne proze može gledati s drugačijih polazišta nego dosad. Zbog težnje monografskome pristupu dogodio se ponegdje nesrazmjer između značaja ponekoga Carevoga djela i prostora koji mu je posvećen u ovome radu. Dogodilo se to zbog nastojanja da se izrekne ocjena i o onim djelima na kojima se književna kritika nije zadržavala, bez obzira na njihovu kvalitetu.

Carevo smo književno djelo podijelili u tri razdoblja, koja su osim događajima u Istri i Carevu životu determinirana i svjetskim ratovima. U **prvome razdoblju** (od 1888. do 1917.) pratimo pisca od prvih, početničkih pripovijetki u *Našoj slogi* s kojima i započinje svoje književno djelovanje u preporodnome duhu. Pišćevu kraću pripovjednu prozu nastalu nakon 1896., kada se ozbiljnije posvećuje književnome radu, podijelili smo u više tematskih krugova (o učiteljima i školstvu, o pomoračkom životu i islužnim mornarima, o osobama s društvenih margina), te uputili na njegovo posezanje za aktualnim problemima, no i počesto šabloniziranje na razinama fabule i likova. U tom su smislu pripovijetke o učiteljima najbolji primjer kako se pisac nije umio odmaknuti od teme koja ga je “povukla” u sentimentalno pripovijedanje na samom rubu trivijalnosti. Ove se konstatacije ne odnose na pripovijetke svrstane u tematski krug o sudbinama osoba s društvenih margina. Kritika je rijetko upućivala na te pripovijetke i nije ih detaljnije razrađivala, no upravo je njima valjalo pridati više pažnje. U njima se Car uspio odmaknuti od razine čistoga rodoljubnoga angažmana ili od šablone u koju je zapao opisujući učitelje i islužene mornare; u tome bismo smislu po vrijednosti istakli pripovijetku *Juranova prijatnja*.

Osim pripovijedaka, Car vrlo brzo poseže i za većim proznim formama, te u tome razdoblju piše tri romana koje je još onodobna kritika smatrala povezanom trilogijom. U tim romanima pratimo Carev spisateljski razvoj – od 1900. kada je objavljen roman *Pusto ognjšte*, u pišćevoj tridesetoj godini, preko *Usahlog vrela* (1903.) pa do 1913. godine i

³⁶⁶ Iz analize je izostavljeno tek nekoliko pripovijetki do kojih nismo mogli doći.

romana *Iza plime* – od romantičarske storije s nešto realističkih elemenata, preko tek nešto uspjelijega pokušaja društvene analize i naziranja rješenja ekonomskih problema, do njegova najuspjelijega viđenja stvarnosti i pomaka u pogledima na društvene i ekonomske probleme koje obrađuje u tim romanima. Ne sazrijevaju samo Carevi pogledi na aktualne prilike, već i njegova vještina fabuliranja, kreiranja likova, a pomake uočavamo i na jezično-stilskoj razini.

U romanima se zasebno može uočiti modificirani Carev pristup ženskim likovima koji postaju protagonisti, čemu je dosadašnja književna kritika uskraćivala pozornost i najčešće ostajala na razini teme, podcrtavanja njezine aktualnosti te analiziranja muških likova kao predstavnika određenih društvenih grupa ili zastupnika određenih ideja. Upravo se u romanima trilogije posebno apostrofiraju ženski likovi – likovi majke, sestre, kćeri, djevojke – koje su nositeljice svih onih vrijednosti što ih pisac drži uporišnim u svojim romanima. U tim je romanima uočeno i piščevo vrednovanje pojedinih simbola – od majke, ognjišta / kuće, preko zemljišta / zemlje /zavičaja do domaćega / domovine / Hrvatske odnosno nacionalnog identiteta. Ti simboli uzdižu se na razinu toposa, a prepoznatljivi su i u kasnijim Carevim djelima. U svakom je od tih istarskih romana neki od spomenutih simbola/toposa na prvome mjestu, ali su na razini ideje svi međusobno prožeti. U prvome romanu oni su sadržani/sažeti već u samome naslovu – *Pusto ognjište*; u *Usahlom vrelu* kroz borbu za domaće i žrtvu za opće dobro iskazano je zalaganje za domovinsko i nacionalno; u romanu *Iza plime* u prvome je planu kuća, ali ona označava sve - i majku, i obitelj, i korijenje, i zemlju/zavičaj, ali i domaće/domovinu u odnosu na strano, te se taj simbol izdiže iznad razine pojedinačnoga na razinu općeljudske povezanosti s mjestom rođenja i bivanja. Na tim je stranicama, kada se oslobodi eksplicitnoga utilitarizma i sebi svojstvene didaktičnosti, Car najbolji.

U **drugo** se **fazi** (od 1918. do 1941/45.), nakon Prvoga svjetskoga rata Car teško oporavlja od razočaranja što je njegova Istra umjesto oslobođenja doživjela još tragičniju sudbinu – potpala je pod talijansku vlast, a fašistički su progoni iz Istre istjerali znatan dio Hrvata, pa je tako krajem dvadesetih godina i Car morao napustiti Opatiju zbog osobne

sigurnosti. U desetak godina poraća (1918-1928) Car gotovo da i nema važnijega književnoga ostvarenja, iako objavljuje niz pripovijetki. Tek negdje 1928., kada se vraća moru kao konstantnoj temi, ponovo će književno kvalitetnije progovoriti; kao primjer možemo spomenuti pripovijetku *Mali od foguna*. U načinu pripovijedanja Car se ne uspijeva odmaknuti od modela uokvirene pripovijetke, koji sam po sebi nije loš, ali kada postane dominantnom shemom, pokazuje odsutnost spisateljske invencije. Naime, pisac kreće iz pripovjedačke sadašnjosti da bi se kroz neku od mornarskih priča vratio u prošlost, na jedrenjak, te završava u sadašnjosti uz neku od potrošenih fraza, npr. *tako je bilo u ona dobra vremena...* No, iako se štošta promijenilo, Car zapravo nema bitnih, kreativnih pomaka u pisanju pripovijedaka, pa je indikativno da mu u tome razdoblju nije tiskana zbirka pripovijedaka, iako ih je objavio preko šezdeset.

U tom su Carevu stvaralačkome razdoblju njegova djela sasvim nedostupna istarskoj publici, jer su Rijeka i Istra pod vlašću Italije, što znači da se pisac tematikom svojih djela trebao orijentirati prema zahtjevima publike u Hrvatskoj, gdje i objavljuje svoja djela. Car to, međutim, nije učinio, pa zapravo ni nema reakcije čitatelja, a i kritičarski su napisi prilično rijetki. On živi u svojevrsnom vakuumu, rezervatu, piše, jer mu je jedino pisanje još preostalo. Kvaliteta koja ni prije nije bila zavidna sada postaje upitna. Ova se tvrdnja odnosi ponajprije na romane sa suvremenom tematikom – *Naša Mare*, *Među dva ognjišta* te *Vitez mora*. Car se stalno vraća starim temama, ne mijenjajući pritom ni svoje oblikovne postupke, pa su mu ovi romani ostali na razini *Pustoga ognjišta*, naročito jezikom i stilom. Pisac se ne može udaljiti od svojih uobičajenih sintagmi i fraza, milozvučnih ali nefunkcionalnih i neuvjerljivih epiteta, a ni likovi nisu ništa uvjerljiviji. Osobito je nevješt u vođenju ljubavnih fabula i u ljubavima koje se događaju likovima; u Cara nema sretnih ljubavi, jer on ne zna proizvesti sretnu ljubavnu fabulu kao ni autentična raspoloženja.

U toj fazi piše i povijesne romane – *Pod sumnjom*, *Presječeni puti* i *Suor Aurora Veronika*. Piščev je to bijeg u prošlost, jer kao da o svojoj sadašnjosti više nije imao što reći. Roman *Pod sumnjom* zapravo i nije pravi povijesni roman, već više slikanje života jednoga prostora – u ovom slučaju gradića Voloskoga, uz odsutnost bitnoga povijesnoga događaja ili junaka. Pravi su povijesni romani *Presječeni puti* i *Suor Aurora Veronika* u kojima pisac

romaneskno oblikuje lik Petra Kružića i pad njegove kliške tvrđave, te prati situaciju u Hrvatskoj nakon sloma Urote zrinsko-frankopanske i posljednje izdanke slavne plemićke loze Frankopana. Car pripovijeda u duhu šenoinske tradicije povijesnih romana stvorivši tako djela čitljiva i danas; a treba istaći da su nastala u neko drugo vrijeme, a ne neposredno prije početka Drugoga svjetskoga rata, Car bi tim romanima vjerojatno pobudio više interesa – i kritike, i publike. No, za jezik i stil piščev, za nezgrapnost rečenica, uvijek iste fraze, stilsku nedotjeranost, što je na žalost karakteristično za ove romane, ne nalazimo opravdanja.

Posljednji je period (od 1945. do smrti 1963.) Careva stvaralaštva okrunjen *Danuncijadom – romansiranom kronisterijom riječke tragikomedije 1919-1921*, a sve je ostalo dovršavanje započetoga ili prerada i ponovo objavljivanje već poznatih tekstova. U hrvatskoj književnosti *Danuncijada* je *prvi poratni hrvatski povijesni roman* (Milanja), ali i *politički roman* (Donat), a u Carevu opusu to je djelo žanrovski novum i svojevrsni eksperiment. Istraživaču se nameće retoričko pitanje – kako se to Caru “dogodila” *Danuncijada*, djelo toliko drugačije u odnosu na sve što je dotad napisao?! Izmijenjen je pripovjedačev kut gledanja, pristup temi, likovima, fabuliranje, jezik, stil, pa se gotovo čini da je riječ o “drugome” piscu. Je li to plod zrelih godina ili dokaz da je Car oduvijek mogao kvalitetnije pisati? Je li *Danuncijada* dobar roman zato što se njemu Car vraćao, doradivao ga, mijenjao; usuprot brojem znatnom dijelu ranijih svojih djela koja su zbog brzine pisanja i objavljivanja te odsutnosti autorskih priprema, po vrijednosti mnogo slabija. U *Danuncijadi* je Car prvi put izdržao težinu glavnoga lika, što dotad nije uspio ni u jednome romanu. Naime, za prethodne je romane karakteristično da piscu “izmakne” glavni lik, (obično je preidealiziran), a da su kao književne kreacije bolji i kompleksniji sporedni likovi. D’Annunzija je, naprotiv, uspio književno kompleksno izgraditi, i to na način da lik sam govori o sebi, bez piščevih izravnih intervencija, pa u Cara nailazimo na moderni postupak ironizacije što je sasvim atipično za dotadašnji njegov literarni opus. Osim toga, pisac je u odnosu na Rijeku i na D’Annunzija pokazao emocionalni odmak, što je i urodilo nužnim kreativnim odmakom potrebnim da bi nastalo dobro književno djelo *koje je na putu prema postmodernističkoj paradigmi*, a ujedno označava da se pisac uspio odmaknuti od

šenoinske tradicije povjesnoga romana na koju se oslanjao u svojim prethodnim povijesnim romanima.

Naglašeni autobiografizam posljednjega Careva stvaralačkoga razdoblja može se objasniti piščevim godinama, potrebom da, zašavši u osamdesete, sumira svoj životni put, još jednom pojasni *kako je počeo pisati*, ali i da podsjeti na svoja domovinska opredjeljenja, sretan što je njegova Istra konačno u sastavu domovine.

Djelujući kao književnik punih sedamdeset godina, Car se nije poveo ni za kojim pravcem ili stilskom formacijom u književnosti. Uvijek po strani i na rubu, kao i njegova Istra, ostao je dosljedan idejama koje su ga vodile od prvih književnih ostvarenja, pa do posljednjeg autobiografskoga zapisa, a to je bila borba za Istru; stoga je za njega književnost ostajala u prvome redu sredstvom borbe za ostvarenje nacionalnih ciljeva.

Cjelokupni je književni opus Viktora Cara Emina - jedanaset romana, oko sto četrdeset pripovijetki, tri drame, knjiga dnevnika, članaka i feljtona - podređen tome osnovnome zadatku, što je rezultiralo vidno naglašenom tendencioznošću, ali i ostvarenjima punim emocija prema svome ugroženome zavičaju. Na stranicama svojih djela Car je s mnogo ljubavi oslikao mnoštvo malih ljudi, primoraca, egzistencijalno okrenutih moru, a emocionalno vezanih uz svoja uzmorska mjesta. Nitko kao Car nije proniknuo u tegobnost njihova života niti opisao njihovu povijest koja im, kao ni piscu, nije bila sklona; stoga se i može reći da je zapravo Viktor Car Emin i svoj kraj i njegove ljude uveo u književnost.

SAŽETAK

U radu se s aspekta književne povijesti i književne kritike analizira cjelokupno književno djelo Viktora Cara Emina (Kraj, 1870. – Opatija, 1963.), pisca koji se u hrvatskoj književnosti javlja u periodu narodnoga preporoda u Istri i književno djeluje sve do kraja pedesetih godina ovoga stoljeća, objavivši 11 romana, oko 140 pripovijetki i tri drame. Književni je opus V. Cara Emina podijeljen u tri stvaralačka razdoblja u kojima se pronalaze karakteristična obilježja.

U prvome stvaralačkome periodu (1888. – 1917.) Car progovara o aktualnim problemima Hrvata u Istri, zalažući se za očuvanje nacionalnog identiteta. Kraća se pripovijedna proza grupira u nekoliko tematskih krugova, među kojima se ističu pripovijetke: o islužanim mornarima, o narodnim učiteljima te o osobama s društvenih margina. Desetak najboljih pripovijetki iz toga razdoblja objavljeno je u zbirci *Starci* (1917.). U tim su djelima uvijek zastupljeni mali ljudi kojima životne, društvene, pa čak i povijesne okolnosti nisu sklone. Kroz galeriju gubitnika autor daje sliku kraja od Rijeke do Brseča, gdje se odvijaju radnje svih njegovih djela. Osim kraćih proznih djela, objavio je i trilogiju istarskih romana: *Pusto ognjište* (1900.), *Usahlo vrelo* (1903.) i *Iza plime* (1913.), među kojima se kvalitetom izdvaja roman *Iza plime*, a tu je i roman *Nove borbe* (1908.), koji je ostao u periodici, te drama *Zimsko sunce* (1903.).

Drugi je period (1918.-1941/45.) Careve književne djelatnosti također vrlo plodan, tematski se oslanja, odnosno nastavlja na prethodni period, a kvalitetom se ističu pripovijetke iz pomoračkog života i povijesni romani – *Presječeni puti* (1938.) i *Suor Aurora Veronika* (1940.), što se za prvi Carev povijesni roman *Pod sumnjom* (1918.) ne bi moglo reći. Romani

sa suvremenom tematikom (*Naša Mare*, 1931., *Među dva ognjišta*, 1934., *Vitez mora*, 1939.) ne ističu se ni sadržajem niti obradom građe te ne znače pomak u kvalitativnom smislu. I u tom razdoblju Car **ostaje tendenciozno-utilitarističko-didaktički orijentiran**, s nemogućnošću odmaka od problema koji pritišću njegovu Istru. Napisao je i dramu *Vicencica* (1934.) koja je najbolja među njegovim dramskim uradcima.

Treći period (1946.-1963.) obilježen je *Danuncijadom – romansiranom kronisterijom riječke tragikomedije 1919-1921* i Carevim **iskorakom iz tradicijskog** ali i svoga osobnog klišea, što rezultira djelom koje je bitno drugačije od svega što je Car napisao. Odlikuje se **modernim pristupom i pripovjedačkim postupcima, svojevrsan je žanrovski novum te stoji na počecima naše postmoderne pripovjedalačke proze**. U tom je periodu značajna i Careva **autobiografska proza**, naročito *Autobiografija* (1949.) i *Dnevnik* (1951.), koji se također odlikuju nešto modernijim pristupom. U tom je razdoblju tiskana i drama *Na straži* (1946.), iako tematski pripada drugome razdoblju, jer je na sceni izvođena 1923. godine.

Ukupna je Careva zasluga što je tijekom 70 godina svoga stvaralaštva uveo u književnost likove primoraca - Istrana i Riječana, te upozoravao na egzistencijalne probleme toga kraja, služeći se dijelom i realističkim postupcima. Slabost je Careva – a ujedno i njegova asinkronost – što se često povodi i za romantičarskim književnim postupcima, što je uočljivo u preživjeloj frazi, neinventivnom jeziku i stilu koji su bliži 19. stoljeću negoli izričaju 20. stoljeća. **Smatramo ga regionalnim piscem i asinkronom književnom pojavom u odnosu na dominantne književne tjekeve u hrvatskoj književnosti, ali ne anakronim književnikom.**

SUMMARY

The Fiction of Viktor Car Emin

This thesis is a historical and critical analysis of the fiction of Viktor Car Emin (1870-1963), a Croatian writer, who started writing in the period of Croatian national revival in Istria and continued all through the fifties of this century. His work, which consists of 11 novels, 140 short stories and 3 plays, can be divided into three distinct periods.

The first period (1888-1917) is characterised by Car's involvement in the problems that the Croats of Istria were encountering at the time, and his struggle for the maintenance of the national identity. His short stories focus on several thematic issues, the major ones being retired sailors, teachers and people from the fringes of society. A dozen best short stories from this period were published in the collection *The Old People* (1917). They invariably describe the common people that were ill-treated by life, social or even political circumstances. Through an array of losers the author portrays the region between Rijeka and Brseč, the setting of all his works. Apart from short prose works, he published a trilogy of Istrian novels: *Deserted Hearth* (1900), *Dried up Spring* (1903) and *After the Tide* (1913), the last of which outclasses the others by its quality, as well as the novel *New Battles* (1908), which remained in periodicals, and the play *Winter Sun* (1903).

Car's second period (1918-1941/45), a fairly productive one as well, is thematically a continuation of the former. His short stories from seamen's life and historical novels of the time - *Intersected Paths* (1938) and *Sister Aurora Veronika* (1940) - are among his best writings, quite unlike his very first historical novel *Under Suspicion* (1918) or novels with contemporary topics (*Our Mare*, 1913, *Between two Hearths*, 1934, *The Sea Knight*, 1939), which by their plot and treatment of subject matter made no shift in quality. Throughout this

period Car remains tendentious, utilitarian and didactic in his orientation, unable to distance himself from the problems that haunted his Istria. He also wrote the play *Vicencica* (1934), the best of all his dramatic production.

The third period (1946-1963) is marked by *Danunciade - a fictionalised Chroni-history of Rijeka's Tragicomedy 1919-1921* and Car's departure from the traditional, as well as his own, cliché, which resulted in a markedly different work from anything preceding it. Car's approach and narrative technique are now modern and as such represent a novelty of genre and stand at the beginnings of our post-modern narrative prose. His autobiographic writings, in particular his *Autobiography* (1949) and *Diary* (1951), are also worth mentioning for the more modern approach. The play *On Sentry Duty* was also published in this period (1946), although it thematically belongs to the second period, as it was performed on stage in 1923.

Car deserves to be remembered for introducing in literature the autochthonous characters of the Croatian Littoral - Istria and Rijeka, and for highlighting the existential problems of the region. He can be regarded as a regional writer and an asynchronic literary figure, with regard to the predominant literary currents in Croatian literature, but by no means an anachronistic one. His weakness - indeed his asynchronism - lies in the fact that he did not evolve beyond the romantic literary techniques, outdated phrase, uninventive language and style that are more characteristic of the 19th century than of the present one.

VII. BIOGRAFSKI I BIBLIOGRAFSKI PODACI

BIOGRAFSKE NATUKNICE O VIKTORU CARU EMINU

- 1. XI. 1870. rođen u Kraju, nedaleko Lovrana
- 1876. – 1880. polazi talijansku osnovnu školu u Lovranu; živi kod bake Hamza
- 1880. –1881. polazi mađarsku gimanziju u Rijeci
- 1881. – 1883. šegrtuje u trgovini gazde Bastijenčića (snabdijeva mornare)
- 1883. – 1889. školuje se u Kopru na hrvatskom odjeljenju preparandije
- 1888. objavljuje prvu pripovijetku *Bijednici* u *Našoj slogi*
- 1889. –1891. učitelj u istarskom selu Sovinjak
- 1891. –1892. učitelj u selu Lipa
- 1893. – 1990. učitelj u Voloskom
- 1895. – 1900. tajno obnaša funkciju tajnika *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*
- 1897. oženio se Emom Jurković i dodao prezimenu pridjevnik Emin
- 1900. – 1918. živi u Opatiji (vila Dalibor)
- 1900. – 1921. službeni tajnik *Družbe*
- 1900. 1902. i 1904. urednik *Narodnog lista*

- 1905. – 1910. upravitelj Škole za dalju naobrazbu u Opatiji
- 1910. – 1914. urednik *Mladog Hrvata*
- 1911. upravitelj osnovne škole u Ičićima
- 1915. – 1918. nastavnik na gimnaziji u Opatiji
- 1918. – 1921. živi na Sušaku, u Bakru i Kraljevici, pročelnik Narodnog vijeća
- 1921. vraća se u Opatiju
- 1921. – 1925. kada je umirovljen, radi kao nastavnik ženske gimnazije na Sušaku
- 1929. – 1945. živi na Sušaku
- 1929. – 1930. uređuje *Mornar*
- 1945. vraća se u Opatiju
- 1949. izabran za dopisnog člana JAZU
- 1951. izabran za pravog člana JAZU
- 1963. umro u Opatiji

VIKTOR CAR EMIN - kronologija objavljenih književnih radova

1888.

(1) *Bijednici*, Naša sloga, Trst 1888.

1889.

Put u Egipat, Naša sloga, Trst 1889.

1894.

(2) *U očajanju*, Dom i svijet, Zagreb 1894.

(3) *Na uzburkanom moru*, Naša sloga, Trst 1894. - Vlatko Krajanin

putopisi: Izlet na Učku, Hrvatska, Zagreb, br. 181, 182, 184, 185, 188, 189, od 11. VIII. do 23.

VIII., pod pseudonimom EMIN

Izlet oko Krka, Hrvatska, Zagreb, br. 256, 257, 258, 259, 260, 262, od 12. XI. do 19.

XI., pod pseudonimom EMIN

1895.

- (4) *Zornice*, Naša sloga, Trst 1895. – Emin (Lovran)
(5) *Kako se dadoh u antisemite*, Naša sloga. Trst 1895. - Emin
(6) *Na Badnjak*, Naša sloga, Trst 1895. - Emin
(7) *Gospodin Barun*, Hrvatska, Zagreb, br. 49, 50, od 28. II. i 1. III., pod pseudonimom Emin

1896.

- (8) *Stari kapelan*, Vijenac, Zagreb 1896. - s Jeretovim
(9) *Barba Mikula*, Vijenac, Zagreb 1896. - s Jeretovim
(10) *Jože*, Prosvjeta, Zagreb 1896. - s Jeretovim

1897.

- (11) *Paron Vice*, Vijenac, Zagreb 1897. - s Jeretovim (Lovran)
(12) *Dalina ispovijest*, Vijenac, Zagreb 1897. - s Jeretovim
(13) *U kušnji*, Vijenac, Zagreb 1897.
(14) *Tonova smrt*, Vijenac, Zagreb 1897.
(15) *Dobri pop Marko*, Vijenac, Zagreb 1897.
(16) *Parona Kate*, Nada, Sarajevo, god. III., br. 17, 1.IX. str.323-326 - s Jeretovim

1898.

- (17) *Sličica iz Istre*, Vijenac, Zagreb 1898. - s Jeretovim
(18) *Očalin*, Vijenac, Zagreb 1898. (Lovran)
(19) *Zvaničeva ljubav*, Nada, Sarajevo, god. IV, br. 7 (str. 99-102), 8 (str. 115-118), 9 (str. 131-133), 10 (str. 149-150), 11 (str. 166-168), 12 (str. 181-183)

1900.

- (20) *Pod stare dane*, Vijenac, Zagreb 1900.
(21) *Nadgrobní spomenik*, (Prosvjeta), Zagreb
(22) *Bez službe*, Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb, str.154-166.
(23) *Neznatni ljudi*, Nada, Sarajevo 1900. - u Novele II,
PUSTO OGNJIŠTE, roman, Matica hrvatska, Zagreb 1900.

1901.

- (24) *Stari armiraljo*, Vijenac, Zagreb, god. XXXIII., str. 261-264, 281-282, 301-302,321-323,

341-343.

1902.

(25) *U sjeni smrti*, Nada, Sarajevo, god. VIII. br. 19 (253-256), 20 (269-271), 21 (281-283)

(26) *Kontesa Nina*, Vijenac, Zagreb 1902. - i posebno u *Novele I.*, Zagreb 1906.

(27) *U mraku*, Glasnik Matice dalmatinske, knj. III., Zadar 1902. (i posebno u *Novele III.*)

(28) *Jedina suza*, Domaće ognjište, Zagreb, god. 1902-1903., knj. III. sv. 3, str. 41-42 (studeni 1902.)

1903.

(29) *Uzalud*, Vijenac, Zagreb 1903.

(30) *Pod pepelom*, Novi list, Rijeka 1903. VI, b. 42-44, 21.II.- 24.II.

(31) *Starci*, Jadran, Trst 1903. (Kasnije izašlo u Zorinom izdanju)

ZIMSKO SUNCE, Matica hrvatska, Zagreb 1903.

1904.

(32) *Romanca*, Sijelo za zabavu i pouku, Prag, 1904-5.

USAHLO VRELO, Matica hrvatska, Zagreb 1904.

1905.

(33) *Ispovijest*, Domaće ognjište, Zagreb, god. V, sv. 1, str. 1- 4.

(34) *Pod jesen*, Lovor, Zadar, sv. IV, str. 101-109.

1906.

(35) *Pod valom života*, Savremenik, I, knj. II, str. 55-63., Zagreb 1906.

Za staro slovo (već prije objavljeno kao *Dobri pop Marko*, 1987)

(36) *Urban*, Sijelo za zabavu i pouku, Prag 1906.

NOVELE, I. (*Kontesa Nina*)

NOVELEi II. (*Neznatni ljudi*) Zabavna knjižica Ćirilo-Methodskih zidara, Zagreb 1906.

1907.

NOVELE III. (*U mraku*), Zabavna knj. Ćirilo-Methodskih zidara, Zagreb 1907.

1908.

NOVE BORBE, Savremenik III, od br. 1-12. u nastavcima, Zagreb 1908. (ćirilicom 1927, Srpska književna zadruga; novo definitivno izdanje Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1949.

1910.

(37) *Mutni vidici*, Savremenik, V. (novela u pismima, u *Starcima*-1917), Zagreb 1910

1912.

(38) *Dva srca*, Strossmayerov koledar za 1912., V. str. 25-30.

(39) *Budi hvaljeno*, Biskup dr. Josip Dobrila. Spomen-knjiga stogodišnjice njegova rođenja. Uredio A. Kalac. Pazin 1912. (str. 315-326)

1913.

IZA PLIME, Matica hrvatska, Zagreb 1913.

1914.

Starci, Savremenik, IX., Zagreb 1914. (kasnije *Starci*, novele, posebno izdanje)

(40) *Budakova želja*, Književne novosti, Zagreb - Rijeka, 1914. (u zbirci *Starci*)

1915.

(41) *Zvonareva kći*, Savremenik, X., Zagreb, br. 5-6. str. 191-199. (u zbirci *Starci*)

1916.

(42) *Juranova prijetnja*, Savremenik, XI., Zagreb 1916. (u *Starcima*)

1917.

Starci, novele, posebno izdanje (sadrži: *Starci*, *Budakova želja*, *Zvonareva kći*, (43) *Drugo svijetlo*, *Mutni vidici*, *Juranova prijetnja* i Autobiografija)

1918.

(44) *Ne dolaze*, Književni jug, Zagreb 1918.

(45) *U kavezu*, Književni jug, I, Zagreb 1918.

(46) *Djeca za kruhom*, Primorske novine, Sušak 1918.

(47) *Idu tužna dječica naša*, Primorske novine, Sušak 1918.

POD SUMNJOM, roman, Matica hrvatska, Zagreb 1918. (Volosko, Kastav)

1919.

(48) *Strah*, Književni jug, knj. III., Zagreb 1919.

Iz pisama dviju učiteljica (epilog novele *Mutni vidici*), Savremenik, XIV., Zagreb 1919., br. 11-12, str. 504-508.

1921.

(49) *Moj povratak*, Savremenik, XVI., Zagreb, br. 3, str. 185-186.

(50) *Stari barjaktar*, Pučki prijatelj, Trst, XXII. br. 48, 17. XI., str. 2 1921. - Barba Šime

(51) *Sveti Mikula*, Pučki prijatelj, Trst 1921. - Barba Šime

(52) *Stari Urban* Pučki prijatelj, Trst 1921. - Barba Šime

IZ PODJARMLJENIH KRAJEVA (R.K.-Jeretov–L.Dorčić–V.Car Emin) - priče za djecu

1922.

(53) *Bez domovine*, Pučki prijatelj, Trst 1922. - Barba Šime

(54) *Jurić i talijanski učitelj*, Pučki prijatelj, Trst 1922. - Barba Šime

(55) *Na straži*, Pučki prijatelj, Trst 1922. - pod šifrom C.

NEVIDLJIVI JURIĆ, vesela igra za djecu u 2 čina (igrano u Zagrebu 13.II. 1937)

1923.

(56) *Uskrсна zvona*, Istarska riječ, Trst 1923. - Danica (koledar za 1924.), str. 30-32.

(57) *Na narodni blagdan*, Istarska riječ, Trst, I., br.26, 5. VII. - Barba Šime;

(58) *U tuđinskoj školi*, Mladost, Zagreb 1923.

(59) *Ako bi vas tjerali*, Istarska riječ, Trst 1923.

MRTVA STRAŽA, drama u 3 čina (prikazana 11.XI.1923 pod pseudonimom Mladen Jelušić u hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu). Posebno objavljena pod naslovom *Na straži*, Zagreb 1946.

1924.

Moje negdašnje zornice, Istarska riječ, Trst, II., br. 55, 20. XII. – Barba Šime

Kao posebno izdanje *Istarske narodne pjesme*, priredio i upotpunio Viktor Car Emin, prvo izdanje izašlo u Trstu 1880., a uredio ga je Matko Laginja

1925.

(60) *Ničiji*, Srpski književni glasnik, knj. XIV., br. 3 (161-171), br. 4 (256-268)

(61) *Vratile se vile*, Mladost, Zagreb 1925.-1926., IV, br. 2, str. 30-32.

(62) *Mali Učkarić*, Mladost, Zagreb 1925

(63) *Ljubičasti veo*, Jugoslavenska njiva, IX, knj. I., str. 267-270.

Ako bi vas tjerali, Istarska riječ, Trst, III., br.2, 8. I. - Lujo Dorčić

Propast jedara (iz Usahlog vrela), Almanah jugoslavenske straže

(64) *Najbolji odgovor*, Mirka Divkovića "Hrvatska čitanka" za III. razred sr.šk., Zagreb, str. 70-72.

1926.

(65) *Karmine*, Srpski književni glasnik, knjiga XVIII

Ženski list (Zagreb, 1931.), god VII., br 7 (19-20), br. 8 (20-21), br. 9 (18-20)

Bez domovine, Mladost, Zagreb 1926.- 1927., V., str. 121-122.

Starac Marko, Mladi Istranin, prilog tršćanske "Istarske riječi", Trst 1926., god. V., br. 1, str. 2
- Barba Šime

NOVE BORBE, roman, Beograd - Prvi puta tiskano 1908. u "Savremeniku"

1927.

Na valovima, Mladost, Zagreb 1927. (to je drugi dio prerađene pripovijetke *Na uzburkanom moru*)

(66) *Mali od foguna*, , Mladost, Zagreb 1927. (u Zorinom izdanju)

(67) *Slijepi prozor*, Vijenac, Zagreb, V., str. 321-324.

Tisuću najljepših novela, Zagreb, sv. 76-78, str. 137-145.

(68) *Na grebenu*, Hrvatsko kolo - kasnije u ***Oj more duboko***

(69) *Papiri*, Novosti, Zagreb, XXI., br. 106, str. 21-22.

Narodni koledar za Istru "Franina i Jurina", god. 1928., str. 53-66.

ZA NAŠU DJECU (Dosjetljivi princ, Kišne kapi, Salamonova nauka, Jurić i zub), Istarska riječ, Trst, V., br. 14, 7. IV. - Barba Šime

BADNJA NOĆ, slika u jednom činu, Narodni koledar za Istru "Franina i Jurina", god. 1927., str. 6-9.

1928.

(70) *Za morem*, Vijenac, Zagreb, VI., br. 6 (263-266), br. 7-8 (306-311)

Jadranska straža, Split, 1932. pod naslovom *Čovjek od mora*

(71) *Njegov udes*, Jadranska straža - kasnije u ***Oj more duboko***

Vječiti brodolomac, Jadranska straža - kasnije u ***Oj more duboko*** (prerađen prvi dio pripovijetke *Na uzburkanom moru*)

(72) *Drugi povratak Hrvatsko kolo IX.*, str. 28-37

1929.

(73) *Posljednja slamka*, Korablja, Split, I., br. 1, str. 2-7

(74) *Kad se more našali*, Jadranska straža, Split, VII, br. 6, str.173-175.

(75) *Odabranik mora*, Kalendar "Naš mornar", Split, II, str. 128-131

(76) *Naš stari "Dalibor"*, uspomene, Novosti, Zagreb, XIII, br. 299, 27. X., str. 23

(77) *Kastelanova kćerka Zvezdana*, istoriska priča, Večernja pošta, Sarajevo 1929.

(78) *Žena s crijepovima*, Novosti, Zagreb, XXIII, br. 357, 24. XII., str. 50

1930.

(79) *U vječnoj strepnji*, Riječ, Zagreb, br. 48, str. 60-61

(80) *Predobri bože*, Mladost, Zagreb, IX, br. 7, str. 147-148

(81) *Moje posljednje posjete*, Jadranska straža, Split, VIII., br. 3, str. 71-72

(82) *Posljednja krsna slava u opatijskoj "Zori"*, Jadranska straža, VIII., br. 4, str. 105-106

Mrtvo selo, Ubilo ga vino, Narodna čitanka o zdravlju, Zagreb 1930.

(83) *Pred jednom čudnom zagonetkom*, Mornar, Sušak

1931.

(84) *Okovani delija*, Jadranska straža IX., Split 1931.

(85) *Ika i Lovran*, Jadranska straža, IX., Split 1931.

(86) *Mojim starim krajem*, Mladost, Zagreb 1931.

(87) *Probudit će se lav*, Prosveta, Sarajevo 1931., XV., br. 5, maj, str. 131-132

Mati (iz romana "Novi dom"), Ženski list, Zagreb, br. 4, str. 24-26

NAŠA MARE, roman, Ženski list, Zagreb

1932.

(88) *Malen, ali papren*, Mladost (Zagreb), 1932-33, XI, br. 8, str.170-173 (1936. kao *Kroz maglu i tišinu*)

Čovjek od mora, Jadranska straža (Split) X. (u Vijencu 1928., pod naslovom *Za morem*)

(89) *Res nullius*, Jadranska straža (Zagreb) X - kasnije u *Oj more duboko*

(90) *Bačva na moru*, kalendar "Naš mornar" (Split), V., str. 130-134.

(91) *Stari put*, Novo doba (Split), XV, br. 112, str. 2-3 (u Istarskom koledaru 1936.)

1933.

(92) *Pod južnim krstom*, Jadranska straža, Split, kasnije u *Oj more duboko*

(93) *Kapetanica na brodu*, Novosti, Zagreb, kasnije u kalendaru Naš mornar pod naslovom

Revolucija na brodu, još kasnije u *Oj more duboko*

(94) *Glas zvona*, Život i rad, Beograd, kasnije u Jadranski kalendar, 1935, str. 141-147

(95) *Malo uspomena*, Mladost, Zagreb, 1933-1934., XII., br. 1, str. 10-12

(96) *Na drugoj strani*, Pravda, Beograd, XXIX, br. 10156, str. 14.

(97) *Bjegunac*, Istra, Zagreb, V., br. 50-52, str. 20; Mornar, Sušak, br. 7 (4-6)

Na straži, Mali Istranin, Zagreb, IV., br. 9-10, str. 132-134; Mladi stražar, Split, 1929.-1930., I. br. 9-10

1934.

Pobrkani računi, Mladost, Zagreb, 1934.-1935., XIII. br. 2 (43-44), br. 3 (97-98), br.4 (114-116), br. 5 (142-144), br. 6 (167-169), br. 7 (191-193), br. 8. Prvi put objavljeno u Mornaru 1930., pod naslovom *Pred jednom čudnom zagonetkom*

(98) *Vrag odnio i čakule*, Kalendar Naš mornar, Split, VII., str. 134-138

Tonova smrt, Ribarski kalendar Jadranske straže, str. 124-131 (prvi put objavljeno u Vijencu 1897.)

MEĐU DVA OGNJIŠTA, roman, Novosti, Zagreb, br. 19-96.

VICENCICA, komedija u tri čina, Sušak

1935.

Slučaj brika "Ivića", Mladost, Zagreb; kasnije pod naslovom *Res nullius*

Glas zvona, Jadranski kalendar, str. 141-147.

Kapetan Paća, Jadranska straža, Split, XIII, br. 9, str.375-378 (prije objavljeno pod naslovom

Na grebenu,Hrvatsko kolo, 1927., knj. VIII., str. 81-95.

Gospodska smrt, Jadranska straža, Split, XIII., br. 9, str. 375-378.

Kad zakuka "donje" vrijeme, Ribarski kalendar, VI., str. 119-125.

(93) *Kako sam ih zavolio*, Kalendar Naš mornar, Split, VIII., str. 141-145.

1936.

(94) *Marina*, Jadranska straža, kasnije u *Oj more duboko*

Kroz maglu i tišinu, Kalendar Naš mornar, Split, kasnije u *Oj more duboko*

(95) *Bez ljubavi*, Godišnjak Matice srpske, Novi sad, str. 51-63.

Stari put, Istarski kalendar, str., 109-113. - Novo doba, Split, 1932., XV. br. 112.

Ribar Roko, Ribarski kalendar Jadranske straže, VII., str. 117-124.

1937.

(96) *Dva svijeta*, Jadranska straža, Split, XV., br. 5, str. 195-196.

1938.

Revolucija na brodu, Kalendar Naš mornar, Split, XI. 134-140.

(97) *Lijepa Raša*, istarska priča, Mali Istranin, 1938-1939., str. 5-7.

U tuđinskoj školi, Mali Istranin, br. 9-10, str. 7-9.

VITEZ MORA, ROMAN, Jadranska straža, Split, 38-39, a 1939. posebno izdanje također u Splitu

PRESJEČENI PUTI, roman, Samobor,

MATKO MANDIĆ, njegov život i rad, Samobor

1939.

(98) *Kapitan ciklon*, Kalendar Naš mornar, kasnije u *Oj more duboko*

VITEZ MORA, roman, Split, pretiskano iz Jadranske straže, 1938/39/40!

1940.

(99) *I još jedan slijepi putnik*, Jadranska straža, Split, XVIII., br. 7, str. 285-288.

SUOR AURORA VERONIKA, historijski roman, Samobor

1941.

(100) *U Gulfstrimu*, Jadranska straža, Split, XIX., br. 2 (57-59), br. 3 (97-99)

1946.

(101) *Bez slave*, Ilustrirani vjesnik, Zagreb, br. 38, 39.

(102) *Pred odlučnom bitkom*, Pomorstvo, I., br. 2, str. 45-46.

DANUNCIJADA, Zagreb,

NA STRAŽI, drama u tri čina, Zagreb (1923. prikazana u HNK u Zagrebu kao *Mrtva straža*, pod pseudonimom Mladen Jelušić

1947.

(103) *Dva se rukava na vjetru njišu*, Ostvarenja, Zagreb, str. 145-146.

(104) *Žrtve svoga vremena*, autobiografska crtica, Hrvatsko kolo, I., br. 2, str. 279-291.

1949.

(105) *Optanti*, istarski zbornik, Zagreb, str. 146-157.

(106) *Negda i sada*, Jugoslavenski mornar, V., br. 9, str. 423-424.

Autobiografija, u romanu *Nove borbe*

NOVE BORBE, novo, definitivno izdanje, Zagreb

MALI OD FOGUNA, pripovijest, pretiskano iz *Mladosti*, 1927.

1950.

(107) *Lutalice*, III. poglavlje neobjavljenog romana, Brazda, Sarajevo, III., br. 11-12, str. 757-766. (roman napisan 1936., predan Binozi n atiskanje, ali nije tiskan)

Vraćanje pod novi jaram i u nove borbe, Književne novine, Beograd, III., 31.X. br. 44, str. 2

(1921. objavljeno kao *Moj povratak* u *Savremeniku*)

Moj otac, Hrvatsko kolo, br. 4, str. 587-592 (1929. objavljena kao *Ložač* u *Mornaru*, br. 4)

U drugo progonstvo, Hrvatsko kolo, br. 4, str. 597-599. (1929. kao *Naš stari "Dalibor"*)

1951.

(108) *Odabranici*, Jugoslavenski mornar, VII, br. 9, str. 202-203.

UDESNI DANI, Dnevnik. Članci i feljtoni., Zagreb

1952.

(109) *Kapetan Tuna*, u *Oj more duboko*, Rijeka

OJ MORE DUBOKO, Rijeka

1953.

MOJE USPOMENA NA DRUŽBU SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU, Zagreb

1954.

(110) *Iz mog života*, RAD JAZU, 301, str. 35-73, i poseban otisak

(111) *Vječni dužnik*, Polet, Zagreb, br. 6, str. 321-324.

1955.

(112) *Pred vratima Rijeke*, Hrvatsko kolo MH, str. 7-11

(113) *Profesor od rožic*, RAD JAZU, 308.

1960.

(114) *Naš dijamantni pir*, poseban otisak JAZU, Zagreb, str. 441-454

VIII. LITERATURA

Antić, Vinko, *Književna ostavština Viktora Cara Emina ni u blatu ni na lomači*, Izdanje autora, Rijeka, 1970.

Pisci – Rijeka – Zavičaj, Matica hrvatska, pododbor u Rijeci, Rijeka, 1965.

Babić, Dragomir, *Humanistički antikonformist*, ICR, Rijeka 1979.

Prisutnost Cara Emina u našoj književnosti, "Istra", god. 18, br. 10, Pula 1980., str.25-34.

Bačić-Karković, Danijela, *Eminovi pseudoanalitički postupci ili Ponešto o gradbenim elementima u Danuncijadi*, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 24-30.

Barac, Antun, *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, Matica hrvatska, Zagreb-Rijeka, 1968. *O književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1986.

Biti, Vladimir, *Historiografska fikcija kao izazov genealogiji i teoriji diskurza*, Filozofska istraživanja, 42/1979; str. 693-704.

Bratulić, Josip, *Izazov zavičaja*, IKK "Grozđ", Pula 1990. Isti je tekst objavljen ranije kao predgovor/studija romanu *Presječeni puti*, Pula-Rijeka 1984. u ediciji Istra kroz stoljeća.

Brešić, Vinko, *Novija hrvatska književnost*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1994. *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb 1977. Uvodna studija: *Moj život – moja priča. Autobiografije hrvatskih pisaca*, str. 15-23.

Cvetičanin, Vojislav, *Viktor Car Emin - čovjek i narodni pregalac*, Zadarska revija, br. 6, Zadar 1983., str. 617-632.

Črnja, Zvane, *Hrvatski Don Kihoti*, Otokar Keršovani, Rijeka 1971.

Donat, Branimir, *Viktor Car Emin*. U knjizi: Vojnović, Lujo, Ante Dukić, R. Katalinić Jeretov, Niko Andrijašević, V. Car Emin, *Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 63/I., Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1981.

Ulderiko Donadini, Zavod za znanost o književnost, Zagreb 1984.

Brbljiva sfinga, Znanje, Zagreb 1986.

Razgolićenje književne zbilje, Naprijed, Zagreb 1989.

Studije i portreti o hrvatskim piscima, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1987.

Romani Viktora Cara Emina, Forum, Zagreb 1977. knjiga XXXIV., br. 10-11, str.704-724

Viktor Car Emin: Suor Aurora Veronika, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 21-23.

Enciklopedija Jugoslavije, JLZ, Zagreb 1988., natuknica: *Istra*, str. 633-652.

Fabijanić, Zvonimir, *Proza Viktora Cara Emina u kontekstu hrvatske moderne*, magistarski rad, Dubrovnik 1991., neobjavljeno.

Fabrio, Nedjeljko, *Štavljenje štiva*, Znanje, Zagreb 1982.

Frangješ, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba, Zagreb - Ljubljana, 1987.

Gerra, Ferdinando, *L'impresa di Fiume I, II*, Longanesi & C., Milano 1974.

Gervais, Drago, *S Viktorom Carem Eminom*, "Hrvatsko kolo", broj 4, Zagreb 1950.

Gross, Mirjana, *Značaj prvih deset godišta "Naše sloge" kao preporodnog lista*, Pazinski memorijal 1970. Zbornici čakavskog sabora, Svezak 2, Pazin 1971. str. 39-59.

Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri – Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb 1997.

Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti, uredili Ivan Dorčić i Marijan Tomašić, pod predsjedništvom Vjekoslava Spinčića, Samobor 1931.

Kašanin, Milan, *Pronađene stvari*, Prosveta, Beograd, 1961.

Knjiga o Istri, Školska knjiga, Zagreb 1968.

Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**

- Korać, Stanko, *Dvadeset godina hrvatskog romana*, (1895-1914), JAZU, Rad, knjiga 333, Zagreb 1963.
Hrvatski roman između dva rata, (1914-1941), August Cesarec, Zagreb, 1975.
- Lasić, Stanko, *Problemi narativne strukture*, Liber, Zagreb 1977.
- Lukács, Gyorgy, *Roman i povijesna zbilja*, Globus, Zagreb 1986.
- Marjanović, Milan, *Pusto ognjište*, Nada, Sarajevo 1901 – VII. br. 11.
Usahlo vrelo, Lovor, Zadar 1905. – I. br. 1
- Mezzorana, Milivoj, *Pedeset godina s Carem Eminom*, Riječka revija, Rijeka 1960.
- Mihovilović, Ivo, *Osamdesetogodišnjica Viktora Cara Emina*, "Republika" broj 10, Zagreb 1950. str. 676-677.
Književnik i rodoljub Viktor Car Emin, Telegram, broj 157, Zagreb 1963.
- Milanović, Božo, *Hrvatski narodni preporod u Istri, I i II*, Pazin 1967. i 1973.
- Milanja, Cvjetko, *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zagreb 1996.
- Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od početaka do 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb 1994.
Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945., Znanje, Zagreb 1998.
Tragom tradicije. Ogledi iz novije hrvatske književnosti, MH, Zagreb 1995.
- Ogrizović, Milan, *Iza plime*, Savremenik, Zagreb 1914.-IX. br. 4
- Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, priredio Vlatko Pavletić, Zagreb 1965.
- Peleš, Gajo, *Hrvatska proza 1945-1960*, u: Flaker/Pranjić, ur., *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Liber, Zagreb 1978., str. 653-661.
- Polić, Nikola, *Viktor Car Emin, pokušaj književnog profila*, "Glas Istre", broj 109, Rijeka 1945.
- Povijest Rijeke*, (grupa autora), ICR i SO Rijeka, Rijeka 1988.
- Rijeka – Zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb 1953.
- Rojnić, Ante, *Viktor Car Emin "Danuncijada"*, Republika, Zagreb 1947.
Mladi Viktor Car Emin, "Republika" br. 2, Zagreb 1956. str. 44-45.
Život i djela Viktora Cara Emina, "Teatar" br. 6, Zagreb 1956. str. 11-13.
Viktor Car Emin, Predgovor u: *Viktor Car Emin-Djela I*, Zora, Zagreb 1956. str. 7-44.
Viktor Car Emin, "Republika", god. XIX, br. 5, Zagreb 1963., str. 209-211.
- Solar, Milivoj, *Pitanja poetike*, Školska knjiga, Zagreb 1972.

- Srdoč-Konestra, Ines, *Prolegomena proučavanju feljtonistike u listu "Naša sloga"*, *Fluminensia*, god. 4, br. 1, Rijeka 1992., str. 39-44.
Knjževni počeci Viktora Cara Emina u podlistku "Naše sloge", Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 49-52.
- Stojević, Milorad, *Carevo novo ruho. Neke relacije fisticion-faction i slični postupci u romanu Danuncijada Viktora Cara Emina*, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 31-39.
- Stolac, Diana, *Riječka polilingvnost u Danuncijadi Viktora Cara Emina*, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 40-44.
- Strčić, Mirjana, *Careva pisma iz Liburnije*, Opatija-Narodno sveučilište, Tipograf Rijeka, 1970.
Doba "Naše sloge" u hrvatskoj preporodnoj književnosti u Istri (1870-1900), *Histria Historica*, 4/2, Pula 1981. str. 7-61.
Istarska beseda i pobuna I., II., Istarska naklada, Pula 1985.
Viktor Car Emin i Rikard Katalinić Jeretov u preporodnom pokretu istarskih Hrvata, Liburnijske teme, br. 6, Opatija 1987. str. 83-93.
Hrvatsko pjesništvo Istre 19. i 20. stoljeća, Čakavski sabor – Pula, Pula 1989.
Viktor Car Emin, Zbornik Dometi, broj 2, Rijeka 1993. str. 183-186.
Temelji književne epohe, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" i Novinsko-nakladničko poduzeće "Glosa", Pazin – Rijeka, 1994.
Viktor Car Emin – život s Istrom, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 2-4.
- Strčić, Mirjana, Strčić, Petar *Hrvatski istarski trolist*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1996.
- Strčić, Petar, *Oko pokretanja "Naše sloge"*, Pazinski memorijal 1970, Zbornici čakavskog sabora, Svezak 2, Pazin 1971, str. 17-37.
Inicijative i pripreme za pokretanje prvog hrvatskog lista za Istru u XIX stoljeću, Jadranski zbornik, VII, 1966-1969, Rijeka - Pula, 1969.
Literatura o "Našoj slogi", Dometi, br. 7, Rijeka 1970., str. 8-14.
Viktor Car Emin i njegovo doba, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 5-9.
- Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 5, *Književnost moderne*, Liber i Mladost, Zagreb 1978.
Pregled novije hrvatske književnosti, SNL, Zagreb 1979.
Hrvatska književnost, Školska knjiga, Zagreb 1982.
Gjalski (monografija), Globus, Zagreb 1984.
Kovačić (monografija), Globus, Zagreb 1984.
Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća, Školska knjiga, Zagreb 1997.
Novelistika Viktora Cara Emina u kontekstu hrvatske moderne, Književna Rijeka, god. II., br. 3, Rijeka 1997.; Tematski broj: **Viktor Car Emin**, str. 18-20.
- Šidak, J.–Gross, M.–Karaman, I.–Šepić, D., *Povijest hrvatskog naroda g. 1800-1914*.

Zagreb 1968.

Šidak, Jaroslav, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeću*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973.

Škreb, Zdenko, *Književnost i povijesni svijet*, Školska knjiga, Zagreb 1981.

Velčić, Mirna, *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*, August Cesarec, Zagreb 1991.

Vidan, Ivo, *Nepouzdana pripovijedač*, Zagreb 1970.
Tekstovi u kontekstu, Liber, Zagreb 1975.

Vučetić, Šime, *Hrvatska književnost 1914-1941*, Lykos, Zagreb 1960.

Zaninović, Vice, *Prilog bibliografiji radova Viktora Cara Emina*, "Hrvatsko kolo" broj 4, Zagreb 1950. str. 749-763.
Bibliografija radova Viktora Cara Emina, u: *Viktor Car Emin-Djela I*, Zora, Zagreb 1956., str. 45-109.
Bibliografska građa o Viktoru Caru Eminu, u: *Viktor Car Emin-Djela I*, Zora, Zagreb 1956., str. 110-121.

Zlatar, Andrea, *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*, MH, Zagreb 1998.

Žmegač, Viktor, *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, Liber, Zagreb 1987.
Povijesna poetika romana, GZH, Zagreb 1991.
Književnost i filozofija povijesti, Zagreb 1994.